YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

BURSA HANLAR BÖLGESİ DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜM SÜRECİNİN İNCELENMESİ VE BÖLGENİN KORUNMASI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Y.Mimar Özlem KÖPRÜLÜ BAĞBANCI

FBE Mimarlık Anabilim Dalı Rölöve – Restorasyon Programında Hazırlanan

DOKTORA TEZİ

Tez Savunma Tarihi : 17 Eylül 2007
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Can BİNAN (YTÜ)
Jüri Üyeleri : Prof. İsmet AĞARYILMAZ (YTÜ)
: Prof. Dr. Nur AKIN (İTÜ)
: Prof.Dr.Füsun ALİOĞLU(YTÜ
: Doç.Dr. Yegan KAHYA (İTÜ)

İSTANBUL, 2007

İÇİNDEKİLER

Sayfa

KISALTMA LİSTESİ……..…....i

ŞEKİL LİSTESİ……..…..ii

ÇİZELGE LİSTESİ……xiv

ÖNSÖZ…… ……...xv

ÖZET……..…….xvi

ABSTRACT……xvii

1. GİRİŞ…….....1

2. BURSA'NIN TARİHSEL GELİŞİMİ…….….3

2.1 Osmanlı Öncesinde Bursa'nın Tarihsel Gelişimi…….…..……3
2.2 Osmanlı Dönemi'nde Bursa'nın Tarihsel Gelişimi……..4
2.3 Cumhuriyet Dönemi'nde Bursa'nın Tarihsel Gelişimi…….....6
2.4 Bölüm Sonucu……...7

3. BURSA KENTİNİN SOSYO-EKONOMİK YAPISI……..8

3.1 Osmanlı Dönemi Öncesinde Sosyo-ekonomik Yapı ……...……...…8
3.2 Osmanlı Dönemi'nde Sosyo-ekonomik Yapı ……..8
3.2.1 14-16. Yüzyıllar Arasında Sosyo-ekonomik Yapı ……..….8
3.2.2 17-18. Yüzyıllar Arasında Sosyo-ekonomik Yapı ……..…18
3.2.3 19. Yüzyıl Batılılaşma Dönemi'nde Sosyo-ekonomik Yapı ……..23
3.3 Cumhuriyet Dönemi'nde Sosyo-ekonomik Yapı ……...31
3.4 Bölüm Sonucu…….36

4. HANLAR BÖLGESİ'NİN FİZİKSEL OLUŞUM SÜRECİ….....37

4.1 Osmanlı Öncesinde Hanlar Bölgesi…….....37
4.2 Osmanlı Dönemi'nde Hanlar Bölgesi……39
4.2.1 14-16. Yüzyıllar Arasında Hanlar Bölgesi'nin Oluşum ve Gelişimi ……39
4.2.1.1 Hanlar, Bedesten ve Arasta Köprü…….……42
4.2.1.2 Çarşılar…….……...61
4.2.1.3 Pazarlar…….…..73
4.2.1.4 Dükkanlar…….....…….…74
4.2.2 17-18. Yüzyıllar Arasında Yaşanan Durgunluk ve Hanlar Bölgesi…….....75
4.2.3 19.Yüzyılda Batılılaşma ile Hanlar Bölgesi'nde Yaşanan Değişim ve Dönüşümler…….....78
4.2.3.1 Hanlar Bölgesi'nde Yeni Ticaret Yapılarının Oluşumu……..…….…82
4.2.3.2 Hanlar Bölgesi'nde Ulaşım Düzeninde Yaşanan Değişimler……..…83

4.2.3.3 Yönetim ve Kültür Yapıları ile Hanlar Bölgesi'nin Dönüşümü……...……..86
4.3 Cumhuriyet Dönemi'nde Hanlar Bölgesi ……..…..88
4.3.1 Hanlar Bölgesi'nde Yeni Ticaret Yapılarının Oluşumu…….……...…..….90
4.3.2 Hanlar Bölgesi'nde Yönetim ve Kültür Yapılarının Oluşumu…..…….....93
4.3.3 Hanlar Bölgesi'nde Planlama Çalışmaları……...97
4.3.3.1. 1923-1960 Arası Dönemde Planlama Çalışmaları……97
4.3.3.2 1970-2006 Arası Dönemde Planlama Çalışmaları…….100
4.4 Bölüm Sonucu……108

5. HANLAR BÖLGESİ KORUMA SORUNLARI …….……238

5.1 Yoğun Nüfus ve Alan Kullanımından Kaynaklanan Sorunlar …….238
5.2 Bölgenin Korunamaması ve Terk Edilmesinden Kaynaklanan Sorunlar……..239
5.3 Ticaret İşlevinin Yoğun Olarak Kullanımından Kaynaklanan Sorunlar ……..240
5.4 Ulaşım ve Alt Yapı Sorunları ……...240
5.5 Koruma Planının Yeterince Uygulanamamasından Kaynaklanan Sorunlar ……241
5.6 Günümüzde Yapılmakta Olan Uygulamaların Değerlendirilmesi ……...243
5.7 Bölüm Sonucu……...246

6. KORUMA ÖNERİLERİ ……..261

6.1 Koruma, Sağlıklaştırma ve Yenileme Politikalarının Geliştirilmesi ……261
6.2 Uygulamaya Yönelik Parasal, Örgütsel, Yasal ve Yönetsel Politikaların Geliştirilmesi…….262
6.3 Toplu Taşıma, Yayalaştırma ve Ulaşım Politikalarının Geliştirilmesi ve Alt Yapının İyileştirilmesi……...263
6.4 Bölgede Turizm, Kültür ve Geleneksel Ticaretin Geliştirilmesine Yönelik Öneriler……..265
6.5 Korumada Halk Katılımının Sağlanması ……..266
6.6 Planlamaya Yönelik Öneriler …….....267
6.7 Bölüm Sonucu……...269

7. SONUÇLAR ……...…….286

KAYNAKLAR……...…289

EKLER …….....…299

Ek 1 Terimler Sözlüğü ……....299
Ek 2 19. yüzyılda seyahatnamelerde deprem ……..301
Ek 3 Y Bubik'e göre yangın öncesinde Hanlar Bölgesi……...…..304
Ek 4 Y.Bubik'e göre Bursa yangını……..……..307
Ek 5 Envanter Fişleri…….…….....309

ÖZGEÇMİŞ……..…….....340

KISALTMA LİSTESİ

BBB: Bursa Büyükşehir Belediyesi

BKTVKK: Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu

BTSO: Bursa Ticaret ve Sanayi Odası

GEEAYK: Gayrimenkul Eski Eserler Anıtlar Yüksek Kurulu

MİA : Merkezi İş Alanı

ODTÜ: Orta Doğu Teknik Üniversitesi

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 2.1 16. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu kentleri(Faroqhi, 1979-80)…….……6

Şekil 3.1 Anadolu'da kullanılan ticaret yolları (Akdağ, 1971)……....11

Şekil 3.2 1600'lerin başında George Wheler'a göre Bursa- Fransız Arkeoloji Enstitüsü'nün izniyle (Yenal, 1996)……19

Şekil 3.3 1600'lerin başında Jean de Thevenot'a göre Bursa(Yenal, 1996)……20

Şekil 3.4 18. yüzyılda Bursa(Kaplanoğlu, 1996)…….21

Şekil 3.5 19. yüzyılın ikinci yarısında P. De Tournefort'a göre Bursa'nın görünüşü (Yenal, 1996)…….24

Şekil 3.6 Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar ipek ticaretiyle uğraşan 1862 doğumlu Alexander Brotte ve ortağı L.Poirier'nin bir ilanı (BBB arşivi)…….……..26

Şekil 3.7 1892 yılında Bursa-Mudanya demiryolunun açılış töreni, Fotoğraf: J.D.S. Papazyan (Özendes, 1999, s.79)……..29

Şekil 3.8 Trenin Bursa'ya gelişi(Günaydın, Kaplanoğlu, 2000, s.186)……29

Şekil 4.1 Kale'nin restitüsyonu(Gabriel, 1958)…….109

Şekil 4.2 Hanlar Bölgesi'nin A.Gabriel tarafından hazırlanan restitüsyonu…….109

Şekil 4.3 Hanlar Bölgesi'nde yer alan anıtsal yapılar……110

Şekil 4.4 16. yüzyıl sonunda ticaret yapılarının dönemsel gelişimi ve bölgenin işlevsel analizi…….…122

Şekil 4.5 Emir Han zemin kat planı(Gabriel, 1958)……..…123

Şekil 4.6 Emir Han ve avlusu……....123

Şekil 4.7 Kapan Han zemin kat planı (BKTVKK)……...124

Şekil 4.8 Kapan Han …….124

Şekil 4.9 Bedesten plan ve kesiti (Gabriel, 1958)……..…125

Şekil 4.10 Bedesten'in içinden bir görünüm……..…125

Şekil 4.11 İpek Han zemin kat planı(Ayverdi, 1972)……....126

Şekil 4.12 İpek Han ve avlusu……..…….126

Şekil 4.13 Geyve Han zemin kat plan ve kesiti(Gabriel, 1958)…….…127

Şekil 4.14 Geyve Han ve avlusu……....127

Şekil 4.15 Irgandı Köprüsü'nün fotoğrafı, Fotoğraf: Tremaux, 1854
(Dostoğlu,2001,s.241)……...128

Şekil 4.16 Irgandı Köprüsü'nün 19. yüzyılın ilk yarısına ait bir gravür, C.Texier
(Akkılıç, 1987)……..……128

Şekil 4.17 Yaklaşık 1850'li yıllarda Irgandı'nın en eski gravürlerinden biri
(Akkılıç, 1987)…….……129

Şekil 4.18 Irgandı Köprüsü'nün fotoğrafı, Fotoğraf: C.Berggren,1880'li yıllar
(Dostoğlu, 2001, s.243)……..129

Şekil 4.19 Irgandı Köprüsü'nün kuzeyden görünüşü, Fotoğraf:Sebah& Joallier,1890
(Dostoğlu, 2001, s.261)……...…130

Şekil 4.20 Irgandı Köprüsü'nün fotoğrafı, Fotoğraf:Anonim, 1890'lı yıllar
(Dostoğlu, 2001, s.245)……...…130

Şekil 4.21 Irgandı Köprüsü'nün 1890'lı yıllara ait bir kartpostalı
(Dostoğlu, 2001, s.247)……...……131

Şekil 4.22 Irgandı Köprüsü'nün 1898'li yıllara ait bir kartpostalı
(Dostoğlu, 2001, s.249)…….……..131

Şekil 4.23 Irgandı Köprüsü'nün fotoğrafı, Fotoğraf: Anonim,1900'lü yıllarda
(Dostoğlu, 2001, s.251)……..……...….132

Şekil 4.24 Irgandı Köprüsü'nün fotoğrafı, Fotoğraf:Auguste Leon, Haziran 1913
(Dostoğlu, 2001, s.253)……..……132

Şekil 4.25 Irgandı Köprüsü'nün fotoğrafı, Fotoğraf: Auguste Leon, Haziran 1913
(Dostoğlu, 2001, s.255)……..133

Şekil 4.26 Irgandı Köprüsü'nün fotoğrafı, Auguste Leon, Haziran 1913
(Dostoğlu, 2001, s.257)……..……133

Şekil 4.27 Irgandı Köprüsü'nün görünüşü ……...…….134

Şekil 4.28 Irgandı Köprüsü ve çarşılar……..…….134

Şekil 4.29 Çukur (Kütahya) Han zemin kat planı (Güney, Şataf, Güney, 2002)……..135

Şekil 4.30 Çukur Han ve avlusu……...135

Şekil 4.31 Tuz Han zemin kat planı (Üngörgil, 2003)……...136

Şekil 4.32 Tuz Han ve avlusu……136

Şekil 4.33 Fidan Han zemin kat planı ve kesiti (Gabriel, 1958)……...137

Şekil 4.34 Fidan Han ve avluda yer alan mescit……..137

Şekil 4.35 Koza Han'da kozaların terazi ile tartılması, Fotoğraf:İ.C. Antel arşivi (Yenal, 1996)……..138

Şekil 4.36 Koza Han'da koza bayramı (Yenal, 1996)……..138

Şekil 4.37 Koza Han birinci kat planı (Yüksel, 1980, s.75)……139

Şekil 4.38 Koza Han'ın avlusu ve mescid……139

Şekil 4.39 İç Koza Han ve avlu……..140

Şekil 4.40 Bali Bey Hanı'nın 1847 yılında Thomas Allom tarafından çizilmiş bir Gravürü (BBB Kütüphanesi Arşivi)……140

Şekil 4.41 Bali Bey Hanı zemin kat planı(Çobanoğlu, 1986) ……..141

Şekil 4.42 Bali Bey Hanı ……..141

Şekil 4.43 Pirinç Han zemin kat planı (Akdeniz, 1995)……142

Şekil 4.44 Pirinç Han'a ait bir fotoğraf, Fotoğraf:Auguste Leon, 1913 (Dostoğlu, 2001, s.103)……142

Şekil 4.45 Pirinç Han ve avlu……...……..143

Şekil 4.46 Tahıl Han'ın Cumhuriyet Caddesi açılmadan önceki planı (BKTVKK)…….143

Şekil 4.47 Tahıl Han'ın günümüzde mevcut duvarları……..……144

Şekil 4.48 Tahıl Han'ın İnönü Caddesi'nden görünüşü……..……..144

Şekil 4.49 Hanlar Bölgesi(Kosifoğlu, 2000,s.176)……..145

Şekil 4.50 Ulucami avlusu ve avluda satıcılar Fotoğraf: Sebah&Joaillier, 1890 (Özendes, 1999)……..……145

Şekil 4.51 Yaklaşık 1894 yılında çarşıda kebapçı (Özendes, 1999)…….146

Şekil 4.52 Bursa'da esnaf (Özendes, 1999,s.79)……146

Şekil 4.53 Çarşıda şekerci dükkanı (Dostoğlu,2001)……...……..147

Şekil 4.54 Belediye önünde kahvehane ……..……..147

Şekil 4.55 1900'lü yıllarda Bursa'da bir kahvehane (Kaplanoğlu, 1996)…….148

Şekil 4.56 Çarşıda esnaf- Fotoğraf:Anonim, 1900 (Dostoğlu, 2001, s.553)……..148

Şekil 4.57 Bursa'da Şadırvanlı Pazar, Fotoğraf: Albert de Beaumont (Günaydın, Kaplanoğlu, 2000,s.155)……149

Şekil 4.58 Çarşıda esnaf, Fotoğraf: Sebah&Joaillier (Dostoğlu, 2001, s.533)…...……149

Şekil 4.59 Çarşıda esnaf, Fotoğraf: Sebah&Joaillier, 1890 (Dostoğlu,2001, s.533). ……..150

Şekil 4.60 Çömlekçiler, Fotoğraf: Sebah&Joaillier, 1894 (Dostoğlu, 2001,s.539)……...150

Şekil 4.61 Çarşı, Fotoğraf: Anonim, 1898 (Dostoğlu, 2001,s.443)……..151

Şekil 4.62 Hacı İvaz Paşa Çarşısı……...151

Şekil 4.63 Yorgancılar Çarşısı ……..152

Şekil 4.64 Yorgancılar Çarşısı ……..152

Şekil 4.65 Gelincik Çarşısı……153

Şekil 4.66 Gelincik Çarşısı'ndan Bedesten'e geçiş……...153

Şekil 4.67 Çarşıda iplikçi ve sepetçiler, Fotoğraf: Auguste Leon, 1913 (Dostoğlu, 2001, s.569)……..……154

Şekil 4.68 Sipahi Çarşısı plan ve kesiti(Gabriel,1958)…….…….154

Şekil 4.69 Sipahi Çarşısı'nın girişi……155

Şekil 4.70 Bakırcılar Çarşısı girişi……...……..155

Şekil 4.71 Bakırcılar Çarşısı…….……..156

Şekil 4.72 Ayakkabıcılar, Fotoğraf: Sebah&Joaillier, 1894 (Dostoğlu, 2001,s.537)……156

Şekil 4.73 Günümüzde ayakkabıcılar çarşısı…….157

Şekil 4.74 1920'lerde Kayan Çarşısı, Fotoğraf: A.Gabriel (Yenal, 1996, s.392)……...…157

Şekil 4.75 Hanlar Bölgesi ve o dönemde üzeri kapalı olan Uzun Çarşı, Fotoğraf: Anonim,1895'li yıllar (Dostoğlu, 2001, s.114,115)……..…….158

Şekil 4.76 Çarşı, Fotoğraf: Anonim,1898 (Dostoğlu, 2001,s.445)…….……..158

Şekil 4.77 Çarşı, Fotoğraf: Anonim,1898 (Dostoğlu, 2001,s.445)……159

Şekil 4.78 Bit Pazarı, Fotoğraf: Abdullah Freres, 1890 (Dostoğlu, 2001, s.529).…….159

Şekil 4.79 Çarşı, Fotoğraf: Abdullah Freres, 1890 (Dostoğlu, 2001)……..……..160

Şekil 4.80 19.yüzyılın ikinci yarısında bölgede yer alan anıtsal yapıların dönemsel Gelişimi…….……161

Şekil 4.81 19. yüzyılın ilk yarısında Ulucami ve Bursa (BBB Kütüphanesi arşivi)….……162

Şekil 4.82 1834 yılında C.Texier'e göre Bursa (Kaplanoğlu, 1996,s.295)……162

Şekil 4.83 1855 depreminden sonra Bursa panoraması, Fotoğraf: Moustier, 1862
(Dostoğlu, 2001, s.91)……..……163

Şekil 4.84 Ulucami ve çevresine ait bir fotoğraf, Fotoğraf: C.F. Fettel, 1885'li
yıllar(Dostoğlu, 2001,s.97)……..…….163

Şekil 4.85 1889 öncesi Bursa ve depremde hasar gören Pirinç Han
(BBB Kütüphanesi arşivi)……..……..164

Şekil 4.86 1889 öncesinde Bursa panoraması (BBB Kütüphanesi arşivi)…….164

Şekil 4.87 Saray Caddesi, Fotoğraf: Ali Enis Oza, 1890'lı yıllar
(Dostoğlu, 2001,s.129)…….....165

Şekil 4.88 Kent merkezi, Fotoğraf: Sebah & Joallier, 1890'lı yıllar
(Yenal,1996,s.144)……....165

Şekil 4.89 1890'larda Bursa ve Ulucami (BBB Kütüphanesi arşivi)……..……..166

Şekil 4.90 Kent merkezi, Ulucami ve Hanlar, Fotoğraf:Sebah & Joallier,
1893 sonrası (Dostoğlu, 2001, s.127)……..……...…..166

Şekil 4.91 Hanlar Bölgesi'nin fotoğrafı, Fotoğraf: Sebah&Joaillier,
1893 sonrası (Yüce Doruk arşivi)…….167

Şekil 4.92 Hanlar Bölgesi ve Ulucami, Fotoğraf: Sebah&Joaillier,
1890'lı yıllar(Dostoğlu, 2001, s.125)……167

Şekil 4.93 1893 sonrasında Ulucami ve çarşı (BBB Kütüphanesi arşivi)……..……168

Şekil 4.94 1893 sonrasında Ulucami ve çarşı (BBB Kütüphanesi arşivi)……..……168

Şekil 4.95 1893 sonrasında Ulucami ve çarşı (BBB Kütüphanesi arşivi)……..….169

Şekil 4.96 Ulucami, Pirinç Han ve Koza Han, Fotoğraf:Anonim,
1900 (Dostoğlu, 2001, s.105)……....169

Şekil 4.97 Orhan Camisi güneyden görünüşüne ait bir kartpostal,
1900'lü yıllar (Dostoğlu, 2001, s.53)……170

Şekil 4.98 1900'lü yıllarda Tophane'den Bursa'nın görünüşü
(BBB Kütüphanesi arşivi)……170

Şekil 4.99 Bursa'dan bir fotoğraf(BBB Kütüphanesi arşivi)…….171

Şekil 4.100 Bursa'dan bir fotoğraf(BBB Kütüphanesi arşivi)……...171

Şekil 4.101 Fransız Konsolosluğu ve Irgandı Köprüsü,1898
(Günaydın, Kaplanoğlu, 2000, s.177)……..…172

Şekil 4.102 Suphi Bey haritasında yol dokusu (BBB arşivi)……..…173

Şekil 4.103 1880 Sigorta Haritası (Bursa Kent Müzesi)…….……...174

Şekil 4.104 Cumhuriyet Caddesi üzerinde yer alan tütün depoları
(Günümüzdeki Doruk İşhanı ile Borsa ve Ticaret Odası
henüz yapılmamış) (Günaydın, Kaplanoğlu, 2000, s.235)…….175

Şekil 4.105 Ulucami ve Hamidiye Caddesi, Fotoğraf: Foto Kart, 1920'li yıllar
(Dostoğlu, 2001,s.109)…….……175

Şekil 4.106 Hamidiye Cad.üzerinde bulunan eski Hükümet Konağı
(Dostoğlu, 2001,s.297)……176

Şekil 4.107 Bursa'da ilk kurulan bankalardan biri olan Osmanlı Bankası
(Dostoğlu, 2004, s.56)…….……176

Şekil 4.108 Tuz Pazarı Caddesi'nin kuzeyinde yer alan dükkanlar……..…...177

Şekil 4.109 Tuz Pazarı Caddesi'nin kuzeyinde yer alan dükkanlar(Özkan)…….….177

Şekil 4.110 Tuz Pazarı Caddesi'nin kuzeyinde yer alan dükkanlar……...178

Şekil 4.111 Tuz Pazarı Caddesi'nin kuzeyinde yer alan dükkanlar(Özkan)……...178

Şekil 4.112 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başında açılan yollar…….179

Şekil 4.113 Mecidiye Caddesi, Fotoğraf: Papazyan(Özdeş, 1954)……180

Şekil 4.114 1930'lu yıllarda İnönü Caddesi(Özdeş, 1954)……180

Şekil 4.115 1900'lü yıllara ait bir kartpostalda Hamidiye Caddesi
(Dostoğlu, 2001,s.337)……...181

Şekil 4.116 1909 kanalizasyon haritası (Bursa Kent Müzesi arşivi)…….181

Şekil 4.117 1910 haritası (BBB Kütüphanesi arşivi)…….……..……182

Şekil 4.118 1921 haritası (BBB Kütüphanesi arşivi)…….……..……183

Şekil 4.119 16. yüzyılın ikinci yarısında ticaretin yayıldığı alan……...184

Şekil 4.120 Sağ üst köşede idari merkez ve solda Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu
(Saint-Laurent, 1999, s.89)……..184

Şekil 4.121 Belediye binası zemin kat planı (BBB Nazım Plan bürosu arşivi)…..…….185

Şekil 4.122 Belediye binası ön cephesi (BBB Nazım Plan bürosu arşivi)……..185

Şekil 4.123 1910'lı yıllara ait bir kartpostalda Belediye (Dostoğlu, 2001,s.295)……..186

Şekil 4.124 Belediye ve meydan……186

Şekil 4.125 Posta ve Telgraf İdaresi (Saint-Laurent, 1999, s.95)……..187

Şekil 4.126 Mecidiye Karakolu (BBB Kütüphanesi arşivi)……...……187

Şekil 4.127 1900'lü yıllara ait bir kartpostalda Hamidiye Cad.'nin batı girişindeki karakol ve çeşme (Dostoğlu, 2001,s.339)…….188

Şekil 4.128 Çinili çeşme ve Ulucami 1910 civarı (BBB Kütüphanesi arşivi)……...188

Şekil 4.129 1910'lu yıllarda Ulucami ve Mecidiye Karakolu (Dostoğlu, 2001,s.131)…….189

Şekil 4.130 Çağlayan ve Lale ipekli dokuma fabrikalarının reklamı (Bursa Yıllığı 1934, s.39)……...…….190

Şekil 4.131 Hacı Sabri Bey'in dokuma fabrikası ve boyahanesinin reklamı (Bursa Yıllığı, 1934, s. 55)……..190

Şekil 4.132 Cumalı Yusuf Ziya Bey'in ipek, koza, deşe ve ipekli dokuma fabrikasının reklamı (Bursa Yıllığı 1934, s. 57)……...…190

Şekil 4.133 Hacı Resulzade Mehmet Bey'in ipekli dokuma fabrikasının reklamı (Bursa Yıllığı 1934, s. 59)……...……191

Şekil 4.134 Koza Birlik işhanı……...……191

Şekil 4.135 Cumhuriyet'in ilk yıllarda Bursa'nın görünüşü (Kaplanoğlu, 1996)…….……192

Şekil 4.136 Cumhuriyet döneminde bölgede bulunan ticaret, yönetim ve kültür yapılarının dönemsel gelişimi ve bölgenin işlevsel analizi…..……193

Şekil 4.137 Cumhuriyet döneminde bölgede bulunan ticaret, yönetim ve kültür yapılarının dönemsel gelişimi……..…….194

Şekil 4.138 Yapı Kredi Bankası zemin kat planı (Arkitekt, 1949)…….……...195

Şekil 4.139 Yapı Kredi Bankası…….……195

Şekil 4.140 Ziraat Bankası (eski Emlak Bank) ……...……..196

Şekil 4.141 Merkez Bankası planı…….……196

Şekil 4.142 Merkez Bankası……..197

Şekil 4.143 Hal binası zemin kat planı (Arkitekt, 1950)……..…….197

Şekil 4.144 Hal binası görünüşü (Arkitekt, 1950)…….198

Şekil 4.145 Hal binası ……...198

Şekil 4.146 1926 yılında vali konağı (Yenal, 1996, s.289)……199

Şekil 4.147 Vilayet binası zemin kat planı (Mutman, 2002)……..……..199

Şekil 4.148 Vilayet binası görünüşü (Mutman, 2002)……..…….200

Şekil 4.149 Vilayet ……...…….200

Şekil 4.150 1926 yılında Defterdarlık ve eski Adliye (Yenal, 1996, s.288)……..201

Şekil 4.151 Eski Adliye ve Cumhuriyet meydanı (BBB Kütüphanesi arşivi)……...201

Şekil 4.152 1930'lu yıllarda Cumhuriyet meydanı (Kaplanoğlu, 1996, s.291)…….202

Şekil 4.153 Cumhuriyet Meydanı (BBB Kütüphanesi arşivi)……..….202

Şekil 4.154 Cumhuriyet Meydanı (BBB Kütüphanesi arşivi)……...203

Şekil 4.155 Cumhuriyet Meydanı……..203

Şekil 4.156 Cumhuriyet Meydanı ve Atatürk Caddesi……..204

Şekil 4.157 Tayyare Kültür Merkezi zemin kat planı (Mimarlar Odası Bursa Şubesi Mimarlık Dergisi,1999)……..204

Şekil 4.158 Tayyare Kültür Merkezi (BBB Kütüphanesi arşivi)……..……205

Şekil 4.159 Tayyare Kültür Merkezi (BBB Kütüphanesi arşivi)…….…...205

Şekil 4.160 Tayyare Kültür Merkezi…….……206

Şekil 4.161 Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu zemin kat planı (Mutman, 2002)……..206

Şekil 4.162 Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu görünüşü (Mutman, 2002)……...…….206

Şekil 4.163 Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu -eski Halkevi- ve 1940'larda Cumhuriyet Bayramı (BBB Kütüphanesi arşivi)…….……..……...206

Şekil 4.164 Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu……207

Şekil 4.165 Carsten Niebuhr haritası…….……207

Şekil 4.166 1941Prost Planı (BBB Nazım Plan bürosu arşivi)…….…….208

Şekil 4.167 Yangından sonra Bedesten ve çevresi (BKTVKK)…….……..208

Şekil 4.168 Yangından sonra Hacı İvaz Paşa çarşısı ve Bedesten (BKTVKK)……....209

Şekil 4.169 Yangından sonra Hanlar Bölgesi (Giovanni Astegno)……...209

Şekil 4.170 Yangından sonra İpek Han ve Bedesten (BKTVKK)……210

Şekil 4.171 Yangından sonra Emir Han ve çevresi (BKTVKK)…….…..210

Şekil 4.172 Yangından sonra Hanlar Bölgesi (Giovanni Astegno)……...…211

Şekil 4.173 Yangından sonra çarşının durumu (Giovanni Astegno)…….211

Şekil 4.174 Yangından sonra çarşının durumu (Giovanni Astegno)…….…212

Şekil 4.175 Yangından sonra yenilenmekte olan çarşının durumu (Giovanni Astegno)…...212

Şekil 4.176 Piccinato'nun Hanlar Bölgesi Projesi (Piccinato, 1961)……....213

Şekil 4.177 Piccinato ve ekibinin Kapalıçarşı ve Hanlar Bölgesi için yangın sonrası öneri maketi (BKTVKK)…….…..…….213

Şekil 4.178 1960 Piccinato Planı (BBB Nazım Plan bürosu arşivi)……..…214

Şekil 4.179 1976 yılı Bursa kent bütünü ve yakın çevresi nazım imar planı (BBB)…….....215

Şekil 4.180 1984 yılı Bursa nazım imar planı (BBB)……...…….216

Şekil 4.181 ODTÜ Merkez Koruma Projesi, Kültür varlıkları paftası (Osmangazi Belediyesi)…….….217

Şekil 4.182 ODTÜ Merkez Koruma Projesi, Parsele müdahale paftası (Osmangazi Belediyesi)…….218

Şekil 4.183 ODTÜ Merkez Koruma Projesi, Uygulama Projesi (Osmangazi Belediyesi)…….219

Şekil 4.184 1995 yılı Bursa nazım imar plan revizyonu (BBB)…….…...220

Şekil 4.185 1998 yılı Bursa nazım imar plan revizyonu (BBB)……....221

Şekil 4.186 1999 yılı çevre düzeni imar planı (BBB)……222

Şekil 4.187 Tuz Han koruma ve çevre düzenleme projesi (BBB Nazım Plan bürosu)…….223

Şekil 4.188 Ayakkabıcılar- Pirinç Han kamu proje alanı (BBB Nazım Plan bürosu)…...…223

Şekil 4.189 Geyve Han-Yorgancılar Çarşısı-Fidan Han koruma ve çevre düzenleme projesi (BBB Nazım Plan bürosu)……..224

Şekil 4.190 Geyve Han-Yorgancılar Çarşısı-Fidan Han koruma ve çevre düzenleme projesi……...224

Şekil 4.191 Geyve Han restorasyon projesi……..…….225

Şekil 4.192 Geyve Han restorasyon projesi……..……..225

Şekil 4.193 Bursa Kültür Yolu projesi (Osmangazi Belediyesi, 2006)…..……..226

Şekil 4.194 Tuz Pazarı sağlıklaştırma projesi

Şekil 4.195 Tuz Pazarı (www.Osmangazi-bld.gov.tr).....227

Şekil 4.196 Uzun Çarşı, Tuz Pazarı, Okçular cephe yenileme projesi vaziyet planı (Osmangazi Belediyesi)…….…….228

Şekil 4.197 Uzun Çarşı cephe yenileme projesi kuzey ve güney görünüşleri (Osmangazi Belediyesi)……...……..229

Şekil 4.198 Tuz Pazarı cephe yenileme projesi kuzey ve güney görünüşleri (Osmangazi Belediyesi)……...……..230

Şekil 4.199 Okçular cephe yenileme projesi kuzey ve güney görünüşleri (Osmangazi Belediyesi)…….……231

Şekil 4.200 Uzun Çarşı üst örtü projesi (Osmangazi Belediyesi, 2006)..…….…….232

Şekil 4.201 Uzun Çarşı'nın üstünün örtülmesi……..232

Şekil 4.202 Tuz Han restorasyon projesi

Şekil 4.203 Tuz Han restorasyon projesi …….....233

Şekil 4.204 Tuz Han restorasyon öncesi durumu (www.Osmangazi-bld.gov.tr).....234

Şekil 4.205 Tuz Han restorasyon sonrası durumu…….234

Şekil 4.206 Hanlar Bölgesi çatı ve üst örtüsü (Osmangazi Belediyesi, 2006)……..235

Şekil 4.207 Hanlar Bölgesi çatı ve üst örtüsü (Osmangazi Belediyesi, 2006)……...235

Şekil 4.208 Bali Bey Hanı restorasyon projesi kesiti (www.bursa-bld.gov.tr).....236

Şekil 4.209 Bali Bey Hanı restorasyon projesi ön görünüşü (www.bursa-bld.gov.tr).....236

Şekil 4.210 Pirinç Han-Kızılay arkası düzenlemesi (www.bursa-bld.gov.tr).....237

Şekil 5.1 1938 yılına ait hava fotoğrafı (Bursa Kent Müzesi arşivi)…….247

Şekil 5.2 2002 yılına ait hava fotoğrafı (BBB Nazım Plan bürosu)……..……248

Şekil 5.3 Kat sayısı analizi……...……..249

Şekil 5.4 Cumhuriyet Caddesi ve güneyindeki yüksek katlı yapılaşma……250

Şekil 5.5 Cumhuriyet Caddesi ve güneyindeki yüksek katlı yapılaşma……250

Şekil 5.6 Pirinç Han ve geride kalan Atatürk Caddesi……..……251

Şekil 5.7 İnönü Caddesi'nde yüksek katlı yapılaşma……...….251

Şekil 5.8 Ulucami ve çevresindeki yapılaşma……...252

Şekil 5.9 Haşim İşcan Caddesi üzerinde yüksek katlı yapılaşmanın kent silueti içindeki konumu…….252

Şekil 5.10 İşlev-arazi kullanım analizi……..…….253

Şekil 5.11 Yapı cinsi analizi……..……254

Şekil 5.12 Tarihlendirme analizi……....255

Şekil 5.13 Fidan Han kapısının Uzun Çarşı'dan yeterince algılanmaması……....256

Şekil 5.14 Kaldırımın dükkanlar tarafından işgal edilmesi……...….257

Şekil 5.15 Cumhuriyet Caddesi ve otobüs durakları……..…257

Şekil 5.16 Cumhuriyet Caddesi ve güneyindeki yüksek katlı yapılaşma……..……258

Şekil 5.17 Üst örtü öncesinde Uzun Çarşı ve dükkanlar(Osmangazi Belediyesi, 2006)…...258

Şekil 5.18 Yapılmakta olan üst örtü…….…..259

Şekil 5.19 Tuz Pazarı'nda haftanın dört günü kurulan pazar (Osmangazi Belediyesi, 2006)……..…259

Şekil 5.20 Tuz Pazarı'nda haftanın dört günü kurulan Pazar……...….260

Şekil 6.1 Aydınlatma elemanı tasarımı,Budapeşte, Macaristan……270

Şekil 6.2 Anıtsal yapıların aydınlatılması, San Pietro, Roma, Kartpostal…….…270

Şekil 6.3 Anıtsal yapıların aydınlatılması, Roma, Kartpostal……..……..271

Şekil 6.4 Pirinç Han'da görüntü kirliliği yaratan gölgelikler…….271

Şekil 6.5 Pirinç Han'da görüntü kirliliği yaratan gölgelikler……...……..272

Şekil 6.6 Dükkanlarda yatayda ve düşeyde yaratılan süreklilik,Bosna Baş Çarşısı (Osmangazi Belediyesi)……...……..….272

Şekil 6.7 Dükkan kepenklerinde görülen süreklilik, Bosna Baş Çarşısı (Osmangazi Belediyesi)…….…….273

Şekil 6.8 Kepenklerin kullanımı, Bosna Baş Çarşısı (Osmangazi Belediyesi)…….....273

Şekil 6.9 Vitrin kullanımı, Bosna Baş Çarşısı (Osmangazi Belediyesi)……..….274

Şekil 6.10 Yayalaştırılmış bölge, Graben Meydanı, Viyana, Avusturya, Kartpostal……....274

Şekil 6.11 Yayalaştırılmış bölge,Viyana, Avusturya…….275

Şekil 6.12 Yayalaştırılmış bölge,Atina, Yunanistan……..……275

Şekil 6.13 Yayalaştırılmış sokak,Napoli, İtalya…….276

Şekil 6.14 Yayalaştırılmış sokak ve tabela kullanımı,Salzburg, Avusturya……..…276

Şekil 6.15 Meydan kullanımı, Amsterdam, Hollanda, Kartpostal……..…277

Şekil 6.16 Meydan kullanımı, Floransa, İtalya……..277

Şekil 6.17 Meydan kullanımı, Brüksel, Belçika, Kartpostal…….278

Şekil 6.18 Meydan kullanımı, Brüksel, Belçika, Kartpostal…….……278

Şekil 6.19 Meydanın gece kullanımı, Brüksel, Belçika, Kartpostal ……..……..278

Şekil 6.20 Viyana kent merkezinde ulaşım çözümü-Ring Strasse (Vienna,1998) ……...279

Şekil 6.21 Budapeşte kent merkezi ve merkezi çevreleyen çevre yolu (www.accorhotels.com).....279

Şekil 6.22 Amsterdam kent merkezi ulaşım çözümü(Amsterdam Turizm Danışma bürosu, 2005)……280

Şekil 6.23 Floransa kent merkezi ulaşımı(Floransa Turizm Danışma bürosu,2005)…….…280

Şekil 6.24 Paris kent merkezi ve çevre yolu(www.galerieslafayette.com).....281

Şekil 6.25 Brüksel kent merkezi ulaşımı(Brüksel Turizm Danışma bürosu, 2005)…….….281

Şekil 6.26 Atina kent merkezi ulaşımı(www.philopposhotel.com).....282

Şekil 6.27 Salzburg kent merkezi(Salzburg Turizm Danışma bürosu, 2005)……282

Şekil 6.28 Roma kent merkezi (Roma Turizm Danışma bürosu, 2005)……283

Şekil 6.29 Tarihi kent merkezi yangına ulaşım planı(BBB)……..…283

Şekil 6.30 Yoğun olarak turizm amaçlı kullanılan Plaka (Atina-Yunanistan) bölgesi……..284

Şekil 6.31 Yoğun olarak turizm amaçlı kullanılan Salzburg (Avusturya) kenti……..….284

Şekil 6.32 Yoğun olarak turizm amaçlı kullanılan Kavala (Yunanistan) kenti……..…285

ÇİZELGE LİSTESİ

Sayfa

Çizelge 3.1 Bursa'nın kentsel nüfusu……..32

Çizelge 3.2 Yıllara göre Bursa'nın nüfus gelişimi……...32

Çizelge 4.1 Hanlar Bölgesi'nde yer alan anıtsal yapılar……..…111

Çizelge 4.2 Bölgede yer alan ticaret yapıları…….114

Çizelge 4.3 Günümüzde kullanılan ticaret yapılarının mimari özellikleri ve işlevleri…116

Çizelge 4.4 Bölgede yer alan cami ve mescitler……119

Çizelge 4.5 Bölgede yer alan hamamlar……120

Çizelge 4.6 Bölgede yer alan eğitim yapıları……..121

Çizelge 4.7 Bölgede yer alan köprüler……121

ÖNSÖZ

Tezimin tüm aşamalarında değerli bilgileri ile beni yönlendiren danışman hocam Sayın Doç. Dr. Can Binan'a ve çalışmanın gelişiminde yapıcı eleştirilerinden çok faydalandığım Prof. İsmet Ağaryılmaz ve Prof. Dr. Nur Akın'a çok teşekkür ederim.

Çalışmada bilgi ve dokümanlarını paylaşan Bursa Büyükşehir Belediyesi, Osmangazi Belediyesi, Bursa Büyükşehir Belediyesi Kütüphanesi ve Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu, Bursa Araştırmaları Vakfı ve Kent Müzesi'ne çok teşekkür ederim.

Ve çalışma süresince her türlü yardımı sağlayan eşim Bilal Bağbancı'ya çok teşekkür ederim.

Ocak 2007

ÖZET

14. yüzyıl sonunda Anadolu'nun en büyük kentlerinden biri olan ve dünya ticaretine katılan Bursa, 15. yüzyılda dünya ile ekonomik bağlantıları olan uluslararası transit ticaret merkezi olmuştur. Bursa'da ticaretin bu denli gelişmesinde ipekçilik, ticari yollar, esnaf örgütlenmesi ve yabancı tüccarlar önemli rol oynamıştır.

14. yüzyılda oluşmaya başlayan bölge; hanlar, bedesten, arasta köprü, çarşılar, pazarlar ve dükkanlarla gelişerek, 16. yüzyıl ortalarına kadar gelişimini tamamlamıştır. Bursa Hanlar Bölgesi, Türk kentlerinde değişik ticaret yapılarının çarşıyı nasıl oluşturduğunu göstermesi açısından ilk örnektir. 17.ve 18. yüzyıllarda devletin siyasi otoritesini yitirmesi ile bölgeye yeni yapı yapılmamıştır.

1839 Tanzimat Fermanı'yla sosyo-ekonomik ve kültürel dönüşümler gerçekleşmiştir. Bu dönemde Bursa'da yönetim ve kültür yapıları inşa edilmiş, ulaşım sisteminin değişmesi sonucunda yeni yollar açılmıştır. 19. yüzyılda bütünlüğü olan bir planlama stratejisinden söz etmek mümkün değildir. Devlet adına yönetme yetkisini elinde bulunduran valilerin görüşleri doğrultusunda planlama çabaları yapılmıştır. 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında, şehircilik projeleri ile sınırları belirlenmiş bir merkez oluşmuştur. Ulaşım sisteminin değişmesi, bölgenin kent içindeki konumunu güçlendirmiş, ancak birçok anıtsal yapının yıkılmasına neden olmuştur.

Cumhuriyet döneminde Hanlar Bölgesi, ticaret, yönetim ve kültür merkezi olma özelliğini korumuştur. Siyasi örgütlenmede yaşanan değişim, kent yönetimlerinde de görülmüştür. Kurulan kent yönetimleri, kentlerde gelişen bu potansiyeli yönlendirebilmek için imar düzenlemeleri ile ilk kent planlama çalışmalarını başlatmıştır.

Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti ve 668 yıllık bir geçmişe sahip Bursa'da merkez üzerinde yer alan baskıların kaldırılması, bölgenin korunarak gelecek kuşaklara aktarılması gerekmektedir.

Anahtar kelimeler: Bursa Hanlar Bölgesi, ticaret yapıları, dönüşüm, koruma.

ABSTRACT

At the end of the 14th century, Bursa had become one of the biggest cities in Anatolia and had joined the world commerce. In the 15th century city had had an economical relations with the world and had become a center of international transit commerce. Sericulture, commercial roads, organization of tradesmen and foreign merchants had an important roles in the development of commerce in Bursa.

In 14th century the region had being formed with the construction of khans, bedesten, arasta bridge, bazaars and shops through the middle of the 16th century. Bursa Khans Region was a first model in Turkish cities by forming the bazaar with different commercial buildings. In the 17th and 18th century, there hadn't built any new historical building in the region because of loosing the political authority of government.

With the Ottoman Reforms in 1839, social, economical and cultural transformations had being done. In this period in Bursa, adminstrational and cultural buildings and new roads had constructed with the changing of commucatinal systems. For 19th century we couldn't mention about any completely planning strategy. The planning works had being done by the visions of governers who had the adminstration power in the name of the government. At the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, region had become a central with the limited borders by the town planning projects. The changing of communication system had strengthened the region in the state of town, but had caused destroying of many historical monuments.

In Republic period, Khans Region has protected the speciality of being commercial adminstrational and cultural centre. Changing in the political organizations has shown its effects in the city adminstrations. With the construction of city adminstration to guide this potential that developed in cities have started the public improvements and first planning works.

Bursa, the Ottoman's first capital city that has 668 years past must have to avoid the pressures in the centre of region and have to be preserved for the future of the generation.

Keywords: Bursa Khans Region, commercial buildings, transformation, conservation.

1.GİRİŞ

Bursa'da bir eski cami avlusu,
Küçük şadırvanda şakıyan su;
Orhan zamanından kalma bir duvar…
Onunla bir yaşta ihtiyar çınar
Eliyor dört yana sanki bir günü.
Bir rüyadan arta kalmanın bir hüznü
İçinde gülüyor bana derinden.
Yüzlerce çeşmenin serinliğinden
Ovanın yeşili, göğün mavisi
Ve mimarilerin en ilahisi

Ahmet Hamdi Tanpınar

Bursa, tarihi, kültürü, sosyal ve ekonomik yapısı ile her zaman önemli bir kent olmuştur. Günümüzde kentin anıtsal ve sivil mimarisinin belgelenmesi, korunması ve tanıtılması konusunda birçok çalışma yapılmaktadır.

Tez konusu olan "Bursa Hanlar Bölgesi Değişim ve Dönüşüm Sürecinin İncelenmesi ve Bölgenin Korunması Üzerine Bir Araştırma'' adlı çalışmada bölgenin günümüze kadar geçirmiş olduğu dönemler sistematik ve kapsamlı bir biçimde araştırılmış, bölgede yer alan tek yapı ölçeğinde incelenen yapıların kent bütünü içindeki yeri ve önemi vurgulanarak, bölgenin 14. yüzyıldan günümüze, fiziksel, toplumsal ve kültürel bir çerçeve içinde yaşadığı değişimler ve dönüşümler incelenmiştir. Çalışma alanı olarak seçilen bölgenin kentsel koruma çalışmalarına önemli bir veri olarak yansıması hedeflenerek; bölgenin gelecek kuşaklara aktarılması amaçlanmıştır.

Hanlar Bölgesi; Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmasıyla, 14. yüzyılın ikinci yarısında kale dışında bedesten merkezli bir çarşı sistemi oluşmuş ve kentin gelişme dinamiğini ve kimliğini belirleyen güçlü bir odak noktası haline gelmiştir. 16. yüzyılın ortalarına kadar yoğun bir yapılaşma içinde olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısında kentin Osmanlı modernitesinin etkisi altında değişimler başlamıştır. Cumhuriyet döneminde ise, özellikle 1950'lerde yaşanan kentleşme ve 1970'lerde sanayileşmenin etkisiyle bölgede bir dönüşüm yaşanmıştır.

Çalışma kapsamında Bursa, Osmanlı öncesi, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri olmak üzere üç dönemde incelenmekte ve yedi bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm olan Giriş'te tezin amacı, kapsamı ve yöntemi ortaya konulmakta; ikinci bölümde, Bursa'nın tarihsel gelişimi; üçüncü bölümde, Bursa kentinin sosyo-ekonomik yapısı; dördüncü bölümde, Hanlar Bölgesi fiziksel yapının oluşum süreci; beşinci bölümde koruma sorunları; altıncı bölümde koruma önerileri ve son bölümde, ilk altı bölüm değerlendirilerek varılan sonuçlar belirtilmektedir.

Teze konu olan çalışmada, kentin fiziksel verilerinin saptanabilmesi için mevcut yazılı belgeler, tezler, makaleler, bildiriler, sürekli yayınlar, 1450'lerden itibaren düzenli olarak tutulan şeriyye sicilleri ile salnameler, seyahatnameler, vakfiyeler, tahrirler ve nüfus sayımları, eski fotoğraf albümleri, hava fotoğrafları, eski haritalar, planlama çalışmaları ile kente ve anıtsal yapılara ait monografik eserler araştırılmıştır.

Hanlar Bölgesi fiziksel gelişiminin belirlenebilmesi amacıyla kentin tarihsel ve sosyo-ekonomik gelişimi araştırılmış ve bütün içinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı dönemi 14-16. yüzyıllar, 17-18. yüzyıllar ve 19. yüzyıl Batılılaşma dönemi olarak ayrı ayrı incelenmiştir. Kentte yaşanan depremler, yangınlar, savaşlar ve modernleşme girişimlerinin kentte yarattığı değişimler ve dönüşümler Bey haritası yardımıyla incelenmiş, bölgede yer alan ticaret yapılarına ilişkin envanter fişleri hazırlanmış ve Hanlar Bölgesi'ne ait analiz çalışmaları yapılarak günümüzdeki mevcut durum belirlenmiştir. Çalışmanın en önemli verilerinden birini hiç kuşkusuz 1862 Suphi Bey haritası oluşturmuştur. Bu haritanın varlığı Bursa'nın deprem sonrası fiziksel verilerinin saptanabilmesi açısından Bursa için çok büyük bir kazançtır. Bu haritada, kentin 14. yüzyılda oluşmaya başlayan, 16. yüzyıl ortasında gelişimini tamamlayan ve 19. yüzyılda Batılılaşma ile yaşadığı değişimler kronolojik olarak ortaya konmuş, Cumhuriyet döneminde yaşanan dönüşümler ve günümüzde karşı karşıya kalınan sorunlar irdelenmiş, yapılan planlama çalışmaları değerlendirilerek, bölgenin korunması yönünde önerilerde bulunulmuştur. Eklerde ise, tez çalışmasında yer alan özel terimlerin açıklandığı terimler sözlüğü, 19. yüzyıl seyahatnamelerinde Bursa depremi, 1958 tarihli Bursa yangını öncesinde ve sonrasında Hanlar Bölgesi ile mevcut durumun saptanması amacıyla ticaret yapılarından oluşan envanter çalışması yapılmıştır.

2. BURSA'NIN TARİHSEL GELİŞİMİ

2.1 Osmanlı Öncesinde Bursa'nın Tarihsel Gelişimi

Bursa'nın Osmanlı öncesi tarihine ilişkin bilgiler ne yazık ki çok yetersizdir. Değişik uygarlıkların yaşadığı bölge, M.Ö. 700'lere doğru Trakya ve Boğazlar üzerinden geldikleri bilinen ve M.Ö. 327'de bağımsız bir krallık haline gelen Bithynialılar tarafından kurulmuştur. Bithynia Kralı I.Prusias, Romalılar'dan kaçarak ülkesine sığınan Kartacalı General Hannibal'in önerisiyle, M.Ö. 185 yılında ilk ismiyle Prusias ad Olympum ismi verilen bir tepe üzerinde etrafı surlarla çevrelenen bir kale kent (castron) olarak Bursa'yı kurmuştur. Kentin Prusias olan ismi önce Prusa, daha sonra Bursa olarak değiştirilmiştir. Prusa bu dönemde, gelişmiş kentler arasında Bithynia yöresinin kültürel merkezlerinden biri olmuştur(Baykal, 1950, s.8; Dostoğlu, 2001, s.30; Tekeli, 1999, s.9; Yenal, 1996).

Bithynia Krallığı M.Ö. 74 yılında IV. Nikomedes'in ölümü sonrasında, vasiyetine uygun olarak Roma İmparatorluğu'na katılmıştır. Roma döneminin ilk yıllarında önemsiz bir kale kent olan Bursa'da sıcak su kaynaklarının bulunması, ona özel bir nitelik kazandırmıştır. M.S. 84 yılında İmparator Trajan döneminde kent, senatosu bulunan birinci sınıf bir kent haline gelmiş ve kentte imar çalışmaları başlamıştır. Vali Plinus'un çalışmaları ile Çekirge'deki kaplıcalar geliştirilmiş, kent (kale içi) imar edilmiştir (Tekeli, 1999, s. 9,10).

M.S. 395'de Doğu Roma İmparatorluğu kurulduktan sonra, İmparator Justinianos (525-565), Pythia (Çekirge)'da bir hamam ve günümüzdeki Hüdavendigar Camisi'nin yerinde bir saray yaptırarak küçük bir kaplıca kenti kurmuş, karısı İmparatoriçe Theodora, 4000 kişi ile birlikte burada eğlenme geleneğini başlatmıştır. İmparator I.Justinianus döneminde hem Bursa'da bulunan kaplıcaların ünü yayılmış, hem de Çin'den kaçak olarak getirilen ipek tohumları çoğaltılarak, M.S. 555'lerde ipek üretimine başlanmıştır*.VII. Konstantinos döneminde (913-959) kent, Pythia kurtarıcı şehir anlamında 'soteropolis' olarak kullanılmıştır(Baykal, 1950, s.9; Türk Ansiklopedisi, 1950). Bizans İmparatoru Trajan döneminde ise, M.S. 84'te sıcak su

* Bursa ipekçiliği konusunda çok değerli bir çalışma yapmış olan F. Dalsar'a göre Osmanlılar'ın Bursa'yı aldıkları yıllarda Bursa ve civarında bir ipek üretiminin varlığı bilinmekte ise de, çok gelişmiş bir üretim olduğu söylenmemektedir. Hem miktarın az olması, hem de büyük olasılıkla kozadan iplik çekilmesinin bilinmemesine bağlı olarak, kozalar yolunarak ipek sağlanmış, daha sonra da eğrilmiştir(Tekeli, 1999, s.9,10).

kaynaklarından dolayı senatosu bulunan birinci sınıf bir kent haline gelmiştir. M.S. 395 - 1326 arasındaki yaklaşık bin yıl süresince Bursa bir Bizans kenti olmuştur.

Osmanlılar Bursa'yı alıncaya kadar (1261-1326) kent, tekfurluk (bir çeşit beylik) şeklinde yönetilmiştir. Osman Bey, 1315'de Bursa'nın yakın çevresinde, biri günümüzde varlığını koruyan Kükürtlü Hamamı karşısında, diğeri ise Balabancık Mahallesi'ndeki Molla Arap Okulu'nun yerinde iki kale yaptırarak, kenti devamlı olarak kuşatma altına almıştır. 1321'de çevre yerleşmeler ele geçirilerek kentin ilişkileri kısıtlanmış, 10 yıl süren kuşatma sonunda kent düşmüştür (Yenen, 1987, s. 55).

2.2 Osmanlı Dönemi'nde Bursa'nın Tarihsel Gelişimi

Bursa, 1326 yılında Sultan Orhan tarafından Osmanlı topraklarına katılarak Osmanlı Devleti'nin başkenti olmuştur. İlk Osmanlı parası olan gümüş sikke (akçe) 1327'de Bursa'da basılmıştır. Bu dönemde kent imar edilerek, Osmanlı Devleti'nin en güçlü hükümet kurumu olan saray bu kentte kurulmuştur(Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1992, s. 446).

Bursa, 1331-1335 yılları arasında geçici bir süre İznik'in başkent olduğu süre dışında, 1365 yılına kadar Osmanlı Devleti'nin başkenti olmuştur. Başkentin Edirne'ye taşınması Bursa'nın önemini azaltmamış, İstanbul alınıncaya kadar padişahlar hep Bursa'da gömülmüştür.[*] Fetihten 9 yıl sonra Orhan Bey döneminde Bursa'ya gelen İbn-Batuta, Bursa'yı "*çarşıları, güzel sokakları, şifalı kaplıcaları ile büyük bir kent*" olarak betimlemiştir(İslam Ansiklopedisi, 1949; Türk Ansiklopedisi, 1956).

Bursa'nın alınmasıyla, kale ve çevresine stratejik mecburiyetler nedeniyle sadece Türkler'in yerleştirilmesi sağlanarak, Rumlar kalenin kuzeyine taşınmıştır. 1432'de şehre gelen B. de La Broquiére, kalede 1000 kadar evin bulunduğunu belirtmiştir(Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1992, s.446)[**].

---

[*] I.Murat Hüdavendigar, devletin Balkanlar'daki askeri hareketleri gereği askeri merkezi 1365'de Edirne'ye taşımasına rağmen, ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş devri aşamasında Bursa kenti, temsil ettiği Anadolu Eyaleti ile ilgili olarak merkez niteliklerini sürdürmüştür. 15.yy sonunda Bursa, Edirne ile hükümet merkezi özelliklerini paylaşmıştır(Koyunluoğlu, 1935, s.80).

[**] Bursa, Yıldırım Bayezid (1389-1402) döneminde, Rumeli'yi ele geçiren üst düzey savaşçıların, Yeşilırmak Havzası'ndaki merkezlerden göçen tanınmış ailelerin, Anadolu ile İslam ülkelerinden gelen büyük bilginlerin ve şeyhlerin toplanıp yerleştikleri bir kent olmuştur. Bu dönemde I.Murat (1359-1389) dönemine göre, daha büyük bir kent olmuş ve kültürel açıdan Konya, Kayseri, Amid (Diyarbakır) kentleri ile yarışır hale gelmiştir.

1402 yılında Ankara Savaşı yenilgisi ile kent Timur ordularınca yağmalanmış, 1413 yılında Karamanoğlu Mehmet Bey kale dışında kente zarar vermiştir(Yenen, 1987, s.57) . II. Murad (1421-1453) döneminde kent hızla büyümeye ve toparlanmaya başlamış, Sultan Murad, Fazlullah Paşa, Hacı İvaz Paşa, Hasan Paşa, Umur Bey, Cebe Ali Bey, Şehabeddin Paşa gibi devlet büyüklerinin vakıfları ile yeni bölgeler ve mahallelerin oluşumu sağlanmıştır(Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1992, s.446) [*].

1453 yılında İstanbul'un alınması ve hükümet merkezinin İstanbul'a taşınmasıyla, padişahın ve ileri gelenlerin çevresindeki bir kısım bilginler ve üst düzey askerler Bursa'dan ayrılmıştır. Fatih'in ölümü ile başlayan saltanat mücadelesinde Bursa, Şehzade Cem'in taraftarlarının merkezi olmuş, Şehzade Cem kendisini Bursa'da sultan ilan ederek, para bastırmıştır.

1577 yılında Celali isyanlarından korunmak ve kentin güvenliğini sağlamak için mahalleler arasına kapılar yapılmış, muhafızlar yerleştirilmiştir. 1595 yılından sonra kent, Celali gruplarının saldırılarına uğramıştır. Özellikle Celali Kalenderoğlu 1608'de Bursa'yı yağmalamıştır. IV. Mehmed döneminde de, Abaza Mehmed Paşa'nın isyanı ile kentte sıkıntılı bir dönem yaşanmıştır. Yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen Bursa, Osmanlılar'ın üç büyük merkezinden biri olma özelliğini sürdürmüştür(Yenen, 1987, s.57), (Şekil 2.1).

Yönetim eylemlerinin İstanbul'a taşınmasından sonra Bursa, uzun süre merkezi Kütahya olan Anadolu Eyaleti'ne bağlı bir sancak merkezi olarak yönetilmiştir. 1841 yılında Hüdavendigar Eyaleti'nin merkezi olmuş, 1859-1867 yılları arasında bir dönem yeniden İstanbul'dan gönderilen valiler tarafından sancak beyliği olarak yönetilmiştir(İslam Ansiklopedisi, 1949, s.809). Bu dönemde Bursa, merkez, Ertuğrul, Kütahya, Afyon ve Balıkesir'den oluşan beş sancaklı bir yönetimin eyalet merkezi olmuştur(Cuinet, 1984).

---

[*] Bursa kentinde, I. Murat Hudavendigar'dan itibaren her külliye bir tepe üzerinde yer seçmiştir. Bursa'nın kentsel gelişimini sağlayan padişah külliyeleri yapılış sırasına göre: Orhan, Hudavendigar, Yıldırım, Yeşil ve Muradiye külliyeleridir.

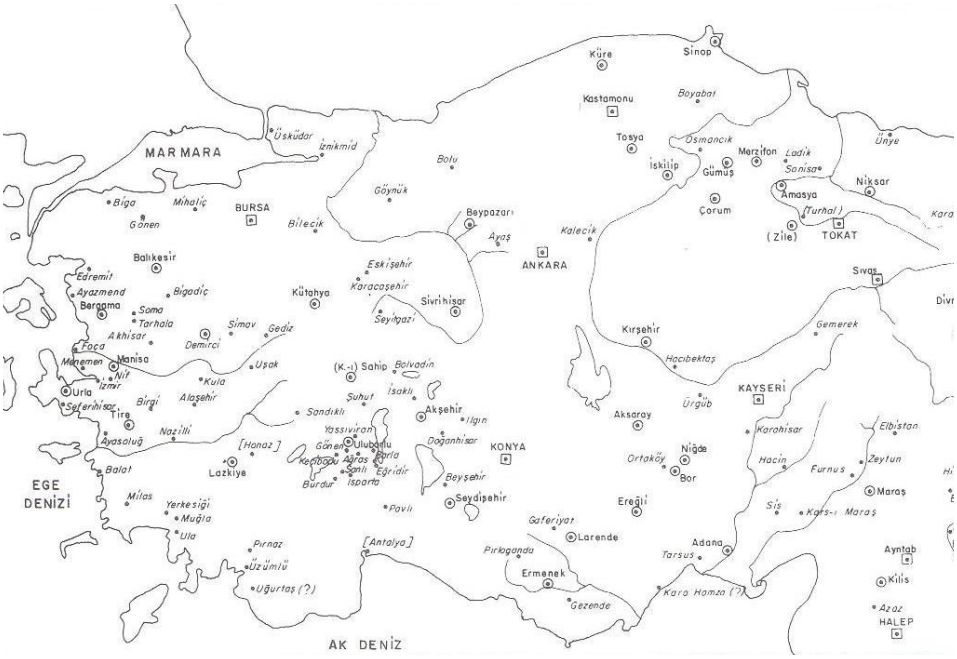

Şekil 2.1 16. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu kentleri(Faroqhi, 1979-80).

1914 yılında I.Dünya Savaşı'nın başlaması uluslararası dengeleri yerinden değiştirdiği gibi, Bursa'nın mevcut yapısını da sarsmıştır. Savaşın başlamasıyla birlikte, şehrin azınlık nüfusunu oluşturan gruplar, özellikle Rumlar ve Ermeniler şehri terk etmiştir.

2.3 Cumhuriyet Dönemi'nde Bursa'nın Tarihsel Gelişimi

Cumhuriyet döneminde Bursa, daha çok dış etkilerle sosyal, ekonomik ve fiziksel bir değişim süreci yaşamıştır. 1910'lardan itibaren Balkanlar'dan ve Kafkaslar'dan, 1950'li yıllardan sonra Bulgaristan'dan kaynaklanan dış göçler, Bursa'yı Türkiye'deki diğer kentlerde görülmeyen bir ölçüde etkilemiştir(Dostoğlu, 2001, s.16). Özellikle 1923'te imzalanan Nüfus Mübadelesi Anlaşması, Yunan ve Türk toplumlarını sosyal, ekonomik, siyasal, kültürel ve demografik açıdan etkilemiştir.

1923-1940 yılları arasında ülkenin ekonomik ve sosyal altyapıları oluşturulmaya başlanmıştır. 1925 yılında İpek-İş Fabrikası'nın temeli atılmış, kentte ipekli dokuma ve ipek ipliği fabrikalarının sayısında önemli artış olmuştur. 1938 yılında Merinos Fabrikası'nın işletmeye açılmasıyla, Bursa'da sanayileşme yolunda önemli bir adım atılmıştır(Bursa

Defteri, 2000, s.19,20). Bursa'da sanayileşme ve kentleşmenin izleri, özellikle 1960'lardan sonra açık olarak görülmektedir.

1960'lı yılların sonundan itibaren kent nüfusunun hızla artması, Bursa'nın otomotiv sektörüne açılarak çok önemli sanayi merkezi haline gelmesi, kent formunun yeniden biçimlenmesine yol açmıştır.

Bursa'da sanayileşmenin nitelik değiştirici bir sıçrama yapmasının gerisindeki nedenlerden birisi, İstanbul sanayisinin desantralizasyonudur. Bunun sonucunda Bursa önemli bir pay almıştır. İkincisi ise, 1970'li yıllardan sonra sanayi kredilerindeki yeni düzenlemelerin Anadolu kentlerinde başlattığı sanayileşmenin Bursa'ya da yansımasıdır (Tekeli 1999). İstanbul sanayisinin desantralizasyonu 1960'lı yılların sonunda kendisini göçle duyurmaya başlamıştır.

Kentte yaşanan değişik süreçler bir dönüşüm yaşanmasına neden olmuştur. Bu süreçlerden birincisi demografik bir süreç olup, II. Dünya Savaşı sonrasında, Türkiye'de kentsel nüfusun artmasıdır. Bu durum ikinci bir süreç olan kırsal çözülme ve hızlı kentleşme ile devam etmiştir. Özellikle 1970 sonrasında Bursa'da, hızlı bir nüfus artışı yaşanmıştır. Bunun en önemli nedeni, sanayileşmede görülen ivmedir(Tekeli, 1999, s.23). İlk Organize Sanayi Bölgesi'nin Bursa'da düşünülmesi, kentin ülke içindeki önemini göstermektedir.

1960 yılından sonra devlet politikalarıyla yönlendirilen, iç ve dış göçlerle artan kentsel gelişme baskısı sonucunda Bursa'da yaklaşık 2100 yılda oluşmuş kültürel miras yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.

2.4. Bölüm Sonucu

İlk ismiyle Prusias ad Olympum olarak bilinen kent, M.Ö. 185 yılında Bithynia Kralı I. Prusias tarafından kurulmuştur. Önceleri Prusias olan kentin ismi zamanla Prusa, daha sonra da Bursa olarak değişmiştir. Roma ve Bizans dönemlerinden sonra Bithynia bölgesi Sultan Orhan tarafından 1326 yılında Osmanlı topraklarına katılmıştır. 16. yüzyılın ortalarına kadar gelişimini sürdüren kent, 17. yüzyıldan 19.yüzyıl ortalarına kadar oldukça durağan bir dönem geçirmiştir. Cumhuriyet döneminde ülkenin ilk Organize Sanayi Bölgesi'ne sahip olmasıyla birlikte, günümüzde de başta tekstil ve otomotiv sanayisinin gelişmesiyle bu önemini korumaktadır. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde, kentin sosyo-ekonomik yapısı anlatılacaktır.

3. BURSA KENTİNİN SOSYO-EKONOMİK YAPISI

3.1 Osmanlı Öncesinde Sosyo-ekonomik Yapı

Bizans döneminde Bursa, ipekçilikle ün kazanmıştır. Bizans İmparatoru Jüstinien'in doğudan Hint ve İran tüccarları ile İstanbul'a ipeği getirmesiyle, Bursa'da ipekböceği yetiştirilmeye başlanmıştır(Yetmen, 1948, s.70). [*] Bursa'nın uluslararası bir ipekçilik kenti haline gelmesinde, 14. yüzyıldan itibaren hazırlanan siyasi ve ticari koşulların yanı sıra, Türk dokumacılık tekniğinin Selçuklular döneminde Avrupa'ya tesir edecek kadar gelişmiş olması da etkili olmuştur(Öz, 1948, s.29)

3.2.Osmanlı Dönemi'nde Sosyo-ekonomik Yapı

3.2.1 14-16. Yüzyıllar Arasında Sosyo-ekonomik Yapı

- **Demografik Yapı**

1326 yılından önce Türkler'in kente ticaret amacıyla yerleşmeye başladıkları bilinmektedir(Akdağ, 1971). Bursa'nın alınmasıyla, Doğu'dan gelen göçlerle hızlı bir nüfus artışı olmuştur. Bu göçler, günümüzde de kullanılmakta olan Acemler, Sivasiler, Karamani vb. bazı mahalle adlarından anlaşılmaktadır(Bursa Defteri, 2000, s.18).

1450'lerden itibaren düzenli olarak tutulan mahkeme sicillerindeki kayıtlara göre, Bursa'nın kuruluş döneminde Türk-İslam nüfustan oluştuğu bilinmekte (Bursa Ansiklopedisi, 2002, s.1345) ve Fatih Sultan Mehmet dönemine ait bir sicil kaydında, Bursa'da 5000 avarız

[*] Bizans döneminde İstanbul'da muhteşem kumaşlar dokunmuştur. Bir dönem Bizans İmparatorluğu'nun doğu ile olan siyasi bir uyuşmazlığı nedeniyle Istanbul'a ipek gelmemeğe başlamış ve bu yüzden de İstanbul'da bunalım yaşanmıştır. Jüstinien, bu durumu gidermek amacıyla ipeğin nerede ve nasıl üretildiğini öğrenmek istemiştir. Yaşanan bu olay, ipeğin Doğu'dan Batı'ya gelmesine neden olmuştur. Jüstinien, o dönemde ipeğin sırrını öğrenmek üzere iki rahibi doğuya göndermiştir. Bu iki rahip, daha fazla doğuya gitmeye gerek kalmadan, Türkistan'da ipekçiliğin baştan başa yayılmış olduğunu görmüşler ve orada kalarak böcekten ne şekilde ipek üretildiğini öğrendikten sonra, bastonlarının içine sakladıkları böcek tohumlarını M.S.552 yılında İstanbul'a getirerek Jüstinien'e takdim etmişlerdir. Türk hakanı Tuman Han'ın Bizans İmparatoruna gönderdiği sefir Manyah, Bizanslılar'a, şimdiye kadar bilmedikleri ipekçiliği öğretmek ayrıcalığını kendilerine verilmesini teklif etmiş, imparator bu teklife, gelecek olan sanatkarların Hıristiyanlığı kabul etmeleri şartıyla muvafakat edeceğini bildirmiştir. Manyah, buna razı olmuş ve bu suretle gelen 400 sanatkar vaftiz edildikten sonra, ipek böceği yetiştirmek üzere en uygun yer olarak Bursa'yı seçip yerleşmişlerdir. Böylece Bursa'da ilk yayılış sahasını bulan ipek böcekçiliği, zamanla Bursa'da ipek sanatının da doğmasına neden olmuştur(Yetmen,1948, s.70).

hanesine* bağlı olarak yaklaşık 30.000 kişinin yaşadığı belirtilmektedir(Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1992, s.447). H.İnalcık ise, aynı belgeye dayanarak nüfusun 40-50.000 arasında olabileceğini belirtmiştir.

16. yüzyıl başlarında Bursa'nın, tahrir defterlerinde yaklaşık 152 mahalleden oluştuğu görülmektedir. Bu rakam 16. yüzyılın ikinci yarısında 168'e yükselmiş, buna bağlı olarak kentin nüfusu da artmıştır. 1573 tarihli tahrire göre gayrimüslümler nüfusta önemli bir yer tutmuş ve kentin nüfusu 60.000'i geçmiştir(Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1992, s.447). Aynı belgeye dayanarak A.Gabriel, 12.852 hane ile (12.852x5) 64260 nüfus olduğunu belirtmiştir(Gabriel, 1958). S.Faroqhi de tahrir defterlerine bağlı olarak yapmış olduğu araştırmada, 1550-1600 yılları arasında Bursa nüfusunu 64.000-65.000 olarak belirlemiştir(Faroqhi,1984).

16. yüzyıl sonu ile 17. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kentler incelendiğinde Bursa'nın önemi ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde Osmanlı kentlerinin genelde 3.000-10.000 kişiden oluştuğu gözlenirken, nüfusu 50.000'in üzerinde olan tek kentin Bursa olduğu bilinmektedir.

- **Sosyo-ekonomik Yapı**

Bursa'nın Semerkand, İran, Mısır, Suriye, Bağdat ile yakın kültürel ilişkiler içinde olması, kentin gelişiminde etkili olmuştur. 17. yüzyıla kadar Bursa'ya gelen birçok sanatkar ve alim, Orta Asya'dan Türkiye'ye kadar uzanan kültürel çevre içinde Bursa'nın sanat ve bilim merkezi olmasını sağlamıştır(Oğuzoğlu ,1996, s.44).

1453'de İstanbul'un alınmasıyla, hükümet merkezi İstanbul'a taşınmıştır. Bursa ise, kentte bulunan çok sayıda ipek ve pamuk dokumacısı, boyacısı ve tekstil tüccarıyla, başkentin gereksinimlerini karşılayan bir endüstriyel hizmet kentine dönüşmüş, muhtemelen İstanbul'a rakip değil, İstanbul'un tamamlayıcısı olarak görülmüş ve aynı zamanda kent, Anadolu'nun en büyük yerleşim yeri olma konumunu korumuştur(Braudel, 1974).

* Avarız hanesi: Vergi yükümlülüklerinin mali gücüne göre belirli bir miktar vergiyi verebilecek sayıda haneden oluşan soyut bir hanedir(Aktüre, s.115).

1548 yılında kente gelen Fransız seyyah Beion, Bursa'nın çok güzel ve müsait bir mevkide bulunduğunu, Lyon'dan daha geniş bir sahaya yayıldığını, İstanbul kadar servet ve nüfusa sahip olduğunu belirterek; ipek sanayisi ile büyük şöhret kazandığını, her yıl 1000'den fazla deve ile Anadolu ve Suriye'den getirtilen ipeklerin burada işlenip boyanarak başka ülkelere gönderildiğini belirtmiştir(İslam Ansiklopedisi, 1992, s. 447).

H.Lowry'nin aktardığı üzere Alman seyyah S. Gerlachise, "Tüccar Merkezi Bursa" olarak belirttiği kenti, 1576'da ziyaret etmiş ve aşağıdaki sözleri dile getirmiştir: "*…Altın yaldızlı ipeklilerin, işlemeli kumaşların ve her türden pahalı ürünün satıldığı fevkalede bir pazar yeri, seyyahlar için, çarşı ve kervansaraylar var bu şehirde….*"(Lowry, 2004, s.64).

Bursa'nın ticaretle ilgili olarak gelişmesinde ipekçilik, ticari yollar, esnaf örgütlenmesi, ve kentte bulunan yabancı tüccarlar önemli rol oynamıştır.

İpekçilik

Bursa'nın zenginliğinin göstergesi olan ipek üretimi, dönemin belgeleri, kadı sicilleri ve gezginlerin anlattıkları ile günümüze kadar ulaşmıştır. Kent merkezini belirleyen, fiziki etkileri bulunan ve oluşumunda önemli bir yer tutan ipekçilik hakkında özet bilgi şu şekildedir:

14. yüzyılda başlayan ipek ticareti, ipekli dokumacılığın gelişmesine yardımcı olmuş, 15. yüzyılda Bursa çok önemli bir ipek ticaret kenti olmuştur.Anadolu'da elde edilen ham ipek Bursa için yeterli olmamış ve Bursa ipekli sanayisinin hammaddesi İran'dan getirilmiştir. Kentin ekonomisi, İran'dan gelen ham ipeğe bağlı olan ipekli dokumacılığın yaygınlaşması ile sağlanmıştır(Oğuzoğlu, 1996, s.42). İran ham ipeği Bursa'da işlenmiş ve dönemin ticaret ağı içinde hem doğuya, hem de batıya aktarılmıştır(Ergenç, 1999, s.17). Bu gelişme, 16. yüzyılın başına kadar devam etmiş, 16. yüzyıl ortalarından itibaren gerilemeye başlamıştır(Dalsar, 1960, s.241-249). 16. yüzyılın ortalarından sonra ipek ticareti ve ipekli dokumacılık, bazı iç ve dış olayların etkisinde kalarak eski canlılığını kaybetmiştir. Özellikle 1520 yılında İran'la yaşanan savaşlar ham ipeğin Anadolu'ya girmesini güçleştirmiştir(Ergenç, 1999, s.17)[*]. Kente,

[*] Kayıtlara göre 1512 yılında ipekten elde edilen gümrük resmi 130.000 duka altına yükselmiştir. Ancak, 1520 yılında Osmanlılar'ın İranlılar (Safeviler)'la yaşadığı savaşlar nedeniyle İran'dan ham ipek ve ipek ipliğinin kente gelişi yasaklanınca, kentten alınan verginin miktarı, 40.000 duka altına gerilemiştir(Dalsar, 1960, s.325).

savaş nedeniyle ham ipeğin gelişi yasaklanınca, bir tarımsal üretim türü olan kozacılık, Bursa ve çevresinde önem kazanmaya başlamıştır. Ancak ne yazık ki bu üretim, yerli kumaş üretimi için yeterli hammaddeyi sağlayamamıştır(Dalsar, 1960, s.325).

1559 yılında yeni bir Osmanlı-Safavi Savaşı'nın başlamasıyla, İran ham ipeğinin ithalatına ikinci kez ambargo konmuştur. Bu ambargo yüzünden kente gelen İranlı tüccarların sayısında yarı yarıya düşüş yaşanmıştır. 1579 yılında Osmanlı-İran Savaşı'nın yeniden başlaması üzerine, Bursa'daki pek çok dokuma tezgahı hammadde yokluğu yüzünden kapanmıştır(Akkılıç, 2002, s.43). Dolayısıyla, ham ipek fiyatının artmasıyla kentteki dokuma tezgahlarının dörtte üçü kapanmış, 30-60 tezgah işleten büyük dokumacılar iflasa sürüklenmiş ve borçlarından ötürü de pek çoğu ortadan kaybolmuştur(Dalsar, 1960, s.300-313; İnalcık, 1994, s.229).

Ticaret yolları

Anadolu, günümüz uygarlığını yaratan pek çok kültüre beşiklik ettiği gibi, Doğu'nun ve Batı'nın birbirleriyle kaynaşmasında sürekli bir köprü işlevi görmüştür. Anadolu'ya bu işlevi üstlenmesini sağlayan etkenlerden biri de hiç kuşkusuz coğrafyasıdır. Türkistan'dan, Çin'den, Hindistan'dan, Acemistan ve Arabistan'dan Batı'ya ve aynı şekilde de Batı'dan Doğu'ya geçişin tek yolu Anadolu olmuştur(Tonak, 2000, s.102), (Şekil 3.1).

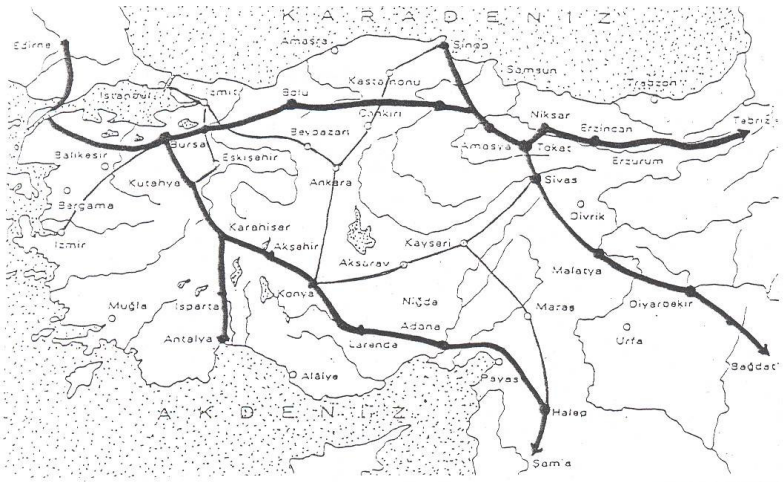

Şekil 3.1 Anadolu'da kullanılan ticaret yolları (Akdağ, 1971).

Yıldırım Bayezid döneminde, Doğu Akdeniz ve Kızıldeniz üzerinden gelen malların -Antalya ve Alanya limanlarının alınmasıyla-, Bursa'ya gelmesi sağlanmıştır. Ticaret yolları içinde Bursa için en önemlisi Tebriz-Bursa İpek Yolu olmuştur. Tebriz, Moğol hakimiyeti sırasında İran ipek ticaretinin merkezi haline gelmiştir. Avrupa'da Haçlı seferlerinden sonra özellikle İtalya'da görülen ipekli kumaş modası, 1300 yılından itibaren İtalya'da ipekli dokumacılığın gelişmesini sağlamıştır. Bu durum, İran ham ipeğine büyük bir talep yaratmıştır.

Bursa alınmadan önce Tebriz'den gelen ipek, önce Trabzon limanı ve deniz yoluyla Ceneviz kolonisi olan Pera'ya ve daha sonra da İtalya'ya ulaşmakta idi. Bu ticaretin Bursa'ya çekilebilmesi için ipek yolunun, denizyolundan karayoluna kaydırılması gerekmiştir. Dolayısıyla ticaret yapan bu kervanlar, 1354'te Ankara,1392'de Osmancık ve Amasya, 1401'de Erzincan'ın alınmasıyla yaratılan ticaret fırsatları, Tebriz-Erzincan-Tokat-Amasya-Osmancık-Bolu-Bursa ya da Tokat'tan sonra Ankara-Eskişehir-Bursa karayolu ile Bursa'ya yönelmiştir(Tekeli, 1999, s.11)[*]. Bundan dolayı, Bursa'ya ham ipek girdisi sağlanırken, diğer yandan da kentin, ticari malların aktarım merkezi haline dönüşmesi gerçekleşmiştir(İnalcık, 1994, s.11-76). Batı'da Ege limanlarına, Balkanlar'da Tuna kıyılarına ulaşan Osmanlı Devleti, Bursa'nın bir üretim ve ticaret merkezi olarak doruk noktasına ulaşmasını sağlayan düzeni oluşturmuştur(Oğuzoğlu, 2002, s.102).

14. yüzyılda Doğu'dan gelen mallar için Bursa'ya gelen tek kervan güzergahı İpek Yolu olmamıştır. Hindistan ve Arabistan'dan gelen baharat yolu ile Basra'dan ve Kızıldeniz'den gelen kervanlar Halep'e ulaştıktan sonra Şam-Halep-Adana-Konya-Akşehir-Kütahya üzerinden Bursa'ya, Mısır'dan deniz yoluyla Antalya'ya gelen tüccarlar da Isparta-Kütahya yoluyla kente ulaşmıştır(Tekeli, 1999, s.11).

1400'lere girerken Bursa, Bağdat, Musul ve Halep üzerinden gelen Güneydoğu Asya kökenli her çeşit baharatın antreposu durumuna gelmiştir. Biber, zencefil, buhur ve karanfil yanında safran, tarçın ve hindistan cevizi özellikle Bursa-Braşov yoluyla Macaristan'a ulaştırılarak, Doğu ve Orta Avrupa'ya pazarlanmıştır. Balkanlar'da Silistre, Rusçuk ve Niğbolu'nun yünlü-pamuklu giysilerle birlikte, ipek ve baharatın aktarıldığı

[*] Kuzeybatı Anadolu'da Candaroğlu bölgesinde kurulan egemenlik ile, Tebriz üzerinden gelen transit kervan yolunun Tokat-Amasya bölümü denetim altına alınmıştır.

merkezlere dönüşmesinde Bursa'nın önemli bir yeri olmuştur(Oğuzoğlu, 1996, s.42; İnalcık, 1994, s.11-76). 1478-1500 yıllarında kadı sicillerinde Bursa'da ticaret yapan Halep'li, Şam'lı hatta Hint tacirlerine rastlanmıştır(İnalcık, 1960, s.46,47). Bu dönemde Bursa pazarına gelen başlıca Hint eşyası mensucat, baharat ve kumaş boyası olmuştur(Çetin, 1995, s.16).

1470 yılında Floransalı Benedetto Dei hanlarda satılan malları şu şekilde sıralamıştır: *"…Balmumu, pamuk, Hint eşyaları, mensucat, kumaş boyası ve baharatlar.. .Biber başta olmak üzere zerdeçal, karanfil, tarçın, sinameki, zencefil gibi baharatlar birçok ilacın da imalatında kullanıldıklan için önemlidir. Çarşılarda satılan mallar Balkanlar'a, Karadeniz, ve Tuna limanlarından Eflak, Boğdan, Lehistan, Kefke'ye sevk edilmekteydi…"*(Lowry, 2004, s.61).

Bursa'nın bir dünya ticaret merkezi haline gelebilmesi için Batı'dan gelen ticaret yollarını da kendisine çekmesi gerekmiş ve 15. yüzyılda Bursa, aynı zamanda bir iç ticaret merkezi olmuştur. Yıldırım Bayezid döneminde, 1391'de Batı Anadolu'da Balat, Efes ve İzmir'in Osmanlı denetimine girmesiyle Batı Anadolu limanları ve İzmir-Manisa-Akhisar-Balıkesir-Bursa güzergahı oluşmuştur. Bu yol ile, Bursa'daki tekstil üretimi için gerekli pamuk ipliği kolayca sağlanmıştır. Diğer yandan 1351'de Gelibolu'nun, 1361'de Edirne'nin alınmasıyla Edirne-Gelibolu-Bursa güzergahı Batı'dan ve Balkanlar'dan gelen tüccarları Bursa'ya yönlendirmiştir(Trakya-Bursa Yolu)(Tekeli,1999, s.12).

Ankara'nın ünlü sof kumaşı Bursa üzerinden pazarlanmış, Kütahya üzerinden gelen yol ile Isparta, Denizli, Tire, Bergama gibi Ege kentlerinden gelen çeşitli ürünler Bursa'ya gelmiştir(Oğuzoğlu, 2002, s.104).

Sonuç olarak, 16. yüzyılda Bursa hem ipek ve baharat pazarı, hem de Batı Anadolu'nun pamuklu dokumalarını Batılı aracılarla Avrupa'ya satan uluslararası bir ticaret merkezi olmuştur(Tekeli, 1999).

Esnaf örgütlenmesi

Bursa, 15. yüzyılda yalnız uluslararası bir ticaret merkezi olmakla kalmayıp, aynı zamanda imalat hacmi geniş ve kalite itibariyle yüksek bir ipekli üretim merkezi olmuştur. Bu durum, ipekçilik ile ilgili loncaların sayısından da anlaşılmaktadır(İnalcık, 1960, s.61,63).

Kentte üretim yapanlar, ekonomik, mali, idari ve sosyal fonksiyonları bulunan ve güçlü bir esnaf kuruluşu olan "Lonca Sistemi"ne üye olmuşlardır. Bu kuruluş, 13. ve 14. yüzyıllarda görülen Ahiliğin bir devamıdır(Ergenç, 1979 s.107). Aynı üretimi yapan esnaf, Türk Ahi sisteminin gereği olarak Şeyh ve Yiğitbaşı'lar çevresinde örgütlenmiştir. Hirfet olarak da adlandırılan bu üretici-satıcı esnaf grupları, hammadde sağlanması, üretimi, kalite kontrolü, pazarlanması ve merkezi devletle olan ilişkilerini bu son derece düzenli örgütsel yapıları ile yürütmüşlerdir(Oğuzoğlu, 1999b, s. 15).

Osmanlı döneminde kent ve kasabalarda belirli bir teşkilata ve kurallara dayalı olarak lonca/hirfet düzeni, sadece dükkan sahibi küçük üretici ve ticaret kesiminden ibaret olmayıp, şemhane, bezirhane, buzhane, değirmen, fırın gibi temel tüketim maddelerinin üretim yerleri ile pamuk, yün, ipek deri ve maden gibi hammaddelere dayalı üretim yapan sanayi kesiminin de ayrı loncalar oluşturmasına yardımcı olmuştur. Bu esnaf örgütü içinde dellal, cambaz, simsar gibi ticaret düzenleyicileri ile mimar, yapucu, neccar gibi inşaat elemanları ve mekkari, deveci gibi nakliyeciler, esnaf teşkilatı içinde birer "cemaat" olarak yer almıştır. Hukuksal altyapı ve ahi düzeninin öngördüğü öz denetime dayalı etik değerler, Türk tüccarlarının saygın konumunun kökleşmesinde ve Bursa'nın sanayi ve ticaret merkezi olarak gelişmesinde önemli rol oynamıştır(Oğuzoğlu, 2002, s.103,104; Bursa Ansiklopedisi, 2002, s.1345).

Bursa'da üretim ve ticaret yapan esnaf loncaları arasında yer alan tekstil üretimi ve ticareti ile uğraşan loncalar, toplam ciro büyüklüğünün %40'ını oluşturmuştur. Bezzazlar, hamcılar, dolapcılar, yastıkcılar, kadifeciler, kemhacılar, dibacılar, çukacılar, hallaçlar, muytablar, garrarlar ve terziler aynı grubun içinde yer alırken; ekmekçiler, kasaplar, bakkallar, başçılar, berberler, nalçacılar, arpacılar, saraçlar, atarlar, aşçılar, sabuncular, nalbandlar, semerciler, yapucılar ve haffaflar ayrı bir esnaf loncası oluşturmuşlardır(Bkz. Ek 1),(Bursa Sicilleri, 83/85).

H. Lowry'nin aktardığı üzere 1588 yılında kenti ziyaret eden Alman seyyah R.Lubenau, Bursa'yı ve şehrin ipek sanayisini canlı bir biçimde şöyle tarif etmiştir: "…*Şehir sakinleri Bursa'nın öncelikle ipek ve yün eğirip, dokuyarak, ilaveten de altın eğirerek ve biraz da ipek boyacılığıyla geçinirler. Her türden güzel desenle pek çok harikulade altın yaldızlı dokumanın yanında çok sayıda daha düşük kalitede giysi de imal ediyorlar. Aynı zamanda şehirde muazzam büyüklükte boyahaneler var. Boyahanelerin ipek boyama işinde dünyada eşi yok. Bu şehirde her zaman boya bulunabilir. Boyanmış ipeğin üzerine sirke dökerler ve sonra temiz sudan geçirip kurularlar. İpek yeni rengini böyle kazanır işte….''* (Lowry, 2004, s.67).

Lubenau'nun vermiş olduğu bilgiler, şehrin zenginliğinin sadece ipek imalatı ve satışından ileri gelmediğini, bunun yanında yün eğirmenin ve dokumanın da etkili olduğunu göstermektedir.

15. yüzyılda Bursa'da değişik aşamada üretim yapan yaklaşık 60 önemli lonca örgütlenmiştir. Bu üretim kolları, ipekçilikle ilgili ipek, iplik, boya ve dokumacılar loncası, ipekli ve pamuklu dokumacılık, dericilik, gıda sanayi, kent merkezindeki hanlarda şarap üretimi, yağhanelerde zeytinyağı üretimi ve buna bağlı olarak merkezdeki hanlarda sabun üretimi, ağaç sanayi, kimya sanayi ile ilgili boya üretimi, kumaş, halı, konak ve saray odalarında kullanılan meşin ve kağıtların boyanması ile madeni imalat sanayisi olarak sıralanmaktadır(Yenen, 1987, s.75; Tekeli, 1999, s.12)[*] .Ayrıca kuyumculuk, bakırcılık, demircilik, urgancılık, semercilik, çıkrıkçılık Bursa'da diğer zenaat kolları arasında yer almıştır(Coşkun, 1999, s.106)[**].

II. Bayezit döneminde düzenlenen 1502 tarihli Bursa Belediyesi Yasası (Kanunname-i İhtisab-ı Bursa)'nda esnaf, her cins gıda maddelerinin yanı sıra çeşitli kadife, dokuma, kürk ve gümüş iletmeciliği yapan ve satanlar, kasaplar, bakkallar, pazarcılar, nalbantlar, bakırcılar, mutatlar, takkeciler, çilingirler, debbağlar ve mumcular yer almıştır(Tonak, 2003, s.64).

[*] Bursa çevresindeki Kocayayla, Kestel, Atranos (Orhaneli) gibi yaylaklara yerleşen yörükler ürettikleri yün ve deriyle Bursa'da debbağlığın ve dokumacılığın gelişmesine katkı yapmışlardır. Muhtemelen dokumacılık kale içinde yer alırken, debbağlık kale dışında su kıyılarında yer almıştır(Tekeli, 1999, s.10).

[**] Yağ, sabun ve şarap imalathaneleri ile ipek ipliği ve kozacılık kuruluşları kentin ekonomisinde etkin olmuştur. Bu kuruluşlar, bu yıllarda kent içinde iki bölgede yapılaşmıştır. Bu bölgeler kalenin batısında Cilimboz deresi yakınında bulunan Muradiye ve Demirkapı mahalleleri ile Gökdere'nin doğusunda Setbaşı ve Umurbey Mahalleleri'dir(Levent, 1994).

Yabancı Tüccarlar

Bursa'da bulunan yabancı tüccarlar ticaretin gelişmesine önemli katkıda bulunmuşlardır. 15. yüzyılın ikinci yarısında Bursa'da baharat ve kumaş ticaretinde, Halep ve Şam kökenli tüccarların ağırlığı gözlenmiştir. İpekli dokumacılığın bu denli gelişme gösterdiği bu dönemde bile, ipek ticaretinin önemli bölümünü elinde tutanlar, başta Frenk ve Yahudi tüccarlar olmuştur. Daha sonra İranlı tüccarlar gelmiştir. Türk tüccarlar ise son sırada yer almıştır. Kayıtlarda Osmanlı tüccarlarının, daha çok inşaat kerestesi, demir, zift gibi yükte ağır, pahada hafif maddelerin ticaretiyle uğraştıklarını belirten bilgilere rastlanılmaktadır(Akkılıç, 2002, s.43).

Floransalı, Cenevizli ve Venedikli tüccarlar, Pera merkezli ticaret yapmışlar ve birbirleriyle rekabet ederek Bursa'dan ipek almış, karşılığında da yünlü ürünler satmışlardır. Bu ticaret kısaca "*yünlü mamüllerin ipeklilerle mübadelesi*" şeklinde olmuştur(Tanyeli, 1999a). Ticaretin bu denli gelişmesinde, Orhan Gazi'nin İstanbul'daki Cenevizli tüccarlara bazı imtiyazlar vermesi etkili olmuştur(Tonak, 2000, s.106).

Bu dönemin ünlü gezginlerinden 1432 yılında Osmanlı-Hac Ticaret kervanı ile, Şam-Halep-Adana-Konya-Akşehir-Karahisar-Kütahya yoluyla 50 günde Şam'dan Bursa'ya gelen Bertrandon de la Broquiére, Bursa'nın o dönemlerde önemli bir ticaret merkezi ve İtalyan tüccarlar için Doğu mallarının bir antreposu durumunda olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda çarşıda değerli taş, çok sayıda inci, diğer kentlerden gelen pamuklu kumaş ve beyaz sabun satıldığını, 15. yüzyılın ilk yarısında Floransalı ve Cenevizli tüccarlardan oluşan ticarette, özellikle de Bursa'da yaşayan Cenevizliler'in baharat ticaretinde aktif olduklarını belirtmesi açısından önem taşımaktadır(Bursa Ansiklopedisi, 2002, s.1343; İnalcık, s.45).

1498'de Bursa'yı ziyaret eden B. Bonsignore ve B. Michelozzi adlı iki Floransalı seyyahın, kentte konakladıkları on gün boyunca ailelerine ve arkadaşlarına yazdıkları mektuplar, kentteki iktisadi hareketliliğe dair bir takım ayrıntılı bilgiler içermektedir. Bu mektuplardan birinde, Pera'daki merkezden talimat alan G. F. Maringhi adlı Floransalı bir tüccarın bu iki ziyaretçiye eşlik ettiği, Maringhi'nin kentte T. Fronte adındaki diğer bir Floransalı aracısıyla birlikte kaldığı belirtilmiştir. Aynı zamanda, Bursa'nın büyük bir ipek ticareti merkezi olup, İtalya'dan daha fazla altın yaldızlı kumaş ve ipeğin imal edildiğini, Bursa'da üretilen ipekli ürünlerin İtalya'da üretilenlerden daha düşük kalitede

olduğunu, Bursa'da yapılan ipek ticaretini Cenevizliler'in elinde bulundurduğunu ve Cenevizliler'in hemen ardından da Floransalı tüccarların geldiğini belirtmiştir(Lowry, 2004, s.61).

Maringhi ve 1470 yılında Bursa'yı ziyaret eden B. Dei, Bursa'da Floransalı tüccarların ve bankerlerin, işyeri, dükkan, konsolosluk ve kiliselerinin olduğunu belirtmiştir(Lowry, 2004, s.60). 1501 yılında Floransalı Medici ailesinin ticari temsilcisi olan Maringhi'nin Koza Han'da bulunması kentin önemini göstermektedir(Akkılıç, 2002, s.43).

H. Lowry'nin aktardığı üzere 1786 yılında şehri ziyaret eden Fransız subay, Lafıtte-Clave, Bursa'da ipekçilik ve yabancı tüccarların yaptıkları ticarete ilişkin şu bilgileri vermiştir: "… *Bu büyük şehirde tam olarak kaç kişinin yaşadığım bilmiyorum. Ancak bunu 30.000 erkek olarak hesaplayabileceğim kanısındayım: Türkler, Rumlar, Ermeni ve Yahudiler. Burada muazzam ipek ticareti yapılıyor...İmalatçılar ekseriyetle([evleri) içinde veya Kanlarda (Hanlar) çalışıyor Yardımcılarıyla birlikte Yeni Kan'daki bir köşesini (dörtte birine yakın) tamamen işgal eden iki Fransız tüccar var: Bay Pastourel ve Bay David. Buradan ipek, yabani tavşan derisi ve diğer bazı kumaşları satın alıp, kaliteyle işlenmesi için Fransa'ya gönderiyorlar…."* (Lowry, 2004, s.81).

16. yüzyılın başında Bursa'nın bir ipek merkezine dönüşmesinde, İtalyan tüccarlarının oynadığı rol hakkında en ayrıntılı bilgiyi, 1501-1502 yıllarında Giovanni di Francesco'nun kaleme aldığı bir dizi mektup vermektedir. Kente söz konusu yıllarda sıkça gelen Maringhi, Bursa'da kaldığı süre içinde, kişilerin faaliyetleri hakkında Floransalı iş ortaklarıyla yazışmıştır. Bu mektuplarda, Bursa'da ikamet eden toplam otuz iki kişiden oluşan gayrimüslim tüccarların isimleri arasında, Floransalı ve Cenevizli banker, komisyoncu, tefeci ve tüccarların adları yer almaktadır. Ayrıca Rum ve Yahudi tüccarlar ile İtalyan ipek dokumacılarından bahsedilmiştir. Aynı zamanda bu mektuplar, kentte imalatı yapılan çeşit çeşit ipekli ürünlerin ve Bursa'da satılmak üzere İtalya'dan ithal edilen yünlü mamullerin adlarını içermekte ve İtalyan tüccarların, yünlü mamullerin satışından elde ettikleri kazançları, İtalya'ya ihraç ettikleri ipeklilere yatırdıkları belirtilmektedir. Özetle "yünün ipeğe dönüştürülme" sürecinin, Bursa ticaretindeki büyümenin sebebi olduğu anlaşılmaktadır(Lowry, 2004, s.62,63).

3.2.2 17-18. Yüzyıllar Arasında Sosyo-ekonomik Yapı

- **Demografik Yapı**

Chandler ve Fox 1600 yılında 70.000 nüfus ile Bursa'yı dünya kentleri sıralamasında 64.sıraya yerleştirmiştir(Chandler, Fox, 1974). 17. yüzyılda Anadolu'daki karışıklıklar nedeniyle kale-kentlere göçler artmıştır. 1640'da Bursa'yı ziyaret eden E. Çelebi, iç kalede 2.000, aşağı kentte 23.000 olmak üzere toplam 25.000 ev bulunduğunu belirtmiştir(Türk Ansiklopedisi, 1950). Bu sayı 17. yüzyılın ilk yarısı için (25.000x5=)125.000(?) nüfus bulunduğunu göstermektedir*. 1675'te şehre gelen G. Wheler ise, Bursa'da 40.000 Türk ile 12.000 Yahudinin yaşadığını, ayrıca az sayıda Ermeni ve Rum'un bulunduğunu belirtmektedir(Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1992, s.447).

- **Sosyo-ekonomik Yapı**

Batı'nın Doğu ile bağlantısını Afrika'nın güneyinden sağlamaya başlaması, özellikle de Çin'e ve Hindistan'a ulaşma umuduyla Atlantik'e açılan denizcilerin Amerika'yı keşfetmeleri Akdeniz'in ve dolayısıyla da İpek Yolu'nun önemini azaltmıştır(Akkılıç, 1999,s.168; Bursa Ansiklopedisi, 2002, s.1364).

16. yüzyıl sonlarında başlayan, 17. yüzyıl ortalarına kadar devam eden ve tüm Anadolu'yu etkileyen Celali isyanlarının yarattığı kargaşa ortamı, Bursa'yı olumsuz etkilemiştir. Aynı zamanda 17. yüzyıl başlarında Bursa'da görülen suhte (medreseli) olayları ve tarikatlar arasındaki çekişme mevcut düzeni bozmuştur(Oğuzoğlu, 1999a, s.18-23). Celali ayaklanmaları ve Akdeniz dünyasındaki ekonomik kriz nedeniyle ipeğe olan talebin azalmasıyla birlikte, Bursa küçülme eğilimi göstermiştir. Bu dönemde birçok han, çarşı yıkılmış, yakılmış(Dostoğlu, 2004a, s.56; Abacı, 2002, s.112) ve kent duvarlarla çevrilmiştir.

* Faroqhi, Bursa kentinde 17. yüzyılın ikinci yarısında 50.000'in üstünde nüfus yaşadığını belirtmektedir(Faroqhi, 1998, s.22). Celali isyanları sonucunda, kırsal kesimde eski güvenliğin kalmaması nüfusun artmasına sebep olmuştur.

17. yüzyılda miri toprak düzenindeki çözülme, ulaşım teknolojisi ve dünya ticaretindeki değişimlerden etkilenen Bursa kentinde durağan bir dönem yaşanmıştır(Dostoğlu, Oral, 1999, s.221).

17. yüzyıl boyunca Bursa kentinde inşa edilen yapıların daha çok dini ve sosyal işlevli yapılar olduğu gözlenmiştir. Bu yapıları inşa edenlerin genellikle müderris, kazasker, tarikat şeyhi ve kentte bulunan zengin kişilerden oluştuğu görülmektedir. Bu durum, kentin oluşumunda devletten çok kent yerleşikleri ile kentin ileri gelenlerinin etkili olduğunu göstermektedir(Abacı, 2002, s.98), (Şekil 3.2, 3.3).

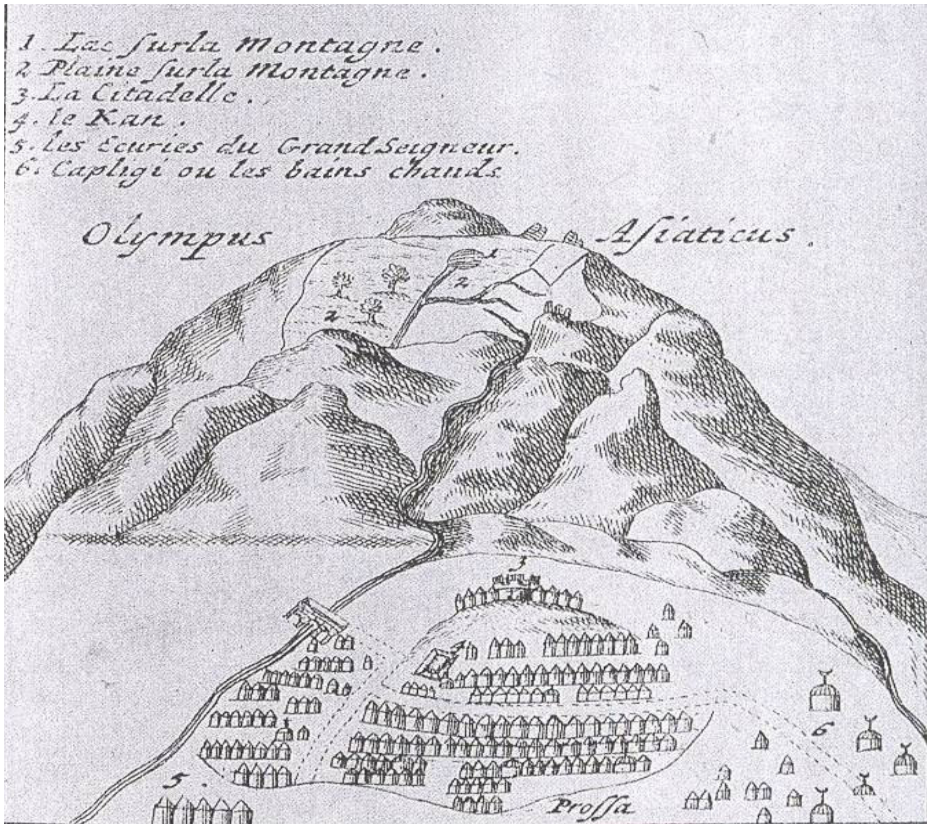

Şekil 3.2 1600'lerin başında George Wheler'a göre Bursa- Fransız Arkeoloji Enstitüsü'nün izniyle(Yenal, 1996).

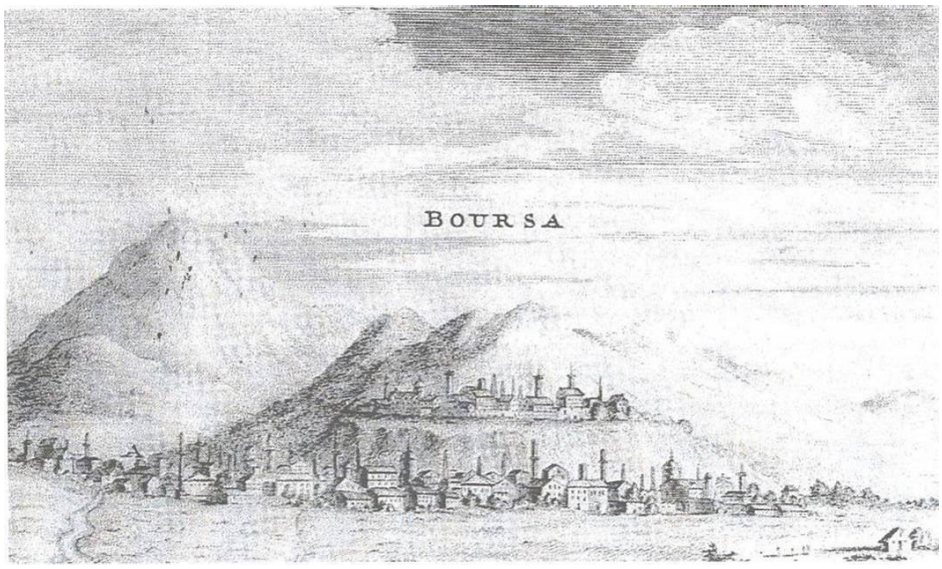

Şekil 3.3 1600'lerin başında Jean de Thevenot'a göre Bursa(Yenal, 1996).

17. yüzyılda ipeğin doğudan gelmemesi nedeniyle dokumacılar tezgahlarını bırakmak zorunda kalmıştır(Dalsar, 1960, s.305). 17. yüzyılın ortalarında, Avrupa'da ipek üretimi, su gücüyle çalışan imalathanelerde gerçekleştirilmiş, emek maliyetinin büyük ölçüde düşürülmesi sonucunda, Osmanlı ipek sanayisi Batı ürünlerine karşı rekabeti tamamıyla kaybetmiştir. Bunun üzerine devlet, koza yetiştirmek ve ham ipek elde etmek için girişimlerde bulunmuştur(İnalcık, 1996, s.65). Avrupa'nın gelişen ipekli dokuma sanayisinin artan ham madde talepleri yabancı tüccarların yüksek fiyat ödemeleri sonucunda, Bursalı üreticiler rekabet şanslarını yitirmiştir(Tekeli, 1999, s.16; Bursa Defteri, 1999, s.16).

17. yüzyılın sonlarından itibaren devletin siyasi otoritesini yitirmesi ile, Anadolu ve Balkanlar'da ayanın önemi artmıştır*.

Devletin daha güçlü olduğu dönemlerde, örneğin 16. yüzyılda, taşrada devletten beklenen hizmetleri 17. yüzyılın sonlarından itibaren ayan yüklenmiştir. Böylece, merkezi devletin gücünün azalmasından sonra, ayanlar taşrada ortaya çıkan iktidar boşluğunu doldurmuş, devlete karşı yeni ve güçlü bir iktidar odağı olarak yerini almıştır. 19. yüzyılda devletin tekrar güçlenmeye başladığı göz önüne alınırsa, 18.

* Ayan; Osmanlı döneminde 17. ve 18. yüzyıllardan itibaren bir kasabanın, bir kentin ya da bir bölgenin hem ileri gelenleri ve etkili kişileri, hem de halkın temsilcileri anlamına gelmektedir. Ayandan olan kişi, bölgesindeki eşraftan farklı olarak bölge yönetimine de ortak olurdu(Bursa Ansiklopedis,, 2002, s.166).

yüzyıl taşrada ayan çevresinde örgütlenen yerel unsurların siyasal düzeyde ağırlıklarını en fazla duyurdukları dönem olmuştur(Pamuk,1988, s.149-152).

Bursa, 18. yüzyıla kadar bir kültür kenti, bir yönetim kenti ve belki bunlardan daha baskın olarak da uluslararası bir ticaret kenti olarak sivrilmiş, aynı zamanda dünyadaki ve Osmanlı'daki değişmelerden etkilenmiştir. 18. yüzyıldan sonra Bursa dünya ticaret merkezlerinden biri olma özelliğini yitirmiştir. Özellikle 18. yüzyıldan itibaren, Avrupa'daki sanayi ve ticaret alanındaki gelişmelerin bir sonucu olarak Bursa kenti de değişmiştir(Ergenç, 1999, s.18), (Şekil 3.4).

Şekil 3.4 18. yüzyılda Bursa(Kaplanoğlu, 1996).

H. Lowry'nin aktarımıyla ünlü Fransız seyyah, J. P.Tournefort 1701'de Bursa'yı ziyaret etmiş ve kentte yapılan ipekçilikle ilgili şu bilgileri vermiştir: "*…İçinde, Paris'deki Palais'inkileri andıran büyük dükkan ve ambarlar mevcuttu. Bu bölgede üretilenlerin yanı sıra, Doğu Akdeniz'in tüm mallarına da burada rastlanılabilir. Sadece yerli ipeği değil, ki bu ipek Türkiye'nin en iyisi sayılır, bunun yanında o kadar değerli olmayan ve itibar edilmeyen İran ipeğini de kullanıyorlardı…..* (Lowry, 2004).

H. Lowry'nin aktarımıyla 1738 yılında kenti ziyaret eden E. Pococke adlı İngiliz seyyah ise, Avrupa piyasasından söz etmeksizin, bölgenin Osmanlı pazarlarına yönelik olarak

yapılan ipekçiliği konu alan ilgi çekici bilgiler kaydetmiştir: "…*Ticaret: Her türden çeşit çeşit saten üretiliyor. Bunların çoğu çizgili ve Türk örflerine uygun olarak iç çamaşırı olarak kullanılıyor. Genellikle gömleklerde yararlanılan keten ve ipekten çok sayıda 'meles' ve daha çok hanımların iç çamaşırında kullandıkları 'brunjuke' denilen bir çeşit tül imal ediliyor. Hem Smyrna'ya, hem de Konstantinopolis'e çok sayıda ham ipek gönderiliyor…"* (Lowry, 2004, s.74,75).

Pococke'nin gözlemleri, Bursa'nın kendi topraklarında üretilen ham ipeği, Osmanlı topraklarındaki diğer bölgelere ihraç eden bir kent durumuna geldiğini göstermektedir. Bu durum, Bursa ekonomisindeki can alıcı bir değişimin göstergesi niteliğindedir.

1793 yılında kente gelen Alman seyyah Brenner, Bursa'nın ipekçiliğini şu şekilde anlatmıştır: "…*Ham ve işlenmiş ipek, Bursa ticaretinin merkezini işgal ediyor. Bursa ve çevredeki kırsal sahada, yaklaşık 80.000 tefe [120.000 okka] ham ipek üretiliyor ve elde edilen ipek tefesi 30 kuruşa [piaster] satılıyor. Söz konusu ham ipeğin ekseriyeti, şehrin dışında satışa çıkarılıyor ve şehre yılda aşağı yukarı 2.400.000 kuruşluk gelir getiriyor*....(Lowry, 2004, s.82,83).

Brenner, üretime ilişkin ayrıntılı rakamlarla birlikte, ham ipek ve imal edilen farklı giysi çeşitlerinden ne kadar gelir elde edildiğine dair bilgiler vermiş ve aynı zamanda bölgede üretilen ham ipeğin çoğunun kent dışında satıldığını vurgulamıştır.

18. yüzyılda Bursa'yı en son ziyaret eden İngiliz seyyah J.Dallaway kentin ipek sanayisi üzerine şu yorumları yapmıştır: "…*Ham ipeğin alım satımı ve ipekli ürünlerin küçük çaplı imalatı şehir sakinlerine iş sağladığı gibi ticaret de yaratıyor. Bursa'nın ipekliler için büyük bir pazar olduğunu da söylemeliyim…"(*Lowry, 2004, s.83).

Dallaway "ham ipeğin alım satımı" ve "ipekli ürünlerin küçük çaplı imalatı" ifadeleriyle kenti betimleyerek, Bursa ipek sanayiinin 18. yüzyılda yaşadığı yapısal değişiklikleri tam anlamıyla özetlemiştir.

3.2.3 19. Yüzyıl Batılılaşma Dönemi'nde Sosyo-ekonomik Yapı

- **Demografik Yapı**

1800 yılında Chandler ve Fox, Bursa'yı 70.000 nüfus ile dünya kentleri arasında 114. sıraya yerleştirmiştir(Chandler-Fox,1974). 1844 sayımında erkek ve çocuklar birlikte sayılmış, yeni vergilerden ve askerlik olgusundan sakınıldığı için gerçek nüfus önemli ölçüde gizlenmiş ve Bursa nüfusu 100.000 kişi olarak belirtilmiştir(Erhan, 1973).

1855 depremi sonrasında hazırlanan 1862 Suphi Bey haritasından elde edilen verilere göre, nüfusun yaklaşık 35.000 olduğu anlaşılmaktadır(İslam Ansiklopedisi, 1949).

1831 sayımında Bursa'da etnik gruplar nüfusun % 34.7'sini oluşturmakteyken, 1890'da bu oran % 22.8'e düşmüştür. Bunun nedeni, 1878 Rus Savaşı sırasında Rus işgali altında kalan Rumeli ve Kafkasya'daki Müslümanların "93 göçmenleri" olarak Bursa'ya yerleştirilmesi olmuştur(Kaplanoğlu, 1996). Söz konusu savaştan hemen sonra hazırlanan 1887 tarihli salnameden, Bursa'ya yaklaşık 64.000 kişinin geldiği bilinmektedir(Şeker, 1999, s.113).

V.Cuinet 1890'da tamamladığı Anadolu gezisi sonrasında yazdığı kitabında, Bursa'da 76.303 kişinin yaşadığını belirtmektedir(Cuinet, 1894; Türk Ansiklopedisi, 1950, s.455). 1892 yılına ait salnamede, Bursa'da 5.158 Rum, 2.548 Yahudi, 7.541 Ermeni ve kalanı Müslüman olmak üzere 76.000 kişi olduğu belirtilmiştir(Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1992, s.448). Bu iki ifadenin birbirine yakın olduğu görülmektedir. Bursa nüfusu, 1906 yılında savaş ve çeşitli göçler nedeniyle 66.151'e gerilemiştir(Bursa Defteri, 2000, s.19).

- **Sosyo-ekonomik Yapı**

1839 Tanzimat Fermanı ile başlayan devleti ve toplumu moderleştirmeyi hedefleyen reformlar ve politik gücün merkezileşmesi ile sosyal, politik, ekonomik ve kültürel dönüşümler gerçekleşmiştir(Enlil, 1999, s.286), (Şekil 3.5).

Ekonomik anlamda, 1838 Ingiliz-Türk Ticaret Anlaşması ile Osmanlı toprakları, sanayileşen Batı ülkeleri için giderek bir hammadde kaynağı ve açık pazar haline gelmiştir. Dış ticaret hacminin genişlemesine neden olan 1838 antlaşması, diğer Avrupa

ülkeleriyle de imzalanan benzer antlaşmaların ilki olmuştur. Aslında yerel üretimle oldukça pahalıya mal olan bu sanayi kesimi, yeni getirilen vergilendirme sistemiyle, dış pazarlardaki rekabet olanaklarını tümüyle yitirmiştir. Buna karşılık, dış alımdaki vergi azlığı, Batı'nın ucuza mal ettiği dokuma ürünlerini, iç pazarda rakipsiz kılmıştır(Akkılıç, 2002, s.46).

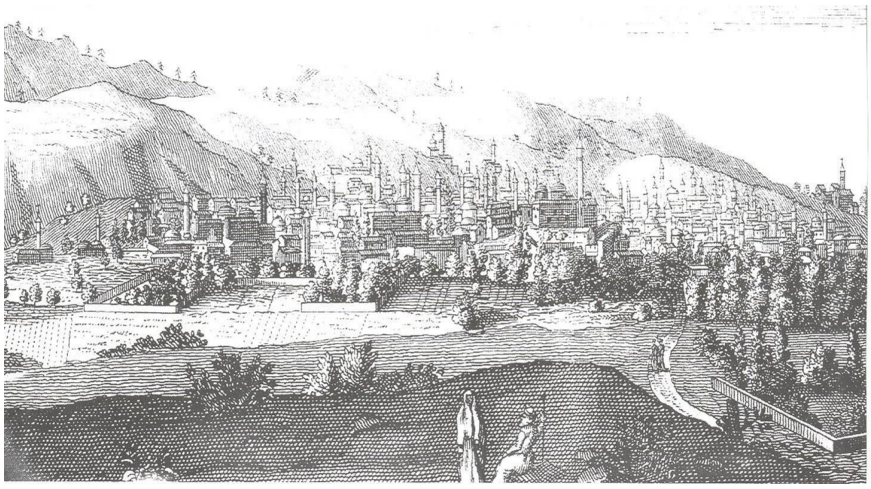

Şekil 3.5 19. yüzyılın ikinci yarısında P. De Tournefort' a göre Bursa'nın görünüşü(Yenal, 1996).

Batılı devletlerle yapılan anlaşmalarda, Batı'nın Osmanlı ülkesinin öz kaynaklarını denetim altına almaya yönelik hükümler içerdiği görülmüştür. Bursa, bu dönemde eski etkinliğini sürdürememiş olmasına karşın, imparatorluğun ham ipek ve ipekli dokuma üretim merkezi olma konumunu koruması nedeniyle, Batılılar'ın sürekli ilgisini toplamıştır. Bu sebeple yapılan ticaret anlaşmalarında Bursa'nın her zaman adı geçmese bile, anlaşmanın içerdiği ekonomik hükümlerin doğrudan veya dolaylı yansımaları Bursa'da kısa sürede kendisini göstermiştir(Akkılıç, 2002, s.46).

Tanzimatla birlikte siyasi ve toplumsal yapıda yaşanan değişimlerle birlikte birçok yapı türü ortaya çıkmıştır. Bu anlamda okul, otel, hastane, Osmanlı Bankası, mağaza, depo, iş hanları, ipek fabrikaları, belediye, posta ve telgraf idaresi, tiyatro, karakol ve saat kulesi yapılmıştır. Kamusal, ticari ve kültürel yapılar kentte dönüşüm yaratmıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Bursa'da açılan okullardan başlıcaları: "Mekteb-i Fünun-u İdadi" (1845) (Işıklar Askeri Lisesi), "Islahhane" (1869) ismiyle kurulan ve

sonradan “Mekteb-i Sanayi” ismini alan bir sanat okulu (Tophane Endüstri Meslek Lisesi), “Mekteb-i İdadi-i Mülki” (1885) (Bursa Erkek Lisesi), “Hamidiye Medrese-i Muallimini” (1884) adıyla kurulan ve sonradan “Erkek Muallim Mektebi” adını alan bir öğretmen okulu, “Hüdavendigar Numune Çiftliği Ziraat Mektebi” (1891) ismiyle kurulan, sonradan “Hüdavendigar Hamidiye Ziraat Ameliyat Mektebi” adını alan tarım okulu (Tarım Meslek Lisesi) ve 20. yüzyıl başında açılan “Kız Muallim Mektebi” (Kız Öğretmen Okulu)’dur. Bu okullar plan ve üslup özellikleri bakımından Avrupa Mimarlığı izlerini taşımaktadır(Dostoğlu, Oral, 1999, s.225).

Ayrıca 19. yüzyılın sonunda Bursa’da Müslüman, Rum, Ermeni ve Yahudi asıllı Osmanlılar’ın eğitim gördüğü okulların yanı sıra, Bursa’da yaşayan Avrupa kökenli tüccar ve misyonerlerin çocuklarının eğitilmesi amacıyla da okullar açılmıştır. 1903 yılında bir Amerikan, dört Fransız okulunun bulunduğu ve 555 öğrencinin eğitim gördüğü saptanmıştır(Kaplanoğlu, 1996, s.37).

1888 yılında pebrine hastalığının ipekböceklerinde görülmesi üzerine Düyun-u Umumiye tarafından “Harir Darü’t- Talimi” ismi verilen İpekçilik Okulu açılmıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren modernleşme ile birlikte, Bursa’da yabancı tüccarlar ve kaplıcalar için kente gelenlerin konaklayabilmeleri amacıyla Avrupai tarzda oteller yapılmaya başlanmıştır. Çekirge’de Ermeniler tarafından işletilen Splendid Otel ve 19.yüzyıl sonunda Altıparmak’ta Madam Brotte tarafından Hotel d’Anatolie yapılmıştır. Bu dönemde Madam Brotte, Bursa'da gayrimenkul alımlarına yönelmiş, otelcilik ve lokantacılık sektöründe Bursa'da Batılı anlamda işletmecilik örneklerini vermiştir(Baedeker, 1905, s.140; Aktar, 1996, s.37).

Ayrıca Ahmet Vefik Paşa’nın ilk döneminde hastane yaptırmaya karar vermiş ve bu amaçla günümüzdeki Devlet Hastanesi’nin kuzeyinde bulunan araziyi satın almış ve Damat Efendi Konağı’nı kamulaştırmıştır(Saint-Laurent, 1996, s.86-90). Ahmet Vefik Paşa görevden alındıktan sonra bu konağın onarımı vekili tarafından gerçekleştirilmiş ve “Gureba Hastanesi” olarak açılmıştır. Vefik Paşa, ikinci kez Bursa’ya geldikten sonra aynı bölgede ikinci bir hastane daha yaptırmıştır. Bu yapı, o dönemlerde Avrupa’da görülen Neo-klasik tarzda yapılmıştır(Saint-Laurent, 1999, s.86-90). Ayrıca Osmanlı modernitesinin etkisiyle 1905 yılında simgesel anlam taşıyan saat kulesi inşa edilmiştir.

1900'lerin başında Bursa'da üretilip satılan mallar arasında zeytin, ipek kozası, krom madeni, zeytinyağı, sabun, deri, odun, fasulye, buğday gibi ürünler yer almaktadır. Dışarıdan alınan mallar arasında ise, şeker, un, çelik, kükürt, kahve, konyak, kağıt, kibrit, gazyağı gibi ürünler yer almıştır(1325 Salnamesi, 318-321).

Batı'nın malları pazarlanırken gayrimüslimlerden yararlanılmıştır(Oğuzoğlu, 1999d, s.42). Bu anlamda, hem Bursa'daki yabancı konsoloslukların sayısı, hem de azınlıkların elindeki filatür tesislerinin sayısı artmıştır. 1909 yılında Bursa'da İran Başşehbenderliği, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya, İngiltere, İtalya, Yunanistan, Belçika ve İspanya Konsoloslukları'nın bulunduğu bilinmektedir (Baedeker, 1905, s.140). Brotte ailesinin diğer bir üyesi olan ve 1862'de Bursa'da doğan Alexander Brotte Cumhuriyet yönetiminin ilk yıllarına kadar ipek ticareti ile uğraşmış, Lyon'daki Guerin £t Fils firmasının Bursa temsilciliğini yapmıştır(Türkiye Teracimi Ahval Ansiklopedisi, 1930-32, s.621), (Şekil 3.6).

Şekil 3.6 Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar ipek ticaretiyle uğraşan 1862 doğumlu Alexander Brotte ve ortağı L.Poirier'nin bir ilanı(BBB arşivi).

1860'lı yıllarda Bursa'da yoğun biçimde ipek fabrikaları açılmıştır. 1876 yılına gelindiğinde, Bursa'daki ipek ipliği fabrikalarının sayısı 14'e yükselmiştir. Gökdere ile Cilimboz boyunda iki fabrika bölgesinin oluşması, kentin fiziksel yapısında bir değişimin göstergesi olmuştur(Bursa Defteri, 1999, s.17). Ayrıca organik şekilde gelişmiş geleneksel konut alanlarından farklı dama tahtası düzeninde geometrik dokulu yeni mahalleler oluşmuş,

Osmanlı'daki modernleşme hareketlerinin bir yansıması olarak modern kamusal mekanları birleştiren geniş ve düz yollar açılmıştır(Dostoğlu, Oral, 1999, s.223)[*].

Endüstri Devrimi ve İpekçilik

18. yüzyılda İngiltere'de başlayan, zamanla diğer ülkelere yayılan Endüstri Devrimi etkilerinin Osmanlı İmparatorluğu'nda görülmesiyle birlikte, 19. yüzyılın ortalarından itibaren Bursa'da yeni gelişmeler olmuştur(Dostoğlu, 2004, s.58). Bursa'da Osmanlı ekonomisine büyük katkısı olan ipekböceğinden ham ipek elde edilmesi, ipekli kumaş dokuma ve dokuma sanayisi ile bunun ticareti yapılmıştır. 1838 yılına kadar ipek ipliğinin çekilmesi, el ve ayakla işletilen tepme mancınıklarla yapılmıştır(ODTÜ, 1974-75). 19. yüzyılın ilk yarısında Avrupa'da ipeğe olan talep artmış, özellikle Avrupa ipeklerinden daha kaliteli olan Bursa ipeğine gereksinim doğmuştur. Hammadde sıkıntısı çekmekte olan Fransız ipekli dokuma sanayicileri, koza ithalinin ekonomik olmaması ve Bursa'nın yerel teknolojisi ile üretilen düz ve eşit kalınlıkta olmayan ipliklerinin ileri teknolojik yapıdaki Fransız dokuma makinalarında kullanılamaması nedeniyle, Bursa'da ipek ipliğinin en ucuz ve verimli şekilde dışarıya satılabileceği aşamaya kadar ipekçiliğe yatırım yapmış, üretimde makineleşmeyi getirmişlerdir [**].

Bursa'da 1838'de Taşçiyan Ohannes, Bayoğlu Osep Ağa ve Falkheisen tarafından kurulan ilk filatür fabrikası bir yıl sonra yanmıştır. 1845 yılında Falkheisen, Daniel et Muralt fils et Cie isimli İsviçre firmasıyla ortak olarak Kayabaşı'nda buharla çalışan ikinci fabrikasını kurmuştur(Erder, 1976, s.99). 1852 yılında üretime başlayan Fabrika-i Hümayun, ipek dokumacılığını endüstriyel yöntemlerle devlet tarafından gerçekleşen ilk örnek tesis olarak kurulmuştur. Aynı zamanda Muradiye Mahallesi ve çevresinde bir

---

[*] Ahmet Vefik Paşa döneminde 1854 ve 1863 yıllarında Bursa'da yaşanan yangınlar sonucunda, çoğunlukla Ermeniler'in yaşadığı, Setbaşı, Umurbey ve Kurdoğlu mahallelerinin büyük ölçüde yok olmalarıyla, ızgara plan tipinde mahalleler kurulmuştur. (Baykal, 1976, s. 35, 36).

[**] Filatür fabrikaları gelişerek Fransa'nın Lyon kentinde ipekli dokuma sanayinin standartlarında ipek ipliği üretiminde kapasitelerini geliştirirken, dokuma işlevlerinde önemli bir gerileme göstermiştir. Bu nedenle ham ipek, Fransa'nın Lyon şehrinde işlenip ipek haline getirildikten sonra Bursa'ya gelmiş ve burada kumaş haline getirildikten sonra tekrar Lyon'a gönderilerek, apresi ve boyası yapılmıştır(Tekeli, 1999, s.17).

bölümü yabancı, levanten ve azınlıklardan oluşan özel girişimciler tarafından değişik büyüklükte modern dokuma fabrikaları kurulmuştur(Yücel, 1999, s.21).

1860'larda Avrupa'dan yayılan ipek hastalığı, 1880'li yıllara kadar Bursa böcekhanelerinde etkili olmuştur. Bu dönemde ham ipek üretimi azalmış, ipek sanayisi olumsuz olarak etkilenmiştir. 1862 sonrasında fabrika sayısında artış olmamıştır.

19. yüzyılda teknolojide yaşanan değişim, Bursa'nın Osmanlı kentleri ve dünyayla ilişkisinin denizyolu ve demiryolu ile sağlanması gerektiğini ortaya koymuştur(Tekeli, 1987, s.881). Ulusal pazarın oluşmasında en önemli faktörlerden biri olan ulaşım sistemi, ham ipeğin Lyon'a ihracını kolaylaştıracak biçimde düzenlenmiştir(Üsküdari, 1972, s.20). 1891 yılında demiryolunun sadece Mudanya limanı ile Bursa arasında inşa edilmesinin en önemli nedeni, Bursa'da üretilen ipliğin etkin bir biçimde limana taşınarak, gemilerle Fransa'nın Marsilya limanına gönderilmesidir. Nitekim, bu yüzyılın başında Mudanya ile başkent İstanbul arasında tarifeli gemi seferleri yokken, Mudanya ile Marsilya arasında düzenli vapur seferleri konularak, bölge tamamen Fransa'ya bağlanmıştır(Aktar, 1996, s. 133), (Şekil 3.7, 3.8) [*].

[*]Bursa'nın tek demiryolu Bursa-Mudanya hattıdır. 21 Şubat 1891'de 30.000 Osmanlı altınına, 99 yıllığına Nagelmakers adlı Belçika şirketinin sahibi Mösyö J. Klmakise'ye verilmiştir. 18 Haziran 1892 tarihinde resmi açılışı yapılmıştır. Hat uzunluğu 14.780 m.'dir. Günümüzde bulunan Hal civarında Demiryolu İstasyonu, Terminal civarında Bursa Beklemesi, Bursa'ya 2 km. uzaklıkta bulunan Acemler Beklemesi ile, Koru, Yürekli köylerinde de birer beklemesi olduğu bilinmektedir(1325 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi) Bu demiryolu 1948 yılında işletmeden kaldırılmıştır(Kaplanoğlu, 2003b, s.65); (Üsküdari, 1972, s.20), (Şekil 3.7,3.8).

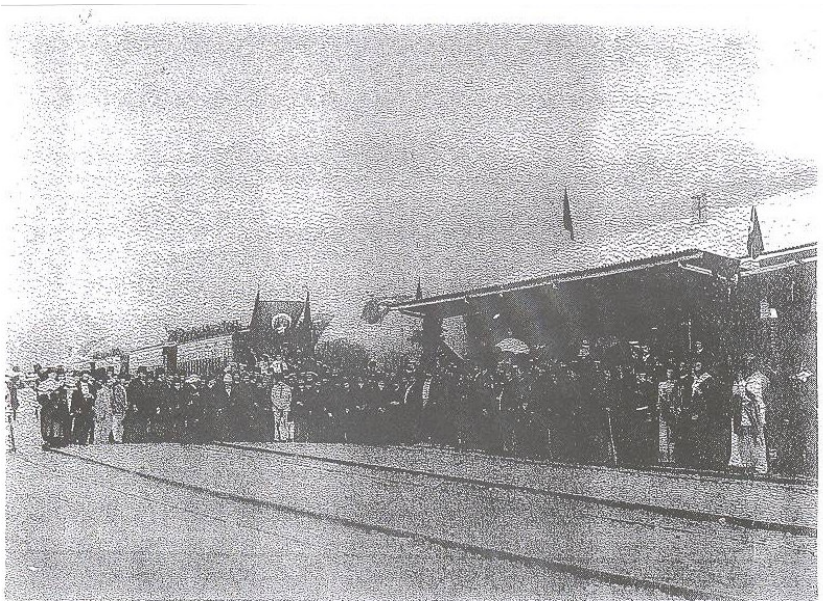

Şekil 3.7 1892 yılında Bursa-Mudanya demiryolunun açılış töreni, Fotoğraf: J.D.S. Papazyan (Özendes, 1999, s.79).

Bursa'da makinalaşma gerçekleşmiş olmasına rağmen, makinalaşmanın mamul madde aşamasına kadar yerleşmemesi, ipek ipliği üretimi ve ipekli dokumacılıkta yerli üretimin gerilemesine neden olmuştur. Ayrıca bu fabrikalar toplum yapısı ile bütünleşememiş, kentin gelişmesine önemli bir katkı sağlayamamıştır(Aslanoğlu, 1998, s.203).

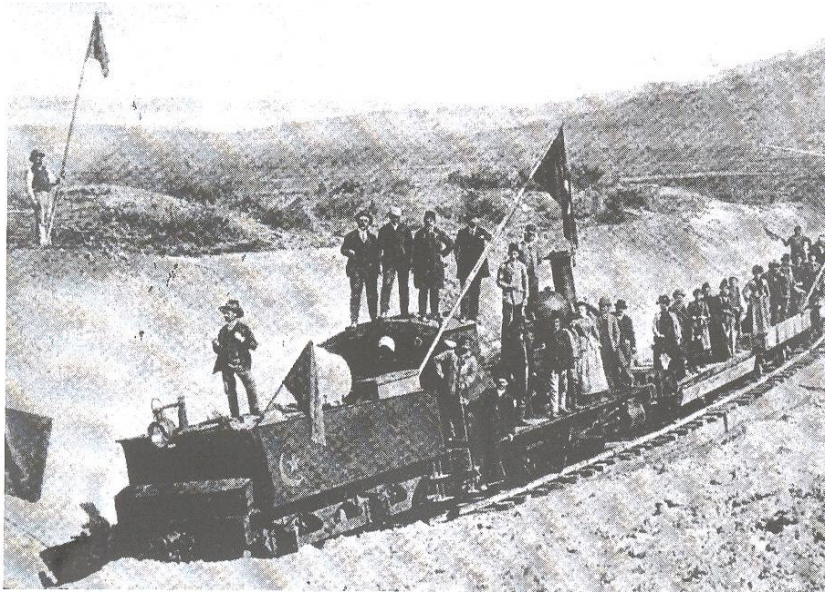

Şekil 3.8 Trenin Bursa'ya gelişi(Günaydın, Kaplanoğlu, 2000, s.186).

Bursa'da 1852 yılında üretime başlayan Fabrika-i Hümayun, ipek dokumacılığını endüstriyel yöntemlerle devlet tarafından gerçekleştirilen ilk örnek tesis olarak kurulmuştur. Aynı zamanda Muradiye Mahallesi ve çevresinde bir bölümü yabancı, levanten ve azınlıklardan oluşan özel girişimciler tarafından değişik büyüklükte modern dokuma fabrikaları kurulmuştur(Yücel, 1999, s.21).

1860'larda Avrupa'dan yayılan ipek hastalığı, 1880''li yıllara kadar Bursa böcekhanelerinde etkili olmuştur. Bu dönemde ham ipek üretimi azalmış, ipek sanayisi olumsuz olarak etkilenmiştir. 1862 sonrasında fabrika sayısında artış olmamıştır*.

1880'lere gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nin 1874-1877 Savaşı nedeniyle Rus Çarlığı'na verilmesi gereken "savaş tazminatı"nın -ödenmemiş borç taksitleri ve faizleri-, alacaklı Batılı ülkelerden oluşacak bir konsorsiyumun denetimi altında toplanması amacıyla, hem de bizzat "Bâb-ı Âlî" tarafından önerilen "Düyûn-u Umûmiye" (Genel Borçlar) yönetimi oluşmuştur(Akkılıç, 1999, s.171). Kararnamenin Bursa ekonomisine yansıyan en önemli yanı, ipekten elde edilen gelirlerin gözetim ve denetiminin tümüyle Düyûn-u Umûmiye'ye bırakılmış olmasıdır. Böylelikle Bursa'nın geleneksel tarım ve sanayi dalı olan ipekçilik, merkezi İstanbul'da bulunan ve yedi dâyin (alacaklı) ülke temsilcisinden oluşan bir kurulun yönetimine terk edilmiştir(Akkılıç, 2002, s.47).

Sonuç olarak, kervan ticareti 15. ve 16. yüzyıllarda olduğu gibi geçtiği noktada uzmanlaşmış yerel üretimin gelişmesini sağlarken, 19. yüzyılın uzun mesafe ticareti hammaddeyi gelişmiş sanayi ülkelerine taşımış, yerel üretimin gelişmesini engellemiş, dokumacılık çökmüş, buna karşılık evlerde kozacılık artmıştır. Uzun mesafe ticaretinin yeni yapısı, Bursa civarındaki hammaddelerin dünya pazarları için üretimini geliştirmiştir(Tekeli, 1999, s.17). İpekli kumaş dokumacılığı konusunda Fransa'nın ünlü

* Bursa'da ilk fabrika, 1833 yılında Konstans Bey tarafından açılmıştır. Daha sonra 1843 yılında, Boduryan Akpos ve Karnik'in yaptırdığı fabrikalar açılmıştır. 19. yüzyılın sonunda Bursa'da bulunan 40 fabrikadan sadece ikisi Hazine'nindir. Kentte, bu dönemde 41 buhar makinesi vardı. Diğer taraftan evlerde de çıkrıklar ile ufak çapta iplik üretimi yapılmaktaydı. 1872 yılında yazılmış bir İngiliz raporuna göre, 1862 yılında Bursa'da 90, 1884-1894 yılları arasında 36 ipek fabrikası, 1913-15 Osmanlı Ticaret Sayımına göre ise Bursa'da, 41 ham ipek işleyen fabrika olduğu bilinmektedir. Ayrıca 11 mancınıklı 60 kadar ev vardır. 1917 yılına gelince ne şaşırtıcıdır ki, Bursa'da sadece birkaç ham ipek işleyen fabrika kalmıştır. Bunun nedeni kozanın azalmasıdır, çünkü bu tarihte büyük bir hastalık gelip dutları kurutmuştur. İpek dokumacılığı konusunda da; ülkede bulunan altı fabrikadan beşi Bursa'daydı. Dokuma fabrikaların tümü 1909 yılından sonra açılmıştır(Kaplanoğlu,1996, s.21)

ipek kenti Lyon'la kıyasıya rekabet eden Bursa, buharlı makinenin devreye girmesinin ardından, Lyon'a sadece ham ve yarı mamul ürünlerini satabilmenin yollarını aramıştır. Bursa kenti, artık bir dünya ticaret merkezi değil, dış dünyanın taleplerine göre bölgesinin tarımsal üretimini hammadde düzeyine kadar işleyen ve dünya pazarlarına ihraç eden çevreselleşmiş bir ekonominin bölgesel merkezi olmuştur(Akkılıç, 1999, s.170).

3. 3 Cumhuriyet Dönemi'nde Sosyo-ekonomik Yapı

- **Demografik Yapı**

Bursa kent nüfusu, 16. yüzyılın sonlarına doğru sürekli bir artış göstermiştir. Bursa'nın güvenilir bir kent olmasından dolayı, Anadolu'da Celali isyanlarından kaçanların kente gelmeleriyle nüfus artışı yaşanmıştır. Ancak, 17. yüzyılın ortalarında Celali isyanlarının Bursa'yı olumsuz etkilemesi sonucunda kent nüfusunda büyük bir düşüş yaşanmıştır. Aynı zamanda, 1854 depreminin ardından da önemli oranda bir nüfus kaybı olmuştur. 19. yüzyıl sonlarında "93 Harbi" sonrasında Kafkasya ve Balkanlar'dan kente göç yaşanmıştır. 1970'li yıllarda sanayinin gelmesi ile doğudan ve Karadeniz'den göç almıştır. 1980'lerde Bulgaristan'dan gelenlerin de eklenmesiyle nüfus artmıştır.

1927 sayımında elde edilen ilk kesin sayılara göre Bursa'nın nüfusu 61.090, 1935'te 12.187, 1940'ta 77.598, 1945'te 56.030, 1955'te ise 131.000'i geçmiştir(Türk Ansiklopedisi, 1950, s.455). 1989'da Bulgaristan'dan gelen 400.000 kişinin eklenmesiyle (Aksoy, 2001, s.56), 1990 nüfusu 834.000 olmuş, 1997 sayımında da 1.040.000'e ulaşmasıyla Bursa, Türkiye'nin beşinci büyük kenti olmuştur(Çizelge 3.1, 3.2).

Çizelge 3.1 Bursa'nın kentsel nüfusu

Yıllar	Bilginin Kaynağı	Toplam Nüfus	Notlar
1326	İnalcık, 1954, s.53.	2000 ev ≅ 10000 kişi	1- Bursa'nın alınması ile Gaziler ve Abdallar gelmiştir.
1485	İnalcık, 1954, s.53.	5000 hane ≅ 25000 kişi	
1521	İnalcık, 1954, s.53.	6351 hane ≅ 35000 kişi	2- Anadoluda Celalilerden kaçanlar Bursa'ya sığınmış ve nüfus 2 katına çıkmıştır.
1571- 1580	İnalcık, 1954, s.53.	12852 hane ≅ 70000 kişi	
1650	Faroqhi, 1998, s.22.	50000 kişi	
1701	Tournefort	56000 - 66000 kişi	
1855	İslam Ans. 1949	35000 kişi	Deprem sonrası nüfus azalmıştır.
1890	Yenal, 1996, s.32.	76303 kişi	3- Kafkasya ve Balkanlardan göç oluyor.
1906	Akkılıç, 2001, s.75.	66151 kişi	
1927	Akkılıç, 1998, s.15.	61451 kişi	
1940	Akkılıç, 1998, s.15.	77598 kişi	
1950	Akkılıç, 1998, s.15.	103812 kişi	
1960	Akkılıç, 1998, s.15.	153866 kişi	
1970	Akkılıç, 1998, s.15.	275953 kişi	
1980	Akkılıç, 1998, s.15.	445113 kişi	4- Sanayi bölgelerine fabrikaların kurulması ile Doğu, Güneydoğu Anadolu ve Karadeniz'den göç olmuştur.
1990	Akkılıç, 1998, s.15.	834576 kişi	
1997	Akkılıç, 1998, s.15.	1054796 kişi	
2000	D.İ.E.	1630946 kişi	

Çizelge 3.2 Yıllara göre Bursa'nın nüfus gelişimi

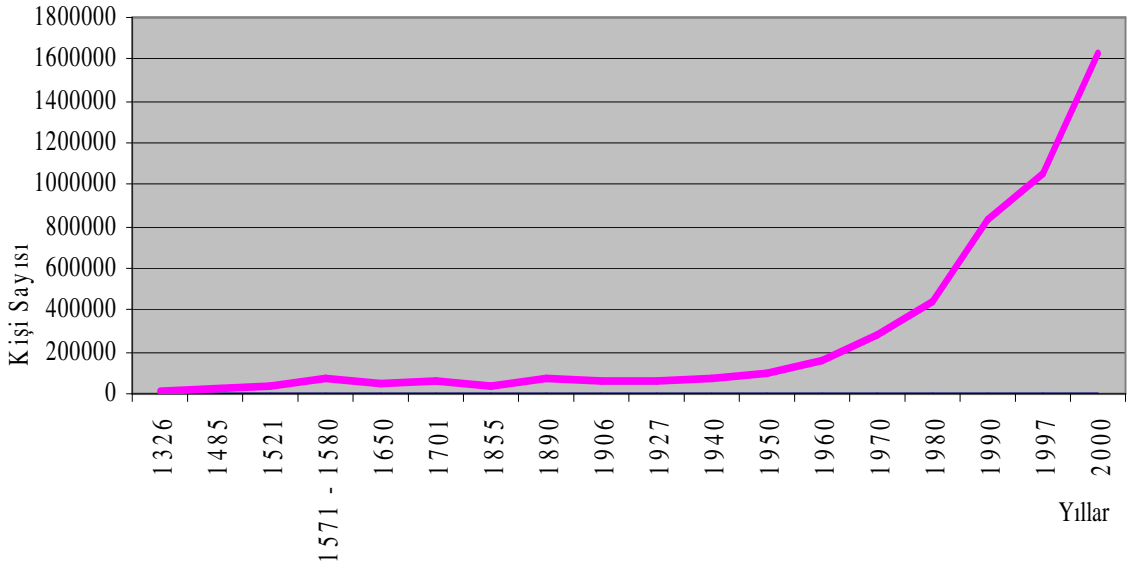

Cumhuriyet döneminde, Türkiye'nin nüfus bakımından beşinci büyük kenti olan Bursa'da ekonominin temelini ‘’endüstri’’ oluşturmuştur. 1914’de I.Dünya Savaşı'nın başlaması uluslararası dengeleri değiştirdiği gibi, Bursa'nın mevcut yapısını da sarsmıştır. Savaşın başlamasıyla birlikte, şehrin azınlık nüfusunu oluşturan özellikle Rum ve Ermeniler’in kenti terk etmeleriyle, kentin ekonomik yapısı olumsuz yönde etkilenmiştir(Şeker,1999, s.113).

Bu dönemde nüfus mübadelesi ve sanayileşme kentin sosyo-ekonomik yapısında önemli rol oynamıştır.

Nüfus Mübadelesi

Nüfus mübadelesi ile ticareti, bankacılığı, imalat ve diğer serbest meslekleri tekelleri altında bulunduran Rum ve Ermeni nüfusun yerine, büyük ölçüde tarıma bağlı yaşam süren, üretimi tarımla sınırlı bir nüfus yerleşmiştir. Göçmenlerin gelmesiyle, Bursa kentinin kültürel dokusu önemli ölçüde değişmiştir. Cumhuriyet’le birlikte ipek üretimi çökmeye başlamıştır. Nüfus Mübadelesi Anlaşması sonucunda, kent nüfusunda etnik ve din birliği sağlanmıştır(Şeker, 1999, s.113). Her ne kadar Bursa, Ege kentleri ve İzmir gibi büyük yangınlar geçirmemiş olsa da, nüfusu azalmış, Rum ve Ermeni girişimcileri kaybetmiştir. Bu alanlara Batı Trakya'dan gelen mübadiller ile, bunu takip eden yıllarda gelen göçmenler yerleştirilmiştir(Tekeli, 1999, s.23).

Mübadil göçmenler tarımsal alanda yaşanan boşluğu doldurabilmelerine rağmen, ipek üretimindeki açık kapanmamıştır. Hatta en iyi bildikleri ve uğraştıkları tarım faaliyeti olarak tütün ekimini bildikleri için, kendilerine dağıtılan topraklarda zeytinlikleri kesmiş, dutlukları ve bağları yok etmiş, bunların yerine tütün ekmişlerdir. Bu nedenle, ipekböcekçiliğinin gelişimi bir ölçüde engellenmiştir. Bursa'da Rumların kurduğu ipekböceği fabrikaları, mübadillerce kullanılamamasından dolayı Hükümet, ipek üretiminin devamını sağlamak için, ipekçiliği göçmenlere öğretmek yoluna gitmiş ve 1930 yılında, daha önce 1894 yılında açılan ve Bursa Harir Darü't-talimi olarak bilinen İpekçilik Enstitüsü yeniden açılmıştır(Şeker, 1999, s.113).

Sanayileşme

Sanayileşmede 1923-1933 dönemi, sanayide gelişme umutlarının özel girişime bağlandığı, 1933'ten sonra, dünya ekonomik bunalımı ve II. Dünya Savaşı'nın etkileriyle sınırları netleştirilmemiş bir devletçilik politikasının uygulandığı, sanayide büyümenin diğer sektörlerde olduğu gibi devlet eliyle gerçekleştirilmeye başlandığı bir dönem olmuştur. 1930'larda özel girişime ait İpek-İş tekstil fabrikası, Bursa'daki en önemli sanayi yatırımlarındandır. Bu anlamda, 1933-1937 yılları arasında yürürlüğe konulan "Birinci Beş Yıllık Plan" çerçevesinde Bursa Merinos (1938) ve Gemlik Sun'i İpek (Sunğipek) (1938) fabrikaları kurulmuştur(Akkılıç, 2002, s.64,69).

İktidar değişikliği ve ekonomi politikalarındaki karşıt fikirlere karşın, 1950-1960 yılları arasında Bursa sanayisi, yapısal değişikliğe uğramaksızın gelişmiştir. Özel kesimin önderliğinde gerçekleştirilen bu süreç, devletin altyapı yatırımlarıyla özellikle ulaşım alanında desteklenmiş, 1960'dan sonraki dönemin ön koşulları yaratılmıştır(Akkılıç, 2002, s.72). Bu anlamda Bursa'da devlet eliyle kurulan tek önemli işletme Tekel Yaprak Tütün İşletme ve Bakım Atölyesi (1955) olmuştur. Bu dönem, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye ve Bursa'da da ipek üretiminde sorunların ortaya çıktığı, yapay ipek ve sentetik ipliğinin kullanım alanlarının giderek daha genişlediği bir süreç içine girmiştir. Bir yandan ipek ipliği üretiminin çok pahalı oluşu, diğer yandan da gerek ipek ipliği üretiminde, gerekse ipekli dokumacılıkta ileri teknolojilerin kullanılmaması nedeniyle, Bursa'da ipekçilikte gerilemeye sebep olmuştur. Yapay ipeğin çok daha ucuz oluşu ve ipekli dokumacılıktaki sermaye yetersizliği gibi nedenlerle, dokumacı firmalar, doğal ipek yerine yapay ipeği tercih etmek zorunda kalmıştır*(Tekeli, 1999, s.25; Akkılıç, 2002,s.73,74).

1963 yılında Türkiye'nin ilk Organize Sanayi Bölgesi'nde 1964 yılında Şifaş Sentetik İplik Fabrikası, 1968'de Polylen İplik Fabrikası açılmıştır(Tekeli, 1999, s.25; Akkılıç, 2002,s.73,74).

* 19. yüzyıl teknolojisi ile çalışan ipek filatür fabrikaları, 1980 sonrası Çin'den suni ipeğin daha ucuza ithal edilmesi ile tamamen işlemez duruma gelmiştir. Günümüzde Demirkapı, Eşrefiler ve Çınaraltı Caddleri üzerinde atıl durumda bulunan on adet ipek filatür fabrikası bulunmaktadır(Dostoğlu, Oral, 1999, s.228).

1960-1980 yılları arasında sosyal adalete dayalı anayasal sistem içinde, planlı kalkınma ve karma ekonomi ilkelerinin büyük ölçüde uygulamaya konulduğu, başta sanayi sektöründe olmak üzere bir atılım sürecine girilmiştir. Bu dönemin en belirgin özelliği, Türkiye'deki otomotiv sanayisinin önemli bir bölümünün Bursa'da kurulmuş olmasıdır(Akkılıç, 2002, s.64)*. Organize Sanayi Bölgesi'nde Kar-San (27 Ağustos 1967), Yalova yolu üzerinde TOFAŞ (12 Şubat 1971) ve Organize Sanayi Bölgesi'nde Oyak-Renault (14 Mayıs 1971) otomobil fabrikalarının üretime başlaması ile, Bursa'nın sanayi yapısında önemli bir dönüşüm olmuştur. Otomotiv yan sanayisinin, Bursa'da Organize Sanayi Bölgesi ve Yalova yolu çevresinde fabrikalarını kurmaya başlamasıyla Bursa, 1980'li yıllara otomotiv, tekstil, makine ve gıda sanayilerinin yoğunlaştığı bir bölge olarak girmiştir(Akkılıç, 2002, s. 75). 1972'de Sönmez Endüstri Holding A.Ş. ile 1980 yılında Nergis Holding A.Ş'nin kurulması, Bursa'yı çeşitlenmiş bir sanayi merkezi haline getirmiştir(Tekeli, 1999, s.25).

1980'li yıllarda ülke genelinde yaşanan ekonomik bunalımdan en çok etkilenen yörelerin başında Bursa gelmiştir. Otomobil fabrikalarındaki üretim düşüklüğü dolaylı olarak bu sanayinin yan kollarını da etkilemiş, otomobil parçaları üreten büyük kuruluşlarda üretim düşmüştür(Akkılıç, 2002, s.76).

1999'dan sonra başlayan ve 2000'li yılların başında devam eden ekonomideki daralma, İMF ve Dünya Bankası gibi dış finans çevrelerinden destek sağlanmasını zorunlu hale getirmiş, bunun sonucunda ülkenin tümünde olduğu gibi Bursa'da da ekonominin her kesiminde bir gerileme yaşanmıştır. (Akkılıç, 2002, s.64).

Sonuç olarak, Cumhuriyet döneminde, ekonomik bunalımın yol açtığı çeşitli ve farklı boyutlardaki zorluklara karşın, bu dönemde imalat sanayii, başta tekstil ve otomotiv olmak üzere, makine, gıda, orman ürünleri, mobilya, deri ve kürk gibi sanayi dallarında ve özellikle petrol türevlerinden sentetik iplik ve yapay ipek ipliği üretiminde Bursa, Türkiye'nin çağdaş sanayi potansiyeli içinde önemli bir paya sahip olmuştur(Akkılıç, 2002, s. 76).

* 1950'1i yılların sonunda Bursa'da madeni eşya ve makine sanayisi dalında üretim yapan işyeri sahipleri önceki dönemlerde atlı araba ve gereçleri üretiminden dönüşen zanaatkarlardan oluşmuştur. Bütün bu işletmeler, 1960'lı yılların sonlarında kurulan otomotiv sanayisinin yan ürünlerini üreten işletmelere dönüşmüştür(Akkılıç, 2002, s. 74).

3.4.Bölüm Sonucu

Bizans döneminde ipekçilikle ün kazanan Bursa, 16. yüzyıl sonunda 50.000'den fazla nüfus ile Bursa, Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük kenti olmuştur. 16. yüzyılda Osmanlı Devleti, Bursa'nın bir ticaret ve üretim merkezi olmasını sağlamıştır. Bursa, hem ipek ve baharat pazarı, hem de Batı Anadolu'nun pamuklu dokumalarını Batılı aracılarla Avrupa'ya satan uluslararası bir ticaret merkezi olmuştur. 16. yüzyıl sonlarında başlayan ve 17. yüzyıl ortalarına kadar devam eden Celali isyanları Bursa'yı olumsuz yönde etkilemiş, miri toprak düzeninde çözülme, ulaşım teknolojisi ve dünya ticaretindeki değişimlerden etkilenen Bursa kentinde durağan bir dönem yaşanmıştır. Sosyal anlamda devleti ve toplumu modernleştirmeyi hedefleyen reformların yapılmasıyla 19. yüzyılda sosyal, ekonomik, politik ve kültürel dönüşümler yaşanmıştır. Ekonomik anlamda Batı ülkeleriyle yapılan anlaşmalar sonucunda Osmanlı toprakları, bu ülkeler için bir hammadde kaynağı ve açık bir pazar haline gelmiştir. Bursa artık bir dünya ticaret merkezi değil, dış dünyanın taleplerine göre hammadde üreten bir kent olmuştur. Nüfus Mübadelesi sonucunda, Rum ve Ermeni nüfus yerine büyük ölçüde tarıma bağlı yaşayan göçmenlerin gelmesiyle, kentin kültürel yapısında değişim yaşanmıştır. Cumhuriyet döneminde Bursa'ya yapılan yatırımlar sonucunda Bursa, günümüzde başta tekstil ve otomotiv olmak üzere Türkiye sanayisinde önemli bir yere sahiptir. Kentin Osmanlı döneminde sahip olduğu gelenekçi toplum yapısı, yerini sanayi toplum yapısına bırakmıştır. Sanayinin ihtiyacı olan işgücü, göçlerin devam etmesine neden olmuştur. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde Hanlar Bölgesi'nin fiziksel oluşum süreci incelenecektir.

4.HANLAR BÖLGESİ'NİN FİZİKSEL OLUŞUM SÜRECİ

4.1 Osmanlı Dönemi Öncesinde Hanlar Bölgesi

Bizans döneminde başlayan ipekçilik ve kaplıcaları ile ünlenen kent, aynı zamanda İstanbul'la bağının olması nedeniyle her zaman önemli bir konumda olmuştur. Osmanlı dönemi öncesinde kent, kale ve yakın çevresinden oluşmuştur.

Bursa, Osmanlı'nın batı ve kuzey yönlerinde ilerleyebilmesi ve kendisini güven altına alabilmesi için, ele geçirilmesi zorunlu bir askeri üs konumunda olmuştur. Bu öneminden dolayı Osmanlılar'ın kenti kuşatması 12 yıl sürmüştür. Osmanlı, Prusa Kalesi'nin Bizans'la bağlantısını koparabilmek, daha doğrusu denetiminde tutabilmek için iki havale (küçük kale) yaptırmak zorunda kalmıştır. Bunlar 1315 yılında kentin doğusunda, günümüzde Balabancık Mahallesi'nde bulunan Molla Arap Okulu'nun yerine yapılan Balabancık Kalesi ve batısında günümüzde Kükürtlü Hamamı karşısına yapılan Ak Timur Kalesi olmuştur. Bu kalelerin yapılmasıyla hisar dışı ve kapıları denetim altına alınmıştır(Tekeli, 1999, s.10).

Bizans döneminde kent kale, içkale ve kale altından oluşmuştur. Bursa kalesi, yaklaşık 2 km. uzunluğunda, 67 kule ve 5 kapıdan oluşmaktadır. Doğu-batı ekseninde 800 m. uzunlukta, kuzey-güney ekseninde 500 m. genişliktedir. 17 kulesi bulunan içkalede tekfur sarayı yer almıştır. Kent yöneticilerinin yaşadığı içkale kentin prestij odağını oluşturmuş, çevresinde önemli yapılar yer almıştır(Tekeli, 1999, s.10). Doğuda Debbağhane Kapı, Saltanat Kapı, Hisar Kapı ya da Darphane olarak da adlandırılan kapılar bulunmaktadır. Batıda Muradiye-Çekirge yönünde Kaplıca Kapı yer almaktadır. Hisar'ın güneybatısında Tahte'l Kale'ye (Kalealtı-Tahtakale) açılan Yer Kapı bulunmaktadır. Güneyde, Pınarbaşı Kapı ile Zindan Kapı bulunmaktadır(Oğuzoğlu, 1999a, s.49) [*]. Hisar Kapı yakınında Osmanlı akçasının basıldığı bir darphane bulunduğu bilinmektedir(Şekil 4.1) [**].

[*] Zindan Kapı ismini zindandan, yani hisara bitişik hapishaneden almaktadır.

[**] Orhan Gazi döneminde surlar burçlarla desteklenmiştir. Özellikle 15. yüzyılda Timur ve Karamanoğlu saldırılarından sonra, 1651 ve 1855 yıllarında önemli onarımlar görmüştür. Günümüzde Bey Sarayı ve İçkale surundan Saat Kulesi arkasındaki duvarlar kalmıştır. 1623 tarihli kadı sicilinde, Bursa Darphanesi'nin 17. yüzyılda da kullanıldığı anlaşılmaktadır (Bursa Sicilleri 44/178).

Bursa kentini çevreleyen antik surların içindeki yerleşim alanının, kentleşmenin gerektirdiği kamu binaları ile üretim-ticaret yapılarına sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Günümüzde Tophane'de Osman ve Orhan Gazi Türbeleri'nin bulunduğu alanda bir manastır olduğu düşünülmekte; ancak yapı ile ayrıntılı bir bilgi bulunmamaktadır. S.Eyice söz konusu manastırın merkezinde bulunan kilisenin cami -Orhan Cami- olarak işlev değiştirdiğini, alanda bulunan vaftizhane ya da martyrion yapılarının da Osman Gazi Türbesi'ne dönüştürüldüğünü belirtmektedir. Yarım dairesel burçlarla çevrili olarak gösterilen ve yapılaşma özelliğinden ötürü de bir Bizans dönemi konstrüksiyonu olduğu anlaşılan içkalenin saraya ait olduğu düşünülmektedir(Tanyeli, 1999b, s.62).

V.N.Tor ve Ş.Rado, hisarı şu şekilde anlatmaktadır: "…*Bu şehrin ortalarına tesadüf eden küçük bir tepenin üstünde adeta şehir büyüklüğünde bir hisar vardır; etrafı surlarla çevrilmiş olan bu hisarın içinde Hıristiyanlar'ın oturması kat'i surette yasaktır. Bu kale çok müstahkemdir. Burçlarından biri de şehri görebilecek bir vaziyettedir; kalenin fethi imkansız gibi görünürse de, şehirden gecen suyun hisar içine girmeden evvel kesilebilmesi kabildir. Vaktiyle Hıristiyanlar burasını işte o yüzden kaybetmişlerdir; çünkü Türkler o zaman Hıristiyanlar'ın elinde bulunan bu kaleyi muhasara edip cebren fethine muvaffak olmayacaklarım anlayınca, suyu kesmiye karar vermişler ve Hıristiyanlar da susuzluktan teslim olmak mecburiyetinde kalmıştır. Hisar içinde muhteşem bir binanın bir çok bakıyyelerine tesadüf edilir: Bu yapı vaktiyle ilk Osmanlı padişahlarının sarayı olan binalardır; fakat şimdi tamamiyle haraptır*…."(Tör, Rado, 1948, s.73).

1326'da kent teslim olduğunda kale içi önemli bir yıkıma uğramadan Sultan Orhan'ın eline geçmiştir. Tekfur Sarayı Orhan Bey'in sarayı olmuş, yanındaki Hagia Elias Manastırı ise medreseye dönüştürülmüştür. Bursa'nın fethiyle birlikte çok yoğun bir göç olmuş ve sur içinde yeni mahalleler oluşmuştur. 1339'da ilk kez kale dışında Tahtakale oluşmaya başlamıştır(Oğuzoğlu, 1999d, s.40).

Bursa'da ''kale altı'' denildiğinde, kentin ana girişi olan kalenin doğu kapısının önü anlaşılmaktadır. Bir ortaçağ kentini anlamak bakımından, kalenin dışındaki alanlar da kalenin içindekiler kadar önem taşımaktadır. Bu anlamda kenti, kalenin içi ve dışı ile birlikte bir bütün olarak görmek gerekmektedir. Bursa'da kentin yakın hinterlandı ve uzun mesafe ticaretiyle ilgili ilişkileri kale altında gerçekleşmiştir.

Y.Akkılıç, Hisar'ın dışında Tahtakale denilen bölgede bir tür "serbest bölge" oluştuğunu ve Osmanlı'nın askeri-siyasal ekonomik üstünlüğünün Bursa'nın fethinden çok önce tanındığını belirtmiştir(Akkılıç, 2001a, s.18).

İ.Tekeli, kale surlarının dışında iki Rum, bir Yahudi mahallesinin varlığını belirtmiştir(Tekeli, 1999, s.10) [*].

R.Kaplanoğlu, Tahtakale'deki çarşıların kale altında olmadığını belirtmektedir. Her ne kadar belgelerin bir bölümünde "kale altı" anlamına gelen "Taht'el-Kale" biçiminde yazılmışsa da, bu çarşıların hiçbirinin kale altında olmadığını, bu bölgede geniş bir dere yatağında tabakhanelerin bulunduğunu ve [**] aynı zamanda tam kalenin dibinde yer alan Bali Bey Hanı'nın bu adla anılmadığını, Tahtakale'nin hemen her kentte bulunan ve bugünkü sebze haline yakın işlevleri olan bir çarşı olduğunu belirtmiştir(Kaplanoğlu,1996, s.19) [***] .

4.2 Osmanlı Dönemi'nde Hanlar Bölgesi

4.2.1 14-16. Yüzyıllar Arasında Hanlar Bölgesi'nin Oluşum ve Gelişimi

14 – 16.yüzyıllar arasında oldukça gelişmiş bir sosyo-ekonomik yapıya sahip Bursa kentinin gelişimini başlıca şu faktörlere bağlamak mümkündür:

- 14. ve 15. yüzyıllarda Doğu'nun Batı ile kaynaşmasında bir köprü görevi gören kent, 16. yüzyılda hem ipek ve baharat pazarı, hem de Batı Anadolu'nun pamuklu dokumalarını Batılı aracılarla Avrupa'ya satan uluslararası bir ticaret merkezi olmuştur;

---

[*] K.Baykal, kalenin kuzeyinde Yahudi yerleşmesinin bulunduğunu belirtmiştir(Baykal, 1950, s.133). U.Tanyeli ise bu düşüncelerin aksine, 1487 tarihli tahrir defterinde kentte tek bir Yahudi aile yaşadığının bilinmesi üzerine, Yahudi mahallesinin yoğun ticari ilişkiler sonucunda 16. yüzyılda oluşabileceğini belirtmiştir(Tanyeli, 1999b, s.62).

[**] Neşri, Orhan Bey külliyesinin bulunduğu yerin o kadar ıssız olduğunu vurgular ki; "*İkindiden sonra o bölgeye gitmek isteyenler tereddüt ederlerdi"* demektedir(Neşri, 1957, s.186).Aynı zamanda Neşri, mevcut yerleşmenin dışında bir alan seçilmesi çarşının daha rahat gelişmesini sağladığını belirtmiştir(Yenen, 1987, s.85).

[***] Fetihten önce sadece bahçelik, fundalık ve mesire yeri olan sur dibinde Gökdere, Çakır Hamam'ın bulunduğu yerden kuzeye doğru bir kıvrım yaparak, Orhan Camisi'nin olduğu yerde küçük bir çayla birleşip Nilüfer Çayı'na katıldığı bilinmektedir(Coşkun, 1999, s.105; Baykal, 1950).

- 14. yüzyılda başlayan ipek ticareti, ipekli dokumacılığın gelişmesine yardımcı olmuş ve 15. yüzyılda Bursa çok önemli bir ticaret kentine dönüşmüştür. Kentin ekonomisi ham ipeğin dokunması ile sağlanmıştır;
- Bursa'da bulunan loncalar, Türk tüccarının saygın bir konuma gelmesinde önemli bir yere sahip olduğu gibi, Bursa'nın sanayi ve ticaret merkezi olarak gelişmesinde de önemli rol oynamıştır. 15. yüzyılda Bursa'da yaklaşık 60 önemli loncanın örgütlendiği bilinmektedir;
- 15. yüzyılda Bursa, sadece uluslararası bir ticaret merkezi olmakla kalmamış, aynı zamanda aranılan yerli ipekli üretim merkezlerinden biri olmuştur. Kervan ticareti, 15. ve 16. yüzyıllarda geçtiği noktalarda uzmanlaşmış yerel üretimin gelişmesini sağlamıştır. Bursa'nın ticaretle ilgili olarak gelişmesinde ipekçilik, ticari yollar, esnaf örgütlenmesi ve yabancı tüccarlar önemli rol oynamıştır;
- 1453'te İstanbul'un alınmasıyla hükümet merkezinin İstanbul'a taşınmasına rağmen, Bursa her zaman İstanbul'un tamamlayıcısı olarak görülmüş ve başkentin gereksinimlerini (ipek ve pamuk dokumacısı, boyacısı ve tekstil tüccarlarıyla) karşılayan endüstriyel hizmet kentine dönüşmüştür;
- 16.yüzyılın başında Bursa'da bulunan yabancı tüccarlar, kentin ipek ticareti merkezine dönüşmesinde önemli katkıda bulunmuştur. Floransalı, Cenevizli ve Venedikli tüccarlar, Pera merkezli bir ticaret yaparak, Bursa'dan ipek almışlar, karşılığında da yünlü ürün satmışlardır. Bu ticaret "yünlü mamüllerin ipeklilerle mübadelesi" şeklinde gerçekleşmiştir;
- 16. yüzyılın ortalarından sonra ipek ticareti ve ipekli dokumacılık gerilemeye başlamıştır. Özellikle 1520 yılında İran'la yapılan savaşlar, ham ipeğin Anadolu'ya girişini zorlaştırmıştır. Bundan dolayı kente ham ipeğin gelişi yasaklanmış, birçok dokuma tezgahı kapanmıştır. Bu durumun bir sonucu olarak kozacılık Bursa ve çevresinde önem kazanmıştır;
- 16. yüzyıl sonuna kadar Orta Asya'dan gelen birçok sanatkar ve alim Bursa'nın sanat ve bilim merkezi olmasını sağlamıştır;
- 16. yüzyıl sonunda nüfusu 50.000'in üzerinde olması Bursa'nın ticaret yolları üzerinde, ya da onlarla bağlantılı oluşu, ipek üretiminin ve ipeğe bağlı bir sanayi ve ticaretin bulunuşu, nüfus yoğunluğunu arttırıcı nedenlerden biridir;

Bizans döneminde kent, kale içinde küçük bir tekfurlukken, Orhan Gazi'nin kale (Hisar) dışında cami, medrese, han, imaret, çarşı yaptırarak önemli vakıflar oluşturması,

Yıldırım Bayezıt'in kente nüfus çekme, ticaret yollarını düzenleme, kente planlı bir yaklaşımla ele alınan anıtsal nitelikli hizmet yapıları ile gelişme yönü gösterme şeklinde uygulanan planı*, Çelebi Mehmet dönemindeki imar hareketleri ve bunlara bağlanan zengin vakıflar ile Bursa ilk gelişme ivmesini almış, büyümeye ve yayılmaya başlamıştır (Yenen, 1987, s.127).

Orhan Gazi döneminde eski kent sur içinde bırakılıp, bu alanın 200-300 m. kuzeydoğusunda boş bir alanda yeni bir kent kurulmuştur(Kaplanoğlu, 1996, s.26). Özellikle 14. ve 15. yüzyıllarda çarşının kaleye yakın bir yerde kurulmasının da, sadece tehlike karşısında, çarşıdaki ticaret mallarının kale sayesinde kolaylıkla güvenceye alınması düşüncesinin ötesinde, şehir halkının güvenle bakabileceği bir çekirdek bölümün yakınında, kentlinin hareket alanını oluşturmak gibi bir amacın da gözetildiği görülmektedir(Cezar, 1985, s.26).

Ticaret ve zanaatla ilgili eylemler, surların kervan yoluna en yakın bağlantı sağlayan sur kapısının hemen dışına çıkmıştır. Sur dışında gelişmenin bir başka nedeni de, refah ve dolayısıyla nüfusun hızlı bir şekilde artmasıdır. Tüm bu nedenlerle, Bursa'da At Pazarı ve çevresine ilk bedesten olarak Emir Han'ın yapılması ile Hanlar Bölgesi'nin gelişimi belirlenmiştir. Kale dışında, At Pazarı'nda sınırlı bir alanda oluşan bu ilk merkez, gelişimini sürdürmüş ve topografyaya uygun olarak batı-doğu doğrultusunda gelişmiştir.

Ahilik ve daha sonra lonca teşkilatı ile düzenli ticaret faaliyetleri başlamış ve ipek ticaretinin gelişmesine bağlı olarak bedesten ve hanların inşa edilmesi ile kentin üretim ve ticarete bağlı olarak geliştiği görülmüştür(www. kultur.gov.tr). Bu dönemde bölgenin dünya pazarı olma tekelini elinde tutan İstanbul'un bile, Bursa'daki hızlı ekonomik gelişme dolayısıyla sıkıntıya düştüğü bilinmektedir(Akkılıç, 2002, s.41).

Bursa Hanlar Bölgesi yüzyıllar boyunca bir yandan gelişirken, bir yandan da yangınların, depremlerin neden olduğu yıkımlarla büyük sorunlar yaşamıştır(Şekil 4.2)*.

* Yıldırım'ın yapıları yapılırken külliyedeki bazı yapılar yıkılmış, Orhan Gazi külliyesini çevreleyen sur duvarı da kaldırılmıştır(Canpolat, 1999, s.23).

* K.Baykal'ın derlediği "Tarihte Bursa Yangınları" adlı kitabında, bölgeyi etkileyen yangınlar ve depremler şöyle sıralanmaktadır: 1413 yılında Karamanoğlu Mehmet Bey, Çelebi Sultan Mehmet başa geçince Orhan

Bursa'da ticaret, genellikle hanlar, bedesten, arasta köprü, çarşı, pazar yerleri ve dükkanlarda yapılmıştır. Bursa Hanlar Bölgesi, Türk kentlerinde değişik ticaret yapılarının çarşıyı nasıl oluştuğunu göstermesi açısından ilk örnektir. Bu anlamda Bursa çarşısı oldukça önemlidir.

Bursa kentinde çarşı odak noktası olmuş, mahalleler çarşı etrafında konumlanarak bir yol ağı ile çarşıya bağlanmıştır. Çarşı, sadece ticaretin yapıldığı zenaat ve ticaret dükkanlarının bulunduğu bir alışveriş merkezi değil, ibadetin yapıldığı, aynı zamanda toplanma mekanı olarak kullanılan, topluma yönelik idari ve sosyal kararların alındığı camisiyle, gelen yolcuların dinlenmesi için yapılan hanı, alışveriş niteliğinde bedesteni, eğitim verilen medreseleri, temizliğin sembolü hamamları ile, yeşilin ve suyun bütünleştiği tüm sosyal ve kültürel faaliyetlerin yürütüldüğü kentin kalbi olmuştur. Kentin odak noktasını oluşturan çarşı, genellikle sokakların kesiştiği noktadaki meydanda, cami, kahve, han, hamam, medrese vb. sosyal yaşamın vazgeçilmez öğeleri ile birleşmiştir(Kunt, 1976, s.24), (Şekil 4.3), (Çizelge 4.1-4.9).

4.2.1.1 Hanlar, Bedesten ve Arasta Köprü

Selçuklu döneminde kervan[**] ticareti, Osmanlı döneminde, tüketici kitlelerin alışverişi ile sağlanmıştır. Bu sayede kentlerin toplama ve dağıtma işleri hareketli hale gelmiştir.

Bunun sonucunda, önemli maddelerin elden ele devri pazar hizmetlerini çok arttırdığı için, pazarlıkların kapalı yerlerde yapılması halinde büyük kazanç sağlanacağı anlaşılmıştır. Han içi alım satım sisteminin bu işleme çok elverişli olması, depolama ve saklama kolaylığı, han yapımını teşvik etmiştir. Her han, bir tür metanın kapalı pazar yeri olma görevini fermanla tekeline geçirdiği için, burada toplanıp perakendecilere ve esnafa satılan ticaret maddesi başka yerde pazarlanmış ve toptan satışı yapılamamıştır. Hanlar, bu toplayıp dağıtma işini yaptıkları malın adı ile anılmıştır. Örneğin satılan madde un ise, o han "Unkapanı", sebze ise "Sebze Hanı", ya da "Sebze Kapanı", "Pamuk Hanı", "Pirinç Hanı" gibi isimler, bu maddelerin yüklerle gelip toptan satışları-

---

Camisi ve çevresini yakmıştır. 1417 depremi, 1491 Fidan Han yangını, 1493 Çıra Pazarı yangını, 1512 Tuz Pazarı yangını, 1518-1519 ve 1521 yangınları, 1556 depremi, 1584 Kapalıçarşı yangınıdır(Baykal, 1948, s.23-24).

[**] Kervan: Bir taşıma örgütlenmesinden çok bir ticari örgütlenmedir ve iki nokta arasında sabit bir mal yükü ile yolculuk yapmaz. Her geçtiği yerde alışveriş yaparak mal niteliğini sürekli değiştirir. Eğer böyle bir örgütlenme olmasa idi, deveye dayanan bir taşımanın maliyeti çok yüksek olurdu.

nın yapıldığı yerleri anlatmıştır(Tunçer, 2001, s.20,21). Bursa Hanlar Bölgesi'nde bulunan birçok han da (Pirinç Han, Kapan Han, İpek Han, Tuz Han vb.) bu anlamda işlevlerine göre adlandırılmıştır.

Bedestenler, kumaş ve bez satılmak için yapılmış, daha sonraları kıymetli mallar ve antika eşya alım satımı için yapılmış kapalı çarşılardır(Özdeş, 1953). Bedesten çevresinde, belirli üretim, ticaret ve hizmet eylemlerinde uzmanlaşmış sokaklar oluşmuştur.

J.Thevenot, kentteki hanları şu şekilde anlatmaktadır: "*Şehir pek çok istikamete giden kervan yolları üzerinde olduğu için çok sayıda han vardır, hepsi çok muhteşemdir ve içlerinde devamlı kalınmaktadır.…"*(Lowry, 2004).

19. yüzyılın başında Bursa 'ya gelen Von der Moltke hanları şu şekilde anlatmaktadır: *"Hanlar, Bursa'da rastlanan biricik taş meskenlerdir. Birer dörtgen plan içinde ve avlularında, hiç değilse büyüklerinde bir mescit ile çeşme, kibar yolcular için bir köşk ile bir-kaç dut veya çınar ağacı bulunur. Dış cephede bir sıra hücre (oda) vardır...."*(Günaydın, Kaplanoğlu, 2000, s.101).

Hanlar, çarşılar ve pazar yerleri bedesten çevresinde yer almıştır. Bursa Hanlar Bölgesi sırasıyla Orhan Gazi'nin bir külliye olarak yaptırdığı cami, hamam, han ve imaret ile başlamış, diğer padişahların ve devletin ileri gelen yöneticilerinin yaptırdığı yapılarla bütüncül bir uygulama şeklinde gerçekleştirmiştir(Şekil 4.4). Sırasıyla ayrıntılı olarak anlatılan hanlar, özetle yapılış dönemleri göz önünde tutulduğunda şu şekildedir:

Orhan Gazi döneminde Emir Han, I. Murat döneminde Kapan Han, Lala Şahin Paşa tarafından Bezir Han, Yıldırım Bayezid döneminde Y. Bayezid tarafından Bedesten, Çelebi Sultan Mehmet döneminde kendi vakfına ait İpek Han, Hacı İvaz Paşa tarafından yapılan ve Çelebi Sultan Mehmet'e hediye edilen Geyve Han, Çelebi Sultan Mehmet'in vezirlerinden Bayezid Paşa tarafından kendi medresesine vakıf olarak yaptırılan Yoğurt Han, II. Murat döneminde Tüccar Muslihiddin tarafından arasta köprü olarak yapılan Irgandı Köprüsü, Y.Bayezid'in damadı Buharalı Emir Efendi vakfına ait Kütahya Han, Hasan Paşa olarak bilinen Sarraf Mustafa tarafından yapılan Katır Han, Fatih Sultan Mehmet döneminde Timurtaş Paşa'nın oğlu Omur Bey tarafından Tuz

Pazarı Hanı, Fatih'in vezir-i azamlarından Hayrettin Paşa'nın oğlu Mahmut Paşa'nın oğlu tarafından vakıf olarak Fidan Han, Fatih'in komutanlarından Karaca Bey'in vakfına ait Karaca Bey Hanı, II. Bayezid döneminde II. Bayezid tarafından vakıf olarak yapılan Koza ve Pirinç Han, Hamza Bey'in oğlu Bali Bey tarafından Bali Bey Hanı, Başcı İbrahim tarafından vakıf olarak yapılan Doğan Gözü Hanı, Demirtaş Paşa Zade Ali Bey'in oğlu Mahmut tarafından Eski-Yeni Han ve Hamza Bey'in torunu Kara Mustafa Paşa tarafından Kamberler Hanı, Kanuni Sultan Süleyman döneminde II. Bayezid'in veziri Davut Paşa tarafından Davut Paşa Hanı, Kanuni'nin devlet adamlarından Semiz Ali Paşa tarafından Galle Pazarı Hanı yapılmıştır.Ayrıca yapılış tarihi bilinmeyen Mudanya Han, Kepezler Hanları ve Zeytin Hanları da bu bölgede bulunmaktadır.

Çarşıyı oluşturan hanlar, bedesten, arasta köprü ve bekar odaları sırasıyla yapım tarihi, yaptıran, dönemi ve mimari özellikleri bir tablo ile gösterilmiştir. Bölgede yer alan ticaret yapıları günümüzde mevcut olanlar ve olmayanlar olarak açıklanmış, yapım tarihi bilinmeyen ve günümüzde mevcut olmayan yapılar da, bu açıklamaların devamında anlatılmıştır. Yapılar sırayla şu şekildedir:

- **Orhan Bey dönemi (1336-1339) :**

Emir Han (Bey Hanı): Emir Han, Bursa'nın fethinden sonra bir kaç yıl içinde at pazarı olarak kullanılan yerde inşa edilmiştir. Osmanlılar'ın ilk bedesteni olan Emir Han, 1522 tarihli tahrir defterinde "Han-ı Bezzaziye" olarak belirtilmiştir. 1450 tarihli şer'iye siciline göre ise, hanın giriş kapısının iki yanındaki odalarda hancıların bulunduğu ve bunların hana gelen malları kantar ve terazilerle tartmakla görevli oldukları bilinmektedir. Buradan da görüldüğü üzere, o dönemlerde kumaş ticaretinin ağırlık kazandığı anlaşılmaktadır(Cezar, 1985, s.223).

Orhan Gazi külliyesinin bir parçası olan Emir Han'ın yapım tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, hanın külliye inşaatının başladığı 1336 yılından birkaç yıl sonra yapıldığı belirtilmektedir(Çetintaş, 1946, s.22). 1416 yılına kadar Bezzaz-ı Atik ve eski Bezzazistan adlarıyla da anılmıştır(Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983, s.334). Bursa'ya gelen kepenekçilerin bu handa oturmaları zorunlu olduğu için, Kepenekçiler Çarşısı olarak da anılmıştır (Kaplanoğlu, 2003a, s.31).

Osmanlı ticaret hanlarının ilk örneği olan Emir Han, şehir içi ticarete yönelik yapılmıştır. Kareye yakın bir iç avlu etrafında sıralanan iki katlı revak ve buraya açılan odalardan oluşmaktadır. Hanın dış ölçüleri 46.00x50.00 m. boyutlarında olup, arka tarafında Ulucami minaresinin altında ahır bulunduğu bilinmektedir. Orhan Gazi, külliyesini kalın bir duvarla çevirmiştir. Sur dışına, Taşkapı (Belediye karşısındaki sokak) ve Demirkapı (günümüzdeki Geyve Hanı'nın yanında) kapılarıyla çıkıldığı bilinmektedir(Erler,1970, s.51), (Şekil 4.5-4.6).

Hanın alt katında eşya depolamak amacıyla kullanılan penceresiz 36 mahzen, üst katında ise dışarıya bakan bir penceresi ve ocağı bulunan 38 oda bulunmaktadır(Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983, s.334). Birinci kat revağının dört köşesindeki birer kubbe dışında yapının bütün mekanları tonoz örtülüdür. Duvarlar iki sıra tuğla, bir sıra taştan yapılmış olup, revak ayaklarında kesme taş, cephelerde moloz taş kullanılmış ve yapı iki sıra kirpi saçak ile bitirilmiştir.

Yapının ikisi zemin katta, diğeri üst katta olmak üzere üç girişi vardır. Zemin kat girişlerinden, kuzey kanadının ortasındaki giriş, hanın asıl girişi olup, kapalı çarşıya açılmaktadır. Bu girişin avluya açılan kısmının her iki yanındaki 20'şer basamaklı taş merdivenlerle üst kata çıkılmaktadır. Alt kattaki diğer giriş ise doğu kanadının kuzey kanadı ile birleştiği yerde, bir hücrenin duvarları açılarak yapılmıştır. Bu geçiş, Orhan Gazi Hamamı ile Emir Hanı arasında kalan üzeri beşik tonozla örtülü olan Erakiyeciler Sokağı'na açılmaktadır. Üçüncü giriş ise, üst katta ve güney kanadının ortasında yer almaktadır. Bu giriş kesme taş ve basık kemerlidir. Bu kemerin üzerinde de, ikinci bir yuvarlak tuğla kemer bulunan kapıyla Ulucami'nin avlusuna ulaşılmaktadır.

Hanın avluya bakan iç yüzeylerinin her birinde 7 revak açıklığı bulunmaktadır. Bu revakların güney kanadındakiler hariç diğerleri görünüş olarak birbirinin aynıdır. Güney kanadındaki revak ayakları kesme taş olup, revak kemerleri 3 sıra tuğla, 1 sıra kesme taştır. Kemer araları ise altta 2 sıra tuğla, 1 sıra taş, üstte ise 2 sıra tuğla, 1 sıra moloz taş ve taşlar arasında düşey tuğlalardan oluşmaktadır. Diğer üç kanatta ise, zemin kat revak ayakları 2 sıra tuğla, 1 sıra moloz taş şeklinde olup, taşlar arasına düşey tuğlalar yerleştirilmiştir. Üst katta ise revak ayakları 2 sıra tuğla, 1 sıra kesme taş ile örülmüştür. Revak kemerleri ise tuğlalardan örülmüş olup, kemer aralıkları alt ve üst katlarda 2 sıra

tuğla, 1 sıra moloz taş ve düşey tuğla şeklindedir. Avluda sonradan yapılan bir de şadırvan bulunmaktadır.

Han, pek çok yangın ve deprem geçirmiş, 1544, 1634 ve 1728 yıllarında onarım görmüştür. Yapının kuzey tarafı 1674 depreminde yıkılmıştır. 1782 yangınından sonra ise, kurşun ile örtülü olan çatı kiremit ile kaplanmıştır. 1958 yangını sonrasında 1962-1963 yılları arasında onarılmıştır. Günümüzde hac malzemeleri ile dini kitaplar satan esnaf tarafından kullanılmaktadır.

- **I.Murat dönemi (1359-1389) :**

Bu dönemden günümüze kalabilmiş han bulunmamaktadır.

Günümüzde mevcut olmayan hanlar:

Kapan Han: Atatürk Caddesi üzerinde bulunan han, I.Murat tarafından artan tarım ürünlerinin pazarlanabilmesi için 14. yüzyılın ikinci yarısında yaptırılmıştır(Dara, 2000,s.70). Kentin tüketim gereksinimi için köylünün sunduğu tarımsal ürünlerin vergileri Kapan Han'da alınmış, dağıtım ve satışı yapılmıştır.*

Yapının, büyük bir avlu çevresinde sıralanan iki katlı revak ve revaklara açılan 29 odadan oluştuğu bilinmektedir(Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1985, s. 339) **, (Şekil 4.7). Kapan Han'ın güneyi Vali Reşit Mümtaz Paşa (1903-1906) tarafından yol açılması nedeniyle yıkılmıştır. Günümüzde üzeri tonoz örtülü girişi ile kuzey kolundan birkaç oda kalmıştır(Şekil 4.8). 17. yüzyılda yağ tüccarlarının kullandığı hanın bir kısmı misafirhane olarak da kullanılmış, 1614,1684 ve 1749 yıllarında tamir edilmiştir.

K.Baykal, hanın üst kat odalarında o dönemden kalma büyük bir kantar ve okkaların bulunduğunu ve bu parçaların müzeye kaldırıldığını belirtmiştir.

---

* Tek bir cins besin maddesinin toptan alım-satım ve perakendeci esnafa dağılımının yapıldığı kapalı pazar yerlerine denilmektedir.(yağ kapanı, yemiş kapanı, un kapanı gibi)

** 1864 tarihli bir kayda göre hanın 868 m², 20 oda ve bir mescide sahip olduğu anlaşılmaktadır(Ayverdi, 1989, s.276).

Bezir Han (Vezir Han, Lala Şahin Paşa Hanı, Demir Han): Bursa'da inşa edilen en eski hanlardan biri olan Bezir Han, 1376 yılına tarihlenmektedir(Kaplanoğlu, 2003a, s.91). Belediye'den kuzeye Tuzpazarı'na giderken doğuda yer almıştır. Lala Şahin Paşa tarafından yaptırılmıştır. 1627-1628 tarihli bir sicil kaydında zemin katta 32 dükkan ile 6 oda, üst katta ise 25 odaya sahip olduğu bilinmektedir. 1861'de çizilen bir Bursa haritasında Fidan Han ile birlikte görülmektedir(Ayverdi, 1989, s.96). Bu hanın geliri Yıldırım Mahallesi'nde Arabiyye Medresesi'ne vakfedilmiştir(Dalsar, 1960, s. 260). Yapı, 1900 yılında Bıçakçılar (Tuz Pazarı) yangınında harap olmuştur. Günümüzde pazar kurulan alanda yer almaktadır. 1623 ve 1686 yıllarında onarılmış, alt katında mutaflar işlemeye başlamıştır(Yenen, 1987, s.157).

- **Yıldırım Bayezid dönemi (1389-1402) :**

Bedesten: Yıldırım Bayezid tarafından bankacılığın ve borsacılığın çekirdeğini oluşturan bu yapı, ülkenin en değerli mallarının alınıp, satıldığı ve kıymetli eşyaların saklandığı bir yer olarak kullanılmıştır(Dalsar, 1960, s. 255). Aynı zamanda bedestenler yarı resmi bir ticaret kuruluşu olup, devletle esnafın karşılıklı ilişkilerinde baş rol oynamış, loncaların devletle ilişki ve bağlantısında da önde gelen bir kuruluş olmuştur*.

G. Wheler ve yol arkadaşı Dr. J. Covel'la birlikte kenti 1675 yılında ziyaret eden J.Spon da çağdaşları gibi, Doğu ve Batı arasında gidip gelen kervanlar için bir geçit noktası ve de kaliteli ipeğin merkezi olarak şehrin taşıdığı rolle birlikte yörenin ipek pazarıyla ilgili şu yorumu yapmıştır: *"... Malların alınıp satıldığı 'Bazestan' oldukça güzel bir yer. Bursa'yı yalnızca büyük miktarda ticaretin yapıldığı bir bölge olarak görmek haksızlık olur. Bundan başka, Halep veya Suriye'den Konstantinopolis'e giden çok sayida kervan bu şehirden geçer ve has ipek burada üretilir...."* (Lowry, 2004, s.70).

Kenti 1684'de ziyaret eden İtalyan seyyah G.F. Gemelli ve Giovanni, bedestende gerçekleşen ticareti şu şekilde anlatmıştır: "*…Aynı dağ eteğinin üzerinde güzel bir 'Bedestan' gözüme çarptı. Bu kapalı yerde pahalı mallar satılır yada değiş tokuş edilirdi…"* (Lowry, 2004, s.52).

---

* Bursa bedesteni kentin emaneti fonksiyonunu yürütürken, günümüzde bankalar bu görevi görmektedir. Fonksiyonların değişmesi yönetimi ve satılan malları da etkilemektedir. Bu nedenle mekan farklılaşmaktadır. Geçmişte bedestenin iç mekanın bölüntüsüz olması, satış ve teşhir için özel mekanlar oluşturmaması, mekanın bir bütün olarak algılanmasını sağlarken, günümüzde mekanın yoğun bir şekilde kullanımı yapının iç mekanının algılanmasını zorlaştırmaktadır(Bildik, 1998, s.118).

Bedesten, 14. yüzyıl sonunda Kavaflar Çarşısı'nın kuzeyinde doğudan batıya doğru uzanan iki sıra halinde 14 kubbeli bir çarşıdır(Özdeş, 1998, s.26). Bedesten dikdörtgen planlı, tek katlı bir yapı ile bu yapıyı dört yandan çevreleyen dükkanlardan oluşmaktadır. Ana yapının kuzey ve güney yönlerinde, doğu- batı doğrultusunda sıralanan 32 mahzen yer almaktadır. Yapının 15 x 56.5 m. boyutlarındaki merkezi iç hacmi, uzun kenarı boyunca sıralanan altı ayağa oturan 14 kubbeyle örtülüdür(Şekil 4.9). Dıştan ise 35.5 x 71.70 m. boyutlarındadır. Mahzen ve dükkanların üzeri beşik tonoz ile örtülüdür. Ortasında şadırvan bulunmaktadır.

Ticaret, doğu-batı yönlerinde sıralanan 32 mahzenin önlerinde ve ortadaki taşıyıcı ayakların etrafındaki kapalı küçük dükkanlarda yapılmaktadır. Çarşıda karşılıklı sıralanmış 56 dükkân bulunur. Bedestene giriş, dört cephesinin ortasında bulunan kapılarla sağlanmaktadır. Güney kapısı üzerine "Kelime-i Tevhid" kitabesi yerleştirilmiştir. Batı kapısı üzerinde ise, boya ve eski harflerle "Bazestan" yazılıdır. Yapımında taş ve tuğla kullanılmıştır. 1958 yılı Kapalı Çarşı yangınında büyük hasara uğrayan yapı, 1960 yılında onarılmıştır(Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1985, s.344), (Şekil 4.10). Bedesten'deki dükkanlar halen vakıflara aittir (Kaplanoğlu,1996, s.303). Yapı, günümüzde kuyumcular çarşısı olarak kullanılmaktadır.

- **Çelebi Mehmet dönemi(1415-1521) :**

İpek Han: Bedestenin batısında, Pirinç Han'ın güneyinde bulunan İpek Han, Çelebi Sultan Mehmet Vakfı'na aittir. Sultan Han da denilen bu han (Cezar, 1985, s.94). 15. yüzyılın ilk yarısında, Yeşil Külliyesi'ne gelir temin etmek için yapılmıştır(Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983, s.333). Han, alışverişlerin yapıldığı bir yer olmanın ötesinde, ipek tüccarlarının oturacakları bir yer olarak da kullanılmıştır(Dalsar, 1960, s.256), (Şekil 4.11). Bursa'da ipek alıp satan ve bunların büküm işlerini yapan kazzazlar, bu hanın iki tarafında yer alan dükkanlarda çalıştıkları için hana Büyük Kazzazhane denilmiştir(Dalsar, 1960,s.256). İpek Han, aynı zamanda Paytoncular, Arabacılar, Sultan Han, Eski İpek Han, Yeni ipek Han, Han-ı Hariri olarak anılmıştır. İpek tüccarları ve iplikçilerin kullandığı han, aynı zamanda konaklama amacı ile de kullanılmıştır(Yenen, 1987, s.157). Bursa hanlarının çoğunda konaklama yapılmamıştır. Ancak sadece çok zengin tüccar ve gezginler kalabilmiştir. 1655 yılında J.Thevenot ile 1701 yılında E. D. Chishull, Bursa'ya geldiklerinde İpek Han'da kalmıştır.

19. yüzyılda Marie de Launay İpek Han'ı şu şekilde anlatmaktadır: *"…Bursa pazarlarının çoğu, kentin merkezindedir. Bu yapılar çok geniş, uzun ve üzerleri kubbelerle örtülü bir takım sokaklardan oluşmuş olup, küçük bir kent görünümündedir. En ünlüsü İpek Han'dır. İpek Hanı çok büyük olup, dörtgen şekildedir. Burada, dükkanlar mestur olup her bir ticaret malı satılır. İpek Han'ın ortasında, çevresi bazı kemerler üzerinde, kubbeyle örtülü bir tuhaf yapı vardır. Bu yapının merkezinde, içinde su olan havuz bulunur. Bu yapı, ipek gümrüğü memurlarının kaldığı yerdir. İpek Han'ın içine, çok büyük beyaz bir kemer altındaki kapıdan girilir. Bu kemerin çevresi, kırmızı ve mavi renkte çinilerle çok güzel bir şekilde süslenmiştir. Bina, Sultan II. Murat tarafından yaptırılmıştır…."* (Günaydın, Kaplanoğlu, 2004, s.155).

Han, avlu etrafında iki katlı revak ile bu revaklara açılan zemin katta 39, üst katta 42 odadan oluşmaktadır. Günümüzde hanın özgün kısmından sadece batı bölümü bulunmaktadır*. Batı yönünde yer alan alt kat revakları çapraz tonoz, üst kat revakları kubbe, odalar ise beşik tonozla örtülüdür. Avlunun ortasında, bugün ortadan kalkmış olan 12 köşeli bir mescidin bulunduğu bilinmektedir(Şekil 4.12). Yapının beden duvarları kaba yontma taş ve tuğla ile işlenmiştir. Zemin kattaki revak ayakları ve bunlara oturan yuvarlak kemerler, taş ve tuğla ile örtülüdür. Üst kat revak ayakları ve kemerleri ise tuğladır. 1557,1632, 1742, 1775 yıllarında çeşitli onarımlar gören yapı, son olarak 1980 yılında onarılmıştır(Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983, s.333).

Han, günümüzde gelinlik diken terzi atölyeleri ile giysi satan esnaf tarafından kullanılmaktadır.

Geyve Han (Hacı İvaz Paşa Hanı, Lonca Han, Payegah?): 15. yüzyılda Yeşil Cami'nin mimarı Hacı İvaz Paşa tarafından yapılarak, Çelebi Sultan Mehmet'e hediye edilmiştir. Önceleri bu adla anılan han, 17. yüzyıldan sonra Geyve Han adıyla anılmaya başlanmıştır. Demirkapı Çarşısı'nın doğusunda yer almaktadır. Han aynı zamanda,

* Abdülmecit'in Bursa'yı ziyaret isteği üzerine, dönemin valisi Ahmet Vefik Paşa, Fomara'dan gelen Fevzi Çakmak Caddesi'nden Şehreküstü'ne ve Hünkar Köşkü'ne uzanan yol üzerinde yıkılması gereken yapıları -faytonda bastonuyla işaret ederek- göstermiştir. Maksem'den Şehreküstü'ne inen Mecidiye Caddesi'nin açılması sırasında hanın giriş cephesinin olduğu kısım yıkılmış, 1958 yangını sonrasında bu bölüm yeniden yapılmıştır(Kaplanoğlu, 2003b, s.173).

Ütücüler Hanı, Payigah ve Lonca Hanı olarak da anılmıştır(Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983, s.338).

Yapı iki katlı, kare bir avlu çevresinde sıralanan tonoz örtülü revaklar ve bunlara açılan beşik tonoz örtülü odalarla, zemin katta yer alan üzeri tek kubbeyle örtülü mescidden oluşmaktadır. Alt katta 26, üst katta 30 oda bulunmaktadır(Şekil 4.13). Hana giriş kuzey, güney ve batı yönünde bulunan kapılarla sağlanmaktadır. Batı yönündeki giriş mekan iki tarafı kemerli, çapraz tonoz ile örtülüdür. Tuğla ayaklar üzerine oturan, sivri kemerli alt ve üst kat revaklarının üst yapısı çapraz tonozdur. Revakta bulunan merdivenlerle üst kata çıkılmaktadır. Alt katta köşe odaları ikişer pencereye, diğer odalar ise birer pencereye sahiptir. Odalar birer kapı ile revağa açılmaktadır. Üst kat odalarında alt kattakilerden farklı olarak ocak mevcuttur. Tuğla ve moloz taştan yapılmış olan yapının duvarları iki sıra kirpi saçakla bitirilmiştir. Han, 1647, 1669, 1742, 1775 yıllarında onarım geçirmiştir(Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983, s.339). Günümüzde ise, genelikle çeşitli toptan tekstil ürünleri satan esnaf tarafından kullanılmaktadır(Şekil 4.14).

Günümüzde mevcut olmayan hanlar:

Yoğurt Han (Bayezid Paşa Hanı): Çelebi Sultan Mehmet'in vezirlerinden Bayezid Paşa tarafından 50 odalı olarak inşa edilen han kendi medresesine vakıf olarak yapılmıştır(Dalsar, 1960, s. 261). Hanın bir diğer adı da Bayezid Paşa Hanı olup, günümüzde Tahtakale olarak bilinen bölgede bulunduğu bilinmektedir.

R. Kaplanoğlu, köylülerin ayran ve yoğurt getirip sattıkları için Yoğurt Han olarak anıldığını ve iki katlı olan hanın üst katında 25, alt katında 21 oda bulunduğunu belirtmektedir. 1520 ve 1629 yıllarında büyük ölçüde onarıldığını, günümüzdeki Tahtakale'yi çevreleyen hanın doğusundaki odaların iki katı, güneydeki hücrelerin ise sadece alt katlarının bulunduğunu ve büyük bölümü özel şahısların elinde bulunan hanın bir an önce aslına uygun olarak onarılması gerektiğini belirtmiştir(Kaplanoğlu, 1996, s.307) Günümüzde yağhane önündeki sivri kemeri ve arkasında bulunan beş tonoz odanın bu hana ait olduğu düşünülmektedir(Altındağ, 1972, s.42).

- **II.Murat dönemi(1421-1453) :**

Irgandı Köprüsü:* Irgandı Köprüsü, Osmangazi ve Yıldırım ilçelerini birbirinden ayıran Gökdere üzerinde, Setbaşı Köprüsü'nün kuzeyinde ve Boyacıkulluğu Köprüsü'nün güneyinde yer almaktadır. 1442 yılında Pir Ali oğlu Tüccar Muslihiddin tarafından, olasılıkla Mimar Abdullah oğlu Timurtaş'a yaptırılmıştır. Kadı sicillerinden Irgandı Köprüsü'nde 31 dükkan, 1 mescit ile 2 depo (ahır) bulunduğu bilinmektedir. Köprünün bulunduğu yer Çoban Bey Vakfı'na ait olup, beş dükkan (biri mescit olmak üzere) mütevellilerine gelir getirmek için ayrılmıştır(Baykal, 1950).

E.Çelebi,köprüyü şu şekilde anlatmaktadır: *"… Köprüsü üzerindedir ki sağlı sollu 200 kadar dükkandır. Hücrelerinin pencereleri altlarından geçen Gökdere'ye bakar. Bu köprü dükkanlarının üzeri bütün tonoz kemerlerle yapılmış olup kurşunla kaplıdır. Bu köprünün iki başında kale kapıları gibi demir kapılar üzerinde mazgal demirler vardır. Kapılar kapanırsa başka yerden girmek mümkün değildir. Köprünün bir tarafı boştur. Han gibi misafirhane olup at bağlanır. Anadolu'da, Arabistan'da, Acemistan'da bir gözlü, meşhur, göğe yükselmiş köprülerden biri de budur…."* (Günaydın, Kaplanoğlu, 2000, s.43).

Osmanlı kentsel öğeleri içinde ilk ve tek örnek olan Irgandı Köprüsü, arasta düzeninde bir çarşıdır. Aynı zamanda bu köprü, üstü kapalı bir sokağın iki tarafına sıralanmış dükkanlardan oluşan bir ticaret mekanı olmuştur(Cezar, 1985, s.92). Dalsar, şeriye sicillerine dayanarak Irgandı Köprüsü'nün ipek kumaş dokuyan loncanın yönetim merkezi olduğunu ileri sürmektedir(Dalsar, 1960). F.Dalsar'ın bu düşüncesi 19. yüzyılda Bursa'ya gelen Batılı gezginler tarafından da doğrulanmaktadır.

Köprünün üzerindeki dükkanlar çeşitli nedenlerle zaman içinde yıkılmış olduğundan, Irgandı Köprüsü ile ilgili bilgilere yazılı belgeler, gravürler, eski gezginlerin notlarındaki resimler ve 19. yüzyılın ikinci yarısında çekilmiş fotoğraflar aracılığıyla ulaşılabilmektedir(Şekil 4.15-28).

* Türkçe'de Irgandı, ırgalandı, salındı anlamındadır. O sırada Allah yolunda harbeden bir savaşçı, can aşığı hamama giderken bu köprünün olduğu yerde "Çıkayım mı?Varayım mı?" diyen bir ses işitir. Orhan Gazi hemen, "Çık bakalım, ne yapabilirsin!" diyerek sesin geldiği yere bir satır vurunca, vurduğu yerden gürleyerek büyük bir hazine meydana çıkarken yer ırgalanıp, sallanır, sarsılır. Gazi ise hayrette kalır. İki yanına bakınca ne görse iyi? Derenin içi "Kıdafe" altınları ile dolu. Hemen koşarak Orhan Gazi'ye başından geçenleri bir bir anlatır. O da: "Ya ne haber enin! Allah sana nasip etmiş. Git, Bursa'da hayır işlerine sarfet" diye buyurur. Savaşçı da bütün malı evine taşıyarak, vergisini devlet hazinesine verdikten sonra, geri kalanı ile bu büyük köprüyü yaptırır(Simeon, 1936, s.43).

Hoca Muslihiddin Mustafa, döneminin Bursa'nın uluslararası ticaretle uğraşan büyük tüccarlarından biridir. Azerbaycanlı'lardan ipek alıp, bu ipekleri İtalyan tüccarlara satmıştır. Bunlar arasında olasılıkla Floransalı'lar da vardır. Floransa ile Bursa arasında ipek üretim ve ticareti ile ilgili bağların dışında, bir bakıma kültürel bağların da oluşu, Irgandı Köprüsü'nün Ponte Vecchio ile benzerliği bağlamında da ileri sürülebilir(Cezar, 1985, s.92). Irgandı Köprüsü, dünyada yalnızca Floransa, Venedik ve Lofça'da (Bulgaristan-Lovec) birer örneği bulunan dört köprüden biridir.

U. Tanyeli köprü ile ilgili olarak şunları belirtmektedir: *"Irgandı Köprüsü Batı'yla kurulan ilişkiler sonucunda yapıldığını göstermektedir; çünkü Irgandı Köprüsü, iki tarafı dükkanlı bir köprü sistemidir, İtalya'dan Bursa'ya ithal edilmiştir. Dünyanın başka yerlerinde var olan bir yapı değildir. 19. yüzyıl ortalarında çekilen en erken fotoğrafında köprünün İtalyan köprü tiplerine benzediği, hatta örgü sisteminin bile benzediği rahatlıkla söylenebilmektedir"* (Tanyeli, 1999a, s.14).

Tanyeli'nin bu görüşünün tam aksine Irgandı Köprüsü, 16. ve 17. yüzyıl yapıları olan İtalyan çarşılı köprülerinden daha önce yapılmıştır(Cezar, 1985, s.92).

Kütahya (Çukur) Han: Tuz Pazarı Caddesi'nde bulunan han II. Murat döneminde (1404-1451) yapılmış olup, Yıldırım Bayezid'in damadı Buharalı Emir Efendi'nin vakfıdır(Dalsar, 1960, s. 260). Üst katta 18 dükkan, alt katta 17 deposu bulunmaktadır. Kesme taş ve tuğla ile inşa edilmiştir. Kapısı caddeye açılan bir avlu etrafında sıralanan iki katlı revak ve odalardan oluşan hanın günümüze sadece güney kolundaki zemin kat mahzenlerinden üçü ile batı yanındaki kapı kemeri, merdiven ve birkaç oda kalmıştır(Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983, s.333), (Şekil 4.29, 4.30). 1608 yılındaki Celali isyanından çok etkilenmiştir. Çukurda kaldığı için bu adla anılmıştır. Mescidi bulunmamaktadır. Kuzeyindeki bölüm kısmen yıkılıp, yerine apartman yapılmıştır.

Günümüzde mevcut olmayan hanlar:

Katır Han (Mehmed Bey Hanı, Sarraf Mustafa Çelebi Hanı, Hasan Paşa Hanı, Kuşbazlar Hanı): Fidan Han'ın batısıda, Koza Han'ın kuzeyine günümüzde Ticaret Odası ve Koza Satış Kooperatifleri Birliği'nin bulunduğu yerde olduğu bilinmektedir. 15. yüzyılda Çelebi Sultan Mehmet döneminde, Hasan Paşa adıyla bilinen Sarraf

Mustafa tarafından yapıldığı ve hanın yarısının Medine'ye vakfedildiği bilinmektedir. Sarraf Mustafa'nın vefatından sonra Mehmet Ağa'ya satılmıştır. Hanı Katır Mahmut adlı ustanın yapması sebebiyle bu adla anılmıştır. Yapılış tarihi ve mimarları bilinmemektedir. Hanın 29 odası bulunmakta olup, Celali isyanları sırasında yakılmıştır. Ticaret merkezinde yer alması sebebiyle ipek tüccarları tarafından kullanılmıştır(Dalsar, 1960, s. 262).

K.Kepecioğlu, hanın 1516 yılında yapıldığını belirtmektedir. İki katlı ve 60 odalı olduğu bilinmektedir. F.Dalsar, Ertuğrul Camisi arkasında sadece bir duvar parçasının kaldığını belirtmektedir(Dalsar, 1960, s.262). A. Gabriel yapıyı Kuşbazlar Hanı olarak da adlandırmıştır. 1695, 1745 yıllarında onarılmıştır(Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983, s.346).

- **Fatih Sultan Mehmet dönemi (1453-1481) :**

Tuz Pazarı Hanı (Tuz Han, Umur Bey Hanı): Timurtaş Paşa'nın oğlu Omur Bey tarafından 15. yüzyılda Fatih döneminde yaptırılmıştır. Tuz Pazarı Camisi'nin güneyinde, Uzun Çarşı'dan gelen yol üzerinde, tuğla hatıllı moloz taştan yapılmış küçük bir handır(Şekil 4.31). Omur Bey Camisi'nin ön cephesindeki 1454 tarihli taş vakfiyeden, bu hanın camiye gelir getirmesi amacıyla vakfedildiği anlaşılmaktadır. Yapının planı, Osmanlı dönemi hanlarında olduğu gibi ortada bir avlu, iki katlı revak sırası ve onu çevreleyen odalardan oluşmaktadır(Cezar, 1985, s.95). Zemin katta 17 depo, üst katta 18 odası bulunmaktadır. Yapının alt kat revakları çapraz tonoz, üst kat revakları kubbe, odalar ise beşik tonoz ile örtülüdür. Yapı kesme taş, moloz taş ve tuğla malzeme ile inşa edilmiştir(Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983, s.343), (Şekil 4.32). 1546 ve 1901 Tuz Pazarı yangınlarından etkilenmiştir. 16. ve 17. yüzyıllarda onarılmıştır. 1854 depreminde de hasar gördüğü bilinmektedir(Kepecioğlu, 1935, s.19,20).

Fidan Han (Mahmut Paşa Hanı): Fatih'in vezir-i azamlarından Hayrettin Paşa'nın oğlu Mahmut Paşa tarafından İstanbul'daki cami ve imaretine vakıf olarak 15. yüzyılda yaptırılmıştır(Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983, s.337). Eskiden bu handa fidan satışı yapıldığı için bu adla anılmıştır(Dara, 2000, s.41). Ağırlıklı olarak ipek tüccarlarının bulunduğu han, 1650'lerde çuhacıların yer aldığı önemli hanlardan biri olmuştur(Faroqhi, 1998, s.51).

Genellikle kumaş tüccarlarının bulunduğu han, Saman Pazarı olarak bilinen alanda kurulmuştur. Kapısı Uzun Çarşı'ya açılmaktadır. Kareye yakın avlunun ortasındaki şadırvanın üstünde mescit yer almaktadır(Yalman, 1984, s. 45), (Şekil 4.33). Hanın doğu kapısından çıkışında ve daha çok pazar esnafıyla müşterilerine hizmet veren küçük lokantaların bulundukları yerde (Yeni Hal), daha önceden hanın ahır ve depolarının yer aldığı bilinmektedir. Ahırların ve diğer yardımcı tesislerin bulunduğu bölümde günümüzde yeni yapılan dükkanlar inşa edilmiştir(Dara, 2000, s.78).

Avluyu çevreleyen iki katlı revağın ayakları ve diğer kemer yüzleri iki sıra tuğla, bir sıra moloz taş dizisi ile yapılmıştır. Alt kat revakları tonoz, üst kat revakları ise kubbelerle örtülüdür. Zemin katta 48 (30 oda,18 mahzen), üst katta 50 oda bulunmaktadır(Şekil 4.34). Hana giriş, güney ve doğu yanında bulunan kapılarla sağlanmaktadır. Güneydeki giriş mekanının üzeri aynalı tonoz ile örtülüdür. Girişin doğu ve batısında bulunan merdivenlerle üst kata çıkılmaktadır. Çarşı tarafındaki alt kat odaları hariç, diğer odaların dışarıya birer pencereleri bulunmaktadır. Pencereler zaman zaman yapılan onarımlar sonucu özgünlüğünü yitirmiştir. Arka cephede yer alan üç pencere, tuğladan örülmüş sivri kemer alınlıklı, mermer söveli ve demir parmaklıklıdır(Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983, s.338).

Günümüzde mevcut olmayan hanlar:

Karaca Bey Hanı (Karaca Paşa Hanı, Karaca Ahmet Paşa, Kepenek?): Hacı İvaz Paşa Camisi'nin doğusunda, Gelincik Çarşısı'nın kuzeyinde yer alan han Fatih'in komutanlarından Karaca Bey'in vakfıdır(ölüm 1455). Geliri Karacabey'deki cami ve imarete bırakılmıştır(Dalsar, 1960, s.261). Mimarı bilinmemektedir. Hana ait 30 odanın döşemeleri, 16 kemer ayağı, merdivenleri, su yolları ve kurşunları onarılmıştır(Kepecioğlu, 1935, s.20)[*].

Günümüzde hanın sadece altlı üstlü birer hücresi mevcuttur. Üzeri bir kubbe ile örtülüdür. Gelincik Çarşısı'nın doğu kapısının tam karşısında bulunan yerde Gelincik Mobilya bulunmaktadır. Yorgancılar Çarşısı ile Fevzi Çakmak Sağlık Ocağı arasındadır. Hanın diğer kemer ve izleri halen görülebilmektedir. Bu handan Geyve

[*] Belgelerden 41 odası olduğu anlaşılmaktadır.

Han'a geçiş olduğu hanın duvarlarındaki izlerden anlaşılmaktadır. 1685 yılında onarılmıştır(Kaplanoğlu, 1996, s.186).

- **II.Bayezid dönemi (1481-1512) :**

Koza Han (Yeni Han, Han-ı Cedid, Simkeş Han, Sırmakeş Han, Acem Han, Beylik Han, Yeni Kervansaray): II.Bayezid tarafından 1490 yılında İstanbul'daki cami ve imaretine gelir getirmesi amacıyla yaptırılmıştır(Cezar, 1985, s.98). Ulu Cami ile Orhan Camisi arasındadır. Zamanla birçok adlar almıştır. Yeni Han, Han-ı Cedid, Han-ı Cedid-i Evvel-Pirinç Han'ın yapılmasından sonra Han-ı Cedid-i Amire, Yeni Kervansaray, Beylik Han, Beylik Kervansaray, Simkeş Han, Sırmakeş Han, Koza Han adlarını almıştır (Dalsar, 1960, s. 257). Bursa'ya getirilen ipek, Koza Han'da "terazü resmi" veya "Bac-ı Amidin" vergisi alındıktan sonra satış yapılabilmiştir. İpek kozası ticareti bu handa yapılmıştır. Devleti temsil eden İpek Emini de bu handa bulunmuştur(Yenen, 1987, s.159). Koza Han, devletin ticaretle ilgili görevlilerinin ticaret işlerini yürütmek üzere yerleştiği bir han olarak da önemini korumuştur(Cezar, 1985, s.97). Her yıl düzenli olarak yapılan "Koza Bayramı" önemli bir anlam taşımıştır(Dalsar, 1960, s. 258), (Şekil 4.35, 36). Bursa'da ipek mizanı[**], Orhan Gazi döneminde Bey Hanı, daha sonra İpek Han, son olarak da Koza Han'da yer almıştır(Yenal, 1996, s.37).

Han, kareye yakın dikdörtgen bir avlunun etrafında yer alan iki katlı ana blokla,doğusunda ahır ve depoların bulunduğu ikinci bir avlu bölümünden oluşmaktadır. Yapıya kuzeyde yer alan yuvarlak kemerli, taştan yapılmış kabartmalarla süslü bir kapıdan girilmektedir. İki yanında dükkanların sıralandığı dışa çıkıntılı giriş hacmi aynalı tonoz örtülü bir üst yapıya sahiptir. Buradan avluya açılan yuvarlak tonoz örtülü bir hacme geçilmektedir. Zemin katta 45, alt katta 50 oda olmak üzere 95 odası bulunmaktadır. Hanın üst katına revaktaki merdivenlerle çıkılmaktadır. Ahırların ve depoların bulunduğu bölüme doğudaki kapıdan geçilmektedir. Yapıda tuğla ve taş kullanılmıştır. Avlunun ortasında taştan yapılan şadırvan ve üstünde mescid bulunmaktadır. Sekizgen plana sahip mescid, köşelerde sekiz ve ortada bir ayak üzerine oturmaktadır(Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983, s.340), Şekil 4.37-39).

[* *] Mizan: Kantar ve terazinin eski adıdır.

Eskiden koza ticareti için Bursa'ya gelen ipek tüccarları genellikle bu handa kalmıştır. İpek tüccarları handa altlı üstlü iki oda tutarak, üstteki odada hem ticari işlerini görmüş, hem de konaklamış, alttaki odayı da ticaret mallarını depolamada kullanmışlardır (Cezar, 1985, s.97).

1630'da V. Stochove Bursa'ya gelmiş ve kentin kumaş çarşılarını ve konakladığı hanı anlatmıştır: "…*Besestin (bezestan) veya çarşı, şehir sakinlerinin yoğun ipek ticareti yaptığı, İran'dan gelen büyük miktarda ipekli ve pamuklu kumaşlarla birlikte, farklı ürünlerin de burada toplanıp satılmasından dolayı harikulade ve göz alıcı.Türkiye'nin hiçbir yerinde Bourse'dekiler kadar güzel ve iyi inşa edilmiş kervansaray yok.*

Bu kervansaraylar, yerden yüksek ve yürünebilecek açık güzergahlarla çevrelenmiş bir manastır gibi kurulmuştur çoğu zaman. Türk geleneğinde çatı odasından başka kalınabilecek yer görülmezken, bu kervansaraylarda binanın aşağısında geniş ahırlar, üstünde güzel odalar bulunuyor. Oysa gelenler sadece çatıda kalabiliyorlar. Bu anlattığım kervansaraylardan birinde kaldık. Bajazet'in [Bayezid] yaptırmış olduğu, inşaatında kesme kare taşlar kullanıldığı, kurşunla kaplanan ve üstte yüzden fazla oda, aşağıda ise ahırların bulunduğu [için] oldukça pahalıya mal olmuş olan konakladığımız kervansaray, tüm seyyahları kabul eden halka açık bir yerdir…" (Lowry, 2004, s.67).

Bali Bey Hanı: Hamza Bey'in oğlu Bali Bey tarafından(öl:1493) Yenişehir'deki mescit ve imaretine gelir getirmek amacıyla yaptırılmıştır(Dalsar, 1960, s.260; Kadı Sicilleri No:252, s.45), (Şekil 4.40). Bursa'da üç katlı olarak yapılan tek handır. Günümüzde Bali Bey Hanı'nın mülkiyeti Belediye'ye devredilmiştir. Çakır Ağa Hamamı'ndan Zafer Meydanı'na giden yolun batısındadır. Balık Pazarı olarak bilinen bu bölgede hanı kınalar esnafının kullandığı belirtilmektedir(Yediyıldız, 2003), (Şekil 4.41,42).

Hanın Kırkmerdiven'e bitişik ve giriş kapısının dik olduğu, gelen yaylı arabaların hanın yüksekte olan avlusuna dik bir yoldan zorlanarak gulaştıkları bilinmektedir. Odalar, batı ve kuzey yönlerinde yüksek bir avlu kenarında yer almıştır(Erler, 1970). E.H.Ayverdi, 64 odası olduğunu belirtmektedir. 1629,1634 ve 1728 yıllarında onarılmıştır. 2002 yılında Bursa Müzesi tarafından araştırma kazısı yapılan(Kaplanoğlu, 2003b, s.83). Bali Bey Hanı'nın restitüsyon projesi tamamlanmış, restorasyon projesi ise hazırlanmaktadır.

Pirinç Han (Han-ı Cedid-i Sani, Han-ı Cedid-i Evvel): II. Bayezid tarafından 1490 yılında başlanıp, 1508 yılında bitirilmiştir. II. Bayezid'in İstanbul'daki cami ve imaretine gelir sağlamak amacıyla yaptırılmıştır(Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983, s.340). Yapının mimarları Yakup şah bin Sultan şah ve Ali bin Abdullah'tır.

Pirinç Han, kaba yonu moloz taş ve aralarında üç sıra tuğla ile inşa edilmiştir. Giriş cephesinde kesme taş ve yine üç sıra tuğla kullanılmış olup, avlu kemerleri ve ayakları kesme taştır. Kemerler, kubbeler ve tonozlar tuğladır(Yüksel, 1989, s.78). Binanın giriş kapısı doğu duvarı üzerinde olup, 1. ve 2. ayaklar arasından avluya geçilmektedir. 2.96 m. genişliğindeki kapı kemersizdir(Şekil 4.43,44).

Günümüzde hanın kuzeyi çapraz olarak Cumhuriyet Caddesi ile kesilmiştir. Kare bir plana sahiptir. Alt katta 47 oda, üst katta ikisi kapı üstüne rastlayan birbirine bağlı 4 oda olmak üzere toplam 50 oda bulunmaktadır(Yüksel, 1989, s.78). Hanın ortasında yer aldığı bilinen mescid, günümüzde bulunmamaktadır(Şekil 4.45). Develikli ve ahırlıdır. Pirinç Han'ın güney cephesine bir kapı açılmıştır.

Sadece ticaret amaçlı olarak yapılmıştır. Pirinç Han'ın yapıldığı tarihlerde Bursa'da pek çok Venedikli, Rusyalı ve Frenk tacirin yer aldığı ve belgelerden anlaşıldığı üzere bunların hana çok yakın olan Şehreküstü Mahallesi'nde oturdukları bilinmektedir. Özellikle kürk ticareti bu handa yapılmıştır. 16. yüzyılın ortasından sonra ise bazı ipek bükücülerinin bu handa toplandıkları bilinmektedir. Yakın zamana kadar handa çalışmakta olan devdahlar ve ipek boyacılarının eskiden çalışmış olan ipekçilerin çocukları olduğu düşünülmektedir(Dalsar, 1960, s.259).

E. Çelebi, 1640'da Pirinç Han'ı şu şekilde anlatmaktadır: "…*Yüzsekiz han vardir; en önemlisi ise demir kapıları, genis, bir ahırı ve iki yuz odası olan Pirinç Han'dır. Aynı büyüklükteki İpek Han'da ipek mufettisi ikamet eder. İpekten yılda. üç yüz kese gümruk vergisi elde edilir.…"* (Lowry, 2004, s.68).

Yabancı tüccarlar 19. yüzyıl öncesinde kent merkezinde Pirinç Han'da konaklamıştır(Erder, 1975). Yapı,Bursa'ya gelen yabancı tüccarların en fazla uğradığı hanlardan biri olmuştur(Şekil 4.52). 1683'de şehre gelen İngiliz Seyyah T. Smith, bölgede sürdürülen ticarete ilişkin ilginç bir anekdot düşmüştür: "…*'Bezestan' veya Çarşı, Konstantinopolis'dekinden daha büyük ve daha güzeldi sanki. Tüccar ve seyyahların*

barınmaları ve faydalanmaları için, çok sayıda Kervansaray inşa edilmişti. Bu kervansaraylardan biri olan "Rice Chane" [Pirinç Hanı] de kaldım. …"(Lowry, 2004, s.72).

Pirinç Han'da önceleri kürk ticareti yapılmış, zamanla ipek ipliği eğiricileri bu hana yerleşmiş ve ipek ticaretinin merkezlerinden biri olmuştur(Yenen, 1987, s.159). İpekçilik ve dokumacılığın bir yan kuruluşu olan boyacılık da Bursa'da yaygın bir şekilde yapılmıştır. Bu boyahanelerin büyük bölümünün Pirinç Han'da toplu bir halde bulunduğu bilinmektedir (Kaplanoğlu, 1996, s.21).

Günümüzde mevcut olmayan hanlar:

Doğan Gözü Hanı(Başçı İbrahim Bey Hanı): Ulucami'nin batısında, Kapan Han'ın karşısına yapılmıştır. 1606'da çıkan bir yangında kısmen, 1767'de ise tamamen yıkılmıştır(Dalsar, 1960, s.261). Başçı İbrahim (ölüm: 1491) vakfı olarak yapılmıştır(Yenen, 1987, s.158).

Eski Yeni Han: Demirtaş Paşa Zade Ali Bey'in oğlu Mahmud tarafından (H.889) 1484 yılında yaptırılmıştır. K.Kepecioğlu, yanan eski Hükümet Konağı yerinde, Ertuğrul Camisi'nin karşısında Gelincik Çarşısı civarında yer aldığını belirtmektedir(Cezar, 1985, s.97; Yenen, 1987, s.158). Hisar'daki "Kapamalı Mektep" denilen Mahmut Bey Mektebi'nin iradı olarak yapılmıştır. 1582 yılında yanan Eski Yeni Han, Mimarbaşı Süleyman Bin Veli tarafından onarılmıştır. 1587 yılında yanmış ve yeniden onarılmıştır. Avlusundaki mescit 1560'da harap olmuş ve boyacı dükkanına çevrilmiştir(Kepecioğlu, 1935, s.67).

Kamberler Hanı (Kanber Hanı): At Pazarı'nda Kamberler Mahallesi'ndedir. Hamza Bey'in torunu Kara Mustafa Paşa tarafından II.Murat döneminde Kamberler Camisi'nin güneyine yaptırılmıştır. 29 odalı hanın geliri Gebze'de Kara Mustafa Paşa'nın camisine vakfedilmiştir(Dalsar, 1960, s. 261).

- **16. Yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman dönemi(1520-1566):**

Bu dönemden günümüze kalabilmiş han bulunmamaktadır.

Günümüzde mevcut olmayan hanlar:

Yeni Tahtakale Hanı (Davut Paşa Hanı): 1555'te II.Bayezid'in veziri Davut Paşa tarafından yaptırılmıştır. Karakedi Mahallesi'nde (Bit Pazarı) yapılmıştır. Ali Paşa'nın vakfıdır(Dalsar, 1960, s. 262). 1645 yılında yakınında yeni hanların oluşması nedeniyle, han kiralanmak istenmemiştir(Kepecioğlu, 1935, s.19).

Kaynaklarda, hanın tümüyle yok olduğu belirtilmiştir. Ancak, bir onarım sırasında hanın iki odasının (hücre) mevcut oduğu görülmüş ve R.Kaplanoğlu tarafından fotoğrafı çekilmiştir(Kaplanoğlu, 2003a, s.31).

Galle Pazarı Hanı (Ali Paşa Hanı, Eski Tahıl Han, Yeni Galle Hanı): 16. yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman'ın devlet adamlarından Semiz Ali Paşa tarafından (ölüm 1564) yaptırılmıştır. Adından da anlaşılacağı üzere, han buğday, arpa gibi ürünlerin satıldığı bir borsa olarak yapılmıştır(Dalsar, 1960, s. 261), (Şekil 4.46).

1906 yılında Cumhuriyet Caddesi'nin açılmasıyla, cadde bu hanın ortasından geçtiği için ikiye bölünmüş, bir kısmı caddenin güneyinde, diğeri kuzeyinde kalmıştır. Günümüzde güneyde kalan Bizans kemerli büyük ve saç kaplı ahşap bir kapısı bulunmaktadır. Kuzeyde ise, hanın sadece bir duvarı ayakta kalmıştır. Han günümüzde harap durumdadır(Şekil 4.47,48). Günümüze kadar gelen kalıntılara göre iki katlı olan hanın yapım malzemesi kesme taş ve tuğladır. Sağlam kalan odaların üst örtüsünün tonoz olduğu anlaşılmaktadır. Üst ve alt kat odalarının önünde revak dizilerinin bulunduğu bilinmektedir. Alt kat günümüzde zahire deposu olarak kullanılmaktadır(Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983, s.337). Celali isyanı sırasında hanın bazı bölümleri ile, hanın doğusunda yer alan ahırın çatısı yanmıştır. Avlusunun geniş olduğu bilinmektedir (Erler, 1970, s.59)[*].

Yeni Tahıl Han: 1907'de Cumhuriyet Caddesi açıldıktan sonra, Eski Tahıl Han'ın batısında iki kapılı yapılan zahire borsasıdır(Yenen, 1987, s.159).

[*] Alt ve üst katlarda çeşitli esnafların yerleştiği, ağırlıklı olarak Anadolu'ya araba yapıp gönderen imalathaneler ile demirci, dökümcü ve marangozların yer aldığı bilinmektedir.

- **Yapılış tarihi bilinmeyen ve günümüzde mevcut olmayan hanlar:**

Hoca Sinan Hanı (Mudanya Hanı): Pirinç Han yakınlarında yaptırılmıştır(Dalsar, 1960,s. 261). Mudanya Han'ın adı, Müftü Suyu vakfiyesinde geçmektedir. İki katlı olup üst katında 16 oda bulunduğu belirtilmektedir.

Kepezler Hanı[**]: Abdal Mehmet Türbesi'nin kuzeyinde, Kefensüzen Mescidi yakınlarında olduğu bilinmektedir. Ürün Sokağı'nın ortasında(Kaplanoğlu, 2003b, s.196,197), birbirine benzer iki handır(Yenen, 1987, s.159).

Zeytin Hanları: Orhan Hamamı ile Ulucami arasında yer almıştır. İki han oldukları bilinmektedir. Olasılıkla zeytin satılan ve zeytin kapanının bulunduğu bir han olduğu için bu adı almıştır. 1918 yılında yayımlanan bir gazete haberine göre Küçük Zeytin Han satılığa çıkarılmıştır. Bu habere bağlı olarak, Eski Pazar yeri olarak anılan yerdeki Küçük Zeytin Han'da o tarihte 43 oda ile üç ahır, bir kahvehane ve yedi adet dükkan olduğu bilinmektedir. Bu hanların, 1900'lü yılların başında yıkıldığı düşünülmektedir(Kaplanoğlu, 1996, s.309).

- **Bekar odaları:**

Osmanlı kentlerinde debbağ, saraç gibi üretim kolları genellikle bekar odalarında yer almıştır. Aynı zamanda Bursa'da 1584 yılında Hanlar Bölgesi'nde bulunan Mehmed Paşa Odaları'nda zımmilerin tafta dokudukları bilinmektedir(Dalsar, 1960, s.343). Bekar hanları yetmiş adettir. Kapıları zincirli olup, kapıcıların, odabaşıların olduğu bilinmektedir(Simeon, 1936, s.40). Odalar aynı zamanda üretim faaliyetlerinin gerektirdiği işgücü ve kent dışından gelenler tarafından konaklama amacıyla kullanılmıştır.

Yukarıda da anlatıldığı üzere, hanlar ağırlıklı olarak 16. yüzyıl sonuna kadar yapılmıştır. Hanlarda ticaret yapıldığı, konaklamanın ikinci planda olduğu bilinmektedir.

4.2.1.2 Çarşılar

[*] [*]Kepez: Dağlarda oyuk ve kuytu yer.

"Çarşı" kelimesi, Farsça "Cihar-suk" (dört sokak) kelimesinden değişerek çarşı şeklini almıştır. Alışveriş yapılan, iki tarafı dükkan, üstü örtülü veya açık sokak ve meydanlara verilen isimdir. Farsça'da üstü kapalı alım satım yerlerine "Bazar" denildiği ve bu deyim batı dillerine geçmiş olduğu halde, sonraları bazar yerine çarşı kullanılmıştır(Ergin, s.360).

Bursa çarşısında, hanların sayısı arttıkça, aralarında bir iş bölümü ortaya çıkmıştır. Hanları birbirine bağlayan yollar üzerinde loncalar halinde örgütlenmiş üretim ve satış işlevleri farklılaşmış, belli mallarda uzmanlaşmış çarşılar gelişmiştir. Aynı malı üretip pazarlayanlar lonca düzeni içinde belli mekanlarda, sokaklarda toplanmış, iç ve dış mekan birbiriyle özdeşleşmiştir(Yenen, 1987, s.91; Tankut, 1973, s.773-779).

Sicillerde geçen adlardan da anlaşılacağı gibi, Bursa'da da, her esnaf ayrı bir çarşı ya da sokakta yer almıştır. Bu anlamda Bursa'da, Attarlar, Şekerciler, Bakırcılar, Neccarlar, Sepetçiler, Yorgancılar, Erakiyeciler, Bıçakçılar vb. çarşıları bulunmaktadır. Günümüzde Uzun Çarşı'da, Çıkrıkçılar ve Saraçlar adlarıyla bilinen, geleneksel sanat ve ticaretin hala devam ettiği sokaklar bulunmaktadır. Bedesten civarında farklı meslek gruplarının ayrı birim oluşturduğu görülmektedir. Bursa çarşısında sokakların bedesten çevresinde gelişmiş olması ve sokakların bedestenin kapılarına göre yönlenişi açık bir şekilde görülmektedir(Cezar,1985, s.61), (Şekil 4.49).

Dini kökenler mekansal yerleşimi etkilememiştir. Çarşıda muslim ve gayrimüslim esnaf aynı yerlerde bulunmuştur. Fidan Han'daki çuhacıların bir kısmının gayrimüslim olduğu bilinmektedir. Uzun Çarşı ve Hacı İvaz Paşa Çarşısı'nda Yahudi esnafı bulunmuştur(Yediyıldız, 2003). Çarşılar, bir sokak çevresinde dükkanların sıralanmasıyla oluştuğu gibi, ayrı bir yapı olarak da yapılmıştır. Aynı zamanda çarşıların camilerin yakınında konumlandıkları da görülmüştür(Şekil 4.50). Bu anlamda çarşılar besin ticareti, tekstil, ahşap işleri, maden işlemeciliği, dericilik ve diğerleri başlıkları altında incelenmiştir.

E.Çelebi, 16.yy'da Bursa Çarşısı'nı şu şekilde anlatmaktadır: *"...Bursa Sultani çarşısı: Cümlesi dokuz bin dükkan vardır. Kale gibi dört demir kapılı büyük Bedesteni vardır. Bedestenin dört çevresindeki kuyumcular çarşısı bir ulu yolun dört tarafında inşa olunmuş baştan başa kargir binalardır. Gazzazlar (ipek ve ibrişim bükümcüleri) Çarşısı, Kavukçular*

Çarşısı, Takkeciler Çarşısı, Bezzazlar (kumaş satıcıları) Çarşısı, Hallaçlar Çarşıları gayet süslü olup...Hamhalat Çarşısı, Gelincik Çarşısı -ki bir caddenin iki tarafına kurulmuş olup- öd, amber, misk, gülsuyu satılır, kokulu bir çarşıdır. İçinden geçen insan sofasından dışarıya çıkmak istemez…
…Bursa'nın bu çarşıları İstanbul'da bile yoktur….

…Saraçhanesi süslüdür. Uzun Çarşı'sı gayet mamur ve süslü olup orada her sınıftan esnaf bulmak mümkündür. Pirinç Han yakınındaki Kebabçılar Çarşısı da mükelleftir. Bursa'nın yiyecek ve içecek satıcılarının cümlesi Müslüman'dır. Bakkallar Çarşısı temizdir. Hoşafçılar bu diyara mahsustur. Kayağan Pazarı'ndaki yemiş (meyva) pazarcıları dükkanlarını meyva dallarıyla süsler. İpek çarşıları da ayrı bir çarşıdır….

...Bursa'nın sokakları çakmak taşlarıyla döşenmiştir. Kaldırımları muntazamdır….
Bursa'nın içinde dışında küçük büyük kırk kadar köprü vardır. Çarşılarında dükkânlar üzeri üzüm asmaları olup salkım salkım üzüm avizeleriyle müzeyyendir. Baştan başa ağaçlar ve asmalarla süslenmiş pazarlardan bazı meydancıklarda ulu çınarlar, salkım söğütlerle müzeyyen sokaklar vardır. Kırk yedi bin kadar bağ, bahçe, bostan, gülistanı vardır…." (Günaydın, Kaplanoğlu, 2000, s.42,43).

19. yüzyılda M.Launay canlı Bursa çarşısını ve dükkanları şu şekilde anlatmaktadır: *"…Bursa pazarlarında süsleme ve manifatura eşya ile mallar satılır. Çarşıda koyun etini parça parça kesip, büyük bir şişe geçirerek, herkesin iştahını artıracak şekilde fırıl fırıl çeviren kebapçılar vardır. Kasap ve ekmekçinin yanında billur şişelerin içinde kurabiye ve badem ezmesi, kırmızı, beyaz renkte sucuk şekerler, her tür izhar ve işmardan yaptığı reçel ve şurubu satan şekerci dükkanı vardır. Yine aynı sırada asma ve sakız kabağı, domatesten yapılmış süsler, ipliklere dizilmiş bamya, Rum Boynuzu askılar ve karnabaharların garip görünüşü içinde sebzeci dükkanı yer alır. Ayrıca sergisini yaymış bir demirci ve çaycı dükkanı arasında, sırma ve sim işlemeli günbegün renkli kumaşçı vardır….*

…İşte bu eşya ve mallar, Bursa mağazalarının sermaye ve servetini oluşturur. Bu dükkanların seyri doyumsuzdur. Hamam takımları ve hamamdan çıkanların vücudundaki suyu kolaylıkla kurulamak için bornozlar da çok hoştur. Bu takımların çoğu keseye dokunmaksızın alınabilir. Batı Avrupa'nın, çok ilerlemiş olan tekstil sanayinin bunları taklit etme isteği ise, boşunadır.

Biraz daha ilerde sanki sanatının sırrını kimseye göstermemek için gizlenmek arzusunda olan semerci dükkanı vardır. Semerci meşinden üretilmiş eyer takımlarını boncuklan ile süsler. Bu süs takımlarının allında beygir ve hatta eşeklerin bile mağrurane bir vaziyeti alarak çevikleştikleri sanılır. Diğer taraftan bir kunduracı dükkanının iki yanma çocuk kunduraları asılmış, kırmızı ve siyah deri kunduralar iplere dizilmiş, dükkan önüne de renkli inci ve sırma gümüş işlemeli kunduralar yerleştirilmiştir.

Pazardan çıkmadan önce biraz yorgunluk atmak amacıyla fıskiyeli bir havuzu olan çarşı içindeki bir kahveye oturduk. Kahvede çubuk ve nargile ile güzel bir fincan içinde kahve içtik. Kahve veya tatlıcı dükkanına girerseniz, orada müşterinin iştahı ve keyfine göre önceden tabaklar içine konulan, üzerine şeker ve gülsuyu serpilmiş, sapının ucu kuşlu, üç köşeli bir kaşık ile muhallebi veya kaymaklı kadayıfı afiyetle yiyebilirsiniz. Ve eski savaşçıların kalkanı gibi yuvarlak tepsi içinde sunulan kaymaklı baklavanın lezzetini uzun süre unutamazsınız.

Sanayi ürünlerinden ipek, yün, pamuk, keten kumaşlarıyla halı, yağ, sabun, güzel şaraplar, çini ve çömlek gibi işletmeler ilk akla gelenlerdir. Bursa'da üretilen ve sadece yerel gereksinimi karşılayan sabun, Uzunçarşı ile Mahmutpaşa Hanı'nda üretilir...."(Günaydın, Kaplanoğlu, 2000, s.154,155).

Bursa'nın bir transit üretim ve ticaret merkezi olarak ün kazanmasına neden olan çarşıları geniş bir alanı kapsamıştır. Güneydoğuda Tahtakale'den başlayarak doğuda Gökdere'ye kadar üretim ve ticaret merkezleri yer almıştır. Sırasıyla bu çarşılar şu şekildedir.

- **Besin Ticareti İle İlgili Çarşılar:**

Bu grupta yer alan çarşılar aktarlar, yemişçiler, leblebiciler, şekerciler, kebapçılar, başçılar, kahvehaneler, bozahaneler, meyhaneler, bakkallar, fırıncılar, börekçiler, helvacılar, kasaplar ve şerbetçiler olarak sıralanmaktadır.

Attarlar Çarşısı: Aktarlar Çarşısı olarak da anılmıştır. Ulucami yakınlarında, Emir Han'ın kuzeyinde yer alan çarşıda, Orhan Gazi vakfından kalan 30'dan fazla dükkan bulunduğu bilinmektedir. 1584 yılında çarşıda çıkan yangında bu dükkanlar yanmıştır. Çarşının günümüzdeki kapalıçarşı civarında bulunduğu anlaşılmaktadır. Aynalı Çarşı ile

Emir Han arasında yer alan sokak Aktarlar Çarşısı olarak anılmıştır(Kaplanoğlu, 1996, s.62,63,73).

Kebapçılar Çarşısı: Köfteciler Çarşısı olarak da anılmıştır. Kapan Han ile Doğan Gözü Hanı kuzeyinden Bedesten'e uzanan yol üzerindedir. Bu çarşının E.Çelebi'nin Bursa'yı ziyareti sırasında var olduğu bilinmektedir(Yenen, 1987, s. 161), (Şekil 4.51).

Şekerciler Çarşısı: Kapalıçarşı'nın güneybatısında, günümüzdeki Bakırcılar ile Ulucami arasında yer aldığı bilinmektedir. Kapan Han civarında bulunan çarşıda şekerciler bulunduğu için bu ad ile anılmıştır(Kaplanoğlu, 1996, s.268), (Şekil 4.52,53).

19. yüzyılda J.Pardoe şekercileri şu şekilde anlatmaktadır: "… *Şekerlemecilerin sergileri önünde, cam kavanozlar dizilmişti. Bunların bazılarında kuru meyveler, bazılarında kurabiye gibi şeyler, bazılarında da renkli ve kokulu şekerler vardı. Açıklamak isterim ki, Bursa Çarşısı'nı, düşlediğimden daha çok büyütmüşüm. Böyleyken, malları hiç de küçümsenecek şeyler değillerdi. Hatta Bursa Çarşısı, baharat açısından İstanbul'dan daha zengindi…"*(Günaydın, Kaplanoğlu, 2000, s.90).

Bozahaneler: Bursa'nın tek eğlence pazarı olan bozahanelerin 1482 yılında altı tane oldukları bilinmektedir. Bozahanelerin en ünlüleri Balıkpazarı, Setbaşı, Gallepazarı, Atpazarı'nda bulunanlardır(Kaplanoğlu, 1996, s.89). Ayrıca Çırapazarı, Balıkpazarı, Kuyumcular Çarşısı, Kuşbazlar Hanı, Eski Gallepazarı, Yoğurt Han, Irgandı, Yeni Gallepazarı, At Pazarı ve Kapan Han önünde birer, Tavuk Pazarı'nda ise üç bozahane olup, 1482 tarihli bir kayıtta, Bursa'da Setbaşı, Balıkpazarı, Gallepazarı, Tahtakale ve Atpazarı'nda "beylik" (devlete ait) bozahaneler bulunduğu bilinmektedir(Bursa Ansiklopedisi, 2002, s.271).

Kahvehaneler: Halkın kahvehane gereksinimini karşılamak üzere çeşitli yerlerde kurulmuştur. Şengül Hamamı, uzun yıllar gravürlerden anlaşılacağı üzere, kahvehane olarak kullanılmıştır(Şekil 4.54-57).

E.Çelebi, en büyük kahvehanenin Ulucami'nin dibinde bulunan Emir Kahvehanesi olduğunu belirtmektedir. Bu kahvehanenin "dünyalar dostu" rakkasları varmış. Kahvehane, Ulucami'nin dibinde olduğu için ezan okununca kahvede kimse kalmazmış.

Bozahanelerde ayrıca sazlar ve şarkıcılar da varmış(Günaydın, Kaplanoğlu, 2000, s.42,43).

E.Çelebi kahvehaneleri şu şekilde anlatmaktadır: ''….*Yetmişbeş kadar kahvehanesi vardır. Mutribler, hanendelergünde üç defa Hüseyn-i Baykara fasılları ederler. Her kahvehanede ''Gazelhan'' ve ''Meada-hari'' lar vardır ki, insanı mest ederler...Kahvelerinin ulusu Ulucami dibindeki Emir Kahvesi'dir. Ayanın oturduğu müzeyyen ve nakışlı bir kahve olup, mahbub-ı cihan rakkasları vardır. Kahve Ulucami dibinde olduğundan müezzin ''Hayya-ale's-sala'' deyince kahvede kimse kalmaz. Hepsi camiye giderler. Bursa ahalisi gayet sofudur. Kahveleri birer mekteb-i irfandır. Şerefyar Kahvesi, Serdar Kahvesi, Cin Müezzin Kahvesi meşhurlarıdır....''* (Günaydın, Kaplanoğlu, 2000, s.42,43).

1520'lerde kahve ve tütün Osmanlı günlük yaşamına girmiş ve Bursa'da da birçok kahvehane açılmıştır. Bu kahvehanelerde kahvenin yanısıra gizlice şarap, rakı ve esrar içilmekte, tavla, satranç ve kumar oynanmaktadır. 1578 yılında Bursa'daki kahvehanelere de kapatılma emri verildiği belgelerden anlaşılmaktadır. (Dağlıoğlu, s.87). Ancak bu yasaklamalar pek de etkili olmamış olmalı ki, 1640'da E.Çelebi Bursa bozahane ve kahvehanelerinden övgü ile söz etmiştir: *"Yetmişbeş kadar kahvehanesinde sazende ve hanendeler günde üç defa Hüseyin Baykara fasılları icra ederler. Gazalhânlan insanı mest eder! Meddah Şerif Çelebi, Firdevsi'nin* Şehname'sini *okuyunca melekler bile hayran olur... Masal anlatıcı sanki* Siyer *sahibi Veysi'dir. Bursa kahvehaneleri birer arifler mektebidi….r"(* Günaydın, Kaplanoğlu, 2000, s.42,43).

Buradan kahvehaneye gelen kişilerin kültür düzeylerinin çok yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Tahtakale Çarşısı: İnebey ile Hisar arasında yer alan eski bir çarşıdır. Burada köylünün getirdiği yaş sebze ve meyveler satılmıştır(Kaplanoğlu, 1996, s.272).

- **Tekstil Ticareti İle İlgili Çarşılar:**

Bursa'da ağırlıklı olarak tekstil ürünlerinin üretim ve satışına ayrılmış çarşılar bulunmaktadır. Bu alanda, diğer bütün faaliyetlere göre daha çok sayıda daldan söz edilmektedir. Tekstille ilişkili zanaatlar arasında en çok boyacılıktan bahsedilmektedir. Bursa'da bu iş için ayrılmış sokak ve avlular vardır. Suphi Bey haritasında yer alan

Boyahane ve Perdahhane Sokak bunlardan birkaçıdır. Erakiyeci, bezzaz ve muytablara ait sokaklar da bulunmaktadır. Ayrıca ipekçilik (kazzazlık), takkecilik (erakiyecilik), boyacılık, dokumacılık, sofçuluk, terzilik, hallaçlık, alboyacılık, çuhacılık, taftacılık, kökçülük, ketencilik, köfüncülük, iplikçilik, kebecilik ve yorgancılık yaygın iş kolları arasında yer almıştır(Şekil 4.58-61).

Bursa çarşısında tekstil üretiminin egemen olduğu görülmekte ve Sestini bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: *"…Avrupa milletlerinin iyi başlıkçıları varsa. Türklerdeki 'kaukci' [kavukçu] için mükemmel demek lazım. 'Kauk' [kavuk], 'kalpak' [kalpak] ve sarık yapan kavukçular öylesine becerikliydi ki başlıkların üzerindeki koyun tüylerini tavşan, 'couil' (?) veya deve tüyü sanmıştık…."*(Lowry, 2004, s.80).

Alboyacılar Çarşısı: Uzun Çarşı üzerinde sıra sıra boyacı dükkanlarının yer aldığı bilinmektedir. Bu dükkanların çoğu, o dönemde kırmızı boya sattıkları için Alboyacı olarak anılmıştır(Kaplanoğlu, 2003b, s.65).

Çuhacılar Çarşısı: Kapalıçarşı ile Cumhuriyet Caddesi arasında yer almıştır. Ertuğrul Mescidi arkasında olan çarşının, Yorgancılar ve Sandıkçılar Çarşıları ile bir bütünlük oluşturduğu bilinmektedir(Kaplanoğlu, 2003b, s.106).

Taftacılar Çarşısı: Emir Han yakınlarında tafta dokuyan esnafın yer aldığı çarşıdır.

Ketenciler Çarşısı: Urgan başta olmak üzere ketenden üretilen malların yapıldığı çarşıdır. Kapan Han yakınlarında olduğu belirtilmektedir(Kaplanoğlu, 1996, s.197).

Kazzazhane: İpekçi imalathanelerinin bulunduğu yerdir. İpek Han civarında Büyük Kazzaz ve Küçük Kazzaz adıyla iki kazzazhane yer almıştır. Bunların 1755 yılında tahrip olduğu yazılmaktadır(Kaplanoğlu, 1996, s.196).

Erakiyeciler Çarşısı: Ulucami'nin doğusundaki sokakta yer almıştır. Sokak günümüzde de bu adla anılmaktadır.

Bükümcüler Çarşısı: Bedesten'ın güney kapısından bu çarşıya girilmektedir. Çarşının kendine mahsus bir özelliği vardır. İçinde temiz ferah ve aydınlık sekiz dükkan bulunmaktadır. Dikdörtgen şeklinde küçük bir çarşıdır. Etrafındaki çarşıların geçit

yeridir. Dört kapısı vardır. Güney kapıdan Bedestene, kuzey kapıdan Sipahi Çarşısı'na, batı kapısından İvaz Paşa Çarşısı'na, doğu kapısından Gelincik Çarşısı'na geçilmektedir.

Kebeciler Çarşısı: Bu çarşıda kebeci, attar ve kaftancı dükkanları bir arada bulunmuştur(Yediyıldız, 2003).

Hacı İvaz Paşa Çarşısı: Kazzaz, Kazzazhane Çarşısı, Kökçüler Çarşısı olarak da anılmıştır. Kapalıçarşı'nın bir bölümünü oluşturmaktadır. Bedesten'in kuzeyinde, günümüzde de aynı adla anılan çarşıdır. Eskiden bu çarşının Naccarlar Çarşısı'ndan Sof Pazarı'na kadar uzandığı belirtilmektedir(Kaplanoğlu, 1996, s.144). K.Kepecioğlu, Ütücüler ve Sandıkçılar Hanı olarak da anıldığını belirtmektedir(Kepecioğlu, 1935, s.12), (Şekil 4.62).

Yorgancılar Çarşısı: Sof Pazarı olarak da anılmıştır. Sof/suf yün demek olup, yünlerden iplik ve pamuk yapan esnafların bulunduğu çarşıdır. Kapalıçarşı'nın bir bölümünü oluşturmaktadır. Bedesten'in doğusunda, kuzey-güney istikametinde uzanan çarşı, günümüzde de aynı adla anılmaktadır. Çarşının bir ucu, Sipahiler ve Gelincik Çarşısı ile Bedesten'e açılmaktadır. Dayı Karaca Bey'in yaptırdığı bir çarşıdır. Kapalıçarşı'nın özgün haliyle yangından kurtulabilen ender bölümlerinden biridir. Ayverdi, bu çarşıda 87 dükkânın bulunduğunu belirtmektedir. Tüm dükkanların büyük olasılıkla Karaca Bey'e ait olduğu düşünülmektedir. Yorgancılar Çarşısı, 1507 yılında yangın geçirmiş ve 1536, 1616, 1685, 1777 yıllarında onarım görmüştür. Üstü kagir tonozla örtülü olup, tavanda bezemeler bulunmaktadır. Bu bezemeler yakın zamanda yenilenmiş, çarşının Cumhuriyet Caddesi girişindeki iki özgün tavan bezemesi bırakılmıştır. Bu bezemelerde taç yapraklar arasında cetvel ve makas motifleri yer almaktadır(Kaplanoğlu, 1996, s.307), (Şekil 4.63,64).

Gelincik Çarşısı: Hallaçlar Çarşısı, Fi Suk-i Gelincik olarak da adlandırılmıştır. Gelincik Çarşısı, 15. yüzyılda Çelebi Sultan Mehmet döneminde İshak Paşa tarafından yaptırılmıştır. İçinde Hallaçlar bulunduğu için bu adla da anılmıştır. E.Çelebi, koku maddelerinin bu çarşıda satıldığını belirtmiştir(Yenen, 1987, s.160). Günümüzde yorgancılar tarafından kullanılmaktadır(Şekil 4.65,66). Belgelerden anlaşıldığı üzere, 40 dükkan olan yapıdan günümüzde üzeri dört kubbe ile örtülü orta hacim ile, biri dışarı bakan 21 dükkan bulunmaktadır. Dükkanların üzeri tonoz ile örtülüdür. Yapı taş ve tuğladan inşa edilmiştir. 1956 yangınından sonra onarılmıştır(Vakıflar Genel Müdürlüğü,

1983, s.338). R.Akbulut, yakın zamana kadar üstünün ahşap ile örtülü olduğunu belirtmiştir.

- **Ahşap İşleri İle İlgili Çarşılar:**

Bursa çarşısında diğerlerine göre daha az öneme sahip olan zanaatlardan ağaç işçiliği ile ilgili çarşılar bulunmaktadır. Çıkrıkçılar, naccarlar, sandıkçılar ve sepetçiler bu çarşılar arasındadır.

Çıkrıkçılar Çarşısı: Bursa'nın eski çarşılarındandır. 16. yüzyılda yaşamış Baldırzade'ye göre bu çarşı, Şerafeddin Paşa Mescidi yanında idi. Bu bilgiden çarşının, Uzunçarşı'nın bir bölümü olan Okçular Çarşısı'nın yanındaki sokakta bulunduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde çıkrık olmasa da, tahta eşyaların satıldığı bir çarşıdır (Kaplanoğlu, 2003b, s. 104).

Köfüncüler Çarşısı: Ulucami'nin batısında, Kapan Han ile Bakırcılar Çarşısı arasında olduğu bilinmektedir. Bu çarşıda küfe yapanlar ile ağaçtan sepet vb. eşyaları yapan sanat kolları bulunmuştur(Kaplanoğlu, 1996, s. 206).

Neccarlar Çarşısı: Çelebi Sultan Mehmet'in vakfıdır. Kayhan Hamamı yakınlarında olduğu düşünülmektedir. Dülgerler Çarşısı anlamına gelmektedir. Günümüzde de dülgerler burada bulunmaktadır(Kaplanoğlu, 1996, s.235). Z.Yenen ise, çarşının Karacabey Hanı ile Sipahi Çarşısı arasında olduğunu belirtmektedir(Yenen, 1987, s. 160).

Sandıkçılar Çarşısı: Ertuğrul Camisi'nin güneydoğusunda olduğu bilinmektedir. Eski bir çarşıdır. Günümüzde bulunmamaktadır(Kaplanoğlu, 1996, s.253). A.Gabriel, Bursa çarşısı restitüsyonunda Sandıkçılar Çarşısı'nı Geyve Han'ın kuzeydoğu köşesinde göstermiştir. Hacı İvaz Paşa Hanı olarak da adlandırılan çarşının Hacı İvaz Paşa'nın Bursa'da yaptırdığı ikinci çarşı olduğu belirtilmiştir(Cezar,1985, s.97).

Sepetçiler Çarşısı: Sepetçilerin bir kısmı Tatarlar yakınlarında, bir kısmı ise Tavuk Pazarı'nda bulunmuştur(Yediyıldız, 2003), (Şekil 4.67).

Sipahi Çarşısı: 15. yüzyılda Dayı Karacabey tarafından -1420'lerde- II.Murat döneminde yapılmıştır. Bedestenin kuzeyinde yer almaktadır. Çatısı kurşun ile kaplıdır. Küfeki taşı ve tuğladan yapılmıştır. Günümüzde mobilya çarşısı olarak kullanılmaktadır(Baykal, 1950, s. 33), (Şekil 4.68,69). Cumhuriyet Caddesi'nde boyahanenin karşısında yer alan kemerli bir giriş kapısı bulunmaktadır. Tonoz bir geçitten sonra doğuya doğru beş kubbeli Sipahi Çarşısı başlamaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda kapısız olarak sıralanan 36 tonoz örtülü mağaza bulunmaktadır. Doğuda yer alan kapıdan çıkılınca Demirkapı'ya ulaşılmaktadır(Erler, 1970). Bu çarşıya paralel aynı büyüklükte bir çarşı Cumhuriyet Caddesi'nin açılması sırasında 1903'de yıkılmıştır(Yenen, 1987, s.60).

- **Maden İşçiliği İle İlgili Çarşılar:**

Bu işle ilgili zanaatlara çok sayıda çarşı ayrılmıştır. Bakırcı ve demirci çarşıları ile bıçakçı, saraç, nalbant, iğneci ve kuyumcu dükkanları Bursa çarşısında yer almıştır.

Bakırcılar Çarşısı: Günümüzdeki çarşı, Bakırcılar Çarşısı'nın bulunduğu alanda yer almıştır. Torna atölyeleri bu çarşıda bulunmuştur. 1760 yılında çıkan yangında, çarşıdaki ev ve dükkanlar zarar görmüştür. 1958 yangınından sonra yanmış ve yeniden yapılmıştır(Kaplanoğlu, 1996, s.79,81), (Şekil 4.70,71). Setsini, bu konu ile ilgili şunları belirtmiştir: "…*Bakır işleme sanatına aşinalıkları eskidir. Bakırla yaptıkları muhteşem işleri hiçbir milletinkiyle karşılaştıramayiz. Kalaycılık konusunda gösterdikleri hüner olağanüstü ayrıca. Son olarak, üstün oldukları zanaatkârlıkların hepsini sana tek tek sıralamamın olanaksız olduğunu söyleyerek bu konuya nokta koyuyorum…."*(Lowry, 2004, s.80).

Bıçakçılar Çarşısı: Bıçakçılık Bursa'nın eski mesleklerindendir. Bursa'da eski bir çarşıdır. Orhan Bey vakfına ait bir çarşıdır. Yakın zamana kadar bıçakçıların bulunduğu çarşı, Tahıl Han yakınlarında yer almıştır. Günümüzde, Çancılar ile Tuz Pazarı Caddesi arasında Bıçakçılar adı ile anılan bir sokak bulunmaktadır(Kaplanoğlu, 1996, s.87, 91).

Saraçlar Çarşısı: İvaz Paşa Çarşısı'nın batısından, Kapalıçarşı'ya uzanan kısımda bulundukları bilinmektedir. Günümüzde Tavuk Pazarı'nda eski yöntemle üretim yapan saraçlar bulunmaktadır(Kaplanoğlu, 1996, s.253).

Demirciler Çarşısı: Balık Pazarı yakınlarında yer almıştır.

Nalbantlar: Yoğurt Han'ın karşısında bulunmuştur.

Nalçacılar: Haffaflar Çarşısı'nda yer almıştır(Yediyıldız, 2003).

- **Dericilik İle İlgili Çarşılar:**

Deri işlerinde postalcı ve haffaf adıyla anılan ayakkabıcılar bulunmaktadır(Faroqhi, 1998, s.42).

Postalcı Çarşısı: Olasılıkla Papuççular Çarşısı ile aynı yerdedir. Ayakkabı, postal ve yemeni üreten ve satan esnafın bulunduğu çarşıdır. Tuz Pazarı ile Nalıncılar Hamamı arasında yer almıştır(Kaplanoğlu, 1996, s.248).

Setsini, ayakkabıcılık ile ilgili şu bilgileri vermektedir: *"…İmal ettikleri 'Babucce' [pabuç], 'mest' [mes], 'pestal [postal] ve çizmelerin envai çeşidine onların verdiğinden daha fazla sağlamlık, zerafet ve parlaklık vermek hemen hemen imkânsızdır. Deriyi işleyiş biçimleri ise eşsizdir. Deriye her türden rengin nasıl verileceğini çok iyi bilmekle kalmaz, demir üzerinde de çok iyi çalışırlar…."* (Lowry, 2004, s.80).

Kavaflar Çarşısı: Haffaflar Çarşısı olarak da bilinmektedir. Kapalıçarşı'da eski ayakkabıcıların bulunduğu çarşıdır. Bedestenin güneyinde, günümüzde de ayakkabıcıların bulunduğu yerdedir (Kaplanoğlu, 1996, s.192),(Şekil 4. 72,73).

- **Diğer Çarşılar:**

Haydarpaşa, Sahaflar, Kayan, Demirkapı çarşıları, Uzun Çarşı, mumhane, sabunhane ve berber dükkanlarının yer aldığı çarşılar olarak sıralanabilir.

Haydarpaşa Çarşısı: Haydar Paşa tarafından yapılmıştır(Kaplanoğlu, 2003b, s.154). 1889'da Köfteciler ile Bakırcılar Çarşıları arasında yer almıştır. Doğu ve batı kapıları bulunmaktadır(Yenen, 1987, s.161).

Kayan Çarşısı: Bursa'nın önemli çarşılarından biridir. Burası çeşitli yıllarda yangınlar geçirmiş, yanmış, yıkılmış ve yeniden yapılmıştır. Kadı sicillerine göre bu çarşının Selçuk Hatun tarafından yapıldığı bilinmektedir. E. Çelebi Bursa çarşılarını anlatırken, Kayan Çarşısı'ndaki yemişçi dükkanlarından da söz ederek, *"Kayan Çarşısı'ndaki yemişçiler dükkanlarını meyve dalları ile süslerlerdi''* şeklinde belirtmiştir(Coşkun, 2000, s.99,100). Demirci ve bıçakçıların bulunduğu çarşıdır. Bu dükkanlarda ocakların bulunmasından dolayı sık sık yangın çıkmıştır. Bursa'nın en önemli çarşılarındandır. Çevresinde Bıçakçılar yer almıştır(Kaplanoğlu, 1996, s.194), (Şekil 4.74).

Sahaflar Çarşısı: Günümüzde gelinlikçilerin bulunduğu sokaktır. 1958 yangını, bu çarşıda yer alan bir matbaadan çıkmıştır. Yangın sonrası yeni yapılar yapılmıştır (Kaplanoğlu, 1996, s.252).

Demirkapı Çarşısı: K.Baykal, Orhan Hamamı'nın batısından kuzeye inen çarşının bu adla anıldığını belirtmiştir. R.Kaplanoğlu ise, Yorgancılar Çarşısı'ndan kuzeye doğru uzanan çarşıya bu adın verildiğini belirtmektedir(Kaplanoğlu, 1996, s.111). Sipahi Çarşısı'nın doğusundan Demirkapı Çarşısı'na geçilmekte, çarşının güneyinden Uzun Çarşı'ya ulaşıldığı bilinmektedir.

Üst örtüsü tonozdur. Bu çarşıdan doğuda Ütücüler'e, batıda Bedesten, Sipahi ve Gelincik Çarşıları'na geçilmektedir. Doğu-batı doğrultusunda üst örtüsü tonoz olup, 32 mağazası olduğu bilinmektedir. İvaz Paşa, Demirkapı Çarşısı'nı, Çelebi Sultan Mehmed'in emri ile yapmıştır(Erler, 1970, s.53).

Mumhane: Şehreküstü Mahallesi'nde olduğu bilinmektedir. Bursa'nın önemli ektörlerindendir. "Şem'a Hane" olarak da anılmıştır(Kaplanoğlu, 1996, s.221).

Sabunhane: 1872 yılında ilk kez Fidan Han'da bir sabunhane açılmıştır. Cumhuriyet döneminde Pirinç Han'da da bir sabunhane olduğu bilinmektedir(Kaplanoğlu, 1996, s.250).

Uzun Çarşı: Bursa çarşısının en eski bölümünü oluşturan Uzun Çarşı, Emir Han'ın kuzeyinde yer alan dükkanlar ile oluşmaya başlamıştır. Günümüzdeki kapalıçarşının 15. yüzyılın ilk yarısında Uzun Çarşı olarak adlandırıldığı eski belgelerden saptanabilmektedir(Dalsar, 1960, s.265). Bu çarşıda sırasıyla elbiseciler, şekerciler, ayakkabıcılar ve bıçakçıların yer aldığı bilinmektedir. Günümüzde ise sadece şekerciler bulunmamaktadır(Kaplanoğlu, 1996, s.284). Müzayedeler özellikle gayrimenkuller açık artırma usulüyle Sûk-i Sultanî de denilen bu çarşıda gerçekleştirilmiştir(Faroqhi, 1998, s.54). 1450 tarihli bir şer'iye sicilinde "*Bursa Uzun Çarşı'da Emir Hanı denmekte ….*" şeklindeki ifade, günümüzdeki kapalıçarşının o dönemde Uzun Çarşı diye anıldığını ortaya koymaktadır(Cezar, 1985, s.90), (Şekil 4.71-73).

Uzun Çarşı'nın tek düzeliği çarşı üzerinde bulunan hanların giriş kapıları ve han duvarları ile kırılmaya çalışılmıştır. Bursa Uzun Çarşı'da ipekçiliğe dayalı üretim ve ticaret 17. yüzyılda da önemini korumuş, ipekçilik yapan esnaf, Uzun Çarşı ve çevresine dağılmıştır.*

19. yüzyılda İbnü'l-Celal Sezai Bursa Uzun Çarşı'yı şu şekilde anlatmıştır: "…*Bursa'nın çarşısı güzeldir. Büyük caddesi uzunluk ve bakımından adeta bizim çarşı kadar uzun ve geniş ise de dükkânların pek çoğu kapalı olduğu gibi cadde de kalabalık değildir. Çarşının üstü evvelce kargir imiş ise de depremle yıkılmış olduğundan devletlû Ahmed Vefik Paşa Hazretleri'nin zamanında ahşap olmak üzere yeni başdan inşa olunmuştur*…."(Günaydın, Kaplanoğlu, 2000, s.167).

Uzun Çarşı aksının zamanla kuzey ve güneyinde, hanlara sırtlarını dayamış küçük işyerleri kurulmuş ve daha sonra da bunların üstü kapatılmıştır. E.Çelebi, Uzun Çarşı'da 9.000 dükkanın bulunduğunu belirtmiştir. Kapalıçarşıyı anlattıktan sonra, Uzun Çarşı'dan bahsetmesinden ötürü o dönemlerde çarşının üstünün açık olduğu anlaşılmaktadır. Yangın ve depremler ile Bursa çarşısı zamanla hayli değişikliklere uğramış, eskiden kapalı yerler - küçülen Sipahi Çarşısı hariç - üstü açık hale gelmiş, Uzun Çarşı'nın üstü ise E Çelebi'den sonra kapatılmıştır(Cezar, 1985, s.92). 1854 tarihli Suphi Bey haritasında bu çarşının üzeri açıktır. 1895 yılına ait bir fotoğrafta ise, üzerinin kapalı olduğu görülmektedir(Şekil 4.75)*.

4.2.1.3 Pazarlar

Akdağ açık pazarların en işlek olanlarına büyük şehirlerde değil, buralara yakın kasabalarda rastlandığını belirtmektedir. Bunun nedeni, büyük ticaret merkezlerinde bu

* İpekçilik yapan esnaf, Uzun Çarşı ve çevresinde yer almıştır. Bunların başında Hamcılar bulunmaktadır. Hamcılar kozacılardan ya da Bursa dışındaki piyasadan sağladıkları ham ipeği iplik haline getirtip boyattırdıktan sonra dokumacılara satmışlardır. 'Mancınık ile ipek çeken taife' ile mancınıklardan elde edilen ipekleri çözüp katlayarak sardıran dolapçılar daha çok kendi evlerinde (özellikle kadınların katkısıyla) bu işi yapmışlardır. Hamcılar tarafından iplik haline getirtilen ipek, hisar altından akan Pınarbaşı suyunun yakın çevresinde bulunan boyacı dükkanlarında çeşitli renklere boyanmıştır(Bursa Sicilleri, 15/83,4/8,10,225/124).

* 1927 yılında, İl Genel Meclisi'nde Uzun Çarşı'nın üzerinin açılmasına karar verildiği bilinmektedir(Kaplanoğlu, 1996, s.284). 1958 yılından sonra E.Canpolat'ın tasarımıyla üzeri doğuda Koza Han kapısına kadar yeniden kapatılmıştır. Günümüzde Uzun Çarşı, kapalıçarşının devamında yer alan Koza Han'ın kuzey kapısından doğuya Bat Pazarı'na doğru uzanmaktadır.

dönemde gelişen büyük hanlardan her birinin, bir ya da birkaç malın dağıtım yeri olarak ayrıcalık (imtiyaz) elde etmeleridir. Mülk sahipleri ya da vakıf idareleri, bu kentlerde genel pazarların kalmasına, imtiyazlarına dayanarak engel olmuşlardır. Açık meydanlardaki pazarlar, bütün malların alıcı ve satıcılarını daha geniş biçimde bir araya topladıkları için hanların depoluk ve toptan alım, satım işleri çok daralmıştır. Sadece, ot, saman gibi hayvan yemleri hanlarda geniş bir yer kapladıkları ve fiyatça da çok düşük oldukları için,hanların bu amaçla kullanılmaları istenmemiştir. Bu anlamda Fidan Han da bir dönem saman pazarı olarak kullanılmıştır. Önemli ticaret merkezlerinde inşa edilen büyük hanlar yüzünden, açık pazar alışverişi biçimindeki ticaret kısmen azalmış veya tamamen ortadan kalkmıştır(Akdağ, 1979, s.221).

Pazar yerleri, Bursa'da, kentli nüfusun tüketeceği besin maddelerinin kent çevresindeki tarımsal alanlardan sağlanması, uzmanlık isteyen bazı ürünlerin ise kentte üretilmesi ve pazarlanmasını sağlamıştır. Haftanın belirli günlerinde, daha çok mahallenin merkezi durumunda olan cami veya mescidin yanında kurulan pazarlar, halkın günlük yiyecek maddesi ihtiyacını karşılamıştır. Pazarların camilerin yanına kurulmasının nedeni ise, şehre gelen köylü ve göçebelerin öğle namazını bir camide kılma arzuları ile insanların buralarda yoğun olmalarıdır(Kuban, 1968, s.71).Bursa'da geniş ticaret bölgesinde, besin ve diğer kentsel tüketim ürünleri ile hayvan ve kölelerin satıldığı açık pazarlar bulunmaktadır(Şekil 4.76,77).

Balık Pazarı: İtfaiye ile Balık Pazarı arasında yer almıştır. Bir Rum mahallesidir. Mahallede son yüzyıllarda Yahudiler de yaşamıştır. Mahallenin adı sicillerde Suk-u Semek ve Pazar-ı Mahi olarak da adlandırılmıştır(Kaplanoğlu, 1996, s.80.81).

Çıra Pazarı: Bursa'nın eski bir mahallesidir. Çakır Ağa Hamamı ile Bakırcılar Çarşısı arasında kalan alana denilmiştir. Rum mahallesidir. Yangınlardan çok etkilenmiştir. 19. yüzyılda keresteci ve mobilyacıların burada bulunduğu bilinmektedir(Kaplanoğlu, 1996, s.106).

Tavuk Pazarı: Kapalıçarşı ile Tavuk Pazarı arasında yer almaktadır. Günümüzde de aynı adla anılmaktadır(Kaplanoğlu, 1996, s.263).

Tuz Pazarı: Suk-ul Milih olarak da adlandırılmıştır. Uzun Çarşı'da yer almıştır.

At Pazarı: At Pazarı önceleri Pirinç Hanı'nın bulunduğu alanda yer almıştır. Bu pazar daha sonra Kamberler Mahallesi'ne taşınmıştır. Günümüzde Tekel Başmüdürlüğü'nün bulunduğu alan At Pazarı olarak bilinen hayvan pazarıdır(Kaplanoğlu, 1996, s.81).

Saman Pazarı: Günümüzde Endüstri Meslek Lisesi'nin olduğu bölge bu adla anılmaktadır(Kaplanoğlu, 1996, s.252)[*].

Bat Pazarı: Çarşının esas adı Bayat Pazarı'dır. Bu bölge Bursa'nın ikinci Tahtakalesi olmuştur. Yangınlardan çok zarar görmüştür. Günümüzde eski ve kullanılmış eşyaların satıldığı çarşıdır(Kaplanoğlu, 1996, s.81), (Şekil 4.78,79).

Köle Pazarı: Bir çarşıdan çok bir alandır. 1742 yılına kadar Ulucami'nin doğusunda yer almıştır(Kaplanoğlu, 1996, s.74).

4.2.1.4 Dükkanlar

Hanlar Bölgesi'nde sayıca en fazla olan, yapısı en basit, inşa malzemesi en çok çeşitlilik gösteren ticaret yapıları dükkanlardır. Dükkanlar üstü açık bir sokakta olabileceği gibi, üstü kapalı bir çarşıda, arastada, handa ve bedestende de yer almıştır(Cezar, 1985, s.19).

Dükkanlar, ahşap malzemeden yapılmalarından dolayı yangınlardan etkilenmiş, iş görülen ve satılacak eşyanın sergilendiği mekanlar olarak kalmıştır. Alıcının kolay algılayabilmesi amacıyla dar tutulmuş ve saçakları geniş yapılarak, alıcıların yağmurdan etkilenmesi engellenmiştir(Kunt, 1976, s.60). Dükkanların genişliği, yaklaşık olarak birbirleri ile eş tutulmuş, üretim, satış ve sergilemenin yapıldığı insanın ulaşabileceği ve hareket edebilmesi sağlanmıştır. Aynı zamanda yerden iki basamakla yükseltilerek, bir ya da iki katlı olarak yapılmıştır(Kunt, 1976, s.23).

Bursa'da bu dönemde yapılan dükkanlar ahşap ve tek katlıdır. Genellikle tek cepheli, kapısı sokağa veya caddeye açılan tek mekanlı ünitelerdir. Buralarda, ticaret kadar üretim yapıldığı da görülmektedir. Dükkanların, bir kanadı aşağıya ve diğeri yukarıya doğru

[*] Fidan Han bir dönem bu adla anılmıştır.

açıldığında, üstte saçak, altta malları sergilemek için tezgah haline gelen ahşap panjurları bulunmaktadır. Bu yapılardan bazılarının, çok küçük olmaları nedeniyle "hücre" ve "dolap" olarak adlandırıldıkları da görülmektedir. (Cerasi, 2001, s.123).

Vakıf malı olan dükkanlar, çoğunlukla üzerinde bulundukları sokağın adıyla anılmıştır. Aynı zanaatla uğraşanlar, genellikle aynı sokakta yer almıştır. Bursa'da vakıflarca yaptırılmış büyük çarşıların yanı sıra, çok sayıda mütevazı esnaf ve zanaatkarın da kendilerine ait dükkanları olduğu ve bunları vakıflara bağışlayacak kadar da varlıklı oldukları anlaşılmaktadır(Faroqhi, 1998, s.43).

4.2.2 17-18. Yüzyıllar Arasında Yaşanan Durgunluk ve Hanlar Bölgesi

17 - 18. yüzyıllar arasında sosyo-ekonomik yapıda görülen duraklamanın etkileri kentsel mekana da yansımıştır. Bu duraklamanın nedenleri şu şekilde özetlenebilir:

- 17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun genel olarak gerilemesi, sosyal, ekonomik ve siyasal etkenlerle birlikte miri toprak düzenindeki çözülme, ulaşım teknolojisi ve dünya ticaretindeki değişimlerden etkilenen Bursa'da durağan bir dönem yaşanmıştır. 17. yüzyılın sonlarından itibaren devletin siyasi otoritesini yitirmesiyle Anadolu ve Balkanlar'da ayanın önemi artmıştır;
- Batı'nın Doğu ile bağlantısını Afrika'nın güneyinden sağlaması ile Akdeniz'in dolayısıyla İpek Yolu'nun önemi azalmıştır. İpeğin doğudan gelmemesi ile dokumacılık bitmiş ve Osmanlı ipek sanayisi Batı ile rekabet şansını tümüyle yitirmiştir;
- 16. yüzyılın ortalarında başlayan ve 17. yüzyılın ortalarına kadar devam eden Celali isyanlarının Bursa'yı olumsuz olarak etkilemiştir. Bu dönemde birçok han, çarşı yıkılmış ve yakılmıştır. Kent, duvarlarla çevrelenmiştir. Aynı zamanda suhte (medreseli) olayları ve tarikatlar arasındaki çekişme mevcut düzeni bozmuştur.

17. ve 18. yüzyıllarda, Bursa'nın fiziki ve sosyal yapısında önemli değişmeler olmadığı, kentin durağan yapısını koruduğu görülmektedir. Anadolu'da baş gösteren Celali isyanları nedeni ile kentin savunma gereksinimi doğmuş, koruma duvarı inşa edilmiş, şehir içi ulaşım ve yapılaşma bu sınırlar içerisinde gerçekleşmiştir.

I.Ahmet döneminde Hasan Paşa 1607 yılında, Celali saldırılarından kentin doğusundaki ticaret merkezini ve çevresindeki konut gelişmelerini korumak için, kentin üç tarafına büyük bir duvar yaptırmıştır. Hisar'ın doğusunda kentin genişleme yönünde Yeşil-Tatarlar-Şehreküstü arasında tek katlı bir kale ya da koruma duvarı olan Aşağı Kale'yi yaptırmıştır(Yenen, 1987, s.95). Kalenin doğusunda Tatarlar, batısında Altıparmak'ta Hasanpaşa ve kuzeyinde Filadar adlarıyla anılan kapıların mevcut olduğu bilinmektedir(Kepecioğlu, 1935, s.36). Günümüzde Aşağı Kale'den sadece Tatarlar Köprüsü kısmında izler kalmıştır(Baykal, 1950).

E.Çelebi, Aşağı Kale'yi şu şekilde anlatmaktadır*: "…Uzunluğu bir fersah (5000m.), genişliği yarım fersah (2.500m.) olan, Hisar'ı üç taraftan kuşatmış bulunan 15.000 adım (9.375-11.250m.) uzunluğundaki Aşağı Kale duvarlarının çok yüksek olmadığını, doğuda Tatarlar Kapısı tarafında hendeği bulunduğunu, ancak arazi gayet sulak olduğundan zaten düşman barınamayacağını, bu yüzden hendeğin gereksiz olduğunu bildirmiştir. Kalenin doğusunda Tatarlar Kapısı, kuzeyinde Filader Kapısı ve batısında Hasan Paşa Kapısı bulunmaktadır. Her kapının üzerinde düşman kapı önüne geldiğinde üzerlerine taş ve yağ bırakılabilecek delikleri bulunmaktadır…."*.

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Bursa'daki kent dokusuna yeni yapı eklenmemiştir. Bursa sicillerindeki çeşitli kayıtlar, kentteki esnaf örgütlenmesinin, birçok sorunlarla karşı karşıya bulunduğunu yansıtmaktadır. Evkaf defterleri de, vakıflara tahsis edilmiş arazilerin, ayanlar ve merkezi temsilciler tarafından gaspedilmeye çalışıldığını göstermektedir(Oğuzoğlu, 1999c, s.69).

Bursa'nın bu dönemdeki üretim ve ticaret yaşamında hanların özel bir önemi olmuştur. 1683 tarihli bir sicil kaydında, Bursa'daki hanlar vergi dağılımı nedeniyle sıralanmıştır. Bunlar arasında Koza Han, Fidan Han, Eski-Yeni Han ve Pirinç Han en çok işleyen ticari yapılar, Bali Bey Hanı ile Emir Han orta büyüklükte işletmeler olarak görülmektedir. Kapan Han, Katır Han, Mudanya Han ve Kütahya Han ise, küçük kapasiteli hanlardır(Bursa Sicilleri,83/85).

Bursa'yı 1702'de ziyaret eden Fransız seyyah P.Lucas da, kaldığı hanı ve çarşıyı şu şekilde anlatmaktadır: "*…Akşam yemekten sonra şehir çevresini dolaşmaya çıktık. Güvenli olduğu için Asya'dan gelen tüm tüccarların kalmayı tercih ettiği 'Cam'lar [Hanlar] gözümüze ilişti.*

Bu 'Cam'larda, suyun bolca aktığı çeşmelerin bulunduğu mescidlere rastlanır. Bahsettiğim hanların çoğunun kapısının üzerinde büyük askeri topların bağlı olduğu bir tür demir direk mevcuttur.

Burada mallar çok ucuz. Oldukça kaliteli, yünlü ve pamuklu ve ipekli kumaşlar çokça alınıp satılıyor. Altın ve gümüş yaldızlı, kadife işlemeli en güzelinden ipekli kumaşlar Türkiye'nin bu bölgesinde (üretiliyor). Bunların (ürünlerin) Serail (Saray) için imal edildiği pek çok yer gördüm. Gözüme ilişenlerden bazıları öylesine güzeldi ki Fransa'ya götüremeyecek olmama hayıflandım. Desenleri o kadar şahane, o kadar farklıydı ki onları sadece seyretmek bile haz vericiydi doğrusu…" (Lowry, 2004, s.74).

C. Niebuhr, 1767 yılında yaptığı ziyaret sonucunda konakladığı hanı ve çarşıyı şöyle tanımlamaktadır: *" Bursa'da kare şeklinde bir meydanda yapılmış, içinde küçük bir mescid bulunan büyük bir handa kalıyordum...Pazarlarında eksik olan hiç bir şey yoktur. En değerli eşyalar bile burada kolaylıkla bulunur. Sokaklar taş döşelidir.Şehirde ticaret çok gelişmiştir, ham ipek ve ipekli kumaşlar ihraç edilir. Gıda maddeleri ve meyve bakımından eksik olan hiç bir şey yoktur. Açıkça söyleyebilirim ki Bursa Şam'dan daha ziyade hoşuma gitti. Çok defa Şam şehriyle mukayese edilen Bursa'yla kesinlikle boy ölçüşemez…."*(Günaydın, Kaplanoğlu, 2000, s.73,74).

1608 Celali isyanları sırasında Hanlar Bölgesi, çıkan yangınlar ile bölgede etkisi hissedilen depremlerden çok etkilenmiştir*. 30 Ocak 1767'de güçlü bir deprem yaşanmıştır. O dönemde kentin büyük hanlarından birinde kalan Danimarkalı seyyah C. Niebuhr, bu olaya tanıklık etmiş, diğer konukların kendilerini sokağa attığını ve çatıdan kiremitlerin düştüğünü belirtmiştir. Aynı deprem İstanbul'u da etkilemiştir(Lowry, 2004, s.103).

* İsyanlarda, Kapalıçarşı'da yangın çıkarılmış, önemli hasar verilmiştir(Akkılıç, 2003, s.72). Kayan civarı, Kapalıçarşı, Kütahya Han, Yeni Galle Pazarı, Ertuğrul Camisi, Katır Han, Eski-Yeni Han yakılmıştır(Baykal, 1950, s.25). 1723 Kayan Çarşısı yangını, 1729 Kayan yangını, 1743 büyük yangın, 1752 Kazazhane, Saraçhane, Geyve Hanı ve civarı yangını ile 1755'te Kazzazhane, Sipahi Çarşısı, Geyve Han, Çıra Pazarı ve Saraçhane bölümleri yangından zarar görmüştür. 1757 Bakırcılar Çarşısı, 1767 Çıra Pazarı yangınları, yanan Doğangözü Hanı'nın yerine yapılmış olan keresteciler, kasaplar, berberler, kahvehane ile 12 dükkan, 5 mahzen, 1 kurşunhane tamamen yanmıştır(Arşiv B/117 s.92). 1768 Çıra Pazarı ve Kayan, 1770 Bat Pazarı, 1771 Kayan, 1772 Setbaşı yangınları bölgeye zarar vermiştir.

4.2.3 19. Yüzyılda Hanlar Bölgesi'nde Batılılaşma ile Bölgede Yaşanan Değişim ve Dönüşümler

19. yüzyılda Batılılaşma ile birlikte sosyo-ekonomik yapıda görülen değişimin kente yansımaları olmuştur. Bunlar özetle şu şekildedir:

- Bursa'nın 19. yüzyıl sonlarında 76.000 nüfusa sahip olduğu bilinmektedir;
- 1839 Tanzimat Fermanı ile birçok reform yapılmış, sosyo-ekonomik, politik, ve kültürel dönüşümler olmuştur;
- Tanzimat'ın ardından siyasi ve toplumsal yapıda yaşanan değişimlerle birlikte birçok yapı türü ortaya çıkmıştır. Bu anlamda okul, otel, hastane, Osmanlı Bankası, mağaza, depo, iş hanları, ipek fabrikaları, belediye, posta ve telgraf idaresi, tiyatro, karakol ve saat kulesi yapılmıştır. Kamusal, ticari ve kültürel yapılar kentte dönüşüm yaratmıştır;
- 19. yüzyılın ilk yarısında ipeğe olan talebin atmasıyla, Avrupa ipeklerinden daha kaliteli olan Bursa ipeğine gereksinim duyulmuş ve Fransız ipekli dokuma sanayicileri üretimde makinalaşmayı getirmişlerdir. Azınlıklara ait filatür fabrikalarının sayısında artış olmuş ve Batı malları pazarlanırken, gayrimüslimlerden yararlanılmıştır;
- 1852 yılında üretime başlayan ve devlet eliyle gerçekleştirilen Fabrika-ı Hümayun'da endüstriyel yöntemlerle dokumacılık yapılmıştır;
- 19. yüzyıl uzun mesafe ticareti, hammaddeyi gelişmiş sanayi ülkelerine taşımış ve yerel üretimin gelişmesini engellemiştir. Buna karşılık kozacılık artmış ve Bursa geçmişte rekabet ettiği Lyon'a ham ve yarı mamul ürünleri satabilmenin yollarını aramıştır;
- 19. yüzyılda teknolojide yaşanan değişim, Bursa'nın Osmanlı kentleri ve dünya ile olan ilişkisini denizyolu ve demiryolu ile sağlaması gereğini ortaya koymuştur. Bu anlamda Bursa–Mudanya demiryolu hattı (1891) ile Mudanya Limanı'ndan Fransa'nın Marsilya Limanı aracılığıyla Lyon kentine gönderilmiştir.

19. yüzyılda uzun yol kervan ticaretinin değişime uğramasıyla ticari eylemlerde dönüşüm olmuş, geleneksel düzenin değişmeye başlamasıyla da, hanlar işlevsiz, dolayısıyla bakımsız kalmıştır(Yenen, 1987, s.91). Kentin ünlü çarşılarındaki dükkanlar eskisi gibi kiralanmayınca, vakıfların gelirleri azalmıştır. Osmanlı toprak sisteminin de

bozulmasıyla, vakıf arazileri özel kişilerin eline geçmeye başlamış, bu yüzden büyük hanlar ve çarşılar terk edilmiştir(Oğuzoğlu, 1996, s.44)*.

1839 Tanzimat Fermanı ile başlayan devleti ve toplumu modernleştirmeyi hedefleyen bir dizi reform ile politik gücün giderek merkezileşmesi, merkeziyetçi bir devlet bürokrasisinin yaratılması ile sosyal, politik, ekonomik ve kültürel dönüşümler gerçekleşmiştir(Enlil, 1999, s.286). Bu değişimlerden etkilenen Bursa kenti, İstanbul ve İzmir'den sonra modern kamusal mekanlarını yaratan ilk kentlerden biri olarak kabul edilmektedir(Tanyeli, 1999b, s.16), (Şekil 4.80-101). Bu anlamda Bursa'da yönetim ve kültür yapıları yapılmış, Osmanlı'daki modernleşme hareketlerinin bir yansıması olarak modern kamusal mekanları birleştiren geniş yeni yollar açılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun I.Dünya Savaşı'na girmesiyle, Bursa'nın modernleşmesi önemli bir kesintiye uğramıştır. Bu kesinti, Kurtuluş Savaşı sonrasına kadar sürmüştür(Tekeli, 1999, s.23).

Bu dönemde Bursa, depremler ve yangınlardan çok etkilenmiştir*. Yaşanan depremlerle ilgili ayrıntılı bilgileri kente gelen seyyahlar vermektedir(Bkz. Ek 2).

1854 depremi sonrasında, 1/1.600 ölçekli Bursa'nın ilk kadastral haritası, Erkan-ı Harbiye'den Suphi Bey başkanlığında çizilmiştir(BBB, 2001, s.12)**. Bu harita,

---

* 19. yüzyılın başında Marie de Lone, Bursa'da 62 han bulunduğunu belirtmektedir. 20. yüzyılın başında Hasan Taib ise, 49 hanın olduğunu yazmaktadır. Ancak belgelerden Bursa'da sadece 35 kadar han yapıldığı anlaşılmakta, diğerlerinin ise ahşap ve küçük hanlar olduğu düşünülmektedir(Kaplanoğlu, 2003a, 30).

* 1801 yangınında Bursa'nın üçte ikisi yanmıştır. Kapalıçarşı bu yangından çok etkilenmiştir. 1860 yılında çıkan yangında, Ulucami minareleri ile Müftülük dairesine kadar olan yerler yanmıştır. 1889'da Ulucami'nin batısındaki bir leblebicide çıkan yangın, pek çok dükkânın yanmasına neden olmuştur. Bölge1863 Setbaşı, 1870 Kayhan, 1889 Belediye ve çevresi, 1900 Tuz Pazarı yangınlarından, 1901 Demirkapı Çarşısı, 1904 Pirinç Han, 1904-1905 Kayhan ve 1906 Pirinç Han yangınlarından etkilenmiştir. Aynı zamanda Yunanlılar Bursa'yı terk ederken, 11 Eylül 1922'de çıkan yangında, götüremedikleri eşyalarını Zafer Meydanı'nda bulunan büyük kiliseye doldurmuşlar ve bu kiliseyle birlikte Çakır Hamam'dan Çatalfırın'a kadar Rum evlerini yakmışlardır(Baykal, 1950, s. 40,43).

** Haritada bahçeler ile birlikte evler, resmi ve dini yapılar, tüm sokak ve caddeler ipek ve flatür fabrikaları isimleriyle belirtilmiştir(BBB ,2001, s.12). Haritadan izlendiği gibi Bedesten'in çevresinde bulunan esnafın ismini alan terziler, hattatlar, bakırcılar, sepetçiler, şekerciler sokakları yer almaktadır. Bu sokak isimlerinin bir kısmı günümüze kadar gelmiştir(Üstündağ, s.85), (Şekil 4.94-4.115). Kapan Han'ın karşısında Köleciler Sokağı'nda Köfüncüler Çarşısı yer almaktadır. Sokak ve cadde adları, eski çarşı ve pazarların nerelerde kurulduklarını göstermektedir. Bazı tarihi çarşıların ve pazarların nerelerde

Tanzimat reformları kentte uygulanmadan önce kentin durumunu tespit eden bir belge niteliğini taşımaktadır(Şekil 4.102,103), (Saint-Laurent, 1999, s.86) .

Sultan Abdülaziz 1861'de padişah olduktan kısa bir süre sonra, Anadolu sağ kol müfettişi olarak Bursa'da Vali Ahmet Vefık Paşa'yı görevlendirmiştir. Ahmet Vefik Paşa, Bursa'daki büyük değişimlerin öncüsü olmuştur. 1855'teki depremle neredeyse tamamen yıkılmış bir kent üzerine "yeni ve modern bir Osmanlı kenti" kurmaya çalışmıştır. Ahmet Vefik Paşa Bursa'ya atanmadan kısa bir süre önce, Paris sefiri olarak görevlendirildiği dönemde Baron Haussmann'ın kentte gerçekleştirdiği büyük değişiklikleri görme fırsatını bulmuştur(Saint-Laurent, 1999, s.79,84). En ileri yöntemleri kullanmak isteyen Ahmet Vefik Paşa, Fransa'nın büyük restorasyon uzmanı Viollet le Duc'ün öğrencilerinden Fransız mimar Léon Parvillé'yi, 1854 depreminden zarar gören yapıların restorasyonu için görevlendirmiştir.

Ahmet Vefik Paşa, Batı kurumlarının Türkiye'ye getirilmesi ile imparatorluğun durumunu düzelteceğine inanmıştır. Vefık Paşa'nın imparatorluğu Avrupa düzeyine çıkarmak için araç olarak gördüğü Batı tekniği karşısındaki coşkusu, Türk ve İslam geleneklerinin sentezi olarak Osmanlı geleneğini koruma tutkusuyla iç içe geçmiştir. İmparatorluğun, ilk başkenti Bursa'yı modernleştirme planının temelinde bu tutku yatmaktadır. Bursa'da 1863-1882 yılları arasında Batılı şehircilik ve inşaat yöntemleri ile Osmanlı zanaatı, mimari anlayışı ve geleneksel kent dokusu arasında bir birliktelik kurabilmesi, Tanzimat ve Abdülhamid dönemlerindeki reformları desteklemesi bu inancın bir göstergesi olmuştur(Saint-Laurent, 1999, s.82,83).

Ahmet Vefık Paşa, modern ilkeleri kabul etmekle birlikte, yararlılık ve Osmanlı geleneklerine uyum açısından değişiklikler yapmıştır. İmparatorluğu simgeleyen Bursa'da, hem modern, hem de Osmanlı kimliğine sahip ideal kenti yaratmaya

---

bulunduğu, mevcut cadde ve sokak adlarından öğrenilmektedir. Ulucami'nin batısında, kapalıçarşı civarında bulunan, Çırapazarı Sokak, Kalburcular Caddesi, Küfeciler Sokak, Balık Pazarı Sokak gibi tabelalar, bir zamanlar bu yerlerde adı geçen çarşıların olduğunu göstermektedir(Şen, 2003, s.102). Ayrıca kent merkezindeki bazı hanlarda, şarap ve sabun yapımevleri ile depolarının bulunduğu kayıtlıdır. Kent merkezinde 62 han işaretlenmiştir. Gökdere ve Cilimboz vadileri boyunca sıralanan un değirmenleri de, haritada "fabrika" tanımıyla yer almaktadır (Bursa Defteri, 2000, s.19).

çalışmıştır. Ahmed Vefîk Paşa, Bursa'yı ve İmparatorluk yapıtlarını "Osmanlılaştıran" kişi olmuştur (Saint-Laurent, 1999, s.98).

Vefik Paşa'nın Bursa'ya ilk geldiği dönemde (Mart 1863-Eylül 1864) sadece kentin yeni yönetim merkezi olan Hükümet Konağı yapılmıştır (1863)(Saint-Laurent, 1996,s.111). Bursa'daki hemen hemen bütün Tanzimat dönemi yapıları, Ahmet Vefik Paşa'nın valiliği dönemine tarihlendirilmektedir.

Ahmet Vefık Paşa'nın şehircilik alanındaki önemli uygulamaları Bursalılar'ın ve hatta yabancıların kendisine düşmanlık beslemesine yol açmıştır. Kentte yaşayan Amerikalı bir bayan; *"Padişahın müfettişi, yeni caddeler açmak ve kenti güzelleştirmek uğruna canının istediği gibi, istediği yerde evleri ve dükkânları yıkıyor.*" şeklinde belirtmiştir(Archive of the American Board of Commissonners for Foreign Missions, 1863-1864). Aynı zamanda Gemlik yolunu Müslüman Mezarlığı'nın ortasından geçirmesi halkın öfkesine neden olmuş ve Ahmet Vefik Paşa İstanbul'a çağrılmıştır(Saint-Laurent, 1999, s.11).

Ahmet Vefık Paşa'nın asıl önemli girişimleri, ikinci kez Şubat 1879 – Ekim 1882 yılları arasında vali olarak Bursa'ya atandıktan sonra uygulamış olduğu hizmetlerdir. Bu dönemde büyük bayındırlık projeleri gerçekleştirmiş, sivil mimari anıtlar ile özel vakıf binaları yapmış ve Bursa'daki ilk döneminde başlamış olduğu projeleri tamamlamıştır(Saint-Laurent, 1996, s. 111). Ahmet Vefık Paşa kentte yeni bir merkez kurmamış, yeni yollar açarak, eski merkeze ulaşımı kolaylaştırmıştır(Saint-Laurent, 1999, s.86-90). Aynı zamanda kaplıcalara gelen ziyaretçiler için oteller ve büyük ticari depoların yanı sıra hastane, tiyatro, belediye ve posta telgraf idaresi bu dönemde inşa edilmiştir.

4.2.3.1 Hanlar Bölgesi'nde Yeni Ticaret Yapılarının Oluşumu

19. yüzyılda hem çağdaş, hem geleneksel yapı fiziksel mekana yansımıştır. Bedesten ve çevresinde geleneksel çarşı ile bankalar, iş hanları, büro ve ipek fabrikalarından oluşan farklı ticaret yapıları yer almıştır(Yenen, 1987, s. 31).
Bu dönemde yapılan ticaret yapıları sırasıyla şunlardır:

İş hanları: Cumhuriyet (Hamidiye) Caddesi üzerinde 1800'lerin sonunda bir tüccar tarafından koza depolama ve kurutma amacıyla yaptırılan Nuri Paşa Koza Deposu ile Şark Dühan (Tütün) Şirketi'nin deposu bu durumun bir göstergesidir (Şekil 4.104-106).

Nuri Paşa Koza Deposu, Cumhuriyet döneminde Koza Birliği (Koza Tarım Satış Kooperatifleri Birliği) mülkiyetine geçmiştir(Şekil 4.117, 119, 120). Bu dönemde Fidan Han'ın kuzeyine Nuri Paşa İpek Fabrikası ve Sarrafiye Medresesi'nin kuzeydoğusuna Resulzade Boyahanesi yapılmıştır.

Şark Dühan (Tütün) Şirketi'nin deposu, merkezde yer alan ve I.Dünya Savaşı'ndan önce yanan Hükümet Konağı'ndaki birimlerin önce Cumhuriyet Caddesi üzerinde bulunan ahşap binaya taşınması ve savaş sonrası bu yapının yanmasıyla, onun yerine yapılmıştır. Daha sonra bu alana günümüzdeki Doruk Çarşısı inşa edilmiştir(Kaplanoğlu, 1996, s.160; Dostoğlu, 2001, s. 104, 296).

Osmanlı Bankası: Bursa'da yeni ekonomik ilişkilerin gerektirdiği yeni kurumların yer seçme kalıbının en belirgin örneği, Osmanlı Bankası Şubesi'nin kurulmasında ortaya çıkmıştır. Banka ilk şubesini İpek Han'da açmıştır. 1863 yılında İstanbul'da kurulan Osmanlı Bankası'nın Bursa şubesi, 1875 yılında II.Meşrutiyet döneminde Koza Han'ın arkasında, Belediye'nin güneydoğusuna açılmıştır(Tekeli, 1999, s.20). Osmanlı Bankası fethedilen yerlerde devlete ayrılan beylik(miri) arazi üzerine inşa edilmiştir. 20. yüzyıl başlarında İttihat ve Terakki kulüp binası, Kurtuluş Savaşı'nda 56.Tümen karargahı, savaş sonrası yeniden Osmanlı Bankası ve daha sonra ticarethane olarak kullanılan yapı, 1980'lerin başında yıkılmıştır (Bursa Ansiklopedisi, 2002, s.358), (Şekil 4.107).
Ayrıca BursaTicaret ve Sanayi Odası 1889 yılında ticaret bölgesinde kurulmuştur.

Dükkanlar: Uzun Çarşı'da 19. yüzyılın sonları, 20. yüzyılın başlarına doğru iki katlı kagir, tek yönden ışık alan, yükseklikleri beş-altı metreyi geçmeyen tek tek veya gruplar halinde dükkânlar yapılmıştır. Estetik kaygı duyularak yapılan bu uygulamalarda, özellikle köşe yapılara daha fazla özen gösterilmiştir. Kat silmeleri, saçak silmeleri olan, söveleri, denizlik altları bezeli yapılara rastlamak mümkündür(Şekil 4.108-111).

4.2.3.2 Ulaşım Düzeninde Yaşanan Değişimler

19. yüzyılda bütünlüğü olan bir planlama stratejisinden söz etmek mümkün değildir. Ancak devlet adına yönetme yetkisini elinde bulunduran valilerin sahip oldukları vizyon çerçevesinde, günün farklılaşan sorunlarına cevap verme amacı taşıyan parçacı ve oldukça sezgisel planlama çabaları gözlenmektedir(Kırayoğlu, 2004, s.60).

Ulaşımda yaşanan değişimler sırasıyla şu şekildedir:

Ahmet Vefik Paşa (1879-1882) dönemi: Ahmet Vefik Paşa döneminde kentin ana sokakları genişletilmiş, çıkmaz sokaklar kaldırılmış, kent araç trafiğine uygun duruma getirilmiştir. Ulucami'nin güneyinden geçen doğu-batı doğrultusundaki Saray Caddesi genişletilmiş ve ismi Hükümet Caddesi olarak değiştirilmiştir(günümüzde Atatürk Caddesi). Çekirge'yi merkeze bağlayan yeni bir yol ile Çekirge Köyü, Bursa kent yerleşim alanının bir parçası olmuştur.

Hükümet Caddesi'ni dik kesen ve mezarlığı ikiye bölen Gemlik Caddesi'nin açılmasıyla, hem kent merkezine ulaşım kolaylaşmış, hem de Haussmann'ın Paris'teki uygulamalarına benzer bir biçimde eski anıtların Tanzimat dönemi yapılarıyla ilişkilenmesi sağlanmıştır.

Bu anlamda 1844 yılında Sultan Abdülmecit'in konaklaması için Temenyeri Tepesi'nde yapılan Hünkar Köşkü ile bir prestij ekseni olan İpekçilik Caddesi* gelişmiş ve yeni yönetim merkezi Hükümet Konağı ile Atatürk Caddesi üzerinden kentin ilk kurulduğu bölgede bulunan Bursa Kalesi'ne bağlanmıştır. Bu yol ağı, kent içi ulaşımını oldukça kolaylaştırmıştır. Ahmet Vefik Paşa İstanbul'daki gibi yeni bir kent merkezi

* İpekçilik Caddesi üzerinde Ermeni ve Müslüman ipek tüccarlarının ve iplikçilerin konutlarının yanı sıra yönetici konutları da yer almıştır. Bu yönelimde İpekçilik Caddesi'nin Hükümet merkezine yakınlığı da etkili olmuştur(Tekeli, 1999, s.22).Kentte sayıları az da olsa bir yabancılar kolonisi vardır. Bu kolonilerin üyeleri genellikle Rum ve Ermeni mahallerinin prestijli kesimlerinde oturmuş ve konsolosluk binalarını da buralara çekmişlerdir. Bu yabancılar içinde en büyük kesimi oluşturan Fransızlar ve Ermeniler İpekböcekçiliği Enstitüsü'nün de yer aldığı Gökdere'nin doğusunda oturmuştur. Fransız Konsolos vekili Gregoire Bay (Baille), Bursalı bir Ermeni tüccarının oğlu olup, 1900 yılı sonrasında konsolosluk binasını Gökdere vadisinde Irgandı Köprüsü'nün güneybatısına Osmanlı konağı biçiminde yaptırmıştır(Tekeli, 1999, s.22; Dostoğlu, 2001, s.248) Aynı zamanda bu bölgede -Gökdere'nin güneyinde- un değirmenleri, kuzeye doğru ova kesiminde bazı şarap ve sabun fabrikalarının bulunduğu bilinmektedir(Tekeli, 1999, s.21). Gökdere'nin doğusunda Ermeni, Hisar'ın batısında Cilimboz Deresi çevresinde Rum, Hisar'ın kuzeyinde ise Yahudi mahallesi yer almıştır. Cilimboz çevresinde Rum nüfusun bulunduğu bölgede zengin tüccar evleri, Çekirge ve Acemler yolu üzerinde Osmanlı bürokrasisinin ve üst gelir gruplarının oturduğu lüks ahşap konutlar inşa edilmiştir. Ancak bu durum, İstanbul ve İzmir'deki kadar belirgin olmamıştır(Dostoğlu, Oral, 1999, s.228).

geliştirmemiş, eski merkeze ulaşımı kolaylaştıran yeni yollar yaptırmıştır(Saint-Laurent, 1999, s.86-90), (Şekil 4.112).

Ahmet Münir Paşa (1891-1897) dönemi: Maksem Caddesi açılmaya başlanmış, Mecidiye Caddesi Maksem'e uzatılmış, Ulucami civarında Ahmet Vefık Paşa döneminde başlanan ve yarım kalan karayolları tamamlanmıştır. 1893 yılında Mudanya-Bursa demiryolunun açılmasıyla, yerli ipek Mudanya limanına taşınmıştır(Şekil 4.112).

Kenti 1701'de ziyaret eden A.Motraye adlı Fransız konuğun seyahatnamesi, Bursa'da üretilen yerli ipeğin, Mudanya limanına taşınmasıyla ilgili şu bilgileri vermektedir: "*…En çok civarda üretilen ipeklere itibar edilirdi (diğer ürünlerle birlikte uzak yerlerden gelen az miktardaki ipekle birlikte). Montagniack [Mudanya] üzerinden bu ipekler, Konstantinopolis'e götürülür, oradan da gemilere yüklenirdi*...."(Lowry, 2004, s.72,73).

Vali Mümtaz Reşit Paşa (1903-1906) dönemi: Vali Mümtaz Reşit Paşa döneminde, günümüzde de en önemli olan ve yoğun biçimde kullanılan ulaşım aksları açılmıştır. Atatürk (Mecidiye) Caddesi, günümüzdeki Fevzi Çakmak-Santral Garaj bağlantısı, Cumhuriyet (Hamidiye) Caddesi, Ahmet Vefık ve Ahmet Münir Paşa'lar döneminde yapımına başlanan ve günümüzde Fevzi Çakmak Caddesi olarak bilinen cadde tamamlanmış ve Çakırhamam, Stadyum arası ile Altıparmak Caddesi açılmıştır(Batkan, 1996, s.3), (Şekil 4.125,126). Cumhuriyet Caddesi açılırken, bölgedeki pek çok tarihi yapı tamamen veya Pirinç Han örneğinde olduğu gibi kısmen yıkılmıştır(Şekil 4.112-115).

Bursa'ya hizmet etmiş valiler tarafından gerçekleştirilen kentin fiziksel yapısına ait müdahaleler 1909 ve 1910 haritalarından izlenebilmektedir(Şekil 4.116, 4.117). Özellikle kentin kuzey-güney ve doğu-batı yönlerinde yeni ulaşım akslarının açılması (günümüzdeki Fevzi Çakmak-Maksem, Stadyum, Cumhuriyet ve Kurtuluş Caddeleri gibi), özellikle kuzey-güney yönündeki yollar, kenti 1893 yılında açılan Mudanya-Bursa demiryolu ile Karacabey-Mudanya-İnegöl karayoluna bağlamıştır. Yangın gibi afetlerle yıkılan veya harap olan mahalleler, eski kadastral durumu göz önüne alınmadan ızgara plan sistemle tasarlanmıştır. Bu anlamda Yeşil-Setbaşı, İpekçilik ve Kayhan Çarşısı haritada görülmektedir(Yenal, 1996).

1921 haritası, Yunanlılar'ın Bursa'yı işgal ettiği yıllarda yapılmış bir haritadır. Demiryolu ve karayolu, kenti daha çok kuzeye yönlendirmiş, kent dokusunda önemli bir müdahale olmamıştır. Bunun nedeni, Rumlar'ın kenti terk etmeleriyle nüfusun azalmasıdır(Şekil 4.118).

Sonuç olarak, 16. yüzyılın ikinci yarısında oldukça geniş bir alana yayılan ticaret, 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında, şehircilik projeleri sonucunda güneyde Atatürk (Saray, Hükümet), doğuda İnönü, kuzeyde Cumhuriyet (Hamidiye), batıda Cemal Nadir Caddeleri ile sınırlanan bir alana dönüşmüştür. Ulaşım sisteminin değişmesi, bölgenin kent içindeki konumunu güçlendirmiş, buna karşın birçok anıtsal yapının yıkılmasına neden olmuştur(Şekil 4.119). Ticaret yapısı olarak, han, çarşı, bedesten ve arasta köprü ile birlikte 31 anıtsal yapıdan 18 yapı kalmıştır. Atatürk Caddesi'nin güneyinde Tahtakale Hanı, Cemal Nadir Caddesi'nin batısında Bali Bey Hanı yer almıştır. Kapan Han'ın bir bölümü yol açma çalışmalarında yıkılmıştır. İnönü Caddesi'nin doğusunda Yeni Tahtakale ve Kanberler hanları ile birçok anıtsal yapı (hamam, cami, köprü) sınırları çizilen merkezin dışında kalmıştır. Cumhuriyet Caddesi'nin açılmasıyla Tahıl Han ikiye bölünmüş, Perşembe Hamamı ve Pirinç Han'ın köşeleri yıkılmıştır. Ayrıca Suphi Bey haritasında görülen Eski Yeni Han ve Karacabey hanlarının bir bölümü yıkılmıştır. Maksem'den Şehreküstü'ne inen Mecidiye Caddesi'nin açılması sırasında İpek Han'ın doğu kanadı yıkılmış, 1958 yangını sonrasında yeniden tamamlanmıştır. Mudanya ve Kepezler hanları bu caddenin kuzeyinde kalmış, sonraları Haşim İşcan Caddesi'nin açılması sırasında Kepezler hanları da (1970) ortadan kalkmıştır.

4.2.3.3 Yönetim ve Kültür Yapıları ile Hanlar Bölgesi'nin Dönüşümü

19. yüzyıl sonlarına doğru kent yönetiminde ve kurumsal yapıda görülen değişim, farklı işlevlere sahip kamu yapılarının bölgede yer seçmeye başlamasıyla devam etmiştir(Tekeli, 1987, s. 881).

Yukarıda değinilen ticaret yapılarındaki bu farklılaşma, yönetim yapılarında da kendini göstermiştir. Eski yönetim merkezini simgeleyen ve kale içinde yer alan içkale, yeni yönetim biçiminin simgesi olan Hükümet Konağı ve yerel yönetimin simgesi Belediye bölgede yer almıştır. Aynı zamanda yeni ekonomik ilişkiler içinde Batı kültüründen etkilenilmesi sonucu, tiyatrolar, eğlence yerleri gibi kültürel yapıları da beraberinde getirmiştir(Tekeli, 1987, s. 881).

Hükümet Konağı: Ahmet Vefik Paşa'nın Bursa'ya ilk geldiği dönemde (Mart 1863-Eylül 1864), yeni yönetim merkezi olan Hükümet Konağı (günümüzde Atatürk Heykeli'nin bulunduğu yerde) yapılmıştır (1863).

Hükümet Konağı, kentin doğusundaki idadinin yanında, 1863 yılında eski bir Mevlevi tekkesinin bulunduğu alan üzerinde inşa edilmiştir. Konak, yeni büyük Gemlik Caddesi'nin buraya açılması nedeniyle önem kazanmıştır. Üç katlı bu binanın planı dikdörtgen olup, tuğla, taş ve yalancı mermerden yapılmıştır. Cephesi çok sadedir. Yapının zemin katında ve birinci katında bölge kadısının odaları bulunmaktadır. İkinci kat, Vefik Paşa'nın valiliği döneminde kendisine tahsis edilmiştir(Saint-Laurent, 1996, s.111), (Şekil 4.120).

Hükümet Konağı, 1922 tarihinde çıkan bir yangın sonucu yanmıştır. K.Baykal *Tarihte Bursa Yangınları* adlı yapıtında, bu yangınla ilgili olarak şu bilgiyi vermektedir: *"Evvelce Atatürk anıtı yetinde ve civarında, şimdiki gibi daireler halinde hükümet binaları vardı ve etrafı duvarla çevrili idi. Birinci Cihan Harbi'nden önce asıl hükümet binaları yandı, daireler şimdiki Koza Borsası kuzeyinde. Perşembe Hamamı yânında bulunan şimdiki tütün deposu olan bina yerindeki ahşap yere taşınmıştı* [Doruk Çarşısı]… *Birinci Cihan Harbi sonunda o bina da tamamen yandı, muhtelif yerlere dağılan daireler çok geçmeden Cumhuriyet alanında bulunan yeni binalara nakledildi* [1925'ten sonra]"(Bursa Ansiklopedisi, 2002, s.l428).

Belediye: Ahmet Vefik Paşa'nın ikinci gelişinde yaptırmış olduğu pek çok önemli yapıdan biri olan belediye, Orhan Gazi Camisi'nin yamacında, eski Orhan Gazi İmareti'nin bulunduğu yerde 1879 yılında inşa edilmiştir. Yerel yönetimin simgesi olan Belediye, vilayet idaresinin simgesi Hükümet Konağı ile başkentin eski görkeminin simgesi Ulucami arasındaki ana caddenin yakınında yer almıştır(Saint-Laurent, 1999, s.96)

Ahmet Vefik Paşa'nın daha önce gerçekleştirmiş olduğu hastane, hükümet konağı ve tiyatro, plan ve üsluplarıyla Avrupa mimarlığı model alınarak inşa edilmiştir. Oysa, inşa edilen belediye, Avrupa'dan alınan yerel yönetim işlevi dışında, planı, inşaat yöntem ve malzemeleri açısından tümüyle Osmanlı mimarisini ve çeşitli dönemlere ait biçimlerin karışımını yansıtmaktadır. İç mekan düzeni ile Osmanlı konaklarını, cephesiyle de 17.

yüzyıla kadar görülen Bursa evlerini anımsatan bu yapı, Ahmet Vefık Paşa'nın bir yandan Batı teknolojisine hayranlık duyarken, diğer yandan Türk ve İslam geleneklerinin bir sentezi olan Osmanlı geleneğinin korunmasını arzuladığını göstermektedir(Saint-Laurent, 1999, s.l05-l17), (Şekil 4.121-124).

Yapının mimarı bölge halkından Kütahyalı Şehbender'dir. Yapı, 28 x 22 m. boyutlarında dikdörtgen bir plana sahiptir. Doğudaki ana girişten büyük bir merdivenle birinci kattaki büyük kapalı portikoya çıkılmaktadır. Batıdaki ikinci girişte bulunan çift kollu merdivenle, zemin kattaki küçük bir kapıdan geçilerek birinci kattaki portikoya ulaşılmaktadır. Zemin katta, hemen girişin ardından gelen bir holle iki tarafında küçük dairelerin sıralandığı bir koridora geçilmektedir. Bu kattan, ana girişte bulunan bir hole, oradan da üstü kapalı bir avluya ulaşılmaktadır. Merkez avludan merdivenlerle ikinci kat dairelerine çıkılmaktadır. Çatısı kiremitle kaplı olup, büyük saçakları bulunmakta ve 18. yüzyıl İstanbul Barok dönem özellikleri göstermektedir.

Yangınları önlemeye yönelik Tanzimat nizamnameleri uyarınca, inşaat malzemeleri tuğla ve ahşaptır. Bu dönem için yeni bir özellik olan, pişmiş ve yalın tuğlalar kullanılmıştır. Ahşap kemerli pencere selelerinin üstüne ya da altına, tuğladan yıldız ya da servi motifleri işlenmiştir. Bu motifler, 18. yüzyıl Osmanlı anıtlarına özgü özellikler göstermektedir (Saint-Laurent,1999, s.96)

Posta ve Telgraf İdaresi: Ayrıca haberleşmenin sadece askeri sınıf tekelinde bulunan menzil ve ulaklarla değil, tüm topluma açık posta sistemi yapılması düşünülmüştü. Bu bağlamda, Posta ve Telgraf İdaresi, Hacılar ve Kara Şeyh Camileri yakınında yaptırılmıştır. Bursa'da belediye ile aynı tarzda inşa edilmiş olan Posta ve Telgraf İdaresi de Kütahyalı Şehbender'in eseri olarak nitelendirilebilecek bir yapıdır(Saint-Laurent,1999,s.96), (Şekil 4.125).

Tiyatro: Türkiye'de İstanbul'dan sonra ilk yerleşik tiyatro, 1879'da Vali Ahmet Vefik Paşa tarafından Bursa'da kurulmuştur. Günümüzde tiyatronun, Atatürk Heykeli karşısında Ziraat Bankası ile aynı hizada bulunan iş hanı arasında bulunduğu bilinmektedir(Şekil 4.120), (Özkula, 2002, s.l0)*.

* Tiyatro, Hükümet Konağı'nın karşısında, alçak bir demir parmaklığın arkasında yer almıştır. Önünde, masa ve iskemlelerden kahve olduğu anlaşılan bir yer bulunmaktadır.

Binanın yarısı ahşap, yarısı taş olup, beyaz cephesi bir sıra sütunun üstündeki alınlıkla son bulmuştur. İçeride her birinde 36 loca bulunan iki galeri ve koltuk sıraları ile iki sıra iskemle bulunan bir orta mekan yer almaktadır. Orkestra çukurunda beş müzisyen yer alabilmiştir. Işıklandırmayı, sahne üstündeki 8-10 kadar kandil ile koridordaki gazyağı lambaları sağlamıştır. Dış cephe süslemeleri Fransız mimarisi özelliklerini taşımaktadır. İç mekan özellikleri Fransa'nın taşra tiyatrolarını andırmaktadır(Saint-Laurent, 1999, s.94).

Karakollar: Cumhuriyet Caddesi'nin batısında bulunan karakol ve çeşmenin 1900-1905 tarihleri arasında inşa edildiği düşünülmektedir. Aynı şekilde Cumhuriyet Caddesi'nin kuzeydoğu köşesinde de, benzer özellikleri taşıyan bir çeşme ile karakol binasının yer aldığı bilinmektedir. Cumhuriyet Caddesi'nin batısında bulunan yapılar ne yazık ki günümüze ulaşamamıştır(Dostoğlu, 2004, s.66), (Şekil 4.125-129).

4.3 Cumhuriyet Dönemi'nde Hanlar Bölgesi

Cumhuriyet döneminde Bursa'da sanayileşme başlamış ve bunun kente yansımaları açık bir biçimde görülmüştür. Bu anlamda sosyo-ekonomik yapıda görülen değişim özetle şu şekildedir:

- Bursa, Türkiye'nin 1.040.000 nüfusuyla beşinci büyük kentidir;
- I. Dünya Savaşı ile kentin azınlık nüfusunun (özellikle Rum ve Ermeni) yerine, tarıma bağlı yaşam süren bir nüfus yerleşmiş, kentin kültürel dokusu önemli oranda değişmiştir;
- 1930 yılında göçmenlere ipekçiliği öğretmek amacıyla İpekçilik Enstitüsü yeniden açılmıştır;
- 1923-33 arası dönem, sanayide gelişmenin özel girişime bağlandığı bir dönem olmuştur;
- II. Dünya Savaşı sonrasında devlet eliyle gerçekleştirilen Merinos, Gemlik Suni İpek Fabrikaları ile Tekel Yaprak Tütün İşleme ve Bakım Atölyesi kurulmuştur;
- Tekstil ve Otomotiv sektörü Bursa'yı çeşitlenmiş bir sanayi merkezi haline getirmiştir.

Cumhuriyet döneminde de, 19. yüzyılda olduğu gibi yeni ticaret yapıları ile yönetim ve kültür yapıları inşa edilmiştir. Ayrıca günümüzde de en önemli kent meydanı olan "Heykel" gelişmiştir. Atatürk Caddesi üzerinde otel, mağaza, pastane gibi kentin, sosyal

ve kültürel gereksinimlerine karşılık verecek kullanımlar ile, daha modern olarak nitelendirilebilecek ticari kullanımlar yer almıştır.

Cumhuriyet döneminde siyasi örgütlenmede yaşanan değişim, kent yönetimlerinde de görülmüştür. Kurulan kent yönetimleri, kentlerde gelişen bu potansiyeli yönlendirebilmek için imar düzenlemeleri ile ilk kent planlama çalışmalarını başlatmıştır(Dostoğlu, Oral, 1999, s 221).

1946 yılında K.Baykal, dönemin müze müdürü V.Kalyoncu ile Bursa Eski Eserleri Sevenler Derneği'ni kurmuş ve bu dernek aracılığıyla Bursa'da birçok anıtın restorasyonu yapılmıştır*.

Bursa'da, 1965'ten sonra sanayinin gelmesi ile birlikte kentin sosyo-ekonomik yapısı değişikliklere uğramıştır. İvme kazanan bu sanayileşme olgusu, kendisini kentin fiziki yapısında da göstermiştir. Hanlar ipek tüccarlarının büroları ve satış yerleri olarak kullanılırken, (Şekil 4.130-133) geleneksel çarşının çevresinde banka ve sigorta kuruluşları yer almıştır(Üstündağ, 1999, s.113), (Şekil 4.134,135)**.

Cumhuriyet döneminde Hanlar Bölgesi, yaşanan depremler ve yangınlardan çok etkilenmiştir. 1927'deki büyük çarşı yangınında, Kapalıçarşı'da Koza Han ile Tuzpazarı arasındaki bölüm tamamen yanmış ve sonraki dönemde Açık Çarşı adıyla anılmıştır(Akkılıç, 2003, s.74).

24 Ağustos 1958 yılında çıkan yangında, bedesten, Sahaflar Çarşısı, Emir Han, Kapalıçarsı, Koza Han (kısmen), Aynalı Çarşı, Kuyumcular Çarşısı, Ticaret Borsası (kısmen), Gelincik Çarşısı, Yorgancılar Çarşısı, Erakıyeciler, Saraçhane, Bakırcılar Çarşısı, Kavaflar Çarşısı, İvaz Paşa Çarşısı, Sipahi Çarşısı, Köfüncüler Çarşıları ile Çıra Pazarı yangından çok etkilenmiştir(Akkılıç, 2003, s.74).1958 yangını öncesi ve

* Kazım Baykal'ın başlıca eserleri: Bursa ve Anıtları, 2000 yıllık Bursa'nın Belediyesi, Bursa'da Ulucami, Tarihte Bursa Yangınları, Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu Onarımları -16brosür-(1946-1982), (Baykal, 1948).

** Örneğin, Cumhuriyet Caddesi'nin kuzeyinde ülkede koza üretimini artırmak ve üreticileri korumak amacıyla 1 Mayıs 1940'ta Koza Tarım Satış Kooperatifleri Birliği, kurulmuştur(Bursa Ansiklopedisi, 2002, s.l074-1075).

sonrasında Hanlar Bölgesi Y.Bubik tarafından (Bkz.Ek 3,4)'de ayrıntılı olarak anlatılmıştır(Bubik, 2003).

4.3.1 Hanlar Bölgesi'nde Yeni Ticaret Yapılarının Oluşumu

19. yüzyılda batılılaşma ile birlikte yönetim ve kültür yapılarının yapılması ile başlayan değişim süreci, Cumhuriyet döneminde de gelişerek devam etmiştir(Şekil 4.136,137). Bu dönemde sırasıyla yapılan ticaret yapıları şunlardır:

Yapı ve Kredi Bankası: Belediye'nin arka girişindeki meydana bakan Yapı ve Kredi Bankası'nın Bursa şubesi 1948 yılında açılmıştır. Yapının mimarı E. Onat'tır(Arkitekt dergisi, 1949; Oğuz, 1999, s.l61). Yapının genel karakterine bakıldığında, E.Onat'ın yapıyı geniş saçakları, dikdörtgen pencereleri, özgün cephesi ile geleneksel Türk Evi'nin modern bir anlayışla yorum olarak düşündüğü görülmektedir. Yapı Kredi Bankası, bulunduğu tarihi çevreye ağır taş kaplamalarla uyum sağlamaya çalışan döneminin genel yaklaşımlarının aksine, hafif, sade ve plan çözümüyle rasyonel bir yapıdır(Yılmaz, 2002, s.23), (Şekil 4.138,139).

Betonarme olarak yapılan binanın zemin katı, müşteri hizmetlerine ayrılmış ve serbest mekan anlayışıyla tasarlanmıştır. Asma katta, bankanın yönetim birimleri ve dinlenme odası, bodrum katta kasa dairesi, depo vb. ikincil işlevler yer almaktadır. Katlar arasındaki ulaşımı sağlamak amacıyla, tüm katlarda devam eden bir merdiven bulunmaktadır. Bu yapıda E.Onat, işlev ve strüktürü göz ardı etmeden, estetiği arayan bir anlayışla, plan kurgusunda netliği ve yapının boyut ve oranlarındaki insani ölçeği ön planda tutmuştur(Yılmaz, 2002, s.23).

Emlak Bankası: Atatürk Caddesi üzerinde yer alan Emlak Bankası, 1948 yılında yapılmış olup, mimarı bilinmemektedir. Cumhuriyet döneminin mimari özelliklerini taşımaktadır. Yapı, bodrum+3 kattan oluşacak şekilde, betonarme olarak yapılmış ve tamamı taş ile kaplanmıştır.

Giriş cephesi oldukça geniş, yan yollara bakan diğer cepheleri dardır. Bu cephelerden de yapıya girişler bulunmaktadır. Yapı simetrik olarak tasarlanmıştır. Giriş, zemin katta içeriye çekilerek, birinci katta yer alan balkon aracılığıyla tanımlı bir duruma getirilmiştir. Yapının tüm cephelerinde tek bir pencere oranı hakimdir. Girişin iki

yanındaki pencere boyutlarında farklılık yaratılmış, cephelerde çıkma yapılmamıştır. Yapı, tarihi çevreye uyum sağlamak için, taş kaplanmıştır. Bu şekilde ağır bir görünüme sahip olsa da sade, düzenli, net, kararlı bir tasarım anlayışı olduğu anlaşılmaktadır(Yılmaz, 2002, s.23,24), (Şekil 4.140).

Merkez Bankası: Ş. Vanlı ve E. Gömleksizoğlu işbirliği ile gerçekleştirilen yapıda, bağımsız biçim arayışları aranmıştır. Merkez Bankası, 1965 yılında ulusal bir yarışma ile kazanılmış bir projedir. Cumhuriyet dönemi öncesi ve sonrası mimari izlerini taşıyan yapı, gerek konumu gerekse özgün karakteriyle, Bursa'nın mimari gelişimini yansıtması açısından önem taşımaktadır.

Projenin oluşumundaki anafikir, yapının içinde geçen yaşantıyla uyumlu olmasıdır. Binada banka ve konut gibi farklı fonksiyonlar bir arada yer almıştır. Dönemin bankacılık anlayışının dışarıya kapalı olması nedeniyle bankacılığın katı ve kuralcı yaklaşımının yapıya yansıtılması düşüncesi, dikdörtgen banka holünden, taşıyıcı sistemin temel kararlarına kadar, tüm tasarım kararlarında etkili olmuştur(Yılmaz, 2002, s.25). Betonarme olarak tasarlanan binanın ön cephesinde, banka ve lojman için iki ayrı giriş düzenlenmiştir. Zemin katta, müşteri holü, holün gerisinde banko ile ayrılmış bölümde aktif servisler ve holün sonunda da vezne yer almaktadır. Asma katta, muhasebe, toplantı odaları ve sağlık birimi bulunmaktadır. Diğer banka binalarında da olduğu gibi müşteri holünün üzerinde galeri boşluğu bırakılarak, ferah bir iç mekan yaratılmak istenmiştir(Yılmaz, 2002, s.25).

Asma katın üzerinde, lojmanların yaşama ve mutfak bölümleri yer almıştır. Bursa manzarasının arka cephede olması nedeniyle lojmanların yaşama mekanları kuzeyde yer almıştır. İki katlı olarak tasarlanan lojman birimlerinin yatma bölümleri ise, güney cepheye yerleştirilmiştir. Yatak odaları pencere yerine teraslar aracılığıyla ışık almakta ve bu şekilde bankanın genel karakteriyle uyum sağlamaktadır. Lojmanların üstünde yer alan teras katında, sosyal tesisler yapılmıştır(Yılmaz, 2002, s.25), (Şekil 4.141,142).

Yapının taşıyıcıları içte ve dışta brüt betondur. Duvarlar beyaz renk ile boyanmış, doğramalarda da alüminyum kullanılmıştır. Merkez Bankası ön ve arka cepheleri, düşey olarak eşit bölümlere ayrılmıştır. Bu bölümleri birbirinden dışarıda kendini belli eden, brüt beton taşıyıcılar ayırmaktadır. Ön cephede yapının genel karakterini simgeleyen

masif yüzeyler bulunmaktadır. Bu masiflik, kaldırımı örten arkad aracılığıyla, yoldan geçen insanların rahatsızlık duymayacağı şekilde tasarlanmıştır. Yatak odalarının bulunduğu kısımlarda, bırakılan teraslar ve üst katta yer alan sosyal tesislerle, cephede yer yer boşluklar yaratılmıştır. Arka cephede ise, manzaranın ve lojmanların yaşama kısımlarının yer alması, boşluk oranının, ön cepheye nazaran ağırlıklı olmasını gerektirmiştir(Yılmaz, 2002,s.25).

Hal: Tuz Pazarı'nda M. H. Demir ve F. Akozan tarafından 1950 yılında inşa edilen hal, çarşı ve dükkanlar kısmı ile, asıl hal ve dükkanlar olmak üzere iki grup olarak tasarlanmıştır. Yapının mimarları kentin mimari karakterini dikkate alarak, kentin kubbe ve tonozlarını hatırlatan bir tasarım yapmışlardır. Çarşı kısmının üst örtüsü, çapraz tonoz betonarme plak olarak tasarlanmıştır. Hal, şehircilik açısından Bursa'ya kattığı fonksiyonu ile önemli bir yapıdır(Oğuz,1999, s.l83).

Yapıyı oluşturan kısımlar şunlardır: Üstü örtülü yaklaşık 500 m² holde satışın yapıldığı esas çarşı bölümünde, dükkanlar ve girişler; birinci katta bürolar, bodrumda her dükkana ait münferit depolar, genel depo, genel kullanımlı tuvaletler ve soğuk hava depoları

bulunmaktadır. Çarşı ise yapının diğer tarafina inşa edilmiş olup, zemin katta dükkanları ve genel kullanımlı tuvaletleri ve üst katta da büroları içermektedir. Bu bölümün bodrum katında, kalorifer dairesi ile kömürlük bulunmaktadır. Yapının esas örtülü çarşı kısmı, betonarme iskelet, arası tuğla dolgu ile inşa edilmiştir. Diğer kısımlar ise, yığma tuğla duvarların taşıdığı, betonarme döşeme plakları olarak yapılmıştır(Oğuz, 1999, s.180,183; Arkitekt dergisi, 1950, s.147-152), (Şekil 4.143-145).

4.3.2 Hanlar Bölgesi'nde Yönetim ve Kültür Yapılarının Oluşumu

Bölgede ticaret yapılarının yanı sıra, yönetim ve kültür yapıları da yer almıştır. Cumhuriyet döneminde Vilayet, Deftardarlık ve Adliye'den (kent müzesi) oluşan yönetim yapıları ile, Tayyare Kültür Merkezi, Halkevi ve Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu'ndan oluşan kültür yapıları yapılmıştır. Bu yapılar Cumhuriyet'in I. ve II. Mimarlık Dönemi ürünleri olarak Bursa'da özgün bir yere sahip olmuştur. Hanlar Bölgesi bu yapılarla birlikte, doğuda İnönü, kuzeyde Cumhuriyet, batıda Fevzi Çakmak ve

güneyde Atatürk Caddeleri ile sınırlanmış bir ticaret ve kültür merkezi niteliğine kavuşmuştur(Bursa Defteri, 2000, s. 20; Bursa Defteri, 2001, s. 9).

Vilayet : Bursa'da Cumhuriyet Alanı'nda 1925 yılında inşa edilen ve I. Ulusal Mimarlık Dönemi yapısı olan Vilayet, 1928 yılında kullanılmaya başlanmıştır(Bursa Ansiklopedisi, 2002, s.1690). 18 Mart 1925 tarihli Yeni Fikir gazetesinde Vilayet'in yapımı ile ilgili olarak şu bilgiler yer almaktadır: *"Hükümet dairesinin yanması üzerine, dağınık olarak kentin değişik semtlerindeki binalarına yerleşen hükümet daireleri bir araya toplanmak üzeredir. Birçok daireyi kapsayacak bir biçim ve büyüklükte yapılmakta olan Hususi Muhasebe Binası'ndan (Vilayet Binası) başka, şimdi de yıkılan evrak mahzeni yanındaki bina yerine yapılacak olan Maliye Binası da (Defterdarlık), Hususi Muhasebe Binası müteahhitleri C. ve E. H. Ayverdi Beylere kırk bin liraya verilmiş ve inşaata yakında başlanması kararlaştırılmıştır. Kentin gelecekte alacağı şekli gösteren projede meydan olarak gösterilen Sarayönü (Cumhuriyet Alanı) bu yeni ve güzel binalarla kente başka bir güzellik verecektir*" (Bursa Ansiklopedisi, 2002, s.1690).

Resmi kayıtlardan mimarın kim olduğu belirlenememiştir*. Bursa Vilayet binasının özgün mimari projesi ters 'U' şeklindedir. 'U' planın boş olan kısmı, Türk Ticaret Bankası tarafındadır. Fakat değişik dönemlerde 'U' planının boşlukları doldurularak, özgün mimarisi yok edilmiştir. Birinci Ulusal Mimarlık dönemi temel özelliklerinden olan ön cepheci anlayış, bu binada tam anlamıyla egemendir. Atatürk Heykeli'ne bakan cephe ön cephe olarak seçilmiştir. Atatürk Caddesi cephesi, ön cephe ile yarışmayan bir anlayışla ele alınmış, diğer cepheler ise geri planda bırakılmıştır. Yapının simetri aksında bulunan girişi, Osmanlı dönemi portikleri şeklinde düzenlenmiştir. Ön cephede yer alan ikinci kat pencere kemerlerinin üstünde çini bezemeler bulunmaktadır(Durak, 2002, s.14), (Şekil 4.146-149).

Defterdarlık ve Adliye: Cumhuriyet Alanı'nı tanımlayan diğer yapılar, Adliye ve Defterdarlık (Maliye)'tır. 1925 yılında müteahhit C. ve E.H.Ayverdi tarafından inşa edildiği düşünülen bu yapılar, I.Ulusal Mimarlık Dönemi yapılarıdır.

* K. Baykal, Bursa ve Anıtları kitabının ikinci baskısında "Yapılan Onanm ve Yoklama Değişiklerinin Listesi '' başlığı altında verdiği Vilayet, Adliye ve Defterdarlık binalarının mimar ve yüklenicisinin E. H. Ayverdi olduğunu açıklamıştır. K.Baykal, bu bilgiyi kendisine E. H. Ayverdi'nin verdiğini belirtmiştir(Bursa Ansiklopedisi, 2002, s.1690).

Yapılar bodrum+2 kattan oluşmaktadır(Bursa Ansiklopedisi, 2002, s.1690), (Şekil 4.150-151). Maliye binasının bodrum katında depolar ve kazan dairesi, zemin katında muhasebe ve milli emlak servisi, üst katında ise gelir müdürlüğü, personel servisi ile defterdar ve yardımcıları bulunmaktadır(Durak, 2002, s.14).

21 Mart 1925 Yeni Fikir gazetesinde, Maliye Binası temelinin 19 Mart günü atıldığına ilişkin bir haber de yayınlanmıştır: *"Saray meydanında yıkılan evrak mahzeni yerine yapılması kararlaştırılan Maliye Binası'nın (Defterdarlık) temel atma töreni vali, belediye başkanı, ileri gelen görevliler, basın ve kentliler toplanarak Pazar günü (19 Mart 1925) yapılmıştır. Evvelce de yazıldığı gibi müteahhit Celal ve mühendis Ekrem beylerin, yapımını 40.600 liraya aldıkları binada 28 oda, bir salon bulunacak, tavan ve döşemeler beton olmak üzere üç katlı olarak meydana getirilecektir. Bina sekiz ay içinde tamamlanmış olacaktır…."* (21 Mart 1925 Yeni Fikir Gazetesi)

Atatürk Anıtı ve Cumhuriyet Meydanı: Osmanlı'da kamusal alan olarak meydanlar oluşmazken, Cumhuriyet'le birlikte kentlerde girişilen ilk faaliyetlerin meydan yaratmak olduğu görülmektedir. Bu anlamda Bursa'da, Cumhuriyet Meydanı açılmıştır(Aslanoğlu, 1998, s.l96), (Şekil 4.152-156).

Cumhuriyet Meydanı, resmi yapıların yer aldığı Batılı anlamda bir alan olması açısından önemlidir*. Alanın ortasında bulunan Atatürk Anıtı'nın N.Sirel tarafından 1925 yılında yapımına başlanmış ve anıt 29 Ekim 1931 tarihinde açılmıştır. Günümüzde birçok yeni alan inşa edilmiş olsa da, modern anlamda kent merkezini oluşturan alan, Cumhuriyet Meydanı olmuştur(Kaplanoğlu, 2003b, s.37).

Tayyare Kültür Merkezi: Tayyare Kültür Merkezi, Türk Hava Kurumu tarafından sinema ve tiyatro yapılması için 1930 yılında uluslararası mimari proje yarışması sonucunda yaptırılmıştır. Bu yarışmaya Türkiye ve Avrupa'dan bir çok mimar katılmış, yarışmada birinciliği Ulusal Mimarlık Dönemi'nin önemli mimarlarından A.H.Koyunoğlu kazanmıştır. Bu yapının 13.08.1992 tarihinde BKTVKK tarafından restorasyon projesi

* Aslında bu alanın, 1880'li yıllardan başlayarak oluşmaya başladığı görülmektedir. Hükümetin burada olması nedeniyle, Hükümet Meydanı olarak anılan bu meydanda birçok resmi binanın bulunduğu -bugünkü kadar geniş olmasa da- bir alan olduğu, valiliğin çevresinin de duvarlarla çevrili olduğu görülmektedir.

onaylanarak, proje müelliflerinin sorumluluğunda inşaatı bitirilmiş ve 1994 yılında Kültür Merkezi olarak kullanıma açılmıştır(Oğuz, 1999, s.l61), (Şekil 4.157-160).

Halkevi: Halkevleri, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında toplumu modernleştirmek ve çağın gerektirdiği kültürel dönüşümü gerçekleşmesi bağlamında, kentte önemli bir yere sahip olmuştur(Akkılıç ,2001b, s.39).

Atatürk'ün son Bursa gezisinin ardından, 19 Şubat 1938 günü Halkevlerinin 6. kuruluş yıldönümü dolayısıyla düzenlenen bir toplantıda, Bursa Halkevi için modern bir bina yapılması kararı alınmış ve Bursa Halkevi'nin yaptırılması için proje yarışması açılmıştır[**]. M.Belen'in birinciliği kazandığı yarışmada, projenin birinci kısmı ihale edilmiş ve 15 Mayıs 1940'da bitirilmiştir. Bursa Halkevi, Temmuz 1940'dan itibaren bu yeni ve modern yapıda çalışmalarına başlamıştır(Oda Tiyatrosu)(Kaan, 2001, s.43), (Şekil 4.161-163).

Halkevinin, M.Belen'in tasarımına göre, giriş katında eğitim mekanları, toplantı alanları, gösteri ya da oyunların yer alabileceği büyük bir salon, birinci katta idari birimler ile toplantı salonları yer almıştır. İkinci katta ise, salonun balkon katı, toplantı odası ile yönetim için gerekli mekanlar tasarlanmıştır. Ayrıca her katta ortak kullanım alanları düzenlenmiştir.

Yarışma raporunda Belen, yapının inşaatının betonarme iskelet olmasına karar vermiş ve çatının da kiremit örtülü ahşap çatı olmasını uygun görmüştür. Yer döşemesi için desenli karolar, Atatürk katı olarak tasarlanan ve parti yönetimine tahsis edilen ikinci katta ise yerlerin parke olması düşünülmüştür. Verandanın zemini mermer kaplama olarak tasarlanmıştır(Mutman, 2002, s.18,19). Halkevinin yapılmasıyla, kentin kültür etkinliklerinin yer aldığı eksene yeni bir yapı daha eklenmiştir.

Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu: 1950-1951 yılında Dr. E. R. Akyürek, Halkevi'nin eklentisi olarak Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu'nu yaptırmıştır. Tiyatronun üst katı Marmara

[* *] Halkevi'nin ilk açıldığı Setbaşı'ndaki eski Türk Ocağı binası yetersiz olduğu için, tiyatro etkinlikleri bir süre Ünlü Cadde'de bulunan Milli Sinema'da, 1937'den itibaren de Koza Han karşısındaki 450 kişilik gösteri salonu olan ve 1940'lı yılların sonunda yanan İstanbul Sineması'nda sürdürülmüştür.

Sineması, alt katı Tan Sineması olarak kullanılmıştır. 1957 yılında ise dönemin Bursa Valisi İ.S. Çağlayangil'in çabasıyla, sinema boşaltılarak tiyatro salonu yapılmış, yapı aynı yıl Devlet Tiyatroları'na devredilerek, 28 Eylül 1957'de açılmıştır(Özkula, 2002, s, 110).

Günümüzde Bursa Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü'ne bağlı, Bursa Devlet Tiyatrosu Müdürlüğü'nün yer aldığı yapıda Ahmet Vefik Paşa Sahnesi, Oda Tiyatrosu, Çocuk Tiyatrosu, ayrıca zamanla ilave yapılan yeni mekanlar ve ilk tasarıma göre farklı işlev kazandırılan birimler yer almaktadır. Ayrıca, Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu dışında, Heykel Sağlık Ocağı, 1982 yılında Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu'nun yanında hizmete girmiş olan Bursa Devlet Güzel Sanatlar Galerisi, Yıldırım Kaymakamlığı ve tiyatro biriminin üst katında da, yapıya sonradan ilave edilmiş olan idari birimler bulunmaktadır(Mutman, 2002, s.18,19),(Şekil 4.164).

4.3.3 Planlama Çalışmaları

4.3.3.2. 1923-1960 Arası Dönemde Planlama Çalışmaları

1923- 1960 arası dönem, gelenekçi toplum yapısından sanayi toplum yapısına geçişin yaşandığı, henüz kentin geleneksel yapısının bozulmadığı fakat kentleşme baskılarının başladığı bir dönemdir. Bu yıllar arasında kent planlaması, yabancı planlama uzmanları tarafından gerçekleştirilmiş, planlamada yerel kurumların etkisinin olmadığı görülmüştür[*]. Bu dönemde yabancı uzmanlarca gerçekleştirilen kent planları aşağıda belirtildiği şekildedir:

1924 Lörcher Planı: 1924'de Alman K. Lörcher tarafından yapılmıştır. Bursa kentinin tümünü kapsayan bu planlama çalışması sonucunda, Atatürk Caddesi Hisar girişi açılmış(BBB, 2001, s.l2), [**] 1925 ve sonrasında yönetim yapılarını oluşturan Vilayet, Defterdarlık ve Adliye, 1931'de Atatürk Anıtı ve Tayyare Kültür Merkezi (Tayyare Cemiyeti Tiyatrosu) ile 1940 yılında Halkevi, bu plan kararları doğrultusunda yapılmıştır(Akkılıç, 2001b, s.80).

[*] Bursa'nın en eski planı Niebuhr tarafından 1837'de çizilmiştir(Şekil 4.165). Bu harita, geleneksel merkez ve çevresindeki Ermeni, Rum ve Musevi mahallelerini de içermektedir.

[**] Bahçe Kent akımının etkisinde kalması nedeniyle, mevcut dokuyu yok sayan bir anlayışla yapılmıştır.

Bu planlama ile ticaret merkezine eklemlenen bir yönetim merkezinin oluşması sağlanırken, Atatürk Caddesi günümüzdeki gibi kentin en önemli aksı olmuş, Hanlar Bölgesi'nin merkezi konumu güçlenmiştir.

1941 Prost Planı: K.Lörcher'in kent dokusunu önemsememesinden dolayı 1938 yılında Fransız uzman H. Prost'a yeni bir plan yaptırılmıştır. Bu plan, Fransızlar'ın aksiyal planlama ilkeleri doğrultusunda 1941'de tamamlanmıştır(Bursa Defteri, 2000, s.20). Prost, bir yandan kentin yollarını motorlu araçlara uygun hale getirmeyi amaçlarken, diğer yandan da Bursa ovasını bir ölçüde yerleşmeye açmıştır(Kuşdil, 1993, s. 201). Ulucami-Atatürk Caddesi bu plan kararlarına göre açılmıştır(BBB ,2001, s.12). (Şekil 4.166).

Bu plan doğrultusunda kentte var olan akslar güçlendirilirken, anıtsal yapılar röper alınmıştır. Atatürk Caddesi aksını Yeşil'e taşıyan tarihi merkezlerde lineer bir bütünlük arayan bu yaklaşımın izleri günümüzde de hissedilmektedir. Ancak planda öngörülmeyen derecede yoğun yapılaşma, akslara röper olan önemli yapı ya da yapı gruplarının algılanırlıklarını ortadan kaldırdığı için, günümüzde bu akslar tanımsız hale gelmiştir. Özellikle kentin üç önemli caddesiyle çevrelenen Hanlar Bölgesi, kent dokusu içinde hissedilememektedir.

1960 Piccinato Planı: 24 Ağustos 1958'de Kapalıcarşı'nın doğusunda, Ulucami'nin kuzeyinde bulunan bir kitapçı dükkanında, cilt yapımı için kullanılan gaz ocağının devrilmesi sonucu çıkan yangında, birçok işyeri, içindeki mallar ile birlikte yanmış ve büyük maddi kayıp meydana gelmiştir(Şen, 2003, s.98), (Şekil 4.167-175). Bu yangından sonra dönemin Belediye Başkanı R.Oyal'ın girişimleri, İller Bankası ve Emlak Bankası'nın desteği sağlanarak, mimar E.Canpolat'ın baş uzmanlığında bir İmar Planlama Bürosu kurulmuş ve 1960 yılında İtalyan şehircilik uzmanı L.Piccinato'nun danışmanlığında 1/4.000 ölçekli Bursa Nâzım Planı hazırlanmıştır(Bursa Defteri, 2000, s. 20)[*].

[*] Piccinato tarafından yapılan bu plan, Bursa için çok büyük bir şanstır, çünkü korumaya önem vermektedir, Piccinato'nun İtalya'da son derece sağlıklı korunmuş Rönesans dönemi kentlerinde plan yapan bir uzman kişi olması ve burada da değerli uzman kişilerle birlikte çalışması, Bursa için hazırladığı planda koruma bilincini ön planda tutmasını sağlamıştır(Aslanoğlu, 1999, s.20).

Piccinato, kentin Ankara-Bursa-Mudanya yolu üzerinde yeni doğu-batı ekseninde lineer bir biçimde gelişmesini önermiştir. Bu gelişmeyi desteklemek için kentin doğu ucu olan Ankara yolu üzerinde küçük sanayinin gelişmesini planlarken, Mudanya yolu üzerinde bir Organize Sanayi Bölgesi'nin kurulmasını öngörmüştür(Piccinato, 1961). Bu plan, kentte ekonomik ve sosyal anlamda bir dönüşüm yaşatmıştır.

Piccinato, 1958 yangınının Hanlar Bölgesi'nde tarihi dokuya eklemlenmiş niteliksiz yapıların temizlenmesi fırsatı doğurduğunu belirtmiştir(Piccinato, 1961, s.1243). Bu kapsamda hazırlanan planda, kentin anıtsal yapılarının korunmasına ve ortaya çıkarılmasına önem verilmiştir. Piccinato Planı'nda Hanlar Bölgesi özel proje alanı olarak değerlendirilmiş ve hazırlanan projeyle bölgenin bir kentsel ticari merkez olarak kullanımı önerilmiştir. Ayrıca Prost'un tanımladığı akslar korunarak, net olarak ayrılmış fonksiyonel bölgeler belirlenmiştir. Santral Garaj civarında oluşturulan yeni iş merkezi ile tarihi merkezin kuvvetli bir ticaret aksıyla birbirine bağlanması, planın genel ilkelerini oluşturmuştur(Piccinato,1961), (Şekil 4.176,178). Yeni merkez kuzeyde açılan Fomara (Fevzi Çakmak) Caddesi, yönetim merkezi ise Haşim İşcan Caddesi üzerinde geliştirilmiştir. Altıparmak, Fevzi Çakmak ve Zafer Meydanı'nda bulunan sıra dükkanlar, önemli ticaret aksları oluşturmuştur(Kırayoğlu, Tanyeli, vd, 1999, s.9-26).

Kütle ve alanları iyi tarif eden bu proje genel anlamda olumlu bir bütünlüğe sahip olmasına karşın, yaya ve araç sirkülasyonunu yoğun bir biçimde bölgeye taşıması, otoparklar için çok fazla yer ayrılması ve Ulucami Caddesi ile Fevzi Çakmak Caddesi'ni birleştirmeyi amaçlaması -İpek Han'ın doğu kanadı ile çakışmasından dolayı- projenin olumsuz özellikleri olarak görülmektedir(Kırayoğlu, 2004, s.64).

Günümüzde Bakırcılar Çarşısı'nın bulunduğu alanda Piccinato, iki katlı, ortası avlulu bir pasaj tasarlamış, ancak bu proje gerçekleşememiş ve Bakırcılar Çarşısı, üzeri tonoz ile örtülü Kapalıçarşı'nın devamı niteliğinde bir yapı olarak inşa edilmiştir. İpek Han ve Bedesten arasında kalan dükkanlar için de yeni yapılaşmalar önermiş, Koza Han girişinin daha iyi algılanabilmesi amacıyla hanın girişi dışında kalan Uzun Çarşı'nın üzerinin kapatılması düşünülmüş, ancak uygulamalarda bu gerçekleştirilememiştir. Ayrıca Piccinato'nun Hacı İvaz Paşa Çarşısı için önerdiği yapının yerine, çarşının aslına uygun olarak yeniden inşa edildiği görülmüştür. Planda üzerleri açık olarak görülen İpek Han-Bedesten arasında kalan dükkanlar ile Yorgancılar Çarşısı-Bedesten arasında kalan dükkanların da üstü örtülmüştür. Ancak

Piccinato çok sınırlı bir plan yapmış, bölgenin doğusunda yer alan Tuz Han ve Çukur Han, Tahıl Han ve diğer anıtsal yapılara ait bütüncül bir planlama öngörülmüştür.

Bu proje kapsamında, han yapıları rehabilite edilip çevreleri temizlenirken, dokuyu tamamlayan Kapalıçarşı tasarlanmıştır. E. Canpolat'ın hazırladığı Kapalıçarşı projesine göre, çarşının doğu ve batı girişlerinde açılan birer merdivenle bodrum kat ilave edilmiştir. Kapalıçarşı ana aksı, özgün tasarımındaki gibi tek katlı değil, bodrum, zemin ve birinci kat olmak üzere üç katlı olarak planlanmıştır. Eskiden iki çıkışlı olan batı çıkışı teke indirilmiştir(Akkılıç, 2003, s.74)[*]. Kapalıçarşıda işyerleri yeniden faaliyete geçtiğinde, özellikle kapalıçarşı çevresindeki işlevlerin değiştiği görülmüştür. Geleneksel işlevler (sahaflar, saraçlar, bakırcılar, kalburcular vb.) ile küçük el imalatı yapan zanaatkarlar merkezden daha uzak yerlere taşınmıştır (Üstündağ, 1999, s.105-106).

Prost ve Piccinato'nun yapmış olduğu imar planları Bursa'nın gerçeklerini yansıtmıştır. Ancak bu planların 1/1000 ölçekli uygulama imar planlarının olmayışı, planların uygulanamama nedenlerinin başında gelmektedir. Bu planın koruma ve uygulama imar planları zamanında yapılmadığı için, eski kent dokusuna yoğunluk ve kat verilerek apartmanlaşma teşvik edilmiştir. 1964 yılında kat mülkiyeti yasasının çıkması, Bursa'da mevcut kentin yıkılıp yapılmasını hızlandırmış, 1978'de tarihi kent bölgeleri üzerinde sit ve koruma kararları alınıncaya kadar, kent dokusu tahrip edilmiştir(Altaban, 1999).

4.3.3.2. 1970-2006 Arası Dönemde Planlama Çalışmaları

1960'lı yıllardan sonra, ekonomik, sosyal ve fiziksel oluşumlar birbirini etkilemiş, kentin kimlik ve imaj öğeleri temelde hızlı bir tanımsız ve belirsiz bir sürece girmiştir. Hızlı sanayileşme ve motorlu araç sayısındaki artış sonucunda, Prost ve Piccinato'nun yaptığı planlar kentin gelişme hızının gerisinde kalmıştır. 1976-1984 yılları arasında, tarihi doku ve geleneksel merkezin korunması amacıyla merkezde yapılaşma ve yükseklik kontrolü uygulanmış ve merkezde bulunan işlevler kuzeye taşınmıştır. Merkez, hızlı bir yapılaşma içinde zarar görmüş ve bu durum 1978 yılında alınan sit kararlarına kadar sürmüştür.

[*] Yangından sonra E.Canpolat'ın Hanlar Bölgesi ile ilgili olarak hazırladığı proje, 1960-63 yılları arasında uygulanmıştır. E.Canpolat'ın yönetiminde, İpek Han, Fidan Hanı, Emir Han ve Kütahya Han'ın onarım ve restorasyon çalışmalarına başlanmış, Bedesten ise Vakıflar tarafından onarılmıştır(Canpolat, 1999, s.24).

1976 Bursa ve Çevresi Planı: 1970 yılında kurulan Nazım Plan Bürosu Bursa için bir ilk olmuştur. 1976 yılında 1/25.000 ölçekli İmar İskan Bakanlığı tarafından Nazım Plan Bürosu'nca Bursa ve Çevresi Nazım Planı hazırlanmıştır(BBB, 2000), (Şekil 4.179). Bu planın temel hedefi, kentin desantrilizasyonunu gerçekleştirmektir. Ancak 1/25.000 ölçekli Nazım İmar Planı'nın alt ölçekli planlarının hazırlanmaması nedeniyle uygulama aşamasında güçlükler yaşanmıştır. Oldukça detaylı ve titiz bir çalışmanın sonucu olan bu planlamanın alt ölçekte planlarının hazırlanmamasına, yerel ve merkezi yönetim arasında yaşanan yetki ve görev kargaşası neden olmuştur(Piliçer, 1995, s.112).

1979 Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu (GEEAYK) Kararları: 1978 yılında Bursa'nın tarihi, arkeolojik ve doğal sit alanları belirlenmiştir(BBB,2000). Bu anlamda 1979 yılında GEEAYK kararlarında, Hanlar Bölgesi ve çevresi ile ilgili bazı kararlar alınmıştır. Merkezi İş Alanı, Kayhan Mahallesi'nin kuzeyine, Haşim İşcan Caddesi aksına kaydırılırken, mevcut ticari merkez işlevini korumuştur. Bölge ile ilgili koruma projelerinin Kültür Bakanlığı ve Bursa Belediyesi tarafından hazırlanarak Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'na (BKTVKK) sunulması istenmiştir(GEEAYK,1979). Bu bölgede Koruma Amaçlı İmar Planı yapılıncaya kadar BKTVKK'nun uygulamalardan sorumlu olduğu belirtilmiştir.

1984 Nazım Planı: 1/5000 ölçekli Nazım Plan, Bursa Nazım Plan Bürosu'nca hazırlanmış ve Bayındırlık ve İskan Bakanlığı tarafından onaylanmıştır. Bu plan, merkez bağlamında incelendiğinde, yetersiz kaldığı ve geçiş dönemi koşullarının ötesine gitmediği anlaşılmaktadır. Merkezin kuzeye kaydırılması planları bu planda da sürdürülmüş, ticaretin ana arterler boyunca ışınsal gelişimi öngörülmüştür. Plana göre ova koruma alanları belirlenmiş ve ilgili kuruluşlarla protokoller imzalanmıştır. 1987 yılında Bursa, Büyükşehir statüsüne (BBB) kavuşmuştur(Şekil 4.180).

1988 Merkez (Reyhan, Kayhan ve Hanlar Bölgesi) Koruma Amaçlı İmar Planı:

ODTÜ tarafından yapılan bu planlama ile, kent merkezinin tarihi değerleri korunarak, bütünlüğünün sağlanması ve yaşam standartlarının yükseltilmesi amaçlanmıştır(Şekil 4.181-183).

Koruma İmar Planı, Hanlar Bölgesi ve bölgenin kuzeyinde yer alan Reyhan Mahallesi ile doğusunda bulunan Kayhan Mahallesi'nden oluşmaktadır. Proje alanını çevreleyen yollar, batıda Cemal Nadir Caddesi, güneyde Atatürk Caddesi, kuzeyde Haşim İşcan Caddesi ve doğuda Gökdere doğal eşiğidir .

Bu planlama ile Hanlar Bölgesi, Reyhan ve Kayhan mahallelerinin bütünlüğünün sağlanması, proje alanında oturan, yaşayan ve çalışan nüfusun koruma ve yenileme sonucunda dışlanması önlenerek, projenin sosyal planlama ile birlikte ele alınması ve planın Belediye, kişi ve ailelere getireceği kısıtlamalara karşı etkin potansiyellerin yaratılması hedeflenmiştir(ODTÜ, 1989).

Bursa Merkez -Reyhan, Kayhan, Hanlar Bölgesi- Koruma Amaçlı İmar Planı, son değişiklikleriyle birlikte 1992 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu planda, kentsel yaşam alanları belirlenerek 6 özel proje alanı (Tuzhan ve Nilüfer Çarşısı, Kütahya Han ve çevresindeki dükkanlar, Eski ve Yeni Galle Pazarı (Tahıl) Hanları, Davutpaşa Hamamı ve çevresi, Setbaşı Deresi Rekreasyon Alanları ile Ayakkabıcılar Çarşısı Koruma ve Çevre Düzenleme Projesi) oluşturulması hedeflenmiştir(Kırayoğlu, 2004, s.75).

Hanlar Bölgesi Koruma Geliştirme Planlaması ile Hanlar Bölgesi batı kısmı çeperlerindeki mevcut yapılaşmanın korunarak, iç taraflara doğru başlayan bozulmanın denetlenmesi, Kütahya Han, Nilüfer Çarşısı, Tuz Han, Tuz Pazarı ve Okçular aksının tanımsız durumdan kurtarılarak çarşı ile bütünleşmesi amaçlanmıştır. Ayrıca, İnönü Caddesi üzerinde iç avlulu "ticaret alt merkezi" şeklinde yeni ticaret alanlarının oluşturulması, güneydoğuda yer alan ada oluşumunun korunarak, yeşil alan yaratmak amacıyla parsellerden yararlanılması, ya da iç avlu biçiminde ortak açık kullanım alanlarının sağlanarak, yakın çevreye hizmet verebilmesi hedeflenmiştir(ODTÜ, 1989).

BBB, bünyesinde 1990 yılında kurulan Kentsel Gelişme Şube Müdürlüğü, Nazım Plan Bürosu ile 1994 yılına kadar eski nazım planın revizyonu ve sonrasında yeni gelişme planlarının yapılması için yoğun bir uğraş içinde olmuştur. Bu çerçevede aşağıdaki planlar ortaya çıkmıştır(BBB, 2000), (BBB, 2001b):

1995 Nazım Plan Revizyonu: 1995 yılında 1984 Nazım Planı'nın revizyonu yapılmıştır. 1984 planının uygulanmayan ve güncelliğini yitiren kararlar revize edilmiştir. Merkez ile ilgili olarak, 1984 planından farklı bir karar alınmamıştır(Şekil 4.184).

1998 Strateji Planı: Bu plan 2020 yılını hedefleyen 1/100.000 ölçekli bir plandır(BBB, 2000). Bu planlamada, yeni planlama bölgeleri oluşturulmuş, Hanlar Bölgesi Merkez Planlama Bölgesi olarak adlandırılmıştır(BBB, 1999), (Şekil 4.185).

1999 Çevre Düzeni İmar Planı: 1998 Strateji Planı ile belirlenen alt bölgelerin en önemlisi olan Merkez Planlama Bölgesi'nde 1999 yılında 1/25.000 ölçekli Çevre Düzeni Nazım İmar Planı onaylanmıştır. Bu planda, Hanlar Bölgesi merkezi bir ticaret lekesi olarak göze çarpmaktadır(Şekil 4.186).

Merkez Planlama Bölgesi ana kararlarında:

- Merkez Planlama Bölgesi'nde yer alan tarihi merkezin korunması, sağlıklaştırılması ve restorasyonu;
- 2020 yılında merkez kimliğini ağırlıklı olarak hizmet sektörünün belirlenmesi;
- Yoğunluk arttırımına gidilmemesi;
- MİA desantralizasyonun gerçekleştirilmesi;
- Bölgede bulunan yerleşimlerin sağlıklaştırılması amacıyla yeşil kuşaklar ve yerleşimlerin yaratılması;
- 1.kademe merkez olarak belirlenen geleneksel merkez metropoliten bölgedeki tüm merkezlerin bağlı olarak çalıştığı, her türlü mal eşya alım-satım fonksiyonlarının ve servis hizmet yerleri ile kültürel yönetsel donatımların ihtisaslaştığı ana merkez olarak belirlenmesi

hedeflenmiştir(www.bursa-bld.gov.tr).

2000 yılında, kent merkezinde çeşitli zamanlarda oluşturulmuş koruma projelerini, eski alt merkezleri (külliyeleri ve kaleyi) birleştiren bir yaya parkuru üzerinde bir araya getirme mantığıyla koordine etmeyi amaçlayan bir konsept projesi olarak Tarihi Yaya Aksı Projesi geliştirilmiştir.

Tarihi Yaya Aksı'nın Hanlar Bölgesi için önemi iki yönlüdür. Birincisi, Hanlar Bölgesi'nin, yeni kent merkezi ile eski merkez arasındaki konum ve işlev ilişkisinin bu proje üzerinden net olarak okunabilmesi; ikincisi ise, tarihi kentsel alanlarla ilişkilerin net olarak görülebilmesi ve Hanlar Bölgesi'nin merkez olma niteliğinin kolaylıkla kavranabilir olmasıdır(Kırayoğlu, 2004, s.75).

Ayrıca tarihi kent merkezinde ODTÜ Merkez Koruma Projesi'nde yer alan özel proje alanlarından Setbaşı Deresi Rekreasyon Alanı dışındakiler BBB tarafından benimsenerek, Tarihi Yaya Aksı konsept projesi üzerinde bulunan Tarihi Kent Merkezi projeleri arasında yer almıştır. Aynı zamanda bu projelere, Fidan Han - Geyve Han Koruma ve Çevre Düzenleme Projesi, Uzun Çarşı Cephe Düzenlemeleri ve Ayakkabıcılar Çarşısı, Pirinç Han Koruma ve Çevre Düzenleme Projeleri de eklenmiştir.

BBB'nin Hanlar Bölgesi için hazırladığı projelerin genel hedefleri kısaca şu şekilde sıralanmıştır:

- Bursa kent kimliğini sergileyen ve tarihi ticaret merkezi özelliğini bugün de yaşatan alanda, özgün niteliklerine uygun düzenlemelerin gerçekleştirilmesi ve korunması;
- Tüm çalışmalarda ilgili kurum ve halk katılımının sağlanması, ortak çalışma modellerinin geliştirilmesi;
- Tarihi kent merkezinde yaşanabilirliği ve algılanabilirliği artıracak, hem yaya hem de taşıt kullanımına yeterli servisi yapabilecek, çağdaş ulaşım şemasının geliştirilerek, özellikle yaya akslarının güçlendirilmesi amacıyla düzenlemelerin yapılması;
- Altyapı iyileştirme çalışmalarının yapılması, görsel kirliliği yok edici önlemlerin alınması;
- Daha önce belirlenmiş kamu proje alanlarına ek olarak özel proje alanlarının da saptanarak, öncelikli çalışma alanlarının belirlenmesi ve tarihi kent merkezinin cazibesini arttıracak kentsel tasarım ve peyzaj uygulamasının gerçekleştirilmesi;
- Osmangazi bölgesi için tarihi envanterin genişletilmesi ve okunabilirliğinin arttırılması, birinci etapta mevcut tescilli eserlerin envanterinin oluşturulması ve ikinci etapta yapılması gerekli müdahale türlerinin saptanması;

- Bursa kent bütününde bugüne kadar hazırlanmış olan koruma amaçlı imar planlarının birleştirilmesi, dil ve gösterim birliği sağlanarak, planların okunurluğunun gerçekleştirilmesi sağlanması(Bilenser, 2003, s.130).

Bu doğrultuda 2000-2004 yılları arasında hazırlanan projeler şunlardır:

Kapalıçarşı İyileştirme Projesi: 19 dernek ve 1500 dolayında dükkânın bağlı bulunduğu Kapalıçarşı dernekleri ile birlikte koordineli çalışmaların yürütülerek bozulmaların yok edilmesi, mevcut dokunun iyileştirilmesi, cephe düzenlemelerinin yapılması, tanıtım panoları ve vitrin iyileştirmelerinin gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır.

Tuz Han Koruma ve Çevre Düzenleme Projesi: BBB'since restorasyon projesi hazırlatılan yapının restorasyon uygulamasının gerçekleştirilmesi, çevre düzenleme çalışmalarının yapılması gerekmektedir. Bu proje, Tarihi Belediye Binası Meydanı Projesi kapsamında ele alınmakta olup, uygulama çalışmalarının ikinci etabı olan Nilüfer Köylü Pazarı'nın iyileştirilmesi ile devam etmesi düşünülmektedir(Şekil 4.187).

Kütahya Han Koruma ve Çevre Düzenleme Projesi: Günümüzde özgünlüğünü kısmen yitirmiş olan Kütahya Han'ın aslına uygun olarak restorasyonunun gerçekleştirilmesi ve yakın çevresinde hanın algılanırlığını arttıracak ve alana canlılık getirecek çevre düzenleme çalışmalarının yapılması hedeflenmiştir.

Galle Han Koruma ve Çevre Düzenleme Projesi: Hanın günümüzde büyük bir bölümü yok olmuştur. Daha önce sınırları belirlenmiş özel proje alanının sınırları, Galle Han'ın Cumhuriyet Caddesi'nin karşısında kalan bölümünü, Abdal Camisi'ni ve Bıçakçılar Çarşısı'nı da içine alacak şekilde genişletilerek proje alanı belirlenmiştir. Çalışmanın ilk aşamasında, alanda tespit çalışmaları ve araştırma yapılmıştır.

Ayakkabıcılar Çarşısı - Pirinç Han Koruma ve Çevre Düzenleme Projesi: Cumhuriyet Caddesi'nin açılması sırasında bir köşesi yıkılarak yola terk edilen Pirinç Hanı'nın restorasyonu Bayındırlık İl Müdürlüğü'nce yapılmıştır. Restorasyon uygulamasının, çeşitli mali ve hukuki sorunlar nedeniyle gecikmesinden dolayı yapıda, tekrar onarıma gereksinim duyulmaktadır. Hanın, Cumhuriyet Caddesi'nin geçmesi nedeniyle yıkılan köşesi için restorasyon projesi hazırlanmaktadır (Şekil 4.188).

Fidan Han - Geyve Han Koruma ve Çevre Düzenleme Projesi: Adı geçen hanlar, çeşitli dönemlerde onarılmıştır. Bursa Ticaret ve Sanayi Odası, Bursa Ticaret Borsası ve Gökçen

Çarşısı'nın bulunduğu alanların takas yoluyla elde edilerek, hanların algılanırlığını artıracak düzenlemelerin yapılmasına yönelik araştırma çalışmaları başlatılmıştır. Alanda kentsel tasarım projesinin hazırlanarak, Cumhuriyet Caddesi'ne bakan yapıların cephe iyileştirmelerinin yapılması gerekmektedir(Bilenser,2003,s.131), (Şekil 4.189,192).

2004-2006 yıllar arasında yapılan çalışmalar aşağıda belirtildiği şekildedir:

Bursa "Kültür Yolu" Projesi: Uzunluğu sekiz bin iki yüz metredir. Projenin başlangıç noktasını Yıldırım Külliyesi teşkil etmektedir. Sonrasında Emir Sultan Külliyesi, Yeşil Külliyesi, Irgandı Köprüsü, Orhan Bey Külliyesi, Hanlar Bölgesi, Hisar Bölgesi, II. Murad Külliyesi ve Hamza Bey Külliyesi ile I. Murad Hüdavendigar Külliyesi'nde son bulmaktadır(Şekil 4.193). Bu proje kapsamında Reyhan, Kayhan ve Hanlar Bölgesi projedeki ana bölgeleri oluşturmaktadır.

Tuz Pazarı Sağlıklaştırma Projesi: Tuz Pazarı Hanlar Bölgesi, içinde haftanın dört günü pazar kurulan bir bölgedir. Mekanın tarihi dokuya uygun hale getirilmesi için proje çalışmaları tamamlanmış olup, gerekli sağlıklılaştırma ve imalat çalışmalarına başlanacaktır(Şekil 4.190, 194-195).

Uzun Çarşı ve Okçular Çarşısı Sağlıklaştırma Projesi: Prof. Dr. Ü. Serdaroğlu danışmanlığında Uzun Çarşı-Tuz Pazarı-Okçular Çarşı'nda cephe sıhhileştirme çalışmaları yapılmıştır. Bölgede üst örtü, tarihi dokuya uygun cephe sağlıklaştırma ve kötü görüntülerin giderilmesine yönelik çalışmalar yapılmaktadır(Şekil 4. 196-201).

İç Fidan Han - Eski Hal Binası ve Tuz Pazarı Camii Çevresi Sağlıklaştırma Projesi: İç Fidan Han restorasyon projesinin hazırlanabilmesi için BKTVKK'dan araştırma kazısı için izin alınmış, ancak öncelikli olarak dükkanların tahliye edilmesi gerektiği için çalışmalara başlanmamıştır. Alanda proje çalışması tamamlanmasından sonra, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası'nın desteği ile birlikte hedeflenen sağlıklılaştırma ve restorasyon çalışmaları gerçekleştirilecektir(Şekil 4. 194, 195). Fidan Han'ın doğusunda bulunması gereken İç Fidan Han ve Bezir Han'ın kalıntıları üzerine inşa edilen Eski Hal Binası ve Tuz Pazarı Camisi çevresini içeren sağlıklaştırma çalışmalarının yapılması hedeflenmektedir.

Tuz Han Restorasyon Projesi: Özel mülkiyette bulunan hanın özgün kimliğiyle yeniden hayata geçirilmesi amaçlanmıştır. Yapı alanı 850 m²'dir(Şekil 4. 202-205).

Hanlar Bölgesi-Geyve Han Restorasyon Projesi: Fidan Han-Geyve Han-Koza Han Kentsel Koruma Projesi ile, zaman içinde hanların etrafını saran niteliksiz yapıların iyileştirilmesi, tarihi dokuya uygun olmayan yapıların temizlenerek hanların geleneksel doku içinde algılanabilirliğinin sağlanması, bölgede yer alan ticari işlevin korunması ve alanın kentsel yaşantıya canlılık katacak aktiviteler ile donatılması amaçlanmaktadır.

Bu doğrultuda proje 2 etap olarak geliştirilmiş ve 1. etapta tarihi doku ile uyumsuz bazı yapılar kaldırılarak, yaya kullanımına yönelik düzenleme çalışmaları tamamlanmıştır. İlerleyen dönemlerde Geyve Han'ın restorasyonu, Gökçen İş Merkezi, Borsa ve Sağlık Ocağı binalarının yeniden ele alınması ve sıra dükkanların iyileştirilmesi hedeflenmektedir(www.Bursa-bld.gov.tr).

Hanlar Bölgesi Çatı ve Üst Örtü Sistemlerinin Sağlıklaştırılması: Bölgede, yukarıdan bakıldığında görülen çirkin görüntülerin giderilmesi ve sağlıklı bir duruma getirilmesi hedeflenmektedir(Şekil 4.206-207).

Bali Bey Restorasyon Projesi: Kent merkezine çok yakın bir noktada atıl bir biçimde bulunan Vakıflar Genel Müdürlüğü mülkiyetindeki hanın turizm amaçlı restorasyonu ve 30 yıl süreli işletilmesine yönelik olarak BBB ve Vakıflar Genel Müdürlüğü arasında bir protokol imzalanmıştır. Restorasyon sonrasında handa, satış birimleri (çini, ipek, gümüş, havlu, halı, antika, yemeni, bıçak, kitap- sahaflar vb.),hobi atölyeleri, geleneksel Türk yemekleri lokantası, turizme yönelik kahvehane gibi işlevlerin yer alması öngörülmüştür(www.bursa-bld.gov.tr), (Şekil 4.208-209).

Pirinç Han-Kızılay Arkası Düzenlemesi: Proje kapsamında yaklaşık 6.500 m2 alana sahip Zafer Plaza, Pirinç Han, İpek Han ve Kızılay arasında kalan tüm bölgenin kamulaştırılarak 5 adet tescilli yapının restorasyonu, diğer yapıların yıkımı ve tüm alanın rekreatif amaçlı düzenlemesinin yapılması hedeflenmektedir(Şekil 4.210).

2006-2009 Osmangazi Belediyesi Stratejik Plan kararları doğrultusunda yasal mevzuatın tarihsel ve kültürel çevreyi korumak açısından yeniden değerlendirilmesi kapsamında:

- Tarihsel çevrede, tarihi dokuyu koruyarak, tahrip etmeyecek nitelikte işyerlerinin yer almasının sağlanması;

- Birinci ve ikinci sınıf gayri sıhhi müesseseler ve üretim tesislerinin tarihsel dokular dışına çıkarılması;

- Koruma planlarında tarihi doku ile uyumlu, geleneksel ticaret, pansiyon, konaklama işlevinin konut kullanımları ile beraber yer almalarının sağlanması;

- Yeni yapılaşma izni, oturma kullanma izni, otopark yönetmeliği vb. düzenlemelerin tarihsel çevrenin bakım ile onarımlarını kolaylaştıracak şekilde yeniden ele alınması;

Tarihi, kültürel ve doğal değerlerin korunması konusunda yurt içi ve yurt dışı finans olanaklarının geliştirilmesi amacıyla:

- Korunacak ve geliştirilecek alanlarda sürdürülecek eylemler için gerekli ilk finansman sağlandıktan sonra, bu alanlarda verilmiş olan işlevlerin, bu finansmanı geri döndürecek bir mekanizmaya bağlanması için yasal düzenlemelerin yapılması;

- Belediyenin gelişme konut alanlarında arsa edinilmesi ve bu alanların dönüşüm amaçlı olarak kullanılmasının sağlanması;

- Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın fonlarına başvuru yapılması için bilgilendirmenin yapılması;

- Sivil mimarlık örneği yapıların TOKİ fonlarından yararlandırılması konusunda bilgilendirmeler yapılması;

- Sivil toplum örgütleri ile proje ortaklıkları kurulması.

Sosyal yapı ile ilgili düzenlemeler yapılarak tarihi ve kültürel dokunun korunmasının sağlanması kapsamında:

- Kent içi hareketliliğin giderilmesi, gelir durumu yükselen ailelerin tarihi kent dokusunda oturmalarının özendirilmesini sağlayacak politikalar geliştirilmesi;

- Kiracı konut sahibi ilişkisinin yapıların bakımını ve onarımını etkilediği göz önüne alınarak, gelir getirici onarım için belirli kullanım değişikliğinin getirilmesi;

- Kamu ve sosyal yapının geleneksel üretim ve satış faaliyetlerine öncülük edecek ve var olan el sanatlarını (bakırcılık, dokumacılık, bıçakçılık, ipekçilik vb.) geliştirici bir şekilde yeniden oluşmasını ve çağdaş sanatçıların bu doku içerisinde çalışmalarını sağlayacak politikaların geliştirilmesi

hedeflenmiştir.

4.4. Bölüm Sonucu

Bizans döneminde kale içinde küçük bir tekfurluk olan Bursa, Orhan Gazi'nin kenti almasıyla gelişmeye başlamıştır. Eski kent sur içinde bırakılarak, bu alanın kuzeydoğusunda boş bir alanda kentin merkezi kurulmaya başlamıştır. 16. yüzyıl ortalarına kadar, hanlar, bedesten, çarşılar, pazarlar ve dükkanların yapılmasıyla hızlı bir şekilde gelişmiştir. 17. ve 18. yüzyıllarda Bursa'nın fiziki yapısında önemli bir değişim olmamış, kent durağan yapısını korumuştur. Orhan Gazi ve diğer padişahlar kentte yeni merkezlerin oluşumunu sağlayabilmelerine karşın, kentin ekonomik anlamda tek merkezi yüzyıllar boyunca hep Hanlar Bölgesi olmuştur. 1839 Tanzimat Fermanı ile merkeziyetçi bir devlet bürokrasisinin yaratılması sonucunda sosyal, ekonomik ve kültürel dönüşümler yaşanmıştır. 1862 tarihli Suphi Bey haritasında sanayi kuruluşlarının suya yakınlığı sebebiyle Gökdere ve Cilimboz dereleri arasında yer aldığı ve kentin tek merkezli ticaret yapısının bu dönemde de korunduğu görülmektedir. Bu değişimlerden etkilenen Bursa, modern kamusal mekanlarını yaratan ilk kentlerden biri olmuştur. Bu bağlamda, yönetim, kültür ve yeni ticaret yapıları inşa edilmiştir. Yönetme yetkisine sahip valilerin planlama çalışmaları yapılmıştır. Cumhuriyet döneminde siyasi örgütlenmede yaşanan değişim, kent yönetimlerinde de görülmüştür. Kent yönetimleri, imar düzenlemeleri ile, kent planlama çalışmalarını başlatmıştır. Bu dönemde yeni ticaret yapıları ile yönetim ve kültür yapıları inşa edilmiştir. Günümüzde yerel yönetimler bölgenin daha iyi korunabilmesi amacıyla çevre düzenleme projeleri yapmaktadır.

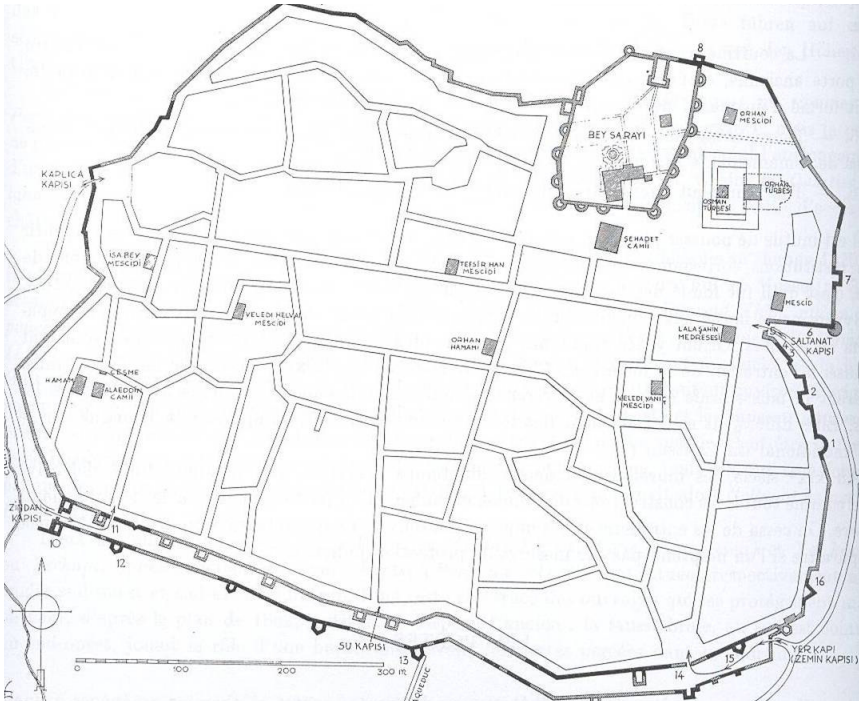

Şekil 4.1 Kale'nin restitüsyonu(Gabriel, 1958).

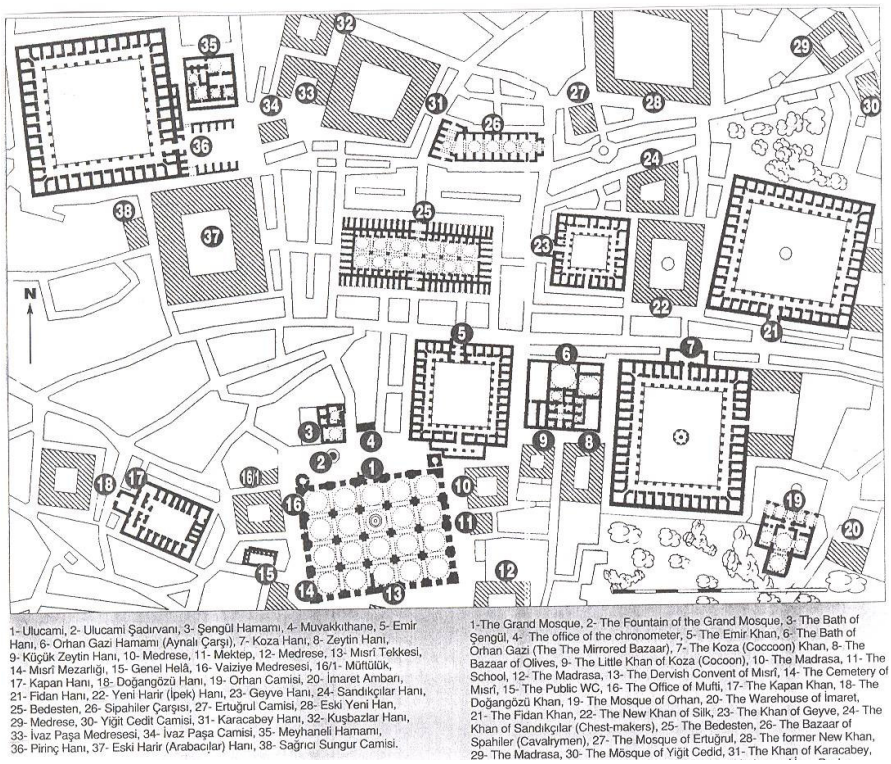

Şekil 4.2 Hanlar Bölgesi'nin A.Gabriel tarafından hazırlanan restitüsyonu(Gabriel, 1958).

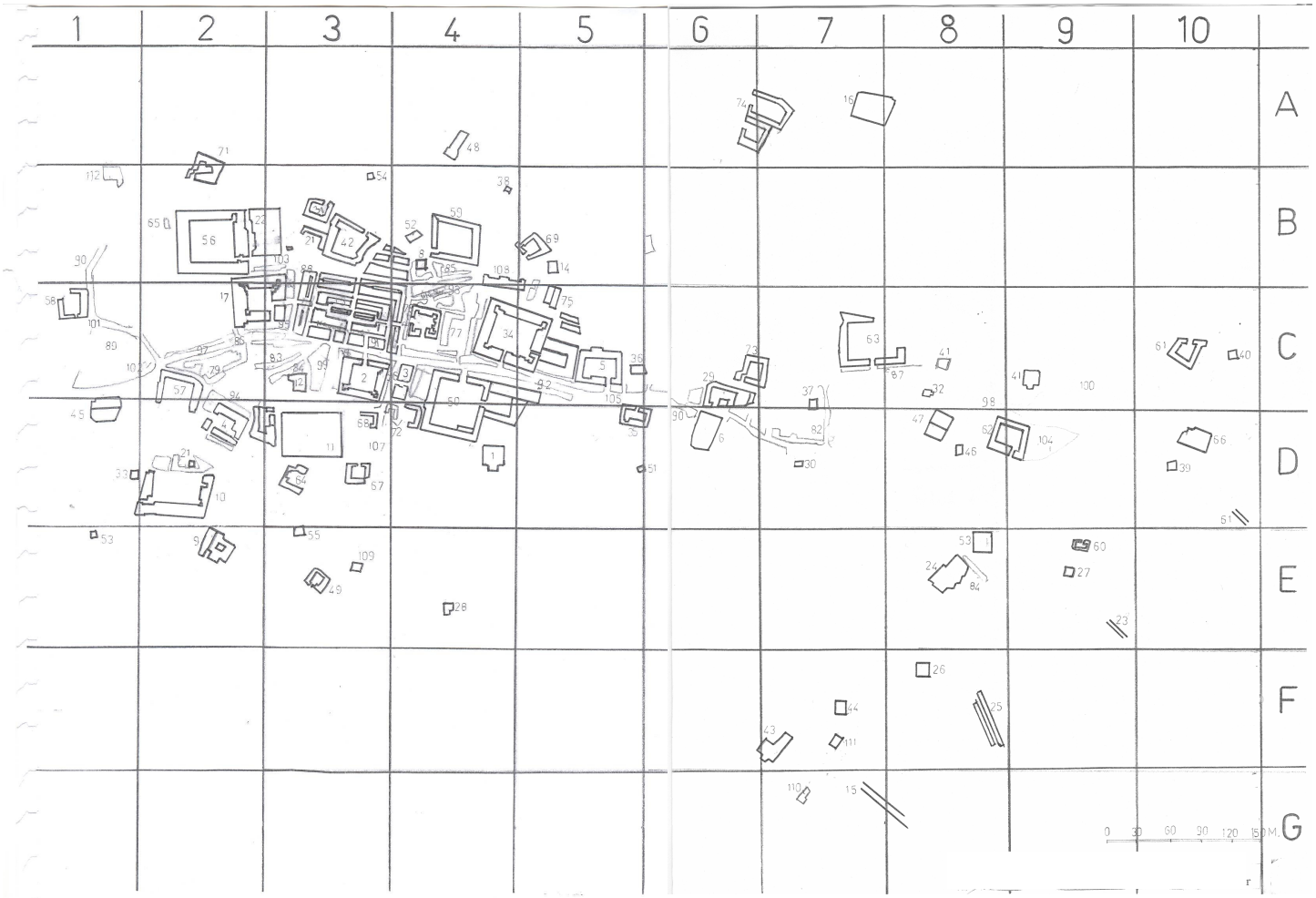

Şekil 4.3 Hanlar Bölgesi'nde yer alan anıtsal yapılar

Çizelge 4.1 Hanlar Bölgesi'nde yer alan anıtsal yapılar, çarşılar ve pazarlar

Sıra No	Yapı Adı	Yapım Tarihi	Bulunduğu Yer	Dönemi
1	Orhan Camisi	1339	4d	Orhan Bey
2	Emir Han	1336	3c	Orhan Bey
3	Orhan Hamamı	1336	4c	Orhan Bey
4	Kapan Han	1359-1389	2d	I.Murat
5	Demir Han	1376	5c	I.Murat
6	Nalıncılar Hamamı	1389	6d	I.Murat
7	Müftülük ve Vaiziye Medresesi	14.yy. sonu	2,3d	Yıldırım Bayezid
8	Ertuğrul Camisi	14.yy. sonu	4b	Yıldırım Bayezid
9	İnebey Bloğu	15.yy. başı	2e	Yıldırım Bayezid
10	Tahtakale Hanı (Yoğurt Han)	15.yy. başı	2d	Yıldırım Bayezid
11	Ulu Cami		3d	Yıldırım Bayezid
12	Şengül Hamamı		3c	Yıldırım Bayezid
13	Bedesten		3c	Yıldırım Bayezid
14	Yiğit Cedid Camisi		5b	Yıldırım Bayezid
15	Setbaşı Köprüsü	15.yy. başı	7,8g	Yıldırım Bayezid
16	Ördekli Hamam (Eski Yeni Hamam)	1397	7,8a	Y.Bayezid başlamış, Çelebi S.Mehmet bitirmiş
17	Timurtaş Bloğu Cami,Hamam	1420	9a	Çelebi Sultan Mehmet
18	İpek Han	1415-1521	2,3c	Çelebi Sultan Mehmet
19	Geyve Han		4c	Çelebi Sultan Mehmet
20	Gelincik ve Sipahi Çarşısı	15.yy.	3b,3c	Çelebi Sultan Mehmet
21	Hacı İvaz Paşa Cami,medrese ve Çarşısı		3b	Çelebi Sultan Mehmet
22	Tavuk Pazarı Hamamı	1426	2,3b	II. Murat
23	Boyacıkulluğu Köprüsü	1433	9e	II. Murat
24	Kayan Hamamı	1439	8e	II. Murat
25	Irgandı Köprüsü	1442	8f	II. Murat
26	Selçuk Hatun Camisi	1450	8f	II. Murat
27	Bedrettin Camisi	1451	9e	II. Murat
28	Nalbantoğlu Camisi	1455 öncesi	4e	II. Murat
29	Çukur Han		6c	II. Murat
30	Şerafettin Paşa Camisi	1421-1451	7d	II. Murat
31	Katır Han (Kuşbazlar Han)	15.yy.	3b	II. Murat
32	Yiğit Kohne Camisi		8c	II. Murat
33	Mecnun Dede Camisi		1d	II. Murat
34	Fidan Han	15.yy.	4,5c	Fatih Sultan Mehmet
35	Tuz Han	15.yy.	5d	Fatih Sultan Mehmet
36	Tuz Pazarı Camisi	1479	5c	Fatih Sultan Mehmet
37	Karakadı Mescidi		7c	Fatih Sultan Mehmet
38	Reyhan Yeni Bezzaz Camisi	1453	4b	Fatih Sultan Mehmet

39	Ahmet Dai Camisi	1471	10d	Fatih Sultan Mehmet
40	Kanberler Camisi ve Muallimhanesi	1456	10c	Fatih Sultan Mehmet
41	Ebu İshak Camisi	1480	8c	Fatih Sultan Mehmet
42	Karacabey Hanı	1490 öncesi	3b	Fatih Sultan Mehmet
43	Nasuh Paşa Hamamı	1477	7f	Fatih Sultan Mehmet
44	Hoca Tayyib Camisi		7f	Fatih Sultan Mehmet
45	Çakır Hamamı	1484	1d	II. Bayezid
46	Davutpaşa Camisi	1485	8d	II. Bayezid
47	Davutpaşa Hamamı	1485	8d	II. Bayezid
48	Reyhan Hamamı		4a	II. Bayezid
49	Sarrafiye Medresesi		3e	II. Bayezid veya Fatih
50	Koza Han	1490	4c,d	II. Bayezid
51	Simkeş Camisi	1490	5d	II. Bayezid
52	Kadı (Perşembe) Hamamı	1490 öncesi	4b	II. Bayezid
53	Kayan Camisi	1497 öncesi	8e	II. Bayezid
54	Enbiya Camisi	1499	3b	II. Bayezid
55	Şeker Hoca ve Türbesi	1493	3e	II. Bayezid
56	Pirinç Han	1508	2b	II. Bayezid
57	Doğangözü Hanı		2c	II. Bayezid
58	Bali Bey Hanı		1c	II. Bayezid
59	Eski-Yeni Han		4b	II. Bayezid
60	Gökdere Medresesi	Paşa Çelebi	9e	II. Bayezid
61	Kanberler Hanı? Harap Han	1523	10c	II. Bayezid (Harap Han olduğu düşünülmektedir)
62	Tatarlar Köprüsü	1533 öncesi	10d	Kanuni Sultan S.
63	Yeni Tahtakale Hanı (DavutPaşa)	1555	8,9d	Kanuni Sultan S.
64	Tahıl Han	1564	7,8c	Kanuni Sultan S.
65	Mısri Dergahı	17.yy.	3d	
66	Sağrıcı Sıngır Camisi	17.yy.	2b	
67	Atpazarı Hamamı		10d	
68	Orhan Bey Medresesi		3d	
69	Esadiye Medresesi		3d	
70	MollayıCedid Medresesi	17.yy.	5b	
71	Mudanya Han		2a,b	
72	Zeytin Han		3d	
73	Hacı Osman Ağa Hanı		6,7c	
74	Kepezler Hanı		6,7a	
75	Semerci ve Yolgeçen Odaları		5c	
76	Demirkapı Çarşısı		4c	
77	Yeni İpek Han		4c	
78	Aktarlar Çarşısı		3c	
79	Kebapçılar Çarşısı		2c	
80	Şekerciler Çarşısı		2c	

81	Yorgancılar Çarşısı		3,4c	
82	Çıkrıkçılar Çarşısı		7d	
83	Köfüncüler Çarşısı		3c	
84	Neccarlar Çarşısı		3c	
85	Sandıkçılar Çarşısı		4b	
86	Bakırcılar Çarşısı		2c	
87	Bıçakçılar Çarşısı		7,8c	
88	Saraçlar Çarşısı		3c	
89	Demirciler Çarşısı		1c	
90	Postalcılar Çarşısı		6c,d	
91	Kavaflar Çarşısı		3c	
92	Alboyacılar Çarşısı		5c	
93	Çuhacılar Çarşısı		4c	
94	Ketenciler Çarşısı		2c,d	
95	Kazzazhane Çarşısı		3c	
96	Arakiyeciler Çarşısı		3c	
97	Haydarpaşa Çarşısı		2c	
98	Kayan Çarşısı		8c	
99	Sahaflar Çarşısı		3c	
100	Bit Pazarı		9c	
101	Balık Pazarı		1c	
102	Çıra Pazarı		1,2c	
103	Tavuk Pazarı		2,3b	
104	At Pazarı		8,9d	
105	Bat Pazarı		5c	
106	Saman Pazarı		4,5c	
107	Köle Pazarı		3d	
108	İpek Fabrikası		4,5 b,c	
109	İpek Fabrikası		3e	
110	İpek Fabrikası		7g	
111	Protestan Kilisesi		7f	
112	Rum Metropoliti		1b	

Çizelge 4.2 16.yüzyıl sonunda Hanlar Bölgesi'nde yer alan ticaret yapıları

Sıra No	Yapı İsmi	Yapım Tarihi	Yaptıran	Dönemi
1	Emir Han (Bey Hanı)	1336	Orhan Bey	Orhan Bey
2	Kapan Han	1359-1389	I.Murat	I.Murat
3	Vezir Han (Demir,Bezir, LalaŞahin Paşa Hanı)	1376	Lala Şahin Paşa	I.Murat
4	Bedesten	15.yy.	Yıldırım Bayezid	Yıldırım Bayezid
5	Tahtakale Hanı (Yoğurt Han, Bayezid Paşa Hanı)	15.yy. başı	Bayezid Paşa (Ç.Sultan Mehmet'in Vezirlerinden	Yıldırım Bayezid
6	İpek Han (Eski İpek Han, Sultan Han, Arabacılar Hanı)	1415-1521	Çelebi Sultan Mehmet	Çelebi Sultan Mehmet
7	Geyve Han (İvaz Paşa Hanı, Payigah)	-	Hacı İvaz Paşa	Çelebi Sultan Mehmet
8	Gelincik Çarşısı (Hallaçlar Çarşısı)	15.yy.	Hacı İvaz Paşa	Çelebi Sultan Mehmet
9	Hacı İvaz Paşa Çarşısı	15.yy.	Hacı İvaz Paşa	Çelebi Sultan Mehmet
10	Yorgancılar Çarşısı	15.yy.	Hacı İvaz Paşa	Çelebi Sultan Mehmet
11	Sipahi Çarşısı (Yorgancılar, Döşekçiler, Sandıkçılar Çarşısı)	15.yy.	Dayı Karacabey	Çelebi Sultan Mehmet
12	Katır Han (Mehmet Bey, Hasan Paşa Hanı, Kuşbazlar Hanı)	15.yy.	Hasan Paşa olarak bilinen Sarraf Mustafa	II. Murat
13	Irgandı Köprüsü	1442	Pir Ali oğlu Tüccar Müslihiddin	II. Murat
14	Çukur Han (Kütahya Han)	15.yy.	Buharalı Emir Efendi (Y.Bayezid'in damadı)	II. Murat
15	Tuz Han (TuzPazarı,UmurBey Hanı)	15.yy.	Umur Bey Hanı (Timurtaş Paşa'nın oğlu	Fatih Sultan Mehmet
16	Fidan Han (MahmutPaşa Hanı)	15.yy.	Mahmut Paşa (Fatih S.Mehmet'in Veziri Azamlarından	Fatih Sultan Mehmet
17	Karacabey Hanı (KaracaPaşa Hanı)	1490 öncesi	Karacabey (Fatih S.Mehmet'in Komutanlarından	Fatih Sultan Mehmet

18	Doğangözü Hanı (Başçı İbrahim Hanı)	-	Başçı İbrahim	II. Bayezid
19	Eski-Yeni Han	-	Mahmut Çelebi (Timurtaş Paşa'nın oğlu)	II. Bayezid
20	Koza Han (Simkeş, Sırmakeş, Beylik Kervansaray, Cedid-i Amire)	1490	II. Bayezid	II. Bayezid
21	Bali Bey Hanı	1493 öncesi	Bali Bey (Hamza Bey'in oğlu)	II. Bayezid
22	Pirinç Han (Han-ı Cedid-i Sani, Han-ı Cedid-i Evvel)	1508	II. Bayezid	II. Bayezid
23	Kanberler Han (Kanber Hanı)	1523	Koca Mustafa Paşa	II. Bayezid
24	Yeni Tahtakale Hanı (DavutPaşa)	1555	Ali Paşa	Kanuni Sultan S.
25	Tahıl Han (Galle Pazarı, Yeni Galle Pazarı,Ali Paşa Hanı)	1564	Semiz Ali Paşa (Kanuni S.S.'nın sadrazamı)	Kanuni Sultan S.
26	Mudanya Han (Hoca Sinan)	-		
27	Kepezler Hanı (Ürün Sokağı ortasında)	-		
28	Zeytin Hanları	-		
29	Demirkapı Çarşısı	-		
30	Harap Han	-		
31	Hacı Osman Ağa Hanı	-		
32	Yeni İpek Han	-		
33	Semerci ve Yolgeçen Odaları	-		

Çizelge 4.3 Günümüzde kullanılan ticaret yapılarının mimari özellikleri ve işlevleri

Sıra No	Yapı İsmi	Mimari Özellikleri					İşlevi		
		Kat Adedi	Ahır	Mescid	Şadırvan	Oda Sayısı	Özgün	Sonraki	Günümüzde
1	Emir Han (Bey Hanı)	2	+	-	-	36+38	Bedesten	Kepenekçiler	Haç Malzemeleri Ticareti
2	Kapan Han	2				20-29?	Kapan + Misafirhane	Yağ Tüccarları	
3	Vezir Han (Demir,Bezir, Lala Şahin Paşa Hanı)*					32 Dükkan + 25 Oda	Ticaret	Mutaflar	
4	Bedesten	1	-		+	56 Dükkan	Bedesten	Ticaret	Kuyumcular
5	Tahtakale Hanı (Yoğurt Han, Bayezid Paşa Hanı)*	2				25+21	Yoğurt Ticareti	Nalbant	
6	İpek Han (Eski İpek Han, Sultan Han, Arabacılar Hanı)	2	-	+	+	38 + 42	İpek Ticareti + Konaklama	Arabacılar	İç Giyim ve Ev Tekstili
7	Geyve Han (İvaz Paşa Hanı, Payigah)		?	+		54 Oda			Tekstil Ticareti
8	Gelincik Çarşısı (Hallaçlar Çarşısı)	1				21 Dükkan	Halaçlar	Tekstil	Yorgancılar

9	Hacı İvaz Paşa Çarşısı (Kazzaz, Kazazhane Çarşısı, Kökçüler Çarşısı)								Mobilya ve Ev Eşyası
10	Yorgancılar Çarşısı (Sof Pazarı)		+			87 Dükkan			İplik ve Pamuk Satan Esnaf
11	Sipahi Çarşısı (Yorgancılar, Döşekçiler, Sandıkçılar Çarşısı)	1				36 Dükkan	Ticaret		Mobilyacılar
12	Katır Han (Mehmet Bey, Hasan Paşa Hanı)*					60 Oda			
13	Irgandı Köprüsü			+		31 Dükkan + 2 Depo	Dokumacılar Loncası	Hallaçlar	Ticaret
14	Çukur Han (Kütahya Han)	Mahzen + 2	+		+	17 + 18			Ticaret
15	Tuz Han (Tuz Pazarı,Umur Bey Hanı)	2				17 + 18			
16	Fidan Han (Mahmut Paşa Hanı)		+	+	+		İpek Tüccarları	Saman Pazarı	Tekstil Ticareti

17	Karacabey Hanı (Karaca Paşa Hanı)*					30 - 41?			
18	Doğangözü Hanı (Başçı İbrahim Hanı)*								
19	Eski-Yeni Han*			+	+				
20	Koza Han (Simkeş, Sırmakeş, Beylik Kervansaray, Cedid-i Amire	2	+	+		45 + 50	Ticaret + İpek Mizanı	İpek Kozası Ticareti	Tekstil Ticareti
21	Bali Bey Hanı	3				64	Kıncı Esnafı		
22	Pirinç Han (Han-ı Cedid-i Sani, Han-ı Cedid-i Evvel)		+ Develik	+		50	İpek Ticareti + Konaklama	İpek Eğiricileri ve Kürk Ticareti	Kafe
23	Kanberler Han (Kanber Hanı)*		+			29			
24	Yeni Tahtakale Hanı (DavutPaşa)*								
25	Tahıl Han (Galle Pazarı, Yeni Galle Pazarı,Ali Paşa Hanı)	2	+				Tahıl Borsası		
26	Mudanya Han (Hoca Sinan)*					16			
27	Kepezler Hanı (Ürün Sokağı ortasında)*								
28	Zeytin Hanları*		+			43	Zeytin Kapanı		

* Bu yapılar günümüzde bulunmamaktadır.

Çizelge 4.4 Hanlar Bölgesi'nde bulunan cami ve mescidler

Sıra No	Yapı İsmi	Yapım Tarihi	Yaptıran	Dönemi
1	Orhan Camisi	1339	Orhan Bey	Orhan Bey
2	Mantıcı Mescidi	1389-1402		Yıldırım Bayezid
3	Ertuğrul Camisi	14.yy. sonu	Yıldırım Bayezid	Yıldırım Bayezid
4	Ulu Cami	1395-1399	Yıldırım Bayezid	Yıldırım Bayezid
5	Yiğit Cedid Camisi		Yiğit Köhne ?	Yıldırım Bayezid
6	Elmalık Mescidi		Yıldırım Bayezid ?	Yıldırım Bayezid
7	Güngörmez Camisi		Bayezid Paşa (Çelebi S.M.'in Veziri)	Çelebi Sultan Mehmet
8	Şehreküstü Camisi	1445	Parsbey	II. Murat
9	Abdal Camisi	1450	Başçı İbrahim	II. Murat
10	Selçuk Hatun Camisi	1450	Selçuk Hatun (Çelebi S.M.'in Kızı)	II. Murat
11	Bedrettin Camisi	1451	Bedrettin Mahmut (Hafza Sultan adına)	II. Murat
12	Nalbantoğlu Camisi	1455 öncesi	Nalbantoğlu	II. Murat
13	Şerafettin Paşa Camisi	1421-1451	Şerafettin Paşa	II. Murat
14	Yiğit Kohne Camisi		Yiğit Köhne	II. Murat
15	Reyhan Acemler Mescidi	1451		II. Murat
16	Mecnun Dede Camisi		Çakırağa	II. Murat
17	Tuz Pazarı Camisi	1479	AliBey	Fatih Sultan Mehmet
18	Karakedi Mescidi			Fatih Sultan Mehmet
19	Reyhan Yeni Bezzaz Camisi	1453		Fatih Sultan Mehmet
20	Ahmet Dai Camisi	1471	Hızıroğlu Yahçi Bey	Fatih Sultan Mehmet
21	Kanberler Camisi	1456	Oruç Beyin kızı Sıddi Hatun	Fatih Sultan Mehmet
22	Ebu İshak Camisi	1480	Yıldırım Beyazid	Fatih Sultan Mehmet
23	Hoca Tayyib Camisi		Hacı Tabib Hüsnü Efendi	Fatih Sultan Mehmet
24	Hacılar Camisi	1467	Tüccar Hacı Sinan	Fatih Sultan Mehmet
25	Karaşeyh Camisi		Karaşeyh	Fatih Sultan Mehmet
26	Davutpaşa Camisi	1485	Davutpaşa (II. Bayezid'in Veziri)	II. Bayezid
27	Simkeş Camisi	1490		II. Bayezid
28	Hacı Sevinç Mescidi		Tüccar Başçı Hacı Sevinç	
29	Kayan Camisi	1497 öncesi	Tüccar Mehmet	II. Bayezid
30	Enbiya Camisi	1499	Söle Mehmet Paşa	II. Bayezid
31	Veledi Vezir Camisi (Üçkurnalı Camisi)	1526		Kanuni Sultan S.
32	Mısri Dergahı	17.yy.		

33	Sağrıcı Sıngır Camisi	17.yy.		
34	Zağfranlık Mescidi	17.yy.		
35	İsmail Hakkı Mescidi	18.yy.	İsmail Hakkı	
36	Harap Cami			
37	Baba Efendi Tekkesi		Ahmet Baba Efendi	Vakıflar Bankası İşhanının olduğu yer
38	Mısri Tekkesi		Niyazi Mısri	

Çizelge 4.5 Hanlar Bölgesi'nde bulunan hamamlar

Sıra No	Yapı İsmi	Yapım Tarihi	Yaptıran	Dönemi
1	Orhan Hamamı	1336	Orhan Bey	Orhan Bey
2	Nalıncılar Hamamı (Postalcılar,TahılPazarı,Hüdavendigar Hamamı)	1389	I.Murat	I.Murat
3	Şengül Hamamı		Yıldırım Bayezid	Yıldırım Bayezid
4	Timurtaş Hamamı	1389	Oruç Bey (Timurtaş Paşa'nın oğlu)	Yıldırım Bayezid
5	Tavuk Pazarı Hamamı (Meyhaneli,Pirinç Hamamı)	1426	II. Murat	II. Murat
6	Kayan Hamamı (Mehmet Ağa, Dülgerler, Ağaççılar Hamamı)	1439	Koca Mehmet Ağa (Çelebi S.M.'in Damadı)	II. Murat
7	NasuhPaşa Hamamı	1477	Fatih S. M.'in Sadrazamının oğlu Mesih Paşa	Fatih Sultan Mehmet
8	Çakır Hamamı	1484	Çakır Ağa	II. Bayezid
9	Davutpaşa Hamamı (Bit Pazarı Hamamı ?)	1485	II. Bayezid'in Veziri DavutPaşa	II. Bayezid
10	Reyhan Hamamı		Reyhan Paşa	II. Bayezid
11	Kadı (Perşembe, Hamam-ı Atik) Hamamı	1490 öncesi	Hacı Hasanoğlu Muhiddin Mehmet	II. Bayezid
12	Atpazarı Hamamı (Dayıoğlu Hamamı)	17.yy.	Emir Sultan Vakfı	
13	Alboyacılar Hamamı (Efdalzade)	1492	Hamit Çelebi	II. Bayezid
14	Ördekli Hamam (Eski Yeni Hamam)	1397		Y.Bayezid başlamış, Çelebi S.Mehmet bitirmiş

Çizelge 4.6 Hanlar Bölgesi'nde bulunan eğitim yapıları

Sıra No	Yapı İsmi	Yapım Tarihi	Yaptıran	Dönemi
1	Müftülük ve Vaiziye Medresesi	14.yy. sonu		Yıldırım Bayezid
2	Hacı İvaz Paşa Medresesi	1415 - 1421		Çelebi Sultan Mehmet
3	Kanberler Muallimhanesi	1456		Fatih Sultan Mehmet
4	Sarrafiye Medresesi			II. Bayezid veya Fatih
5	PirAhmet Muallimhanesi			
6	Orhan Bey Medresesi	1336	Orhan Bey	Orhan Bey
7	Esadiye Medresesi			
8	MollayıCedid Medresesi			
9	İnebey Medresesi		İnebey	Yıldırım Bayezid
10	Nalbantoğlu Muallimhanesi	Nalbantoğlu Camisinin doğusunda		
11	Şeker Hoca Muallimhanesi	Şeker Hoca Camisi yakınlarında		
12	Hasan Paşa Medresesi	Deveciler Mezarlığında		
13	Hançerli Medresesi	Kara Şeyh Camisi yakınlarında	Hançerli Fatma Sultan	
14	Muallimhane	Reyhan Hamamı karşısında		
15	Küçük İnebey Medresesi	İnebey Hamamı yakınlarında	1520 öncesi Müftü Ahmet Paşa	
16	Alboyacılar Medresesi	Hükümet daireleri yapılan yerde	1658 Kazazoğlu Söle Mehmet Paşa	
17	Mecnun Dede Medresesi	Mecnun Dede Camisi'nin batısında	1803 Kurşunluoğlu İbrahim	
18	Muallimhane	Mantıcı Mescidi yakınlarında		
19	Gökdere Medresesi	Kaygan Caddesi'nde	Paşa Çelebi	II. Bayezid Dönemi
20	Kurşunluoğlu Medresesi	Kurşunluoğlu İbrahim		
21	Muallimhane	Tuz Pazarı Camisi yakınında		

Çizelge 4.7 Hanlar Bölgesi'nde bulunan köprüler

Sıra No	Yapı İsmi	Yapım Tarihi	Yaptıran	Dönemi
1	Setbaşı Köprüsü	15.yy. başı		Yıldırım Bayezid
2	Boyacıkulluğu Köprüsü	1433		II. Murat
3	Irgandı Köprüsü	1442		II. Murat
4	Tatarlar Köprüsü	1533 öncesi		Kanuni Sultan S.

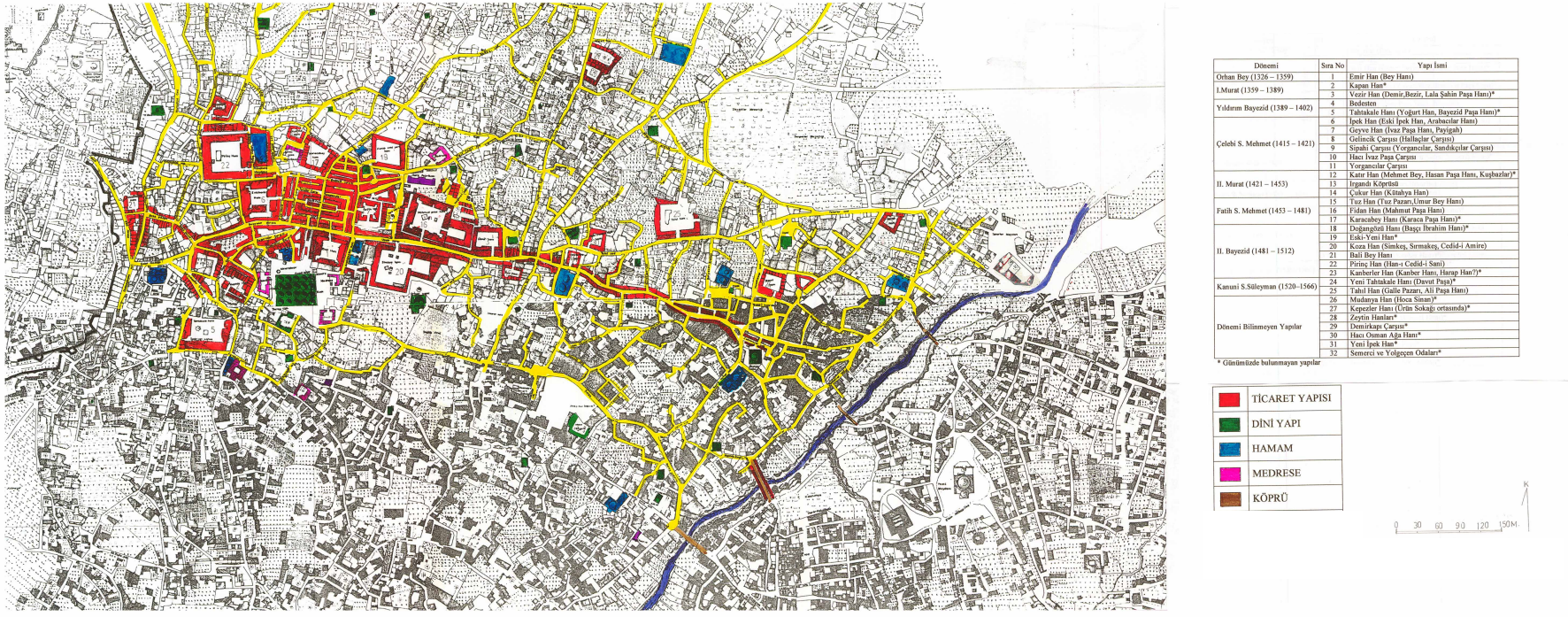

Şekil 4.4 16.Yüzyıl sonunda ticaret yapılarının dönemsel gelişimi ve bölgenin işlevsel analizi

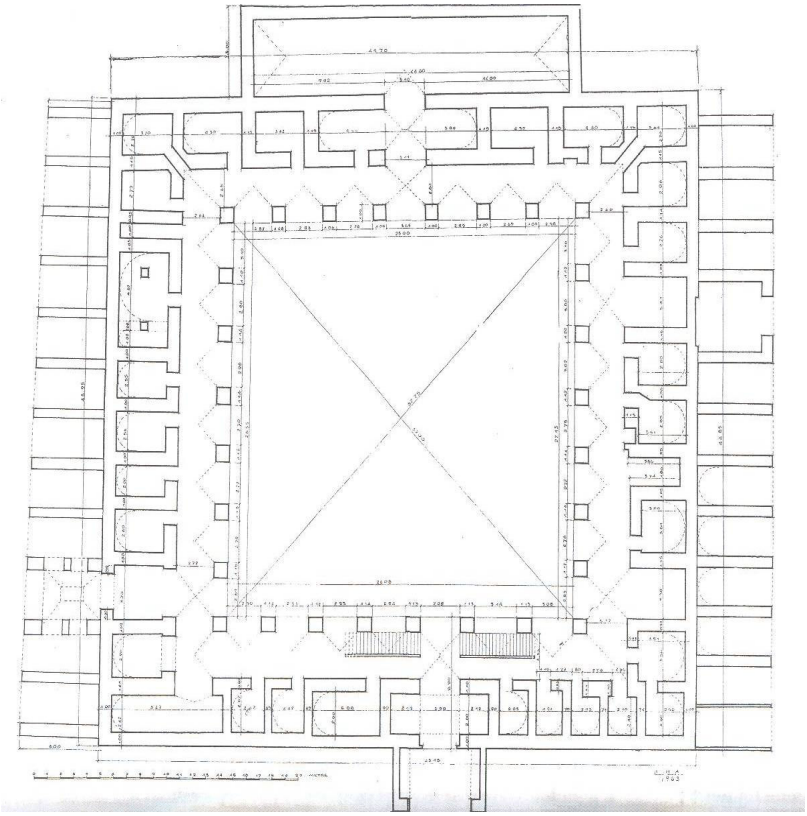

Şekil 4.5 Emir Han zemin kat planı(Gabriel, 1958).

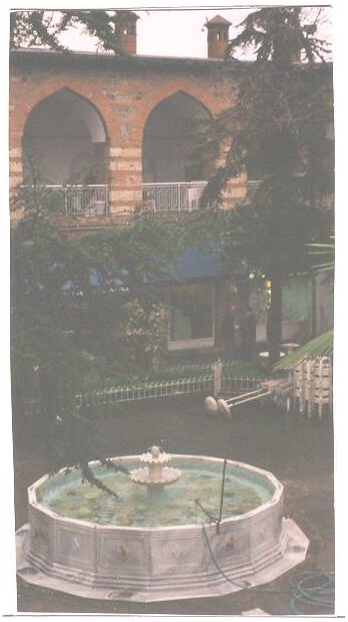

Şekil 4.6 Emir Han ve avlusu, 2004.

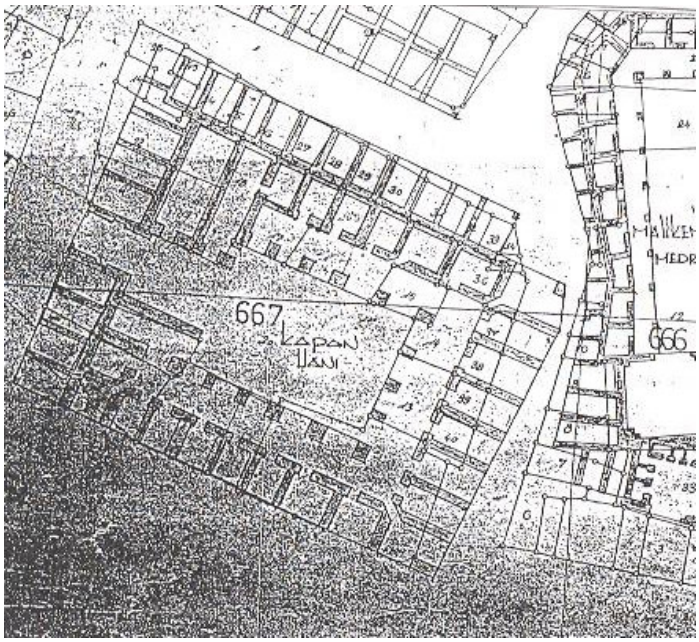

Şekil 4.7 Kapan Han zemin kat planı (BKTVKK arşivi).

Şekil 4.8 Kapan Han, 2004.

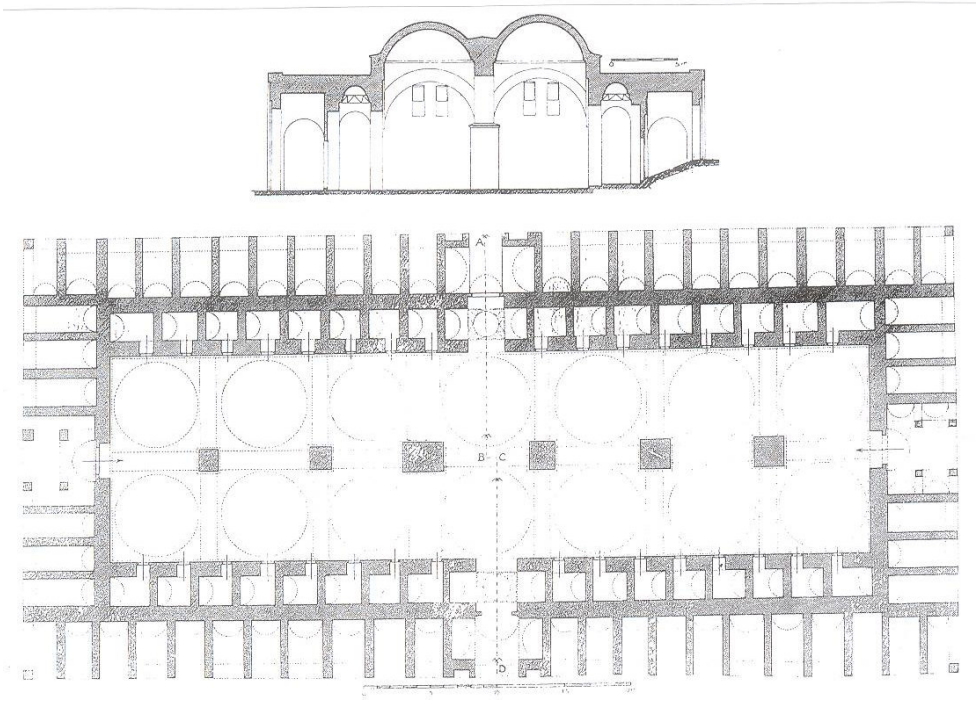

Şekil 4.9 Bedesten plan ve kesiti(Gabriel, 1958).

Şekil 4.10 Bedesten'in içinden bir görünüş, 2004.

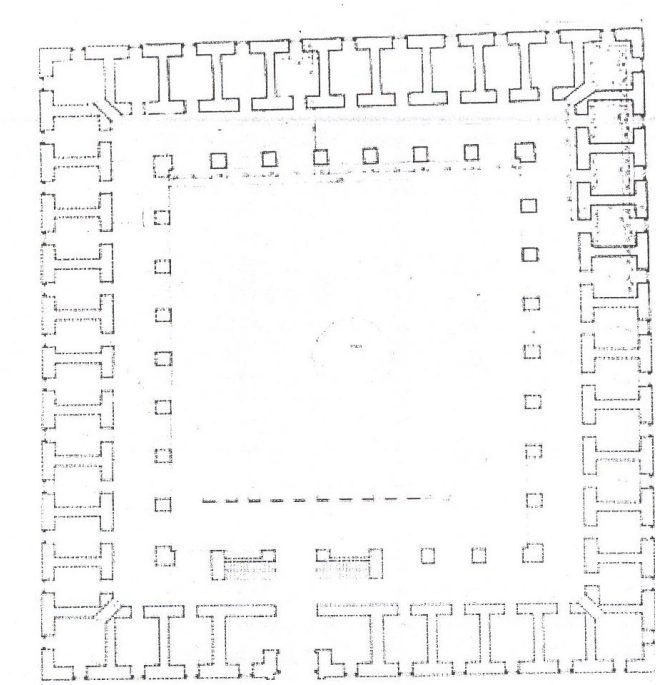

Şekil 4.11 İpek Han zemin kat planı (Ayverdi,1972).

Şekil 4.12 İpek Han ve avlusu, 2004.

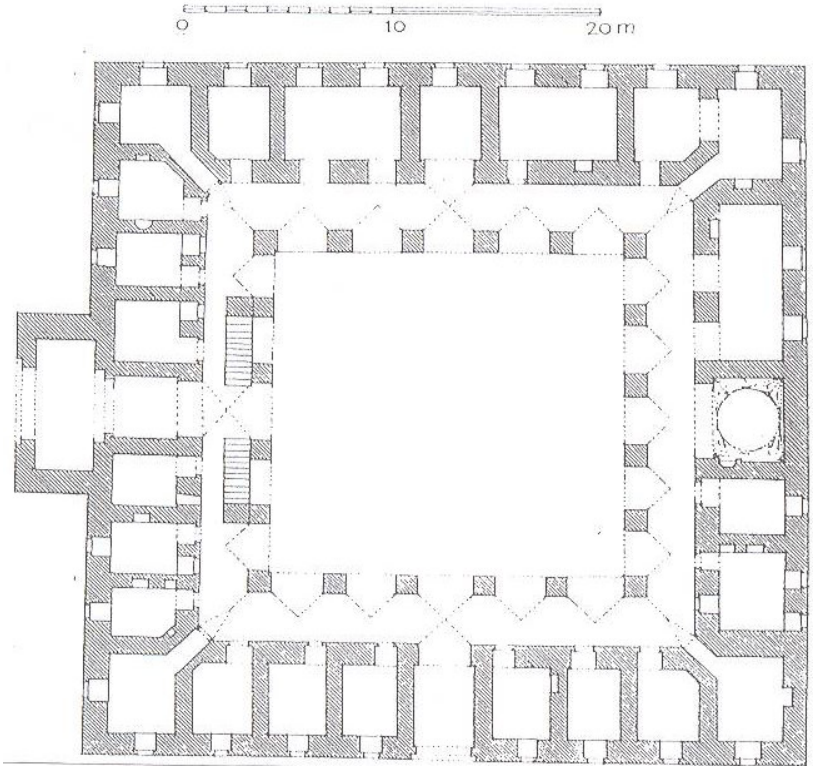

Şekil 4.13 Geyve Han zemin kat planı ve kesiti(Gabriel, 1958).

Şekil 4.14 Geyve Han ve avlusu, 2004.

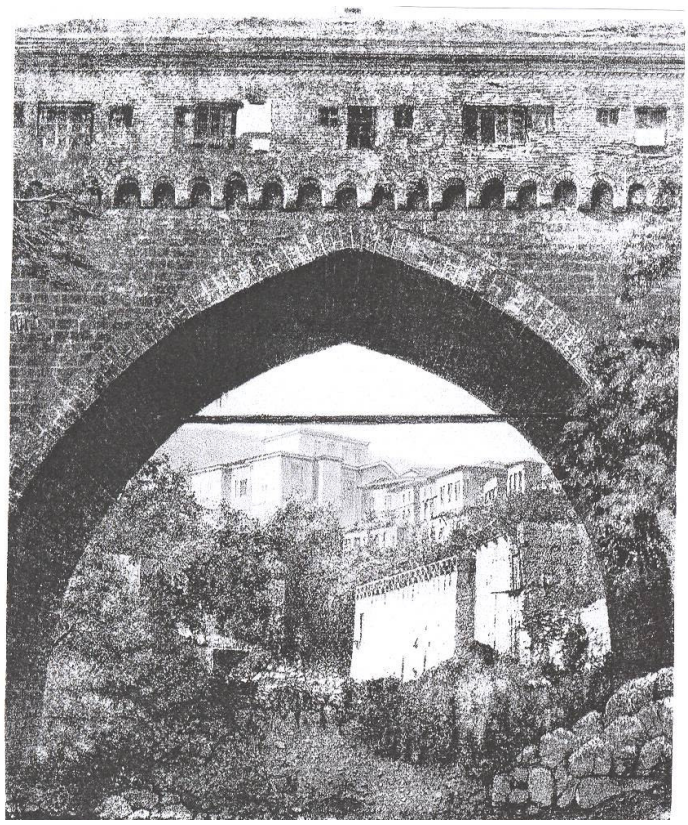

Şekil 4.15 Irgandı Köprüsü'nün fotoğrafı, Fotoğraf: Tremaux, 1854(Dostoğlu, 2001, s.241).

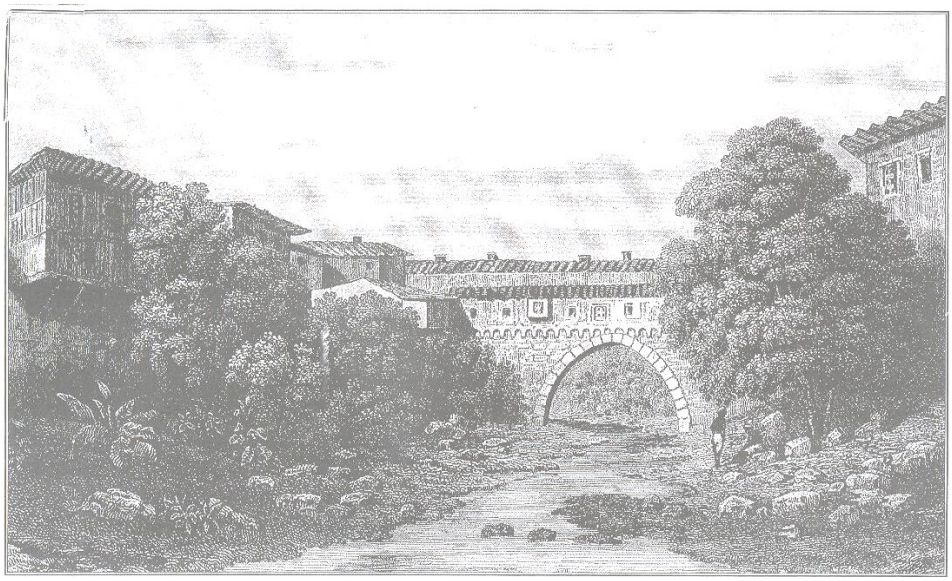

Şekil 4.16 Irgandı Köprüsü'nün 19. yüzyılın ilk yarısına ait bir gravürü, C.Texier (Akkılıç, 1987).

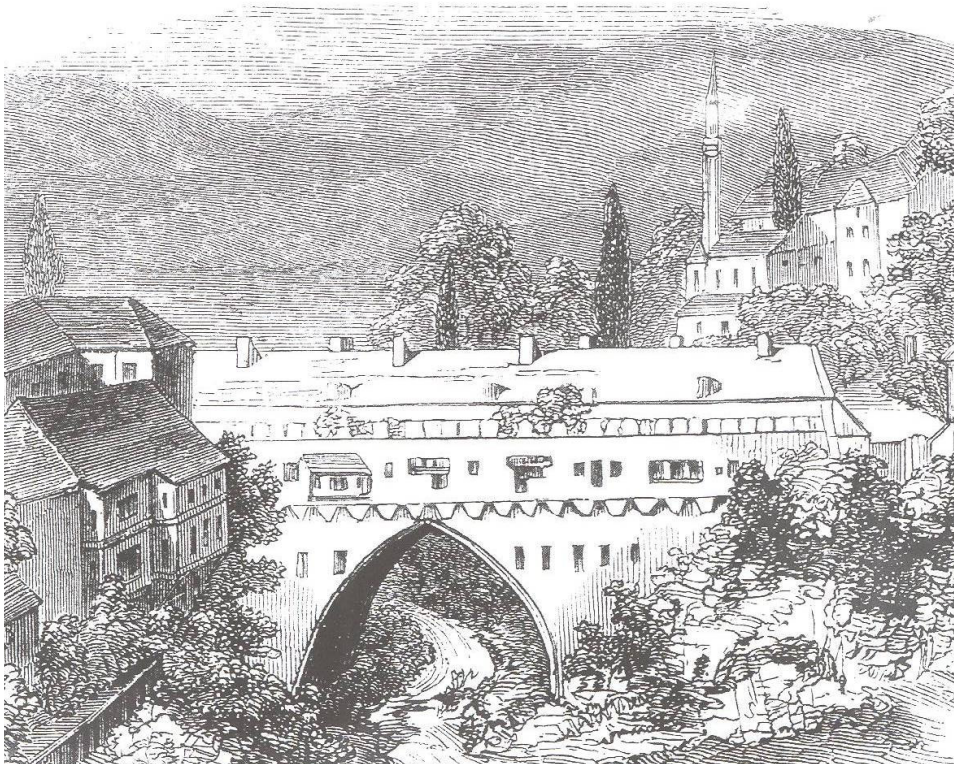

Şekil 4.17 Yaklaşık 1850'li yıllarda Irgandı'nın en eski gravürlerinden biri(Akkılıç, 1987).

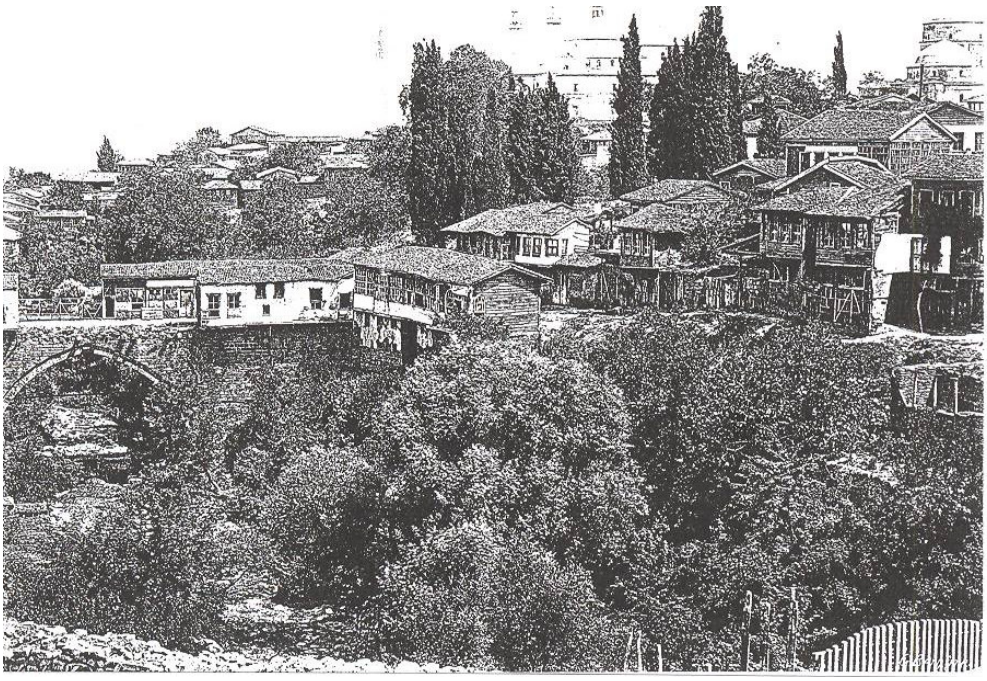

Şekil 4.18 Irgandı Köprüsü'nün fotoğrafı, Fotoğraf: C.Berggren,1880'li yıllar (Dostoğlu, 2001, s.243).

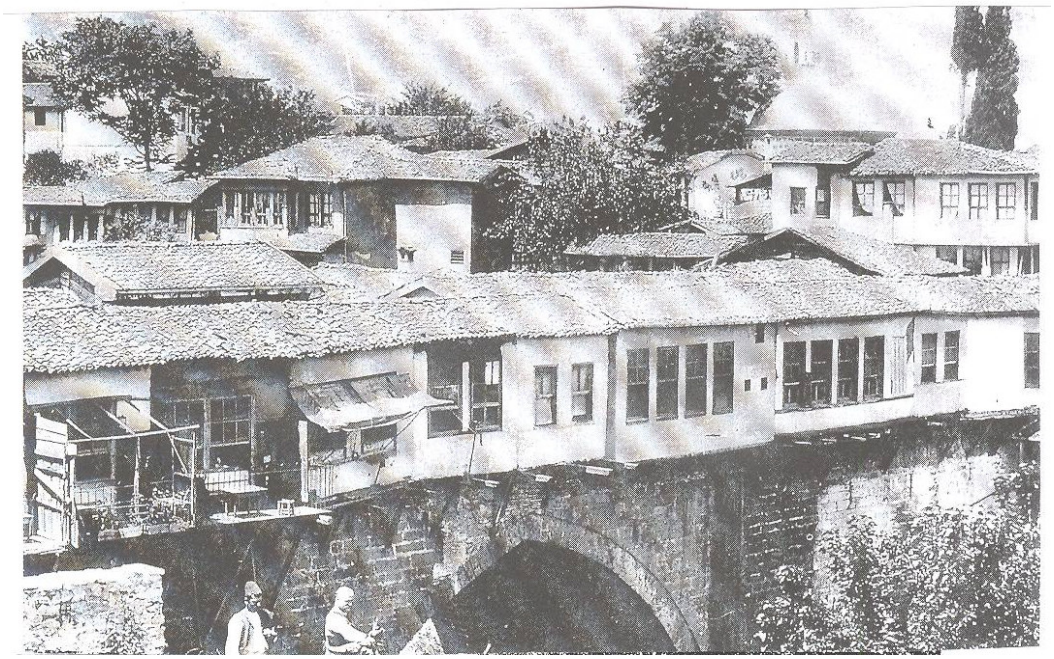

Şekil 4.19 Irgandı Köprüsü'nün kuzeyden görünüşü, Fotoğraf: Sébah & Joallier,1890 (Dostoğlu, 2001, s.261).

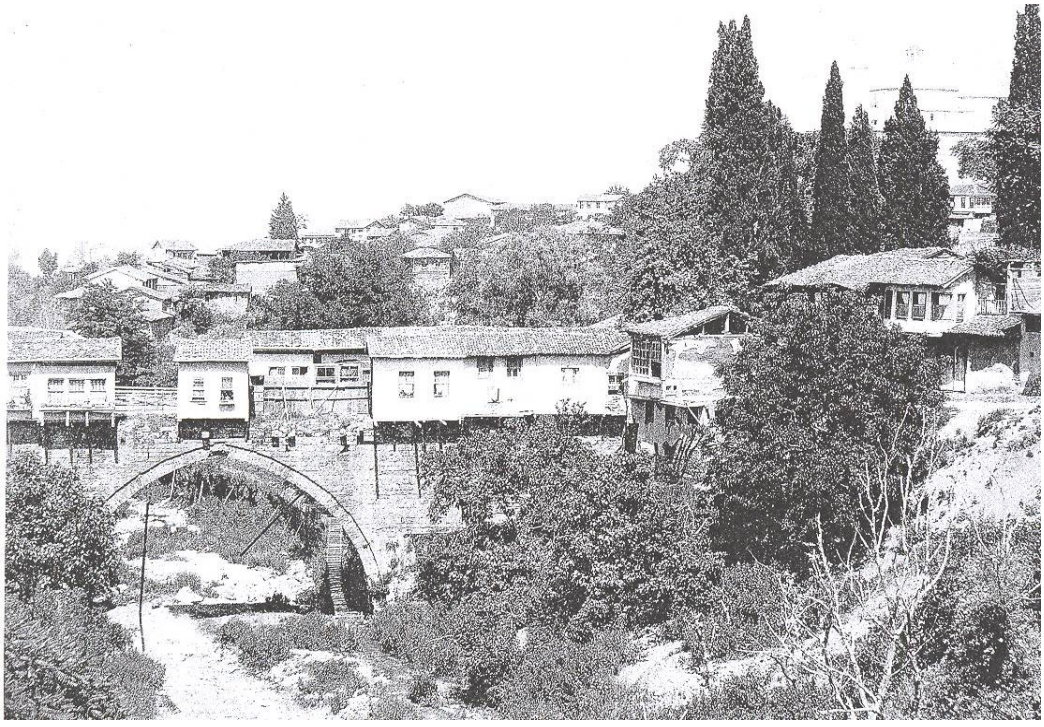

Şekil 4.20 Irgandı Köprüsü'nün fotoğrafı, Fotoğraf: Anonim, 1890'lı yıllar (Dostoğlu, 2001, s.245).

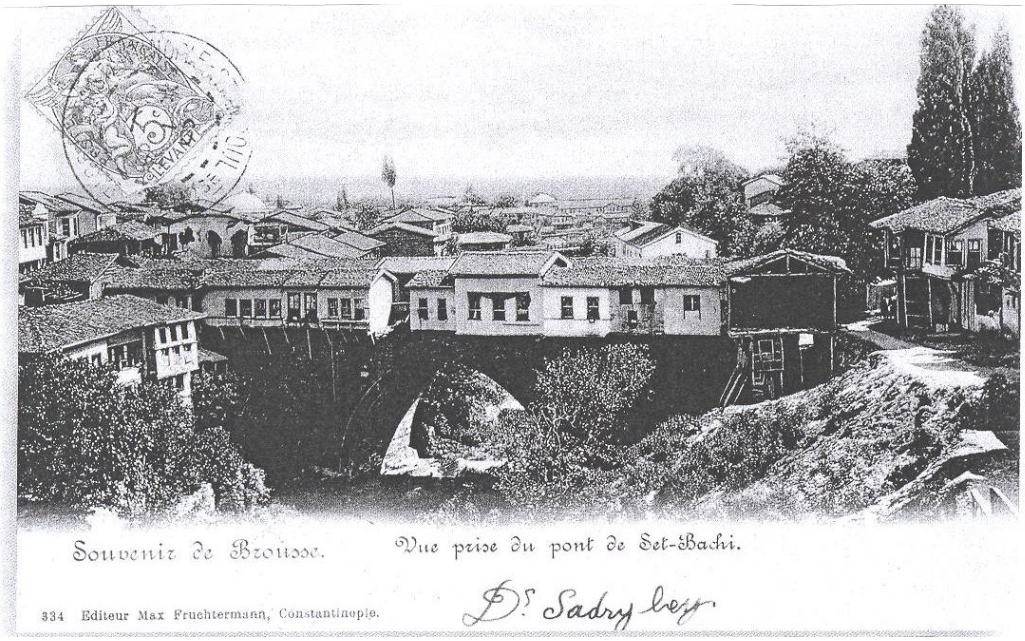

Şekil 4.21 Irgandı Köprüsü'nün 1890'lı yıllara ait bir kartpostalı(Dostoğlu, 2001, s.247).

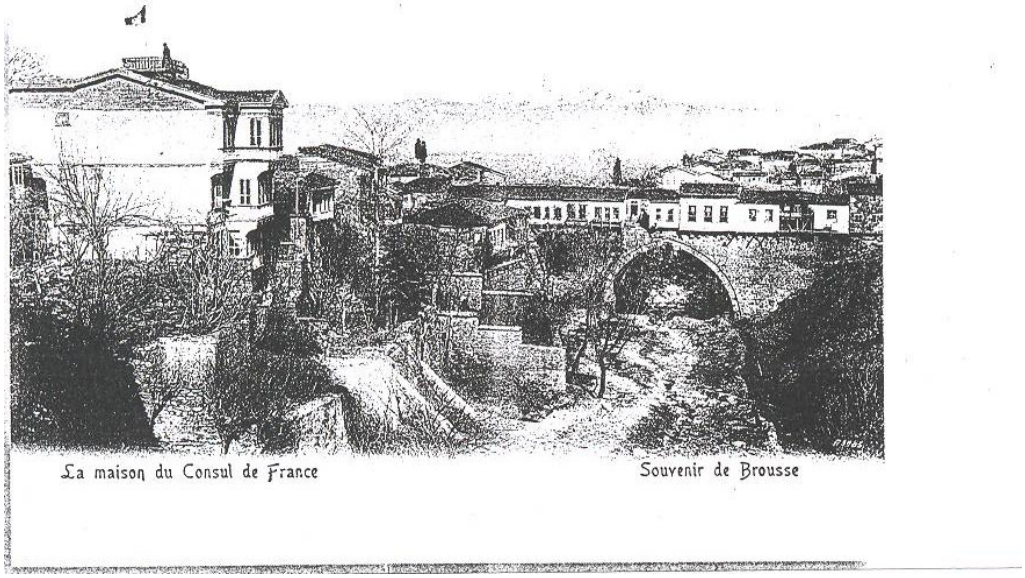

Şekil 4.22 Irgandı Köprüsü'nün 1898'li yıllara ait bir kartpostalı(Dostoğlu, 2001, s.249).

Şekil 4.23 Irgandı Köprüsü'nün fotoğrafı, Fotoğraf: Anonim,1900'lü yıllarda (Dostoğlu, 2001, s.251).

Şekil 4.24 Irgandı Köprüsü'nün fotoğrafı, Fotoğraf: Auguste Léon, Haziran 1913 (Dostoğlu, 2001, s.253).

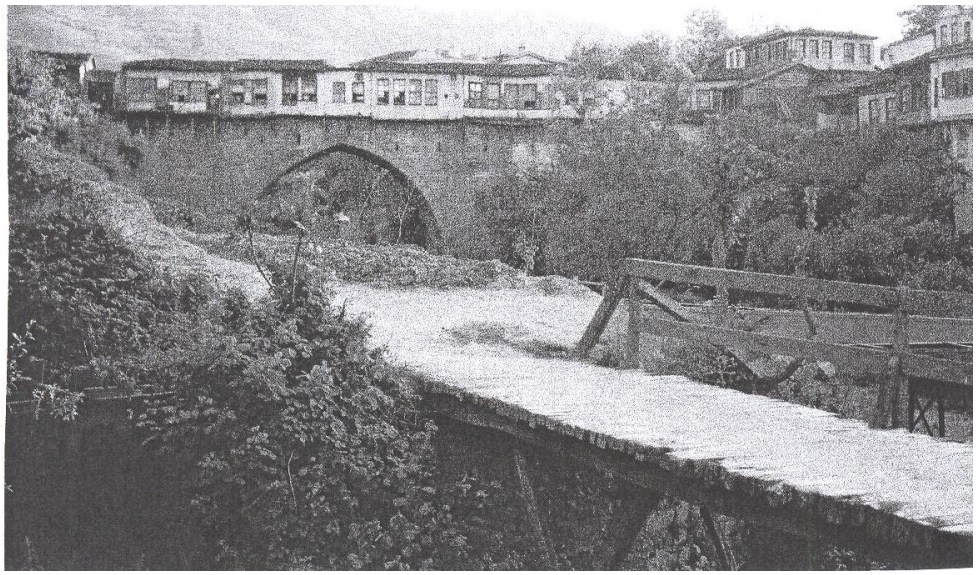

Şekil 4.25 Irgandı Köprüsü'nün fotoğrafı, Fotoğraf: Auguste Léon, Haziran 1913 (Dostoğlu, 2001, s.255).

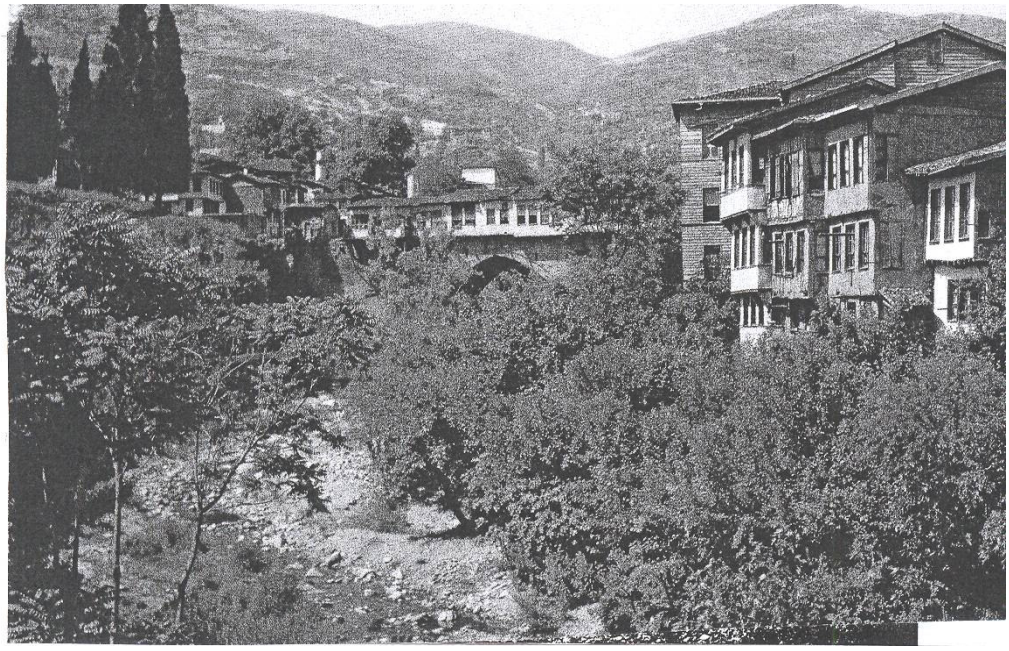

Şekil 4.26 Irgandı Köprüsü'nün fotoğrafı, Fotoğraf: Auguste Léon, Haziran 1913 (Dostoğlu, 2001, s.257).

Şekil 4.27 Irgandı Köprüsü'nün görünüşü, 2004.

Şekil 4.28 Irgandı Köprüsü ve çarşılar, 2004.

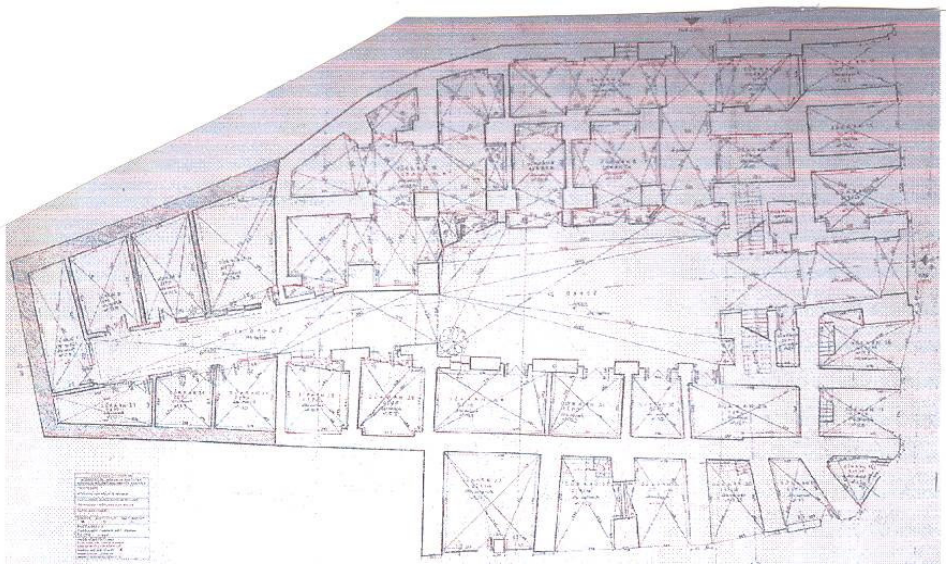

Şekil 4.29 Çukur(Kütahya) Han zemin kat planı(Yüksel, Şataf, Güney, 2002)

Şekil 4.30 Çukur Han ve avlusu, 2004.

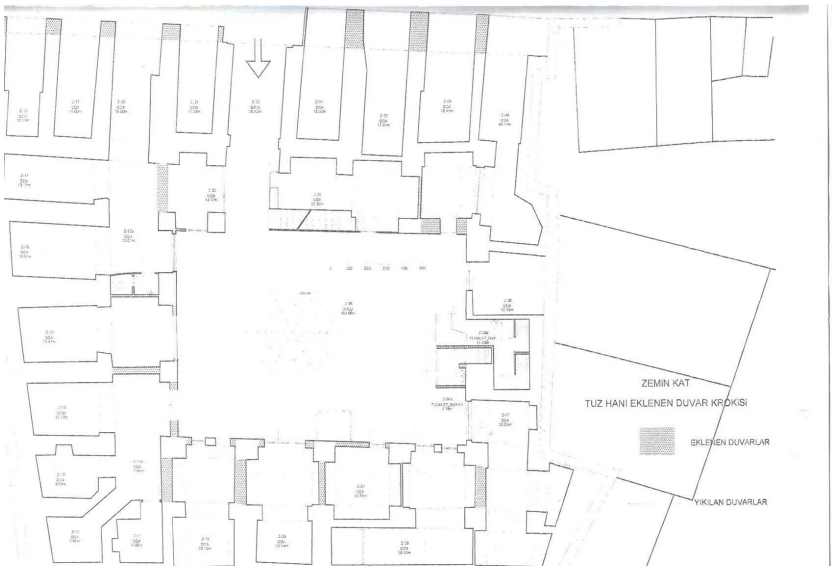

Şekil 4.31 Tuz Han zemin kat planı (Üngörgil, 2003).

Şekil 4.32 Tuz Han ve avlusu, 2004.

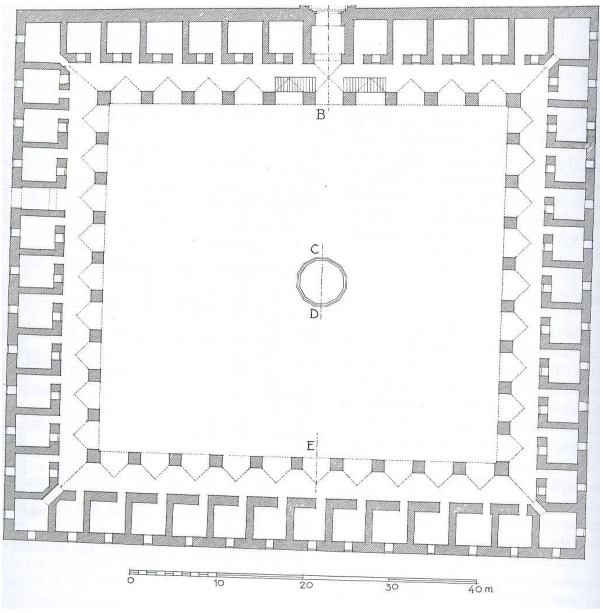

Şekil 4.33 Fidan Han zemin kat planı ve kesiti (Gabriel, 1958)

Şekil 4.34 Fidan Han ve avluda yer alan mescit, 2004.

Şekil 4.35 Koza Han'da kozaların terazi ile tartılması, Fotoğraf: İ.C.antel arşivi (Yenal, 1996)

Şekil 4.36 Koza Han'da koza bayramı (Yenal, 1996)

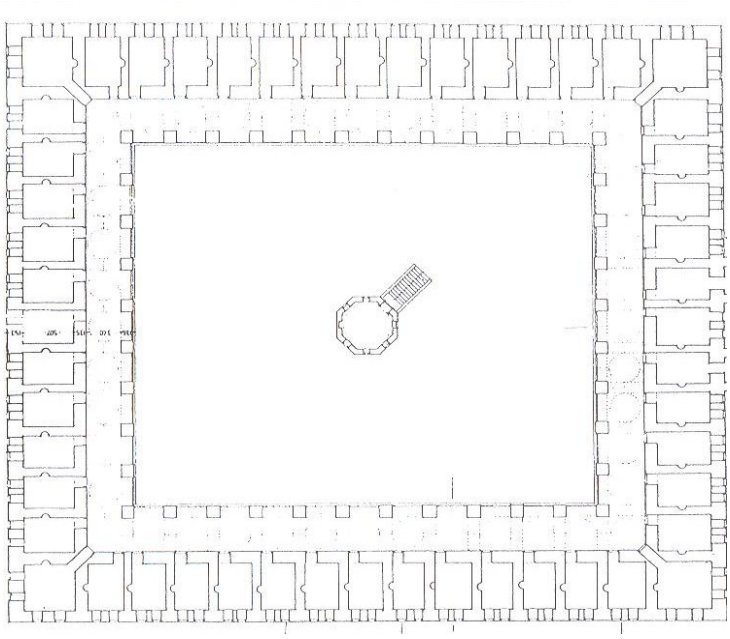

Şekil 4.37 Koza Han birinci kat planı (Yüksel, 1980, s.75)

Şekil 4.38 Koza Han'ın avlusu ve mescid, 2004.

Şekil 4.39 İç Koza Han ve avlu, 2004.

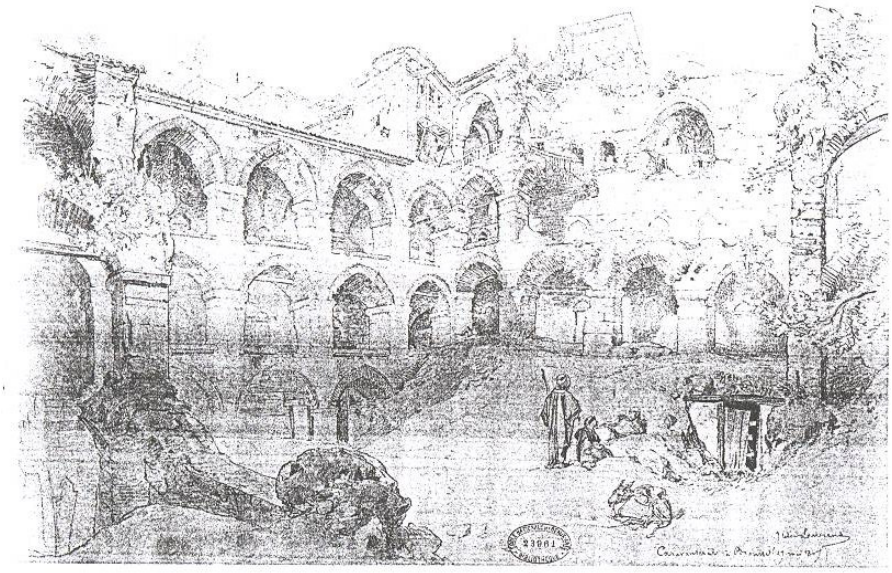

Şekil 4.40 Bali Bey Hanı'nın 1847 yılında Thomas Allom tarafından çizilmiş bir gravürü

(BBB Kütüphanesi arşivi)

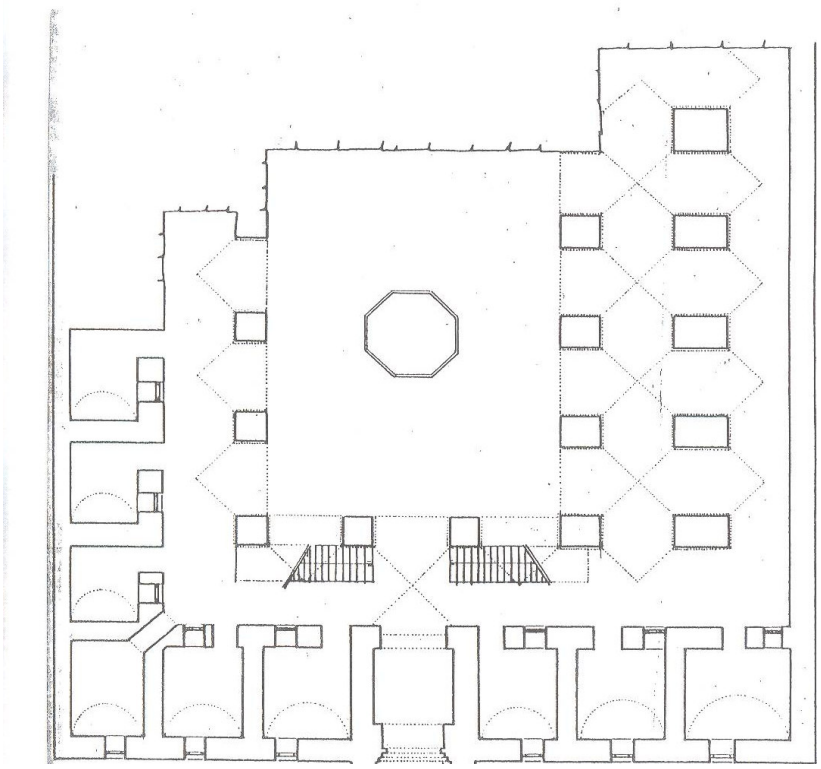

Şekil 4.41 Bali Bey Hanı zemin kat planı (Çobanoğlu, 1986)

Şekil 4.42 Bali Bey Hanı, 2004.

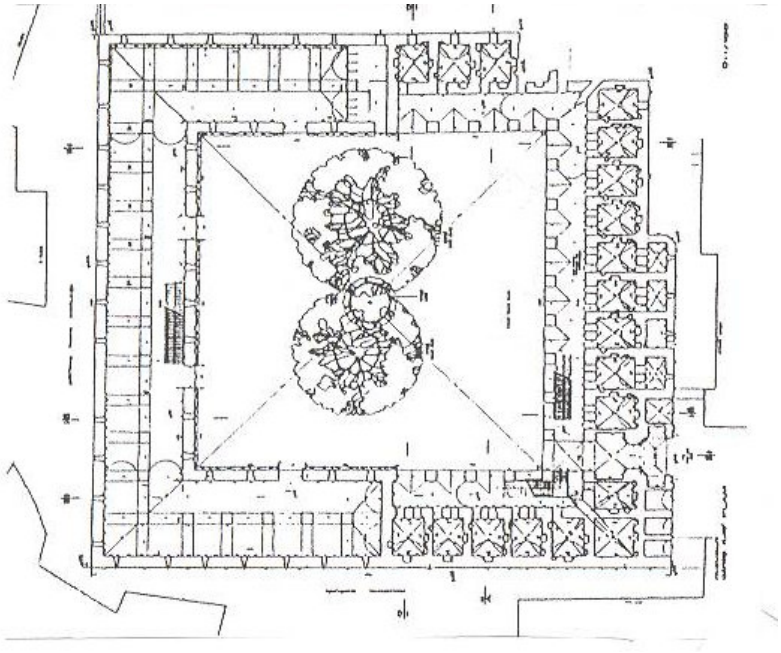

Şekil 4.43 Pirinç Han zemin kat planı (Akdeniz, 1995)

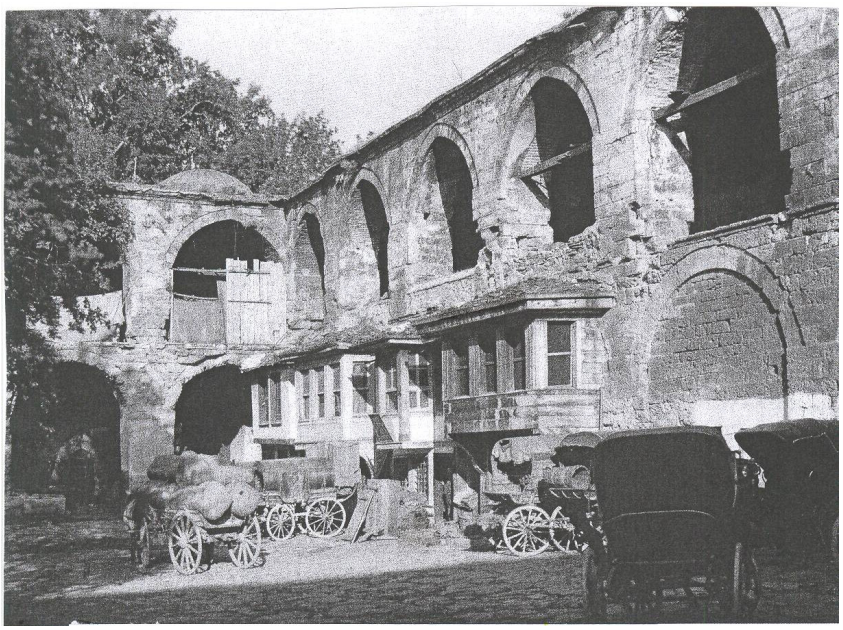

Şekil 4.44 Pirinç Han'a ait bir fotoğraf, Fotoğraf:Auguste Léon, 1913 (Dostoğlu, 2001, s.103).

Şekil 4.45 Pirinç Han ve avlu, 2004.

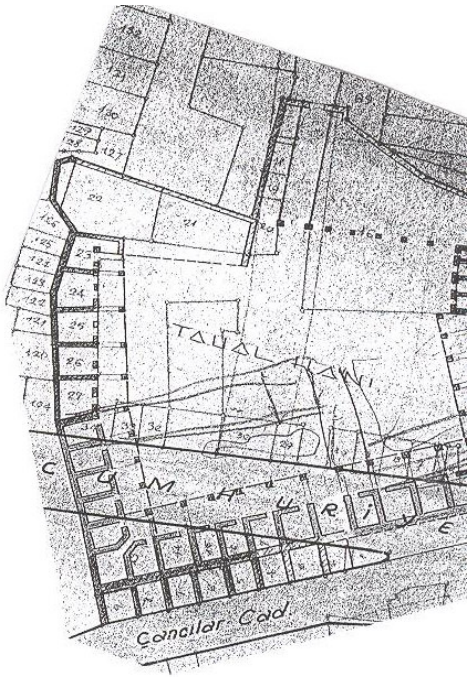

Şekil 4.46 Tahıl Han'ın Cumhuriyet Caddesi açılmadan önceki planı(BKTVKK).

Şekil 4.47 Tahıl Han'ın günümüzde mevcut duvarları, 2004.

Şekil 4.48 Tahıl Han'ın İnönü Caddesi'nden görünüşü, 2004.

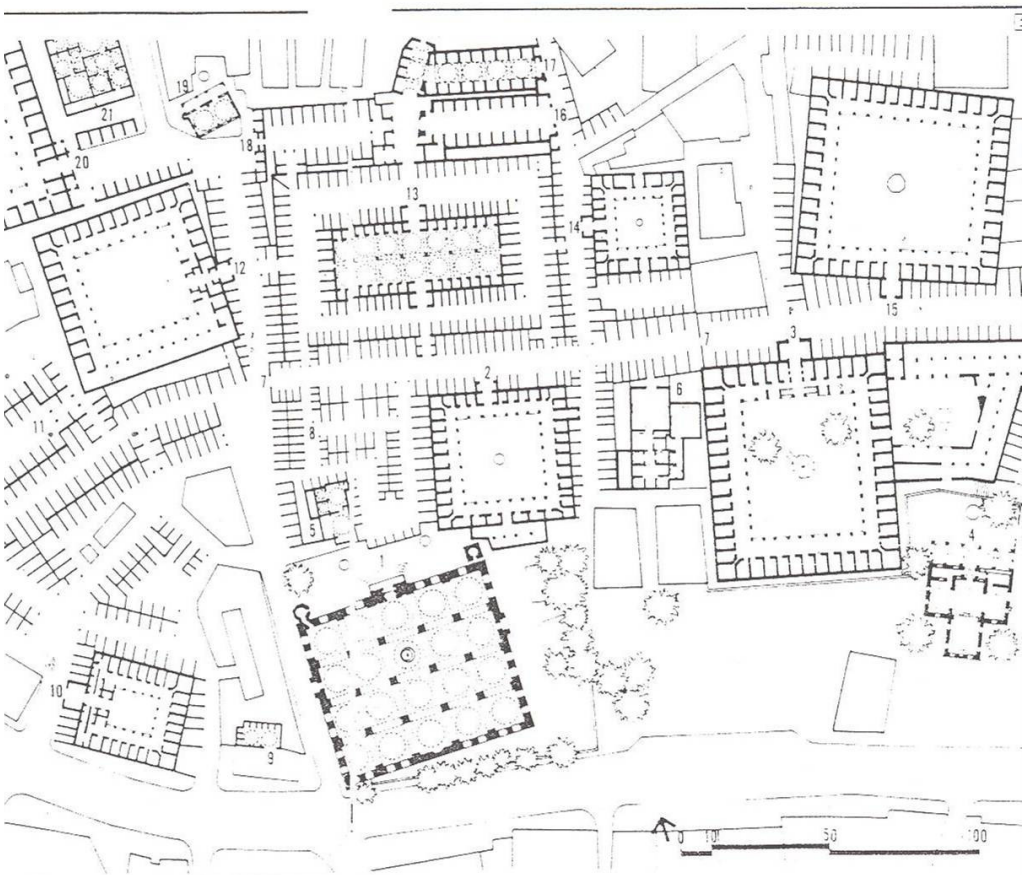

Şekil 4.49 Hanlar Bölgesi(Kosifoğlu, 2000,s.176).

Şekil 4.50 Ulucami avlusu ve avluda satıcılar Fotoğraf: Sébah&Joaillier, 1890 (Özendes, 1999)

Şekil 4.51 Yaklaşık 1894 yılında çarşıda kebapçı (Özendes, 1999)

Şekil 4.52 Bursa'da esnaf (Özendes, 1999,s.79)

Şekil 4.53 Çarşıda şekerci dükkanı (Dostoğlu, 2001)

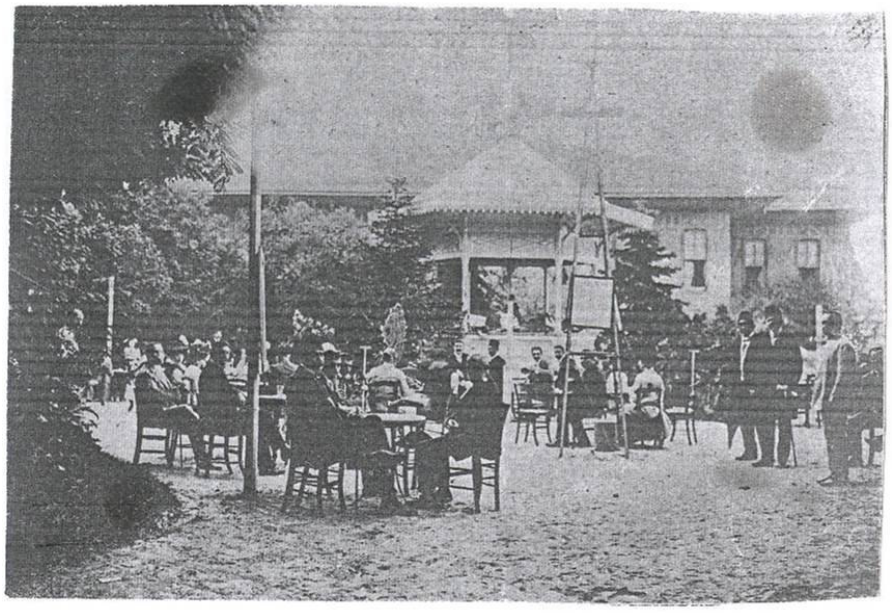

Şekil 4.54 Belediye önünde kahvehane(BBB arşivi)

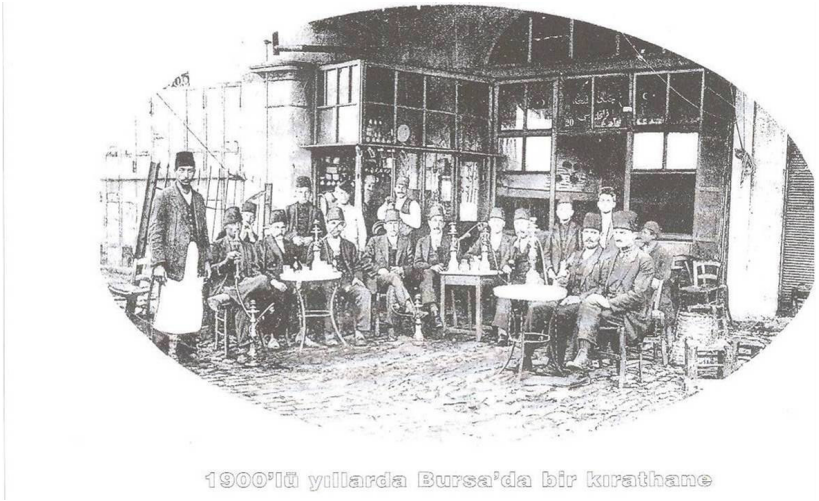

Şekil 4.55 1900'lü yıllarda Bursa'da bir kahvehane (Kaplanoğlu, 1996)

Şekil 4.56 Çarşıda esnaf- Fotoğraf:Anonim, 1900(Dostoğlu, 2001, s.553)

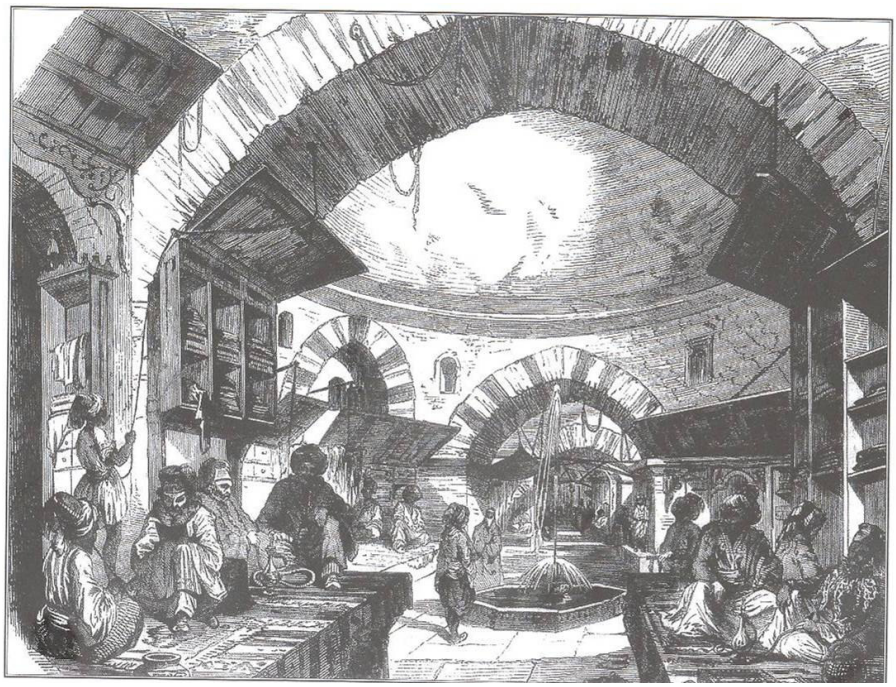

Şekil 4.57 Bursa'da Şadırvanlı Pazar, Fotoğraf:Albert de Beaumont
(Günaydın, Kaplanoğlu, 2000, s.155)

Şekil 4.58 Çarşıda esnaf, Fotoğraf:Sébah&Joaillier (Dostoğlu, 2001, s.533)

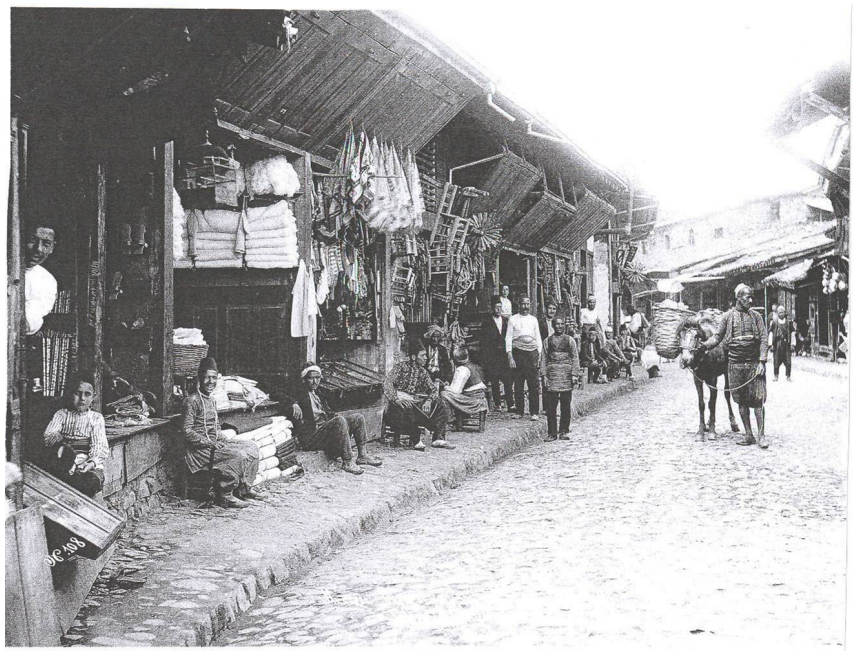

Şekil 4.59 Çarşıda esnaf, Fotoğraf:Sébah&Joaillier, 1890(Dostoğlu,2001, s.533)

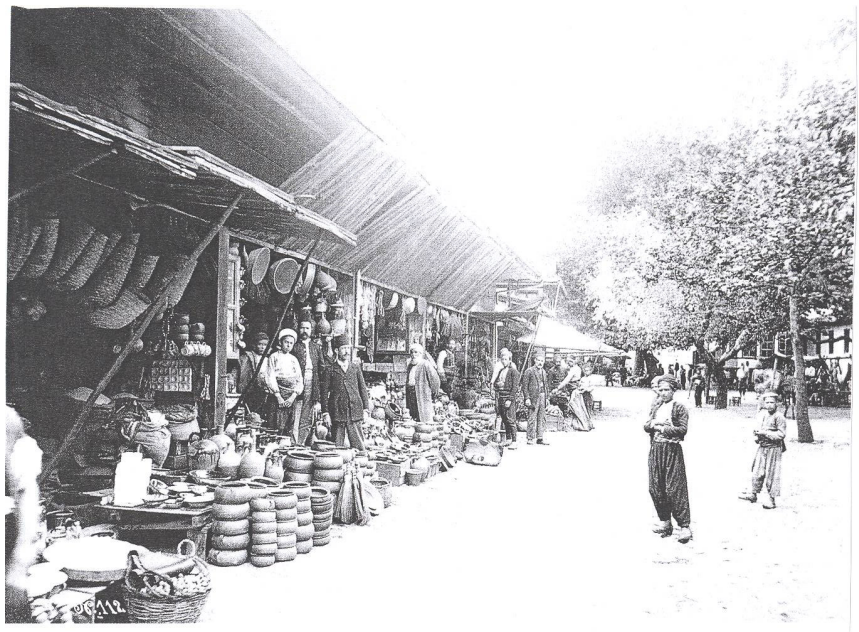

Şekil 4.60 Çömlekçiler, Fotoğraf: Sébah&Joaillier, 1894(Dostoğlu, 2001,s.539)

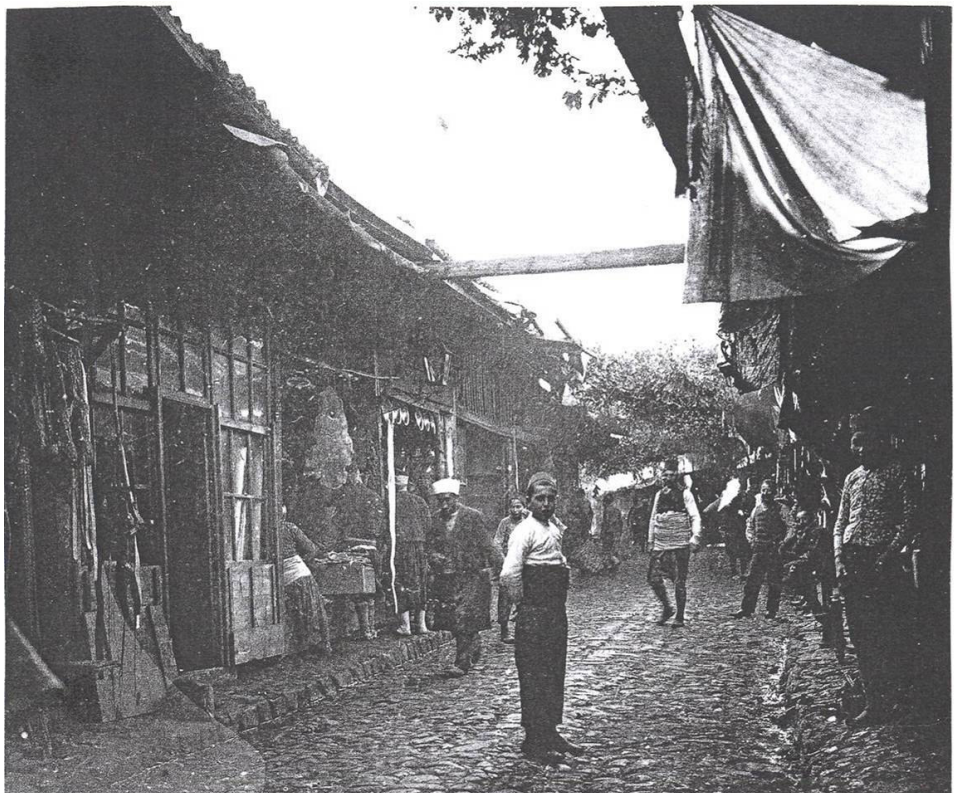

Şekil 4.61 Çarşı, Fotoğraf: Anonim, 1898(Dostoğlu, 2001,s.443)

Şekil 4.62 Hacı İvaz Paşa Çarşısı, 2004.

Şekil 4.63 Yorgancılar Çarşısı, 2004.

Şekil 4.64 Yorgancılar Çarşısı, 2004.

Şekil 4.65 Gelincik Çarşısı, 2004.

Şekil 4.66 Gelincik Çarşısı'ndan Bedesten'e geçiş, 2004.

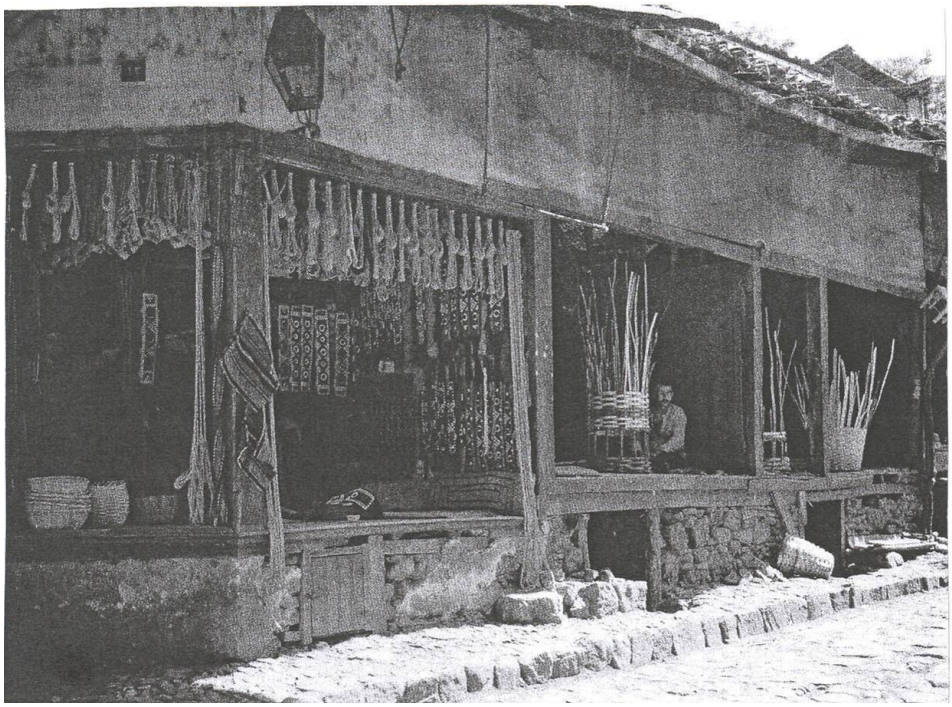

Şekil 4.67 Çarşıda iplikçi ve sepetçiler, Fotoğraf: Auguste L**é**on, 1913 (Dostoğlu, 2001, s.569).

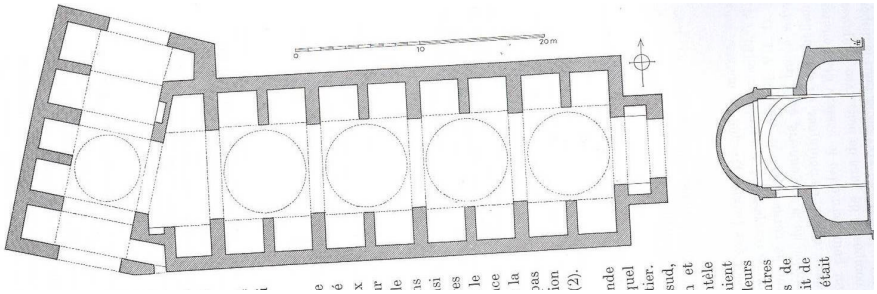

Şekil 4.68 Sipahi Çarşısı plan ve kesiti(Gabriel,1958).

Şekil 4.69 Sipahi Çarşısı'nın girişi, 2004.

Şekil 4.70 Bakırcılar Çarşısı girişi, 2004.

Şekil 4.71 Bakırcılar Çarşısı, 2004.

Şekil 4.72 Ayakkabıcılar, Fotoğraf: Sébah&Joaillier, 1894 (Dostoğlu, 2001,s.537).

Şekil 4.73 Günümüzde ayakkabıcılar çarşısı, 2004.

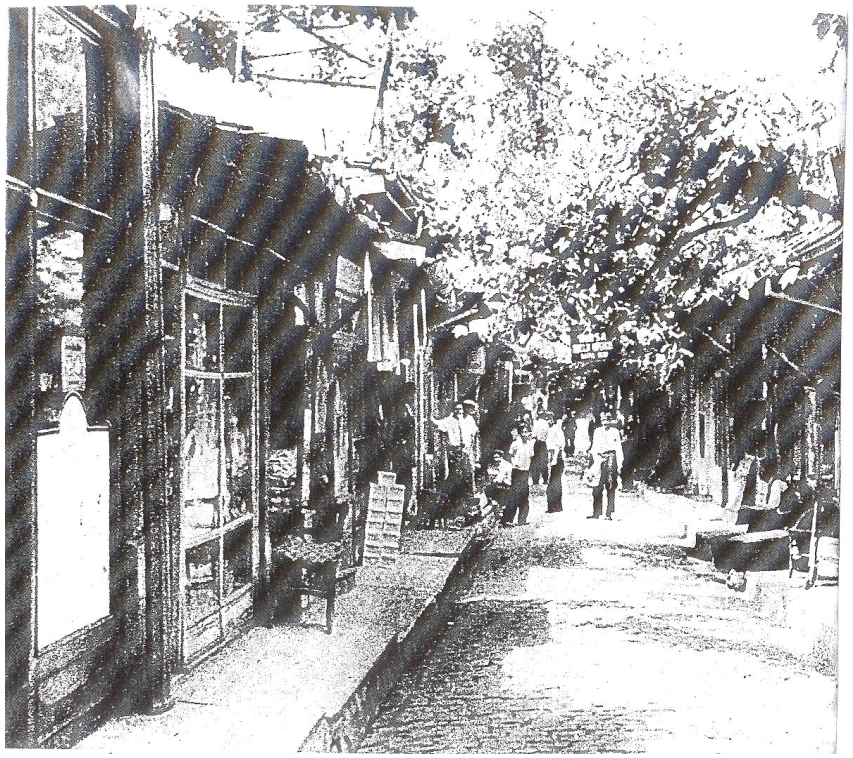

Şekil 4.74 1920'lerde Kayan Çarşısı, Fotoğraf: A.Gabriel (Yenal, 1996, s.392).

Şekil 4.75 Hanlar Bölgesi ve o dönemde üzeri kapalı olan Uzun Çarşı, Fotoğraf: Anonim,1895'li yıllar(Dostoğlu, 2001, s.114,115).

Şekil 4.76 Çarşı, Fotoğraf: Anonim,1898(Dostoğlu, 2001,s.445).

Şekil 4.77 Çarşı, Fotoğraf: Anonim,1898(Dostoğlu, 2001,s.445).

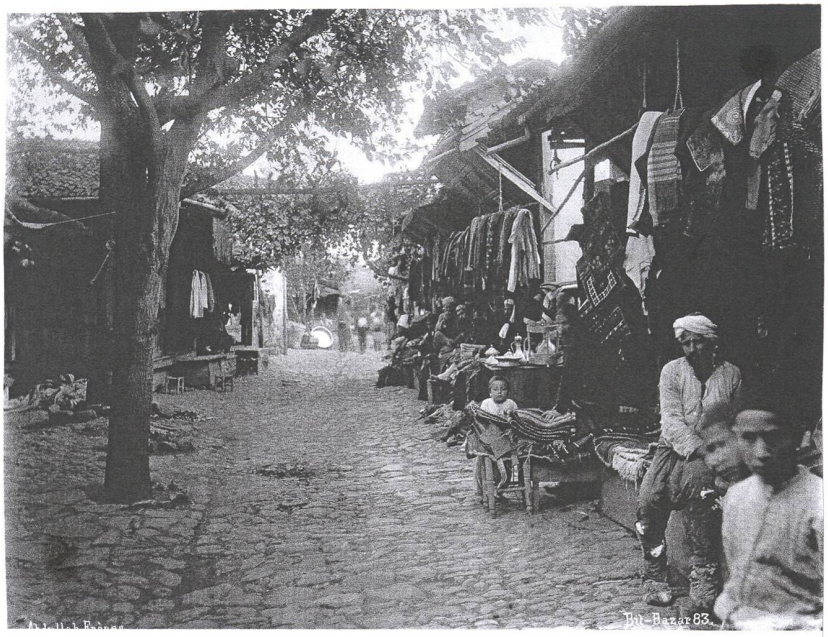

Şekil 4.78 Bit Pazarı, Fotoğraf: Abdullah Frères, 1890(Dostoğlu, 2001, s.529).

Şekil 4.79 Çarşı, Fotoğraf: Abdullah Frères, 1890(Dostoğlu, 2001).

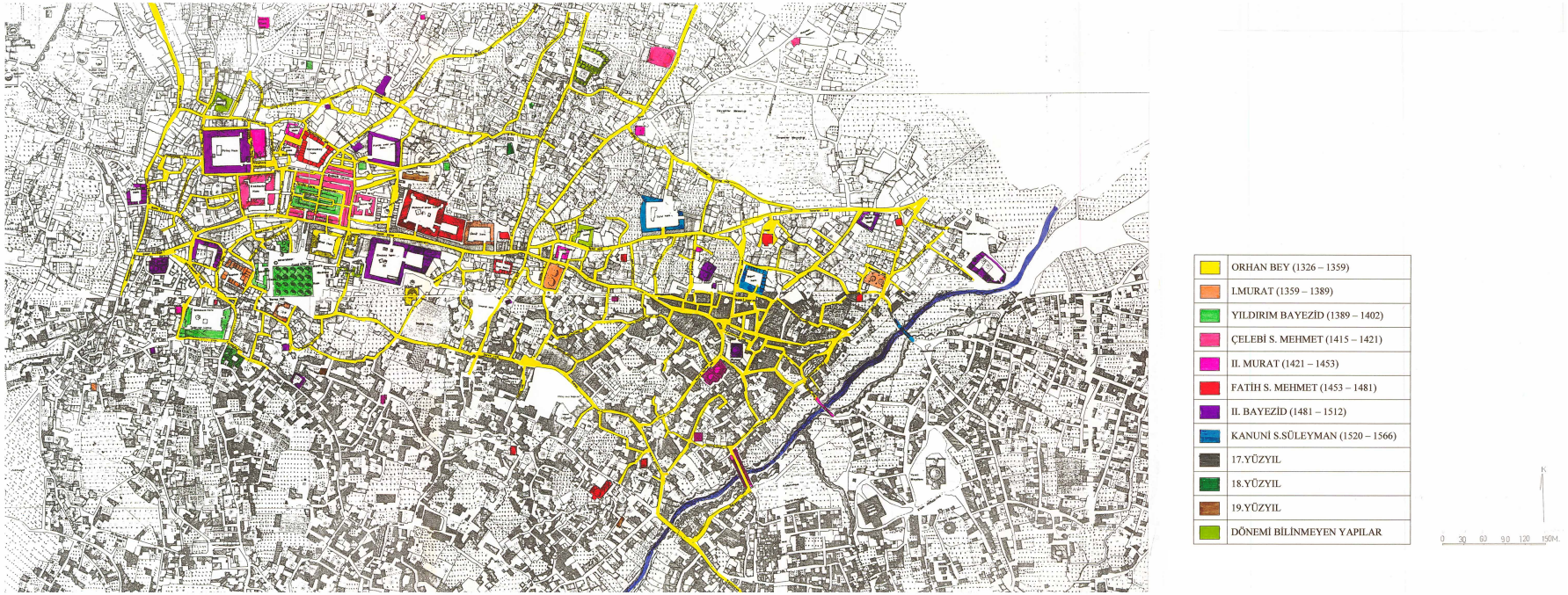

Şekil 4.80 19. yüzyılın ikinci yarısında bölgede yer alan anıtsal yapıların dönemsel gelişimi

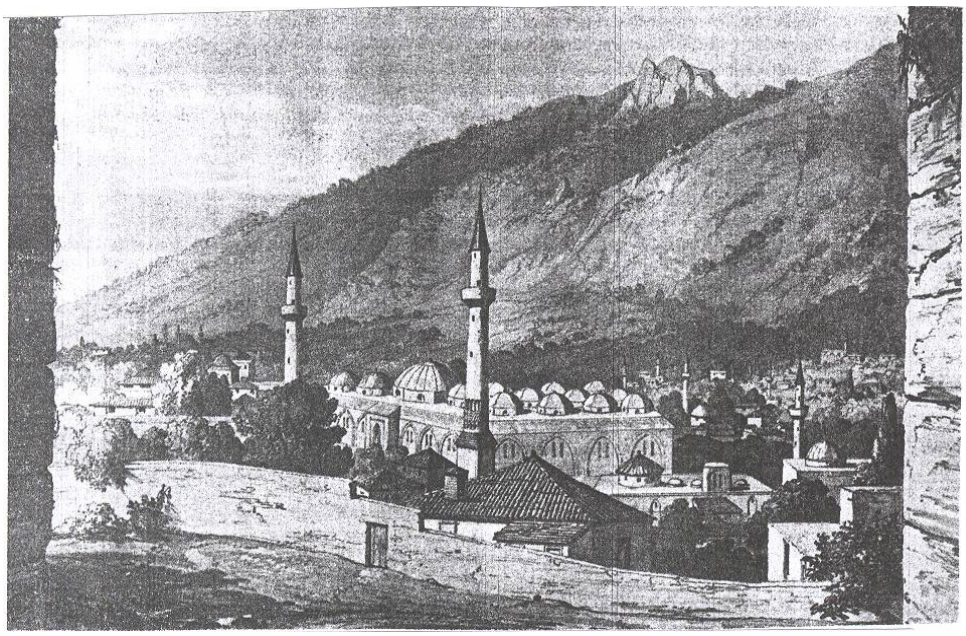

Şekil 4.81 19. yüzyılın ilk yarısında Ulucami ve Bursa(BBB Kütüphanesi arşivi).

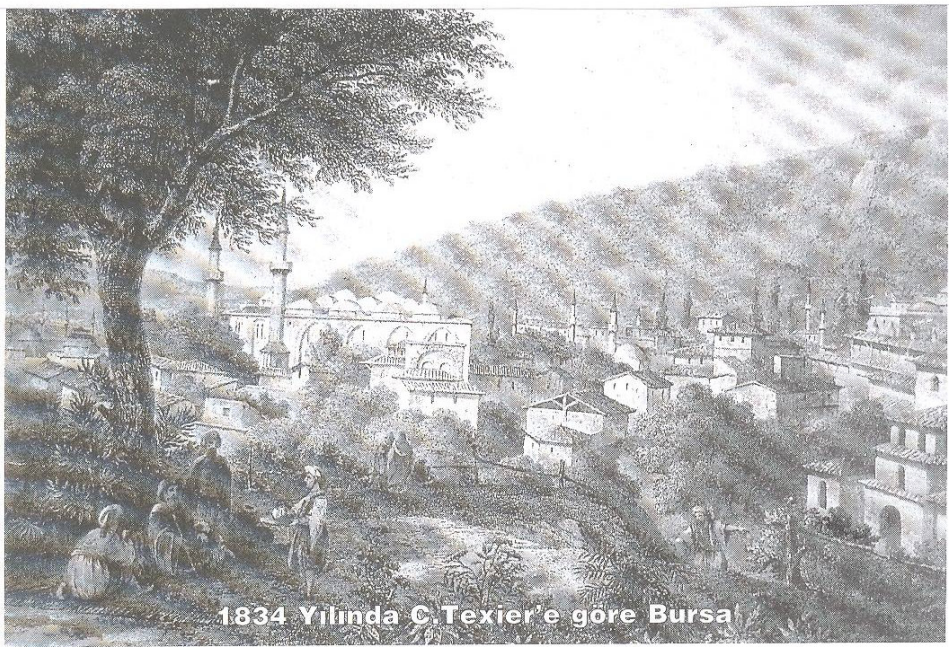

Şekil 4.82 1834 yılında C.Texier'e göre Bursa(Kaplanoğlu, 1996, s.295).

Şekil 4.83 1855 depreminden sonra Bursa panoraması, Fotoğraf: Moustier, 1862 (Dostoğlu, 2001, s.91).

Şekil 4.84 Ulucami ve çevresine ait bir fotoğraf, Fotoğraf: C.F. Fettel, 1885'li yıllar (Dostoğlu, 2001, s.97).

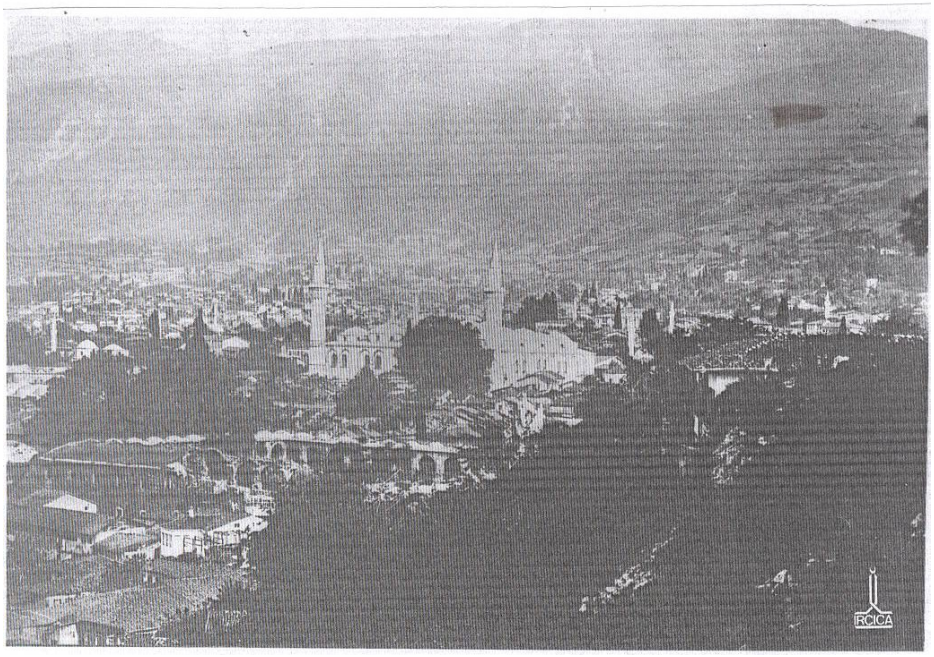

Şekil 4.85 1889 öncesi Bursa ve depremde hasar gören Pirinç Han (BBB Kütüphanesi arşivi).

Şekil 4.86 1889 öncesinde Bursa panoraması(BBB Kütüphanesi arşivi).

Şekil 4.87 Saray Caddesi, Fotoğraf: Ali Enis Oza, 1890'lı yıllar (Dostoğlu, 2001,s.129).

Şekil 4.88 Kent merkezi, Fotoğraf: Sébah & Joallier, 1890'lı yıllar(Yenal,1996,s.144).

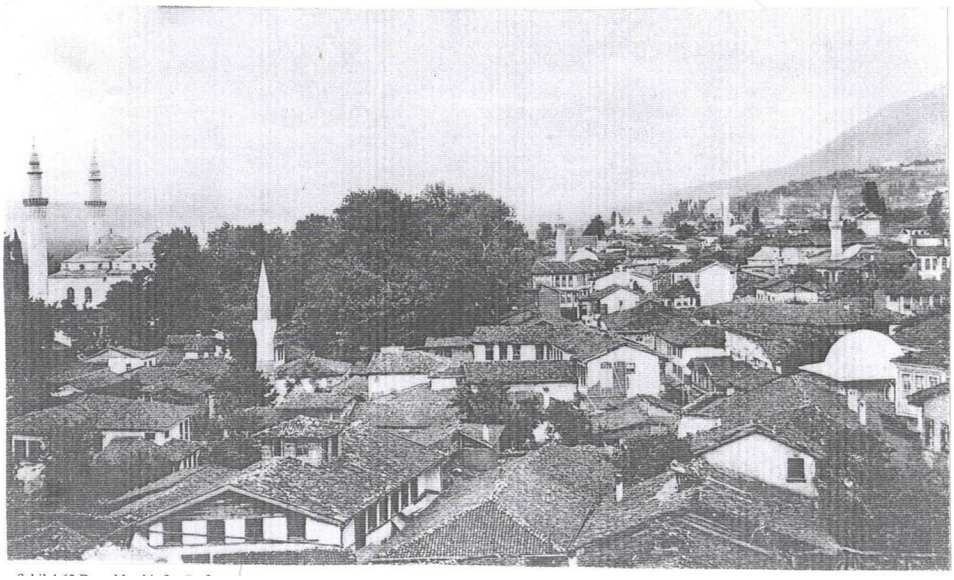

Şekil 4.89 1890'larda Bursa ve Ulucami(BBB Kütüphanesi arşivi).

Şekil 4.90 Kent merkezi, Ulucami ve Hanlar, Fotoğraf:Sébah & Joallier, 1893 sonrası (Dostoğlu, 2001, s.127).

Şekil 4.91 Hanlar Bölgesi'nin fotoğrafı, Fotoğraf: Sébah&Joaillier, 1893 sonrası (Yüce Doruk arşivi).

Şekil 4.92 Hanlar Bölgesi ve Ulucami, Fotoğraf:Sébah&Joaillier, 1890'lı yıllar (Dostoğlu, 2001, s.125).

Şekil 4.93 1893 sonrasında Ulucami ve çarşı(BBB Kütüphanesi arşivi).

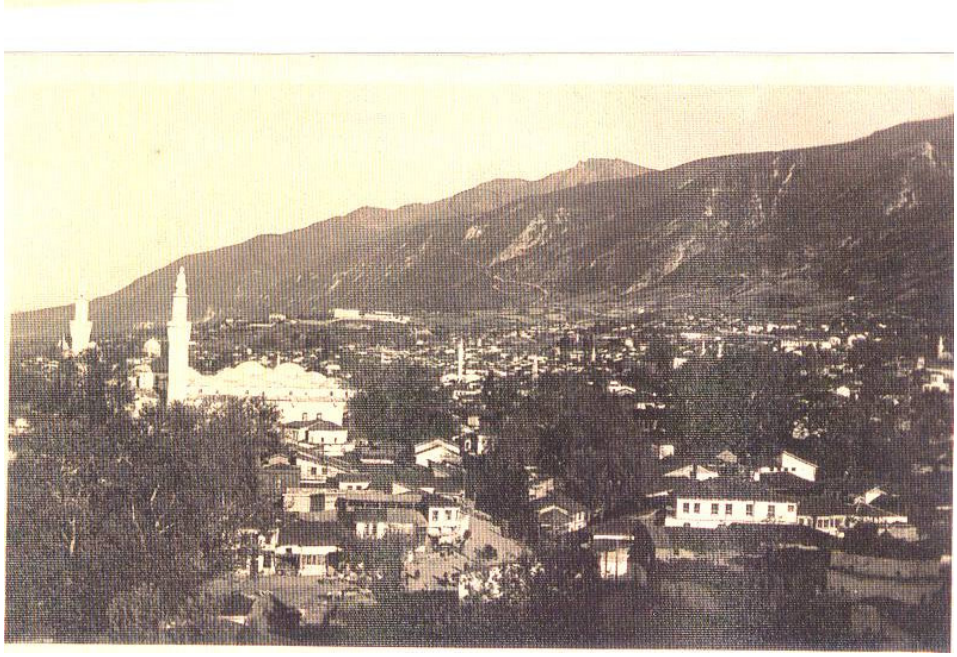

Şekil 4.94 1893 sonrasında Ulucami ve çarşı(BBB Kütüphanesi arşivi).

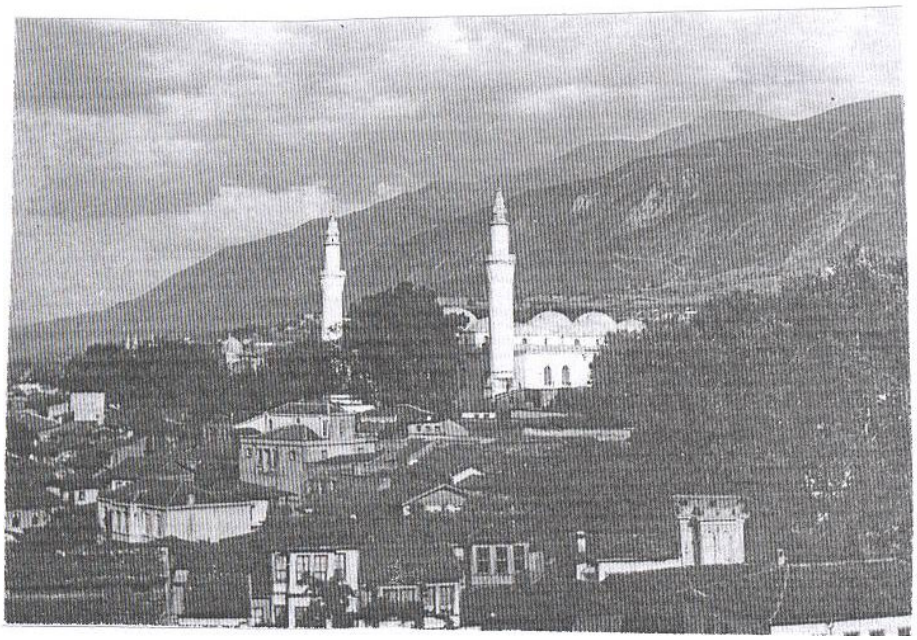

Şekil 4.95 1893 sonrasında Ulucami ve çarşı(BBB Kütüphanesi arşivi).

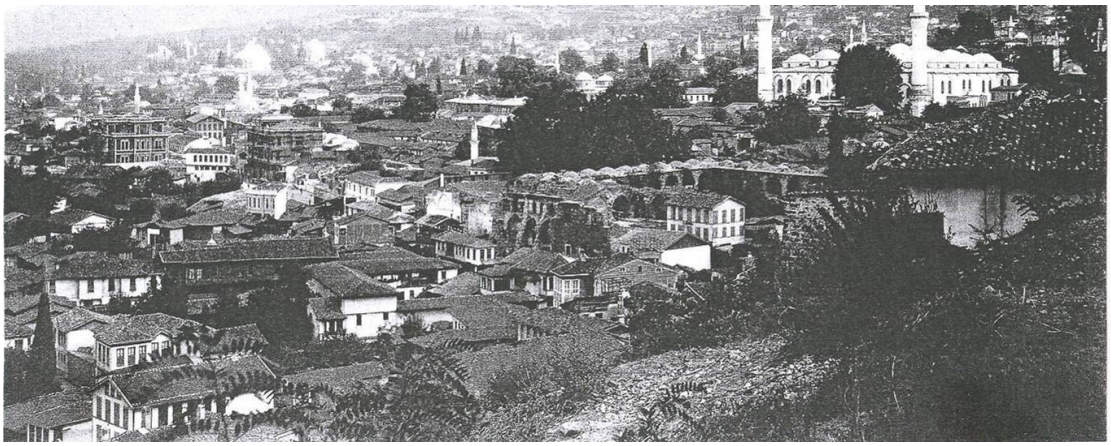

Şekil 4.96 Ulucami, Pirinç Han ve Koza Han, Fotoğraf: Anonim,1900 (Dostoğlu, 2001, s.105).

Şekil 4.97 Orhan Camisi güneyden görünüşüne ait bir kartpostal, 1900'lü yıllar (Dostoğlu,2001, s.53).

Şekil 4.98 1900'lü yıllarda Tophane'den Bursa'nın görünüşü(BBB Kütüphanesi arşivi).

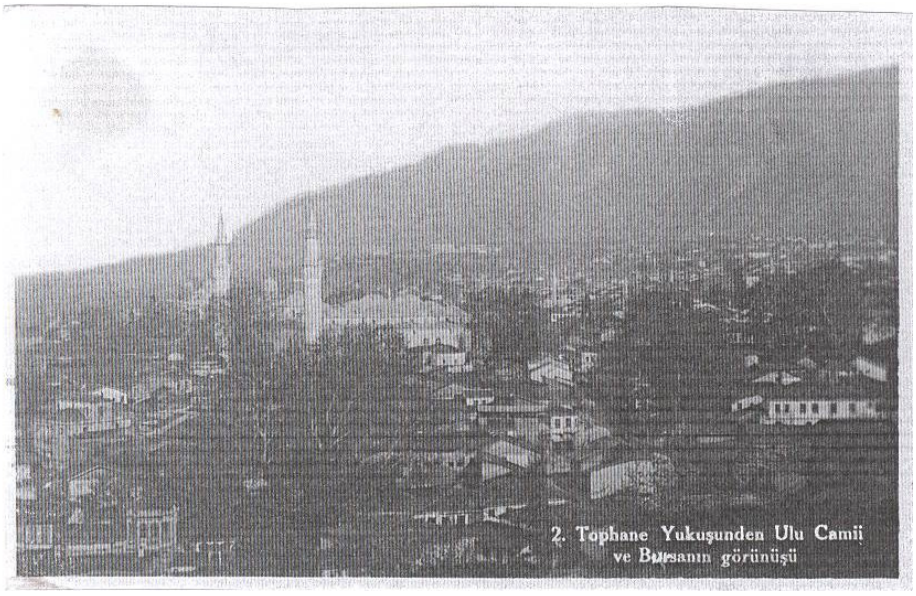

Şekil 4.99 Bursa'dan bir fotoğraf(BBB Kütüphanesi arşivi).

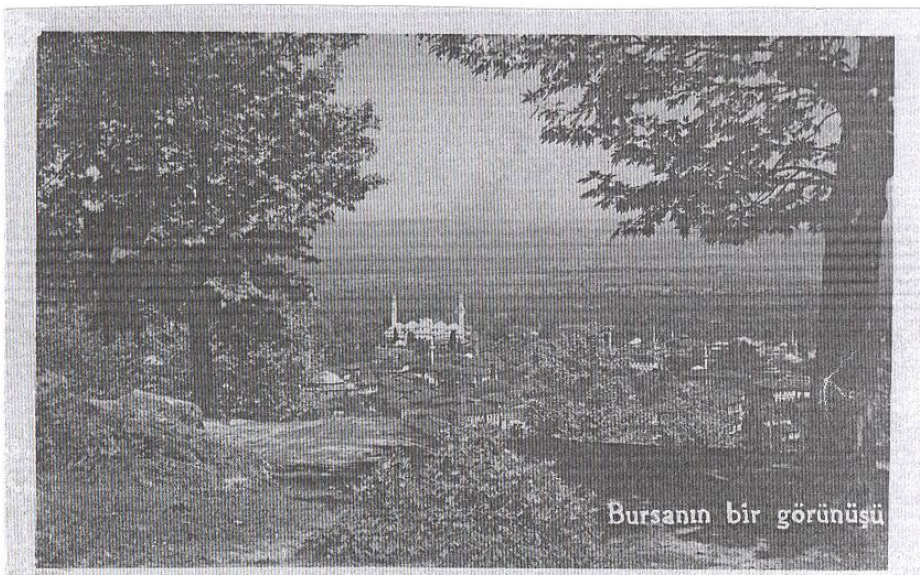

Şekil 4.100 Bursa'dan bir fotoğraf(BBB Kütüphanesi arşivi).

Şekil 4.101 Fransız Konsolosluğu ve Irgandı Köprüsü,1898
(Günaydın, Kaplanoğlu, 2000, s.177).

Şekil 4.102 1862 tarihli Suphi Bey Haritasında yol dokusu (BBB Arşivi)

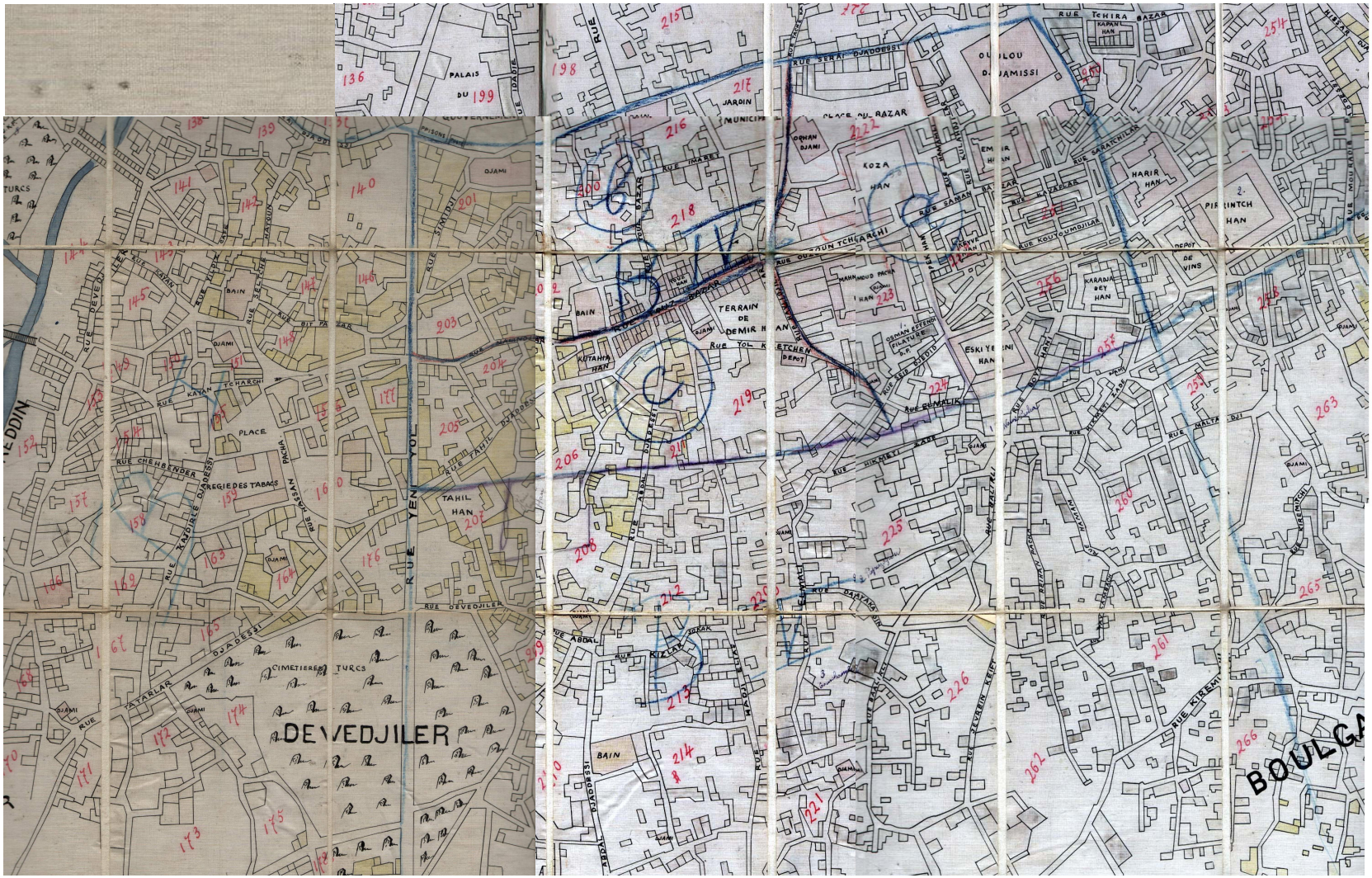

Şekil 4.103 1880 tarihli Sigorta Haritası-Plan General de Brousse (Bursa Kent Müzesi)

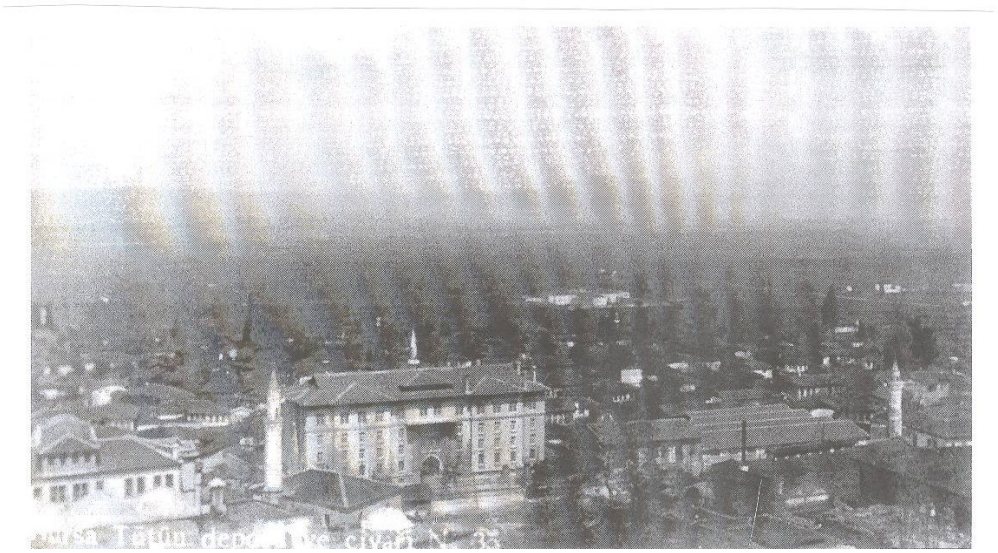

Şekil 4.104 Cumhuriyet Caddesi üzerinde yer alan tütün depoları(Günümüzdeki Doruk İşhanı ile Borsa ve Ticaret Odası henüz yapılmamış) (Günaydın, Kaplanoğlu, 2000, s.235).

Şekil 4.105 Ulucami ve Hamidiye Caddesi, Fotoğraf: Foto Kart, 1920'li yıllar(Dostoğlu, 2001,s.109).(Günümüzdeki Doruk Çarşısı'nın yerinde bulunan ve Şark Dü Han Şirketi'nin deposu olarak inşa edilen bina görülmektedir.)

Şekil 4.106 Hamidiye Cad.üzerinde bulunan eski Hükümet Konağı(Dostoğlu, 2001,s.297).

Şekil 4.107 Bursa'da ilk kurulan bankalardan biri olan Osmanlı Bankası(Dostoğlu, 2004, s.56).

Şekil 4.108 Tuz Pazarı Caddesi'nin kuzeyinde yer alan dükkanlar, 2005.

Şekil 4 109 Tuz Pazarı Caddesi'nin kuzeyinde yer alan dükkanlar(Özkan)

Şekil 4.110 Tuz Pazarı Caddesi'nin kuzeyinde yer alan dükkanlar

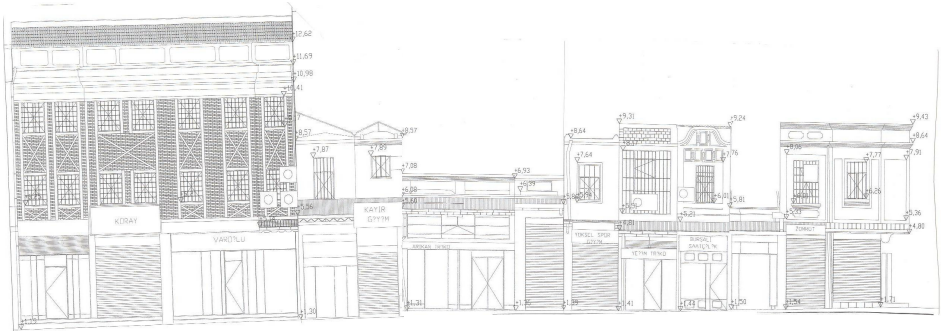

Şekil 4.111 Tuz Pazarı Caddesi'nin kuzeyinde yer alan dükkanlar (Özkan)

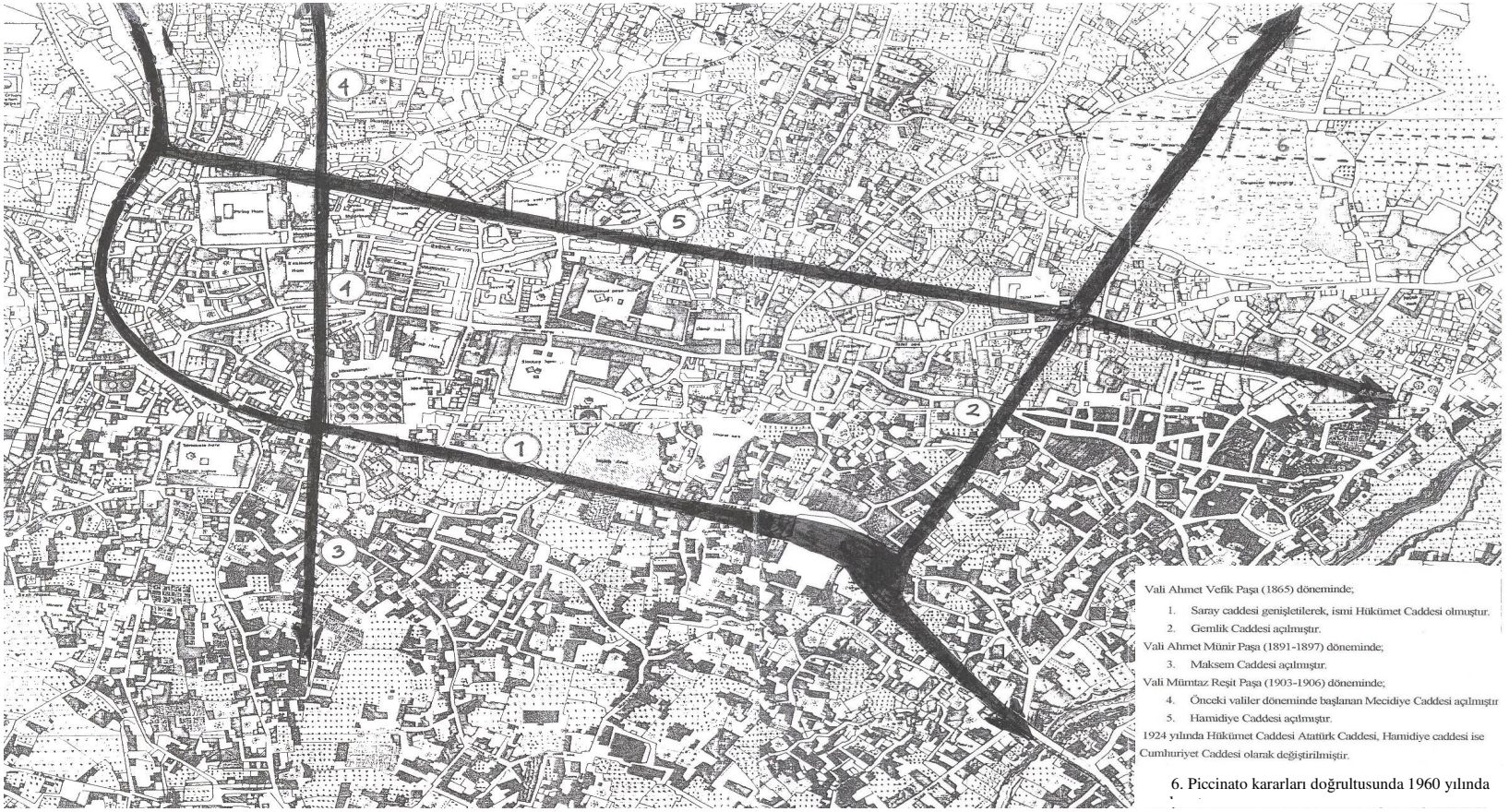

Şekil 4.112 1862 tarihli Suphi Bey haritasında 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başında açılan yollar

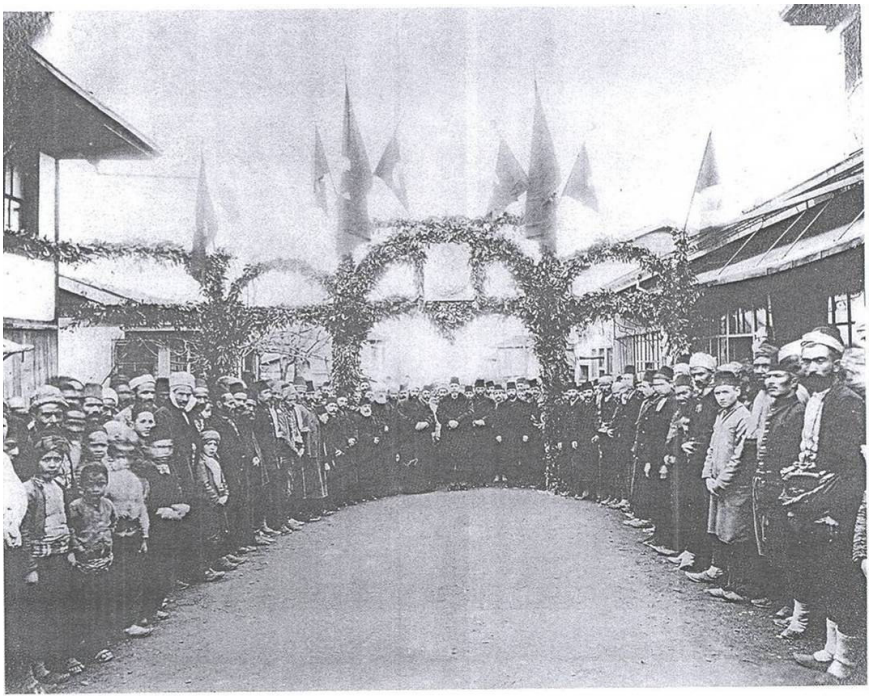

Şekil 4.113 Mecidiye Caddesi, Fotoğraf: Papazyan(Özdeş, 1954).

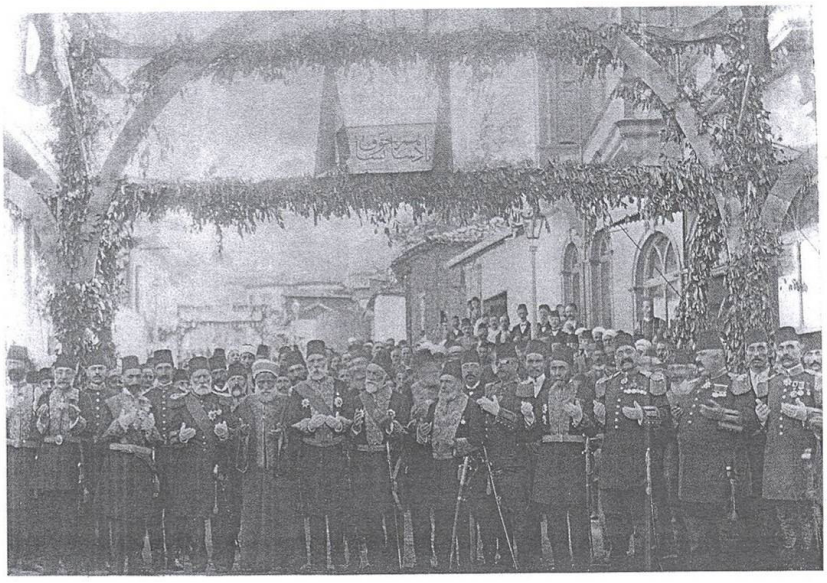

Şekil 4.114 1930'lu yıllarda İnönü Caddesi (Özdeş, 1954).

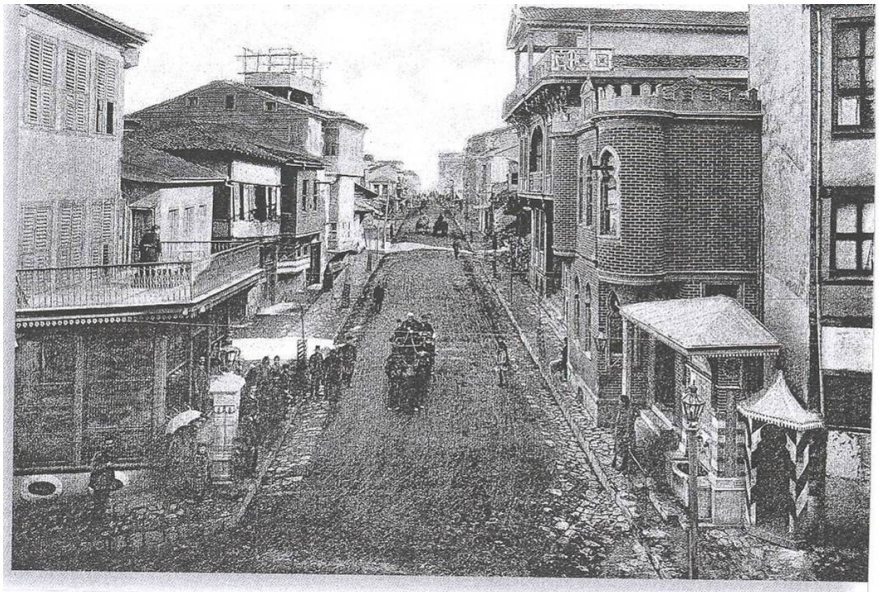

Şekil 4.115 1900'lü yıllara ait bir kartpostalda Hamidiye Caddesi(Dostoğlu, 2001, s.337).

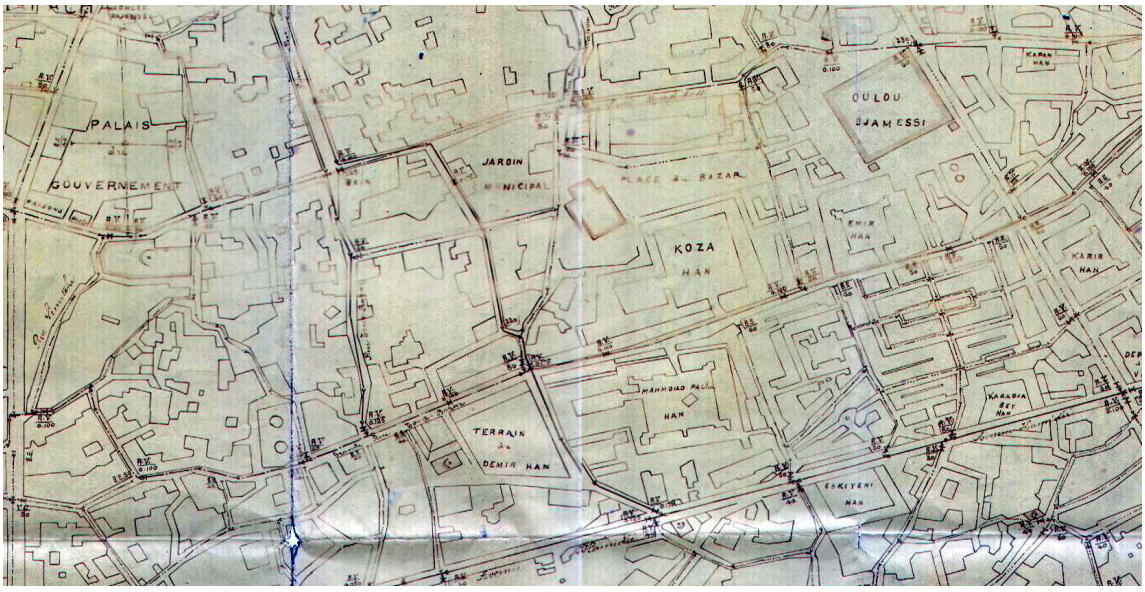

Şekil 4.116 1909 tarihli Kanalizasyon Haritası (Bursa Kent Müzesi arşivi).

Şekil 4.117 1910 tarihli harita (BBB Kütüphanesi arşivi)

Şekil 4.118 1921 tarihli harita (BBB Kütüphanesi arşivi)

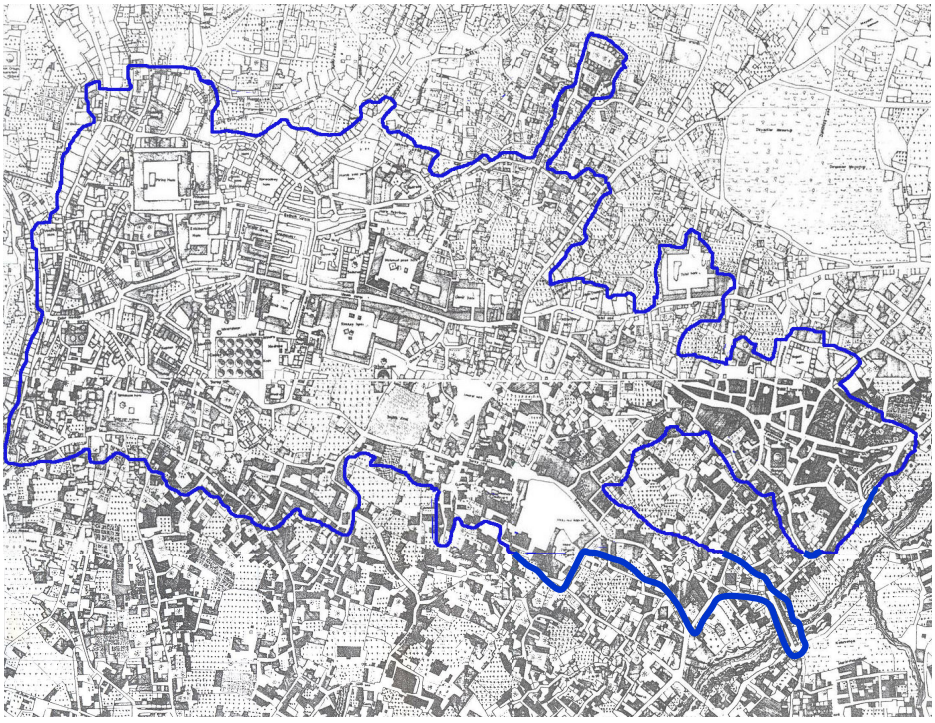

Şekil 4.119 1862 tarihli Suphi Bey haitasında 16.yüzyılın ikinci yarısında ticaretin yayıldığı alan.

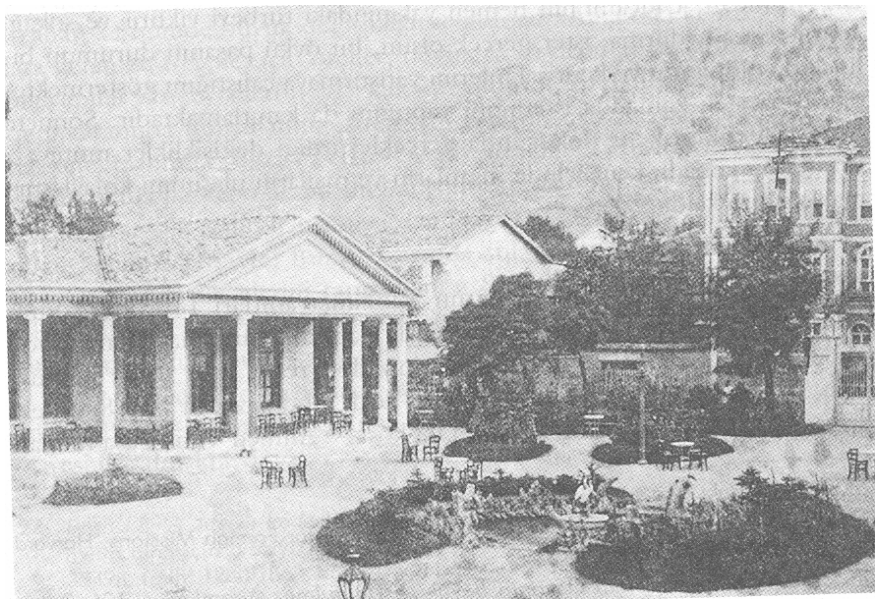

Şekil 4.120 Sağ üst köşede idari merkez ve solda Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu(Saint-Laurent, 1999, s.89).

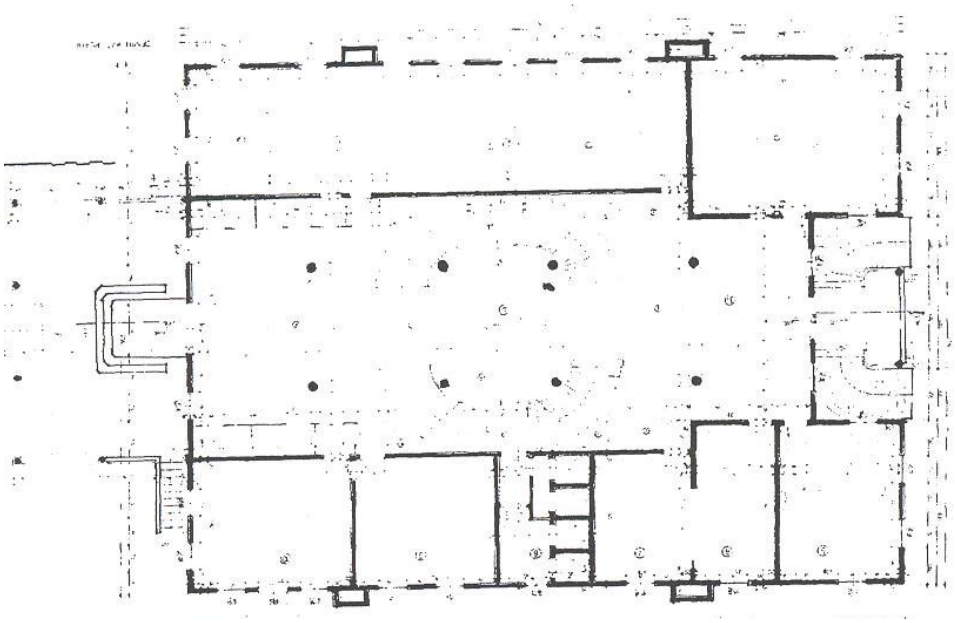

Şekil 4.121 Belediye binası zemin kat planı (BBB Nazım Plan bürosu arşivi).

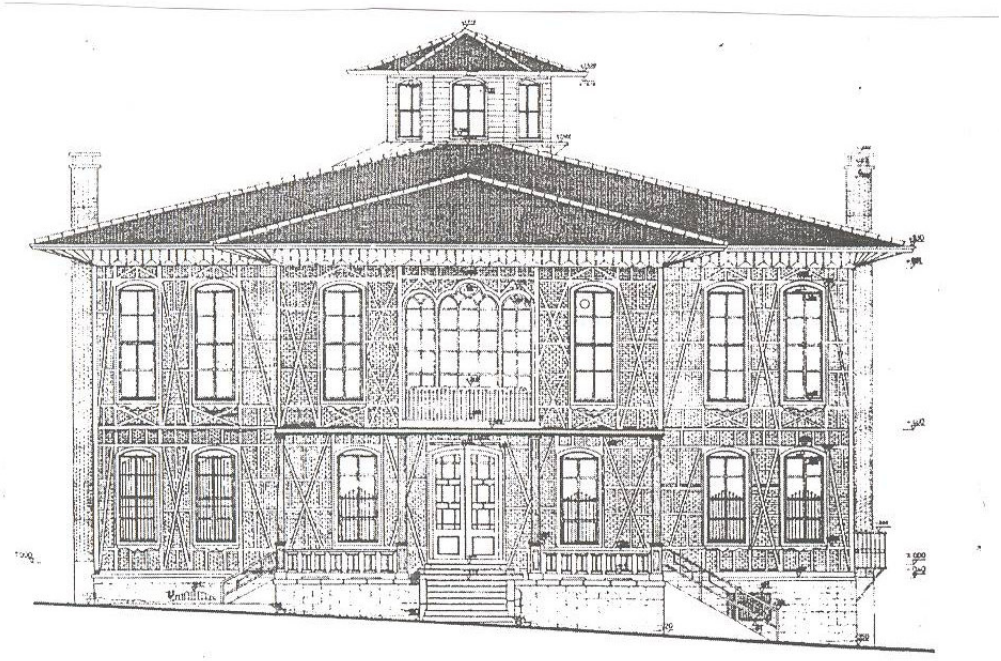

Şekil 4.122 Belediye binası ön cephesi(BBB Nazım Plan bürosu arşivi).

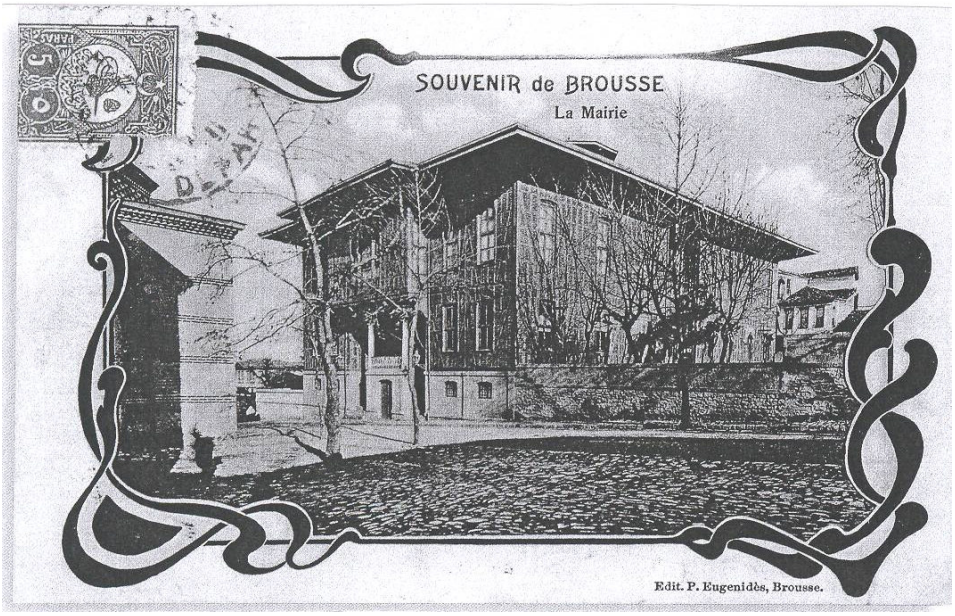

Şekil 4.123 1910'lı yıllara ait bir kartpostalda Belediye (Dostoğlu, 2001,s.295).

Şekil 4.124 Belediye ve meydan, 2004.

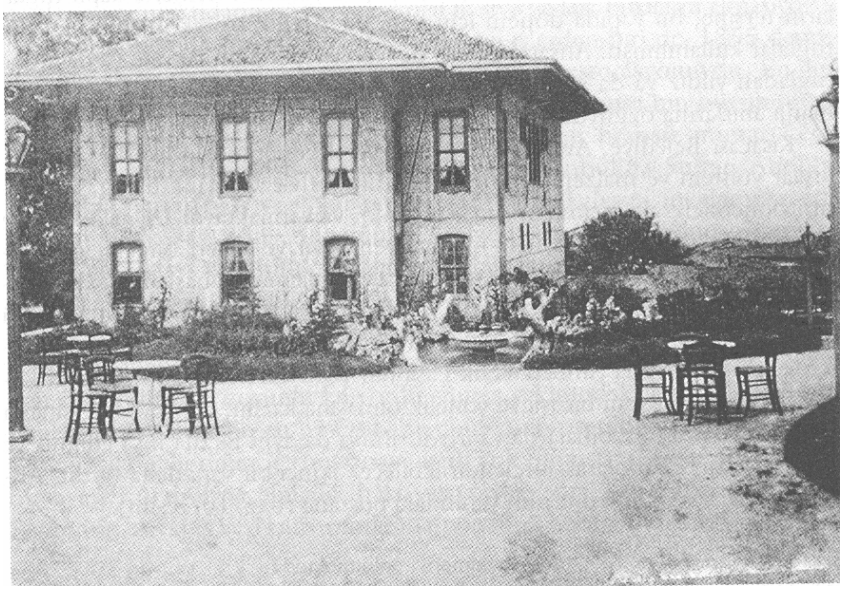

Şekil 4.125 Posta ve Telgraf İdaresi(Saint-Laurent, 1999, s.95).

Şekil 4.126 Mecidiye Karakolu(BBB Kütüphanesi arşivi).

Şekil 4.127 1900'lü yıllara ait bir kartpostalda Hamidiye Caddesi'nin batı girişindeki karakol ve çeşme(Dostoğlu, 2001,s.339).

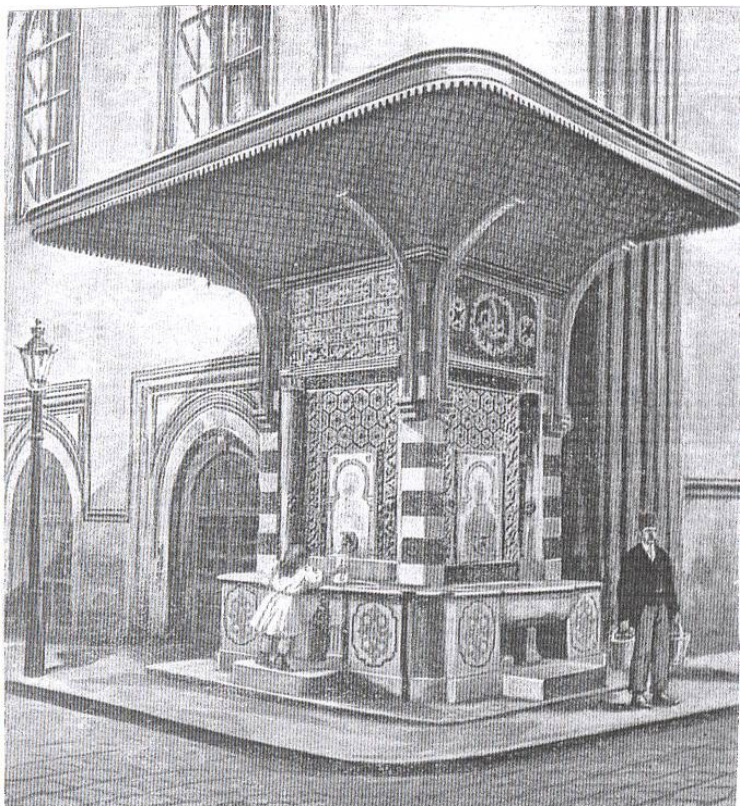

Şekil 4.128 Çinili çeşme ve Ulucami, 1910 civarı (BBB Kütüphanesi arşivi)

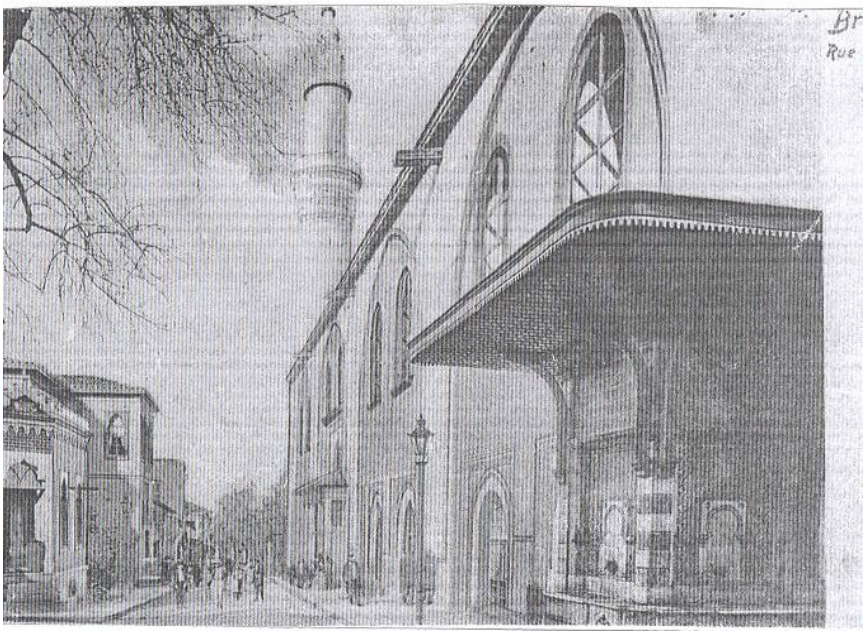

Şekil 4.129 1910'lu yıllarda Ulucami ve Mecidiye Karakolu(Dostoğlu, 2001,s.131).

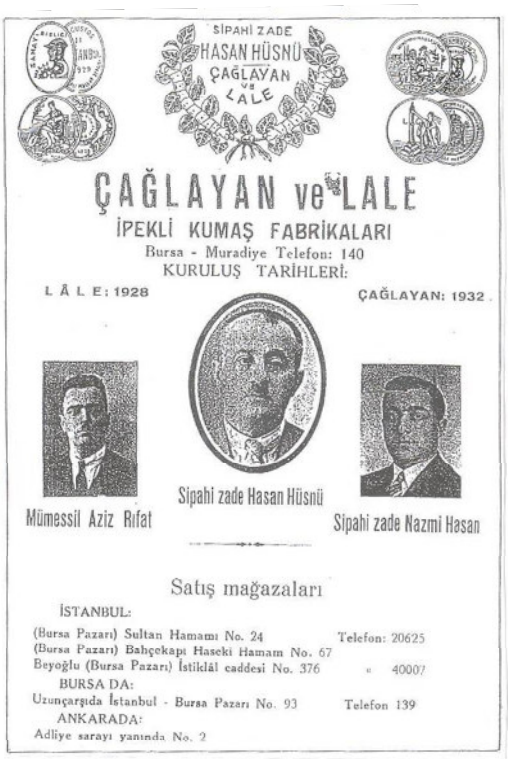

ekil 4.142 Çağlayan ve Lale ipekli dokuma fabrikalarının 1934 İl yıllığındaki ilanı,
Kaynak: Bursa Yıllığı 1934, 1934.Ed.Sedad, Bursa Belediyesi Neşriyatı, Bursa s. 39.

Şekil 4.130 Çağlayan ve Lale ipekli dokuma fabrikalarının reklamı(Bursa Yıllığı 1934, s. 39).

Şekil 4.131 Hacı Sabri Bey'in dokuma fabrikası ve boyahanesinin reklamı (Bursa Yıllığı, 1934, s. 55).

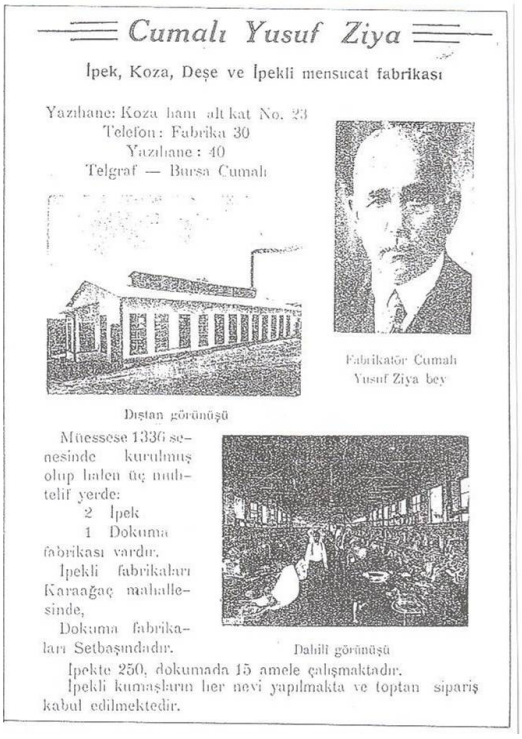

Şekil 4.132 Cumalı Yusuf Ziya Bey'in ipek, koza, deşe ve ipekli dokuma fabrikasının reklamı (Bursa Yıllığı 1934, s. 57).

Altın madalyayı haiz
HACI RESUL zade MEHMET

İpekli Kumaş Fabrikası
Bursa, Mücellidî mahallesi
Tarihi tesisi: 1927
Telefon: 135
Telgraf: Bursa, Resul

Mezkûr fabrika her nevi ipekli kumaş imal eder. Fabrika imalâthane ve dökümhane tesisatı en mükemmel makinelerle mücehhezdir. Fabrika ipekli mamulâtını sabit ve zarif renklerde boyamak için Çırapazarı civarında en son sistem kırma ve ayırma makinelerini de havi mükemmel bir boyahaneye de maliktir.

Hacı Resul Zade Mehmet
Ticarethanesi

Bursa Koza han No. 110 - 111
Telefon: 134. Telgraf: Bursa Resul
Tarih tesisi: 1885

Her nevi yerli ipekli kumaş, çifte koza, ipek ve ipekböceği tohumculuğu üzerine iş yapar.

Şekil 4.133 Hacı Resulzade Mehmet Bey'in ipekli dokuma fabrikasının reklamı (Bursa Yıllığı 1934, s. 59).

Şekil 4.134 Koza Birlik İşhanı(2002)

Şekil 4.135 Cumhuriyet'in ilk yıllarda Bursa'nın görünüşü (Kaplanoğlu, 1996).

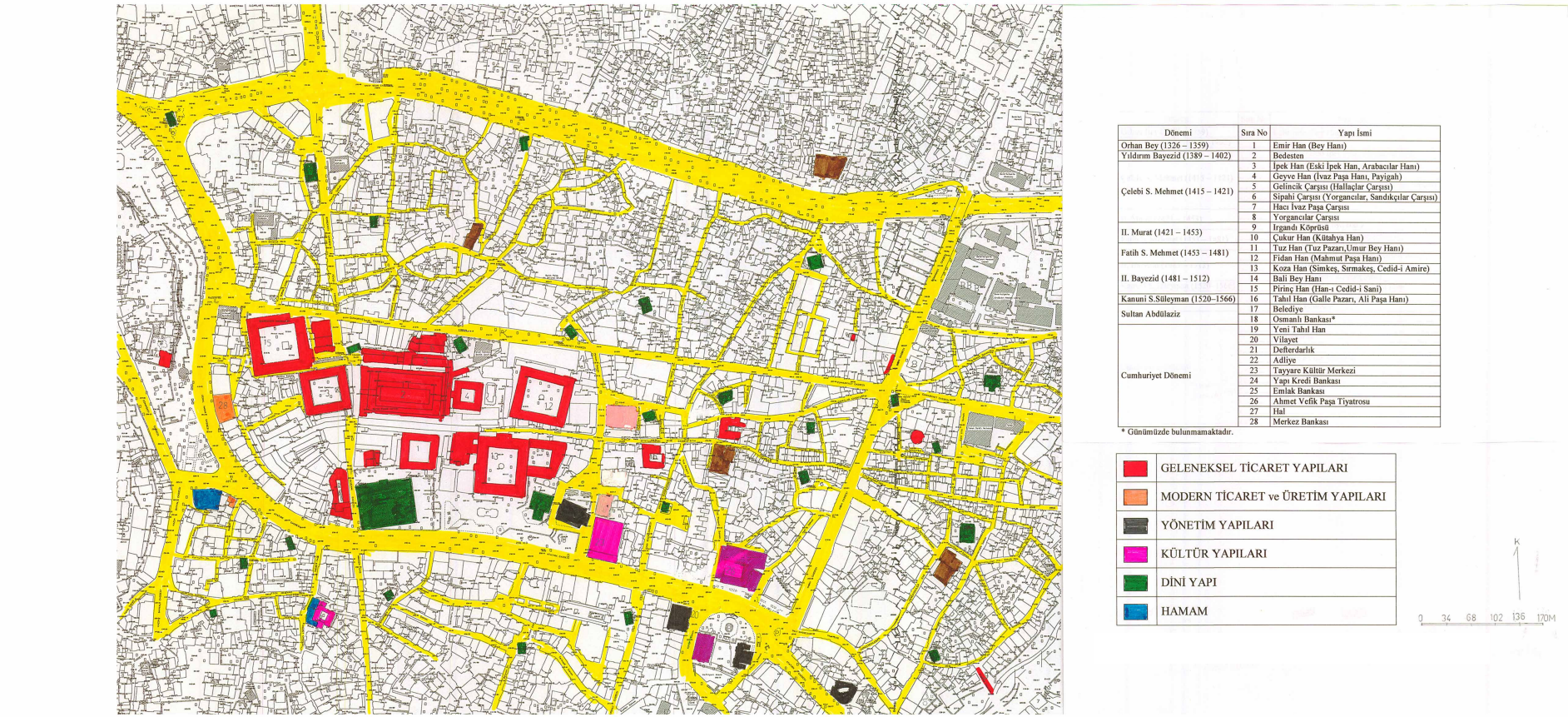

Şekil 4.136 Cumhuriyet döneminde bölgede bulunan ticaret, yönetim ve kültür yapılarının dönemsel gelişimi ve bölgenin işlevsel analizi

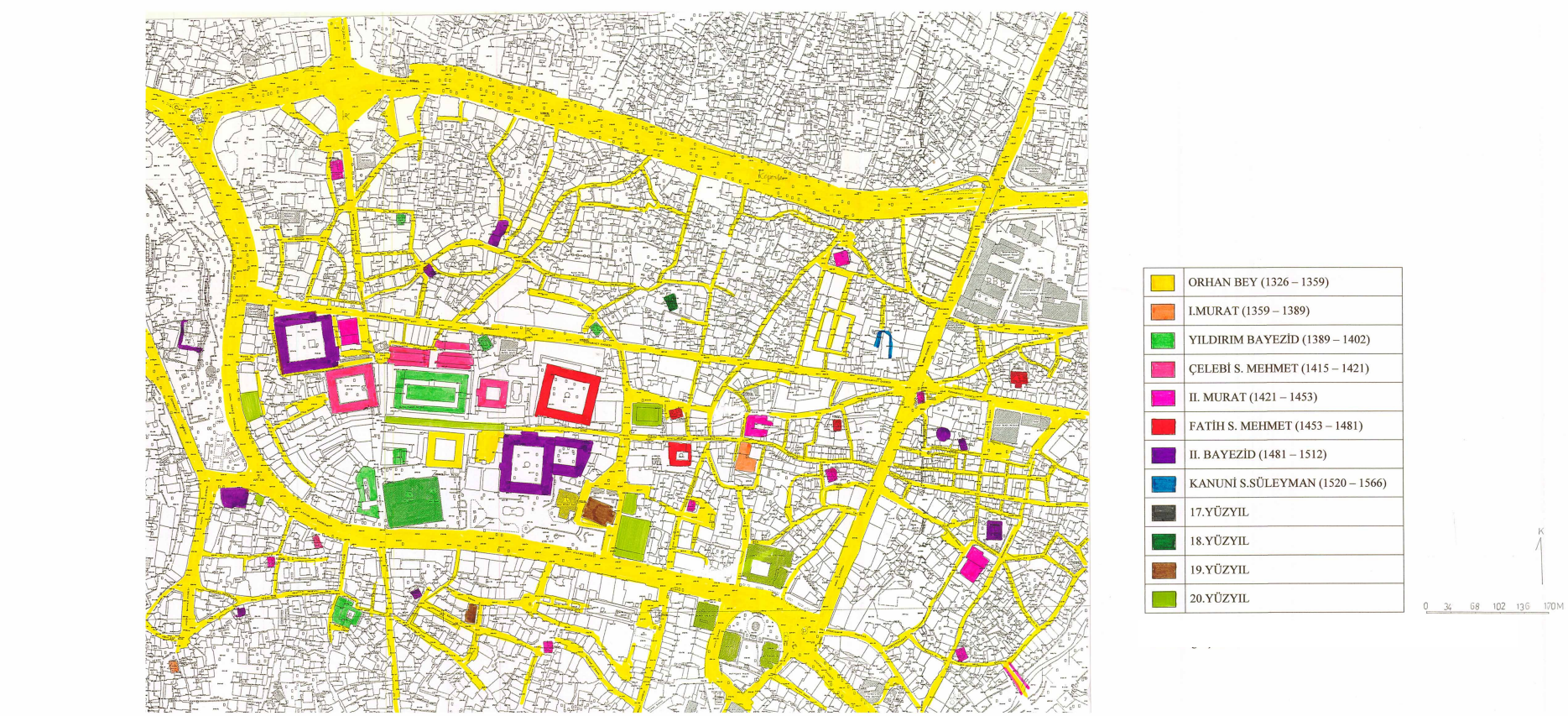

Şekil 4.137 Cumhuriyet döneminde bölgede bulunan ticaret, yönetim ve kültür yapılarının dönemsel gelişimi

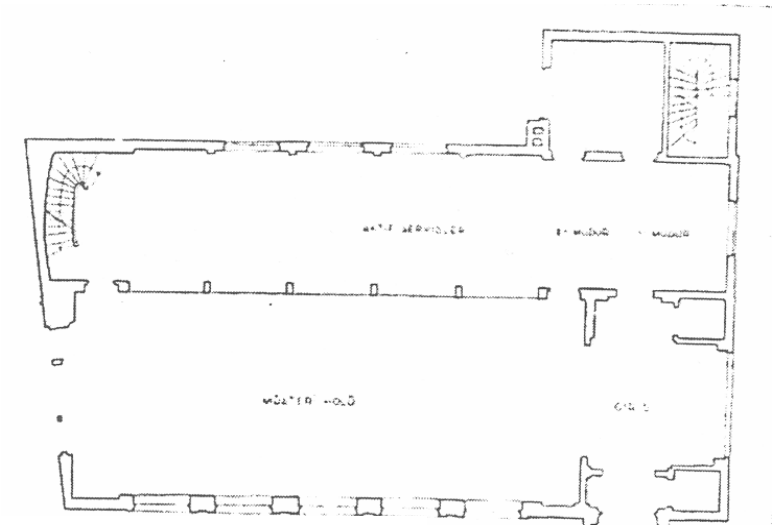

Şekil 4.138 Yapı Kredi Bankası zemin kat planı(Arkitekt, 1949)

Şekil 4.139 Yapı Kredi Bankası, 2005.

Şekil 4.140 Ziraat Bankası(eski Emlak Bank), 2005.

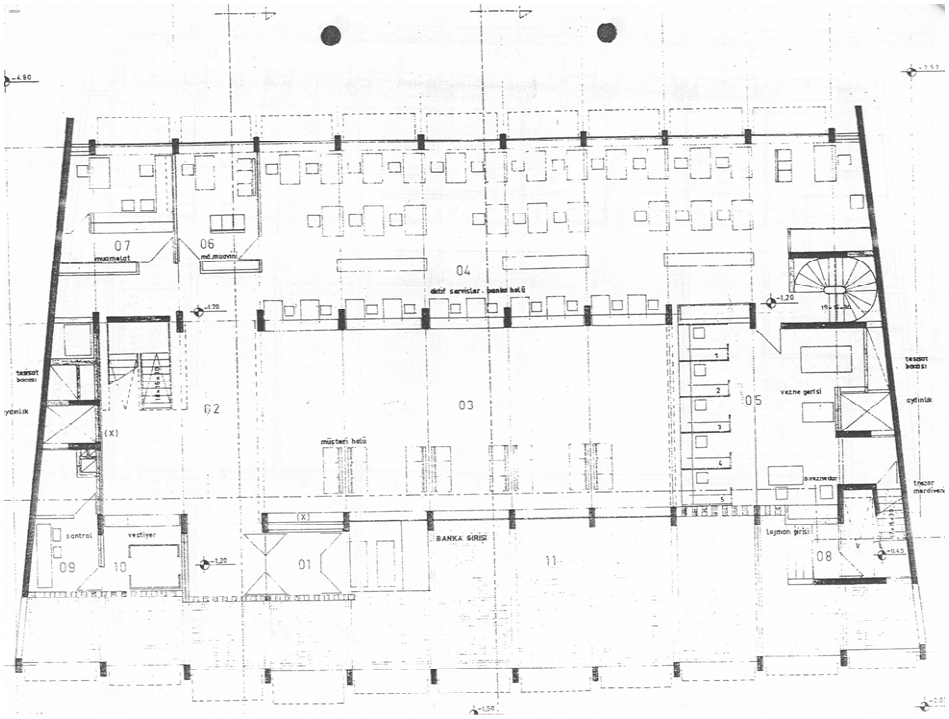

Şekil 4.141 Merkez Bankası planı(Yılmaz, 2002)

Şekil 4.142 Merkez Bankası, 2005.

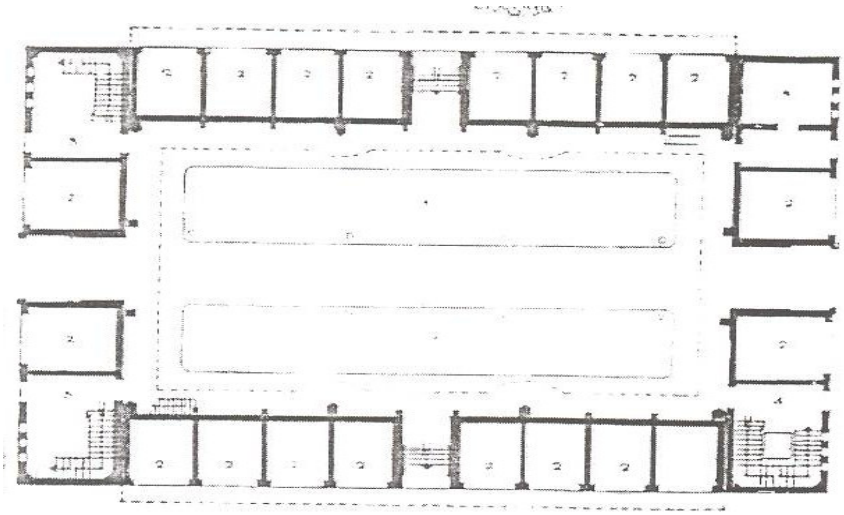

Şekil 4.143 Hal binası zemin kat planı (Arkitekt, 1950)

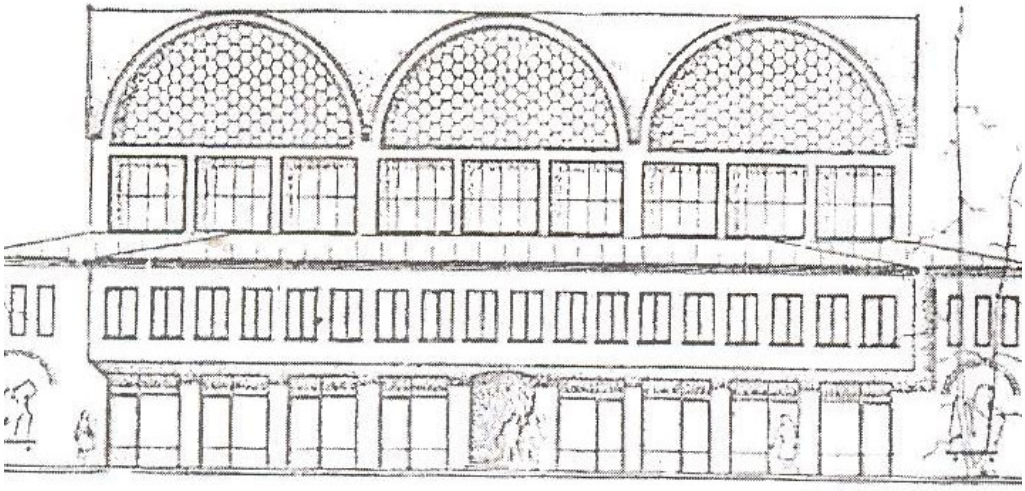

Şekil 4.144 Hal binası görünüşü(Arkitekt, 1950).

Şekil 4.145 Hal binası, 2005.

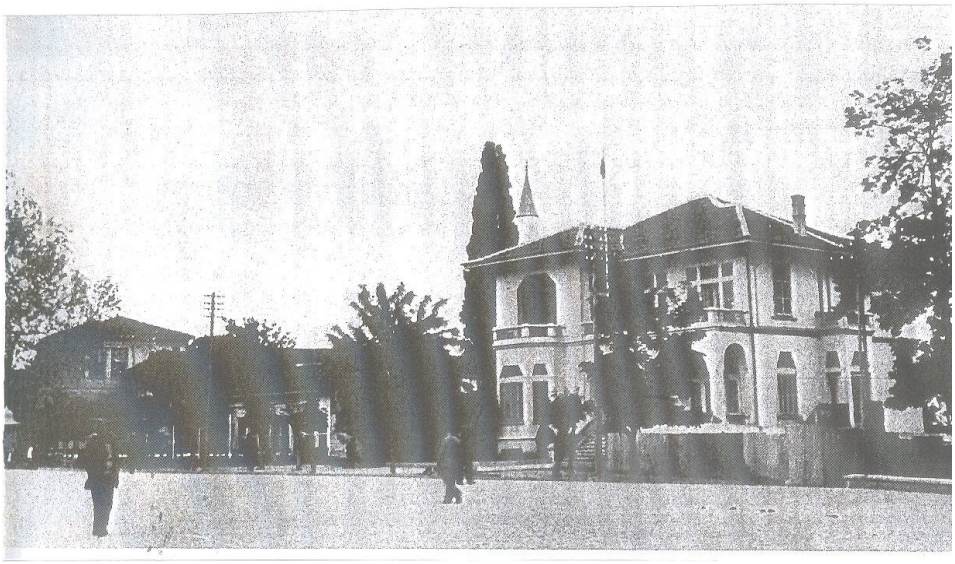

Şekil 4.146 1926 yılında vali konağı(Yenal, 1996, s.289).

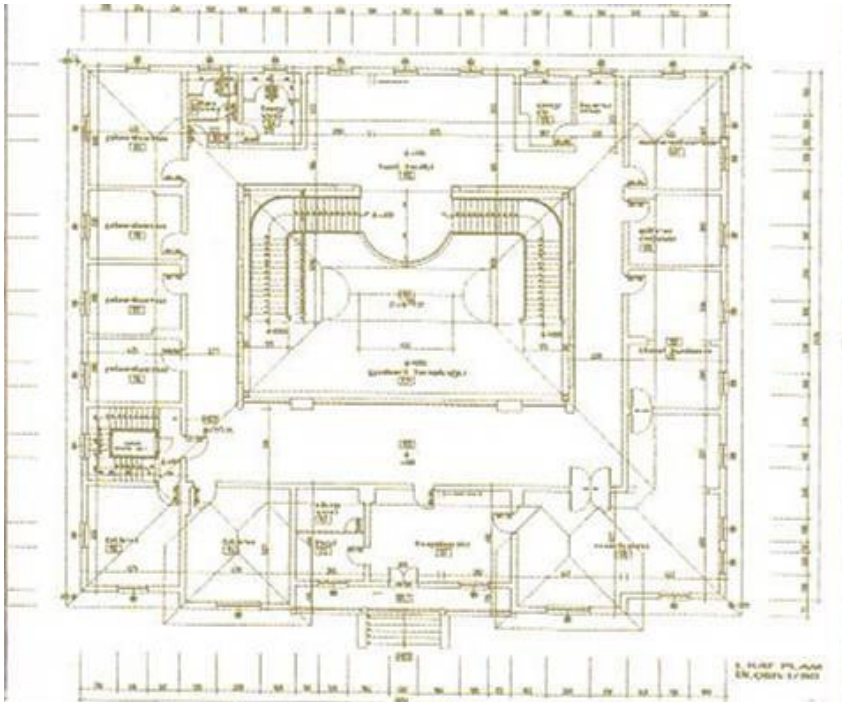

Şekil 4.147 Vilayet binası zemin kat planı(Mutman, 2002).

Şekil 4.148 Vilayet binası görünüşü(Mutman, 2002).

Şekil 4.149 Vilayet binası, 2004.

Şekil 4.150 1926 yılında Defterdarlık ve eski Adliye(Yenal, 1996, s.288).

Şekil 4.151 Eski Adliye ve Cumhuriyet meydanı(BBB Kütüphanesi arşivi).

Şekil 4.152 1930'lu yıllarda Cumhuriyet meydanı(Kaplanoğlu, 1996, s.291).

Şekil 4.153 Cumhuriyet Meydanı(BBB Kütüphanesi arşivi).

Şekil 4.154 Cumhuriyet Meydanı(BBB Kütüphanesi arşivi).

Şekil 4.155 Cumhuriyet Meydanı, 2002.

Şekil 4.156 Cumhuriyet Meydanı ve Atatürk Caddesi

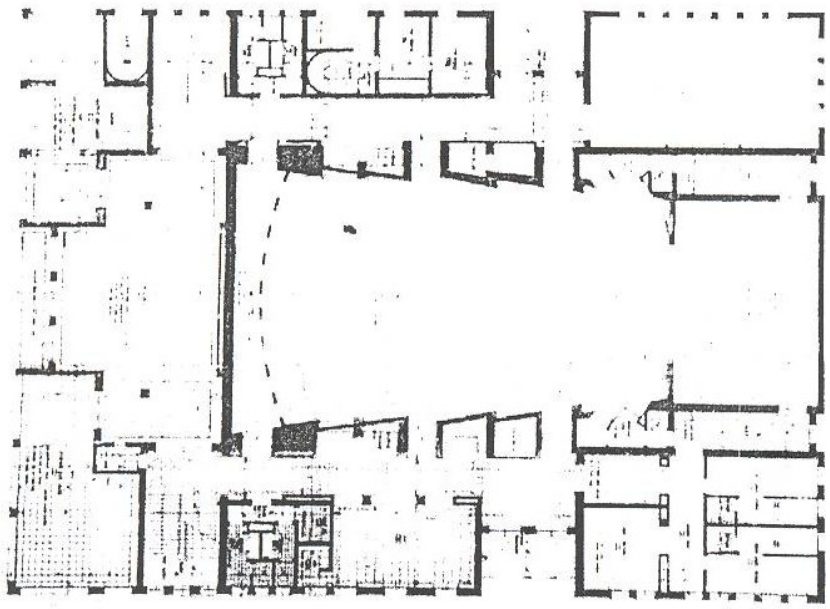

Şekil 4.157 Tayyare Kültür Merkezi zemin kat planı(Mimarlık Dergisi, Bursa Şubesi ,1999).

Şekil 4.158 Tayyare Kültür Merkezi(BBB Kütüphanesi arşivi).

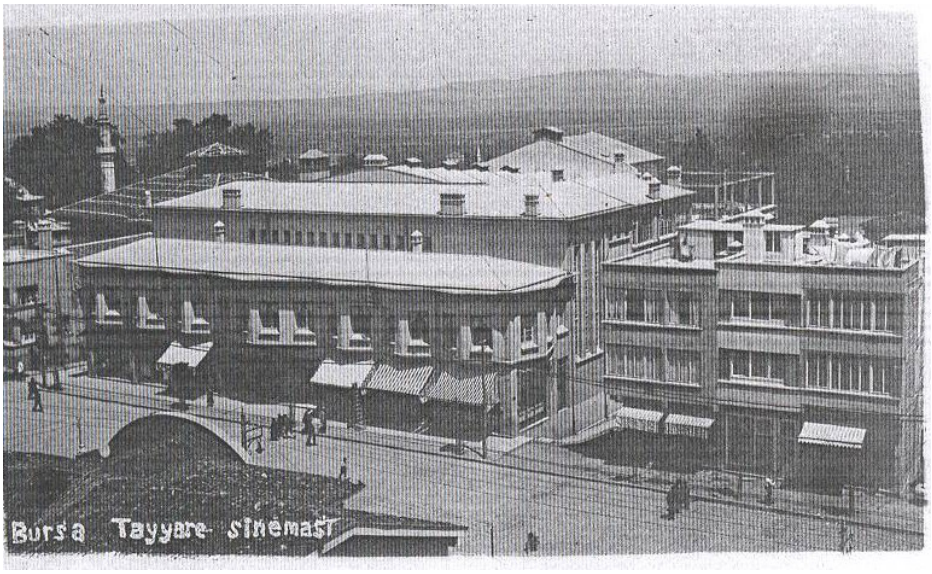

Şekil 4.159 Tayyare Kültür Merkezi(BBB Kütüphanesi arşivi).

Şekil 4.160 Tayyare Kültür Merkezi, 2004.

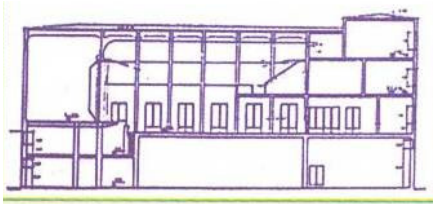

Şekil 4.161 Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu zemin kat planı(Mutman, 2002).

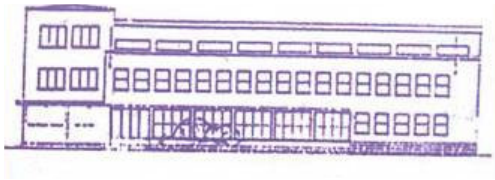

Şekil 4.162 Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu görünüşü(Mutman, 2002).

Şekil 4.163 Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu -eski Halkevi- ve 1940'larda Cumhuriyet Bayramı (BBB Kütüphanesi arşivi).

Şekil 4.194 Tuz Pazarı Sağlıklılaştırma Projesi(Osmangazi Belediyesi)

Şekil 4.195 Tuz Pazarı öneri üst örtü tasarımı(Osmangazi Belediyesi)

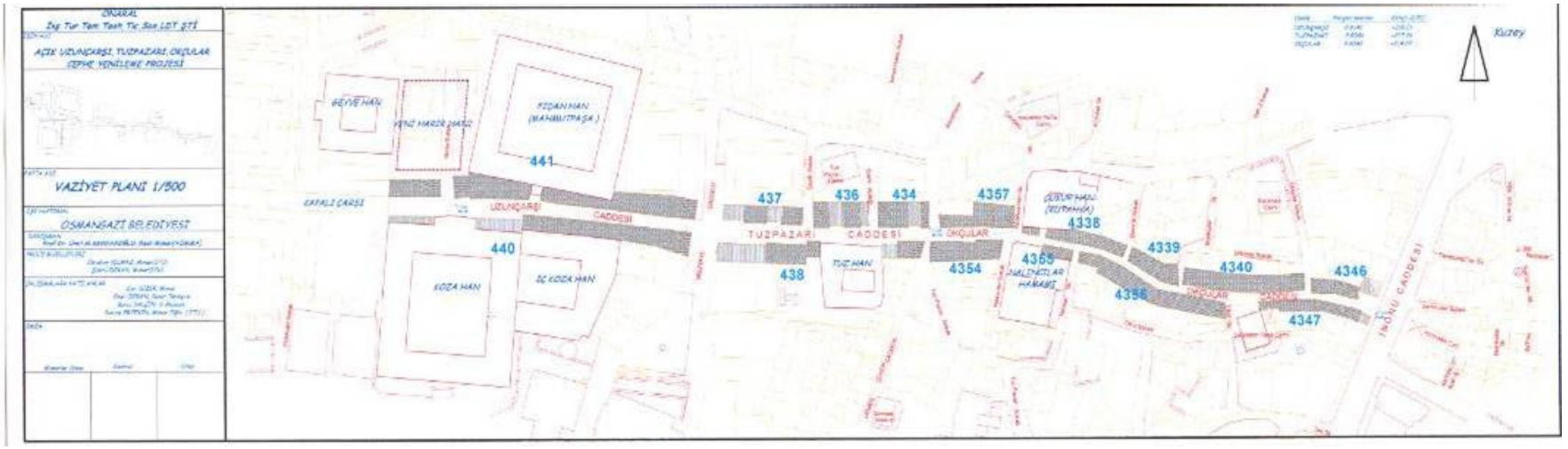

Şekil 4.196 Uzun Çaşı, Tuz Pazarı, Okçular cephe yenileme projesi vaziyet planı (Osmangazi Belediyesi)

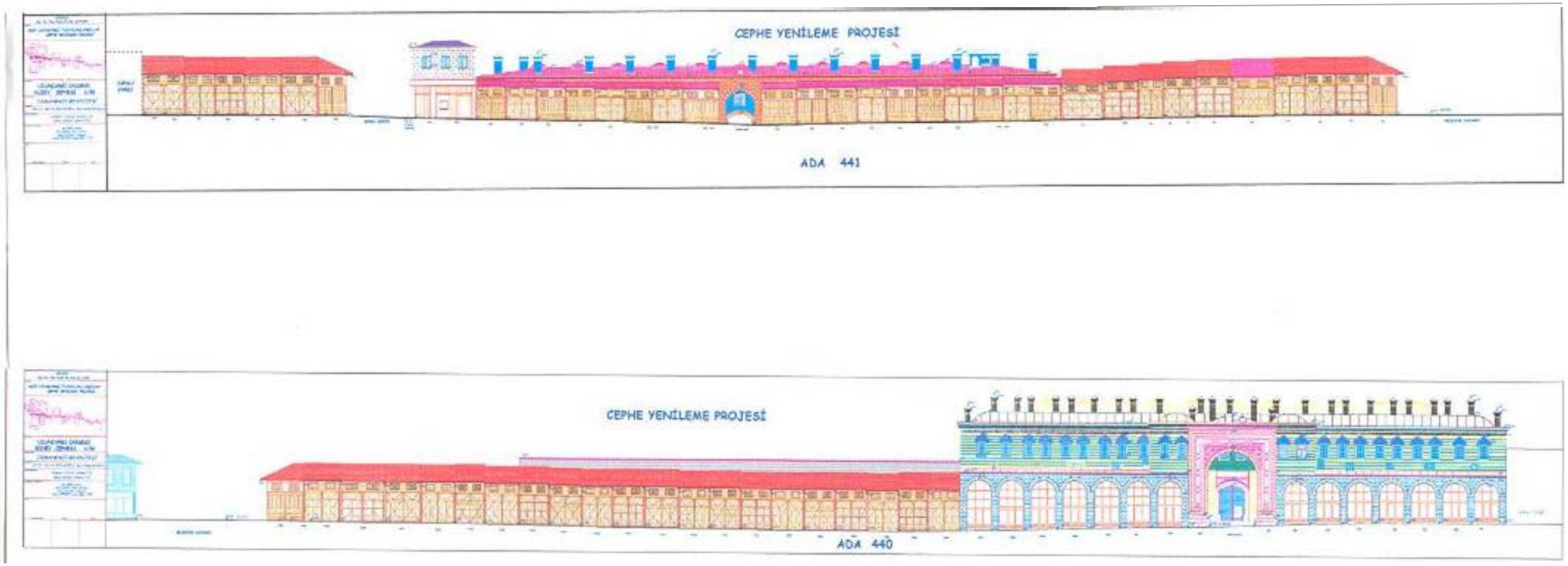

Şekil 4.197 Uzun Çaşı cephe yenileme projesi kuzey ve güney görünüşleri (Osmangazi Belediyesi)

Şekil 4.198 Tuz Pazarı Caddesi cephe yenileme projesi kuzey ve güney görünüşleri (Osmangazi Belediyesi)

Şekil 4.199 Okçular Caddesi cephe yenileme projesi kuzey ve güney görünüşleri (Osmangazi Belediyesi)

Şekil 4.200 Uzun Çarşı üst örtü projesi(Osmangazi Belediyesi, 2006).

Şekil 4.201 Uzun Çarşı'nın üstünün örtülmesi, 2006.

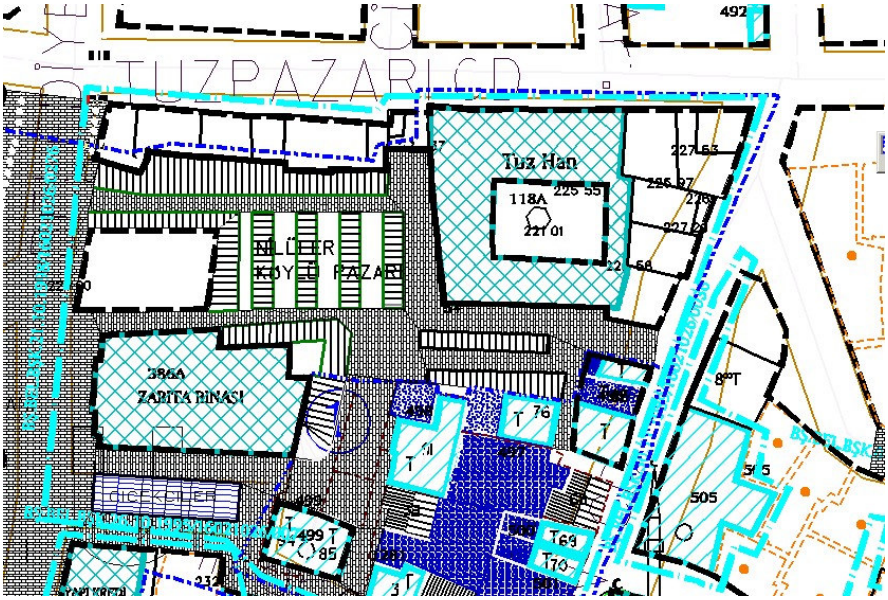

Şekil 4.202 Tuz Han restorasyon projesi(Osmangazi Belediyesi)

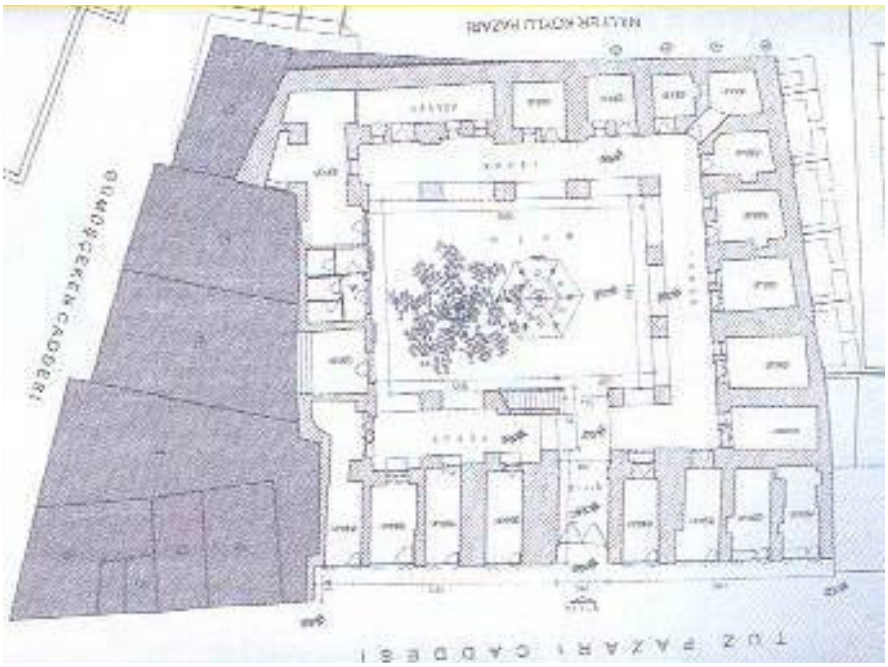

Şekil 4.203 Tuz Han restorasyon projesi(Osmangazi Belediyesi)

Şekil 4.204 Tuz Han restorasyon öncesi durumu(www.Osmangazi-bld.gov.tr).

Şekil 4.205 Tuz Han restorasyon sonrası durumu, 2006.

Şekil 4.206 Hanlar Bölgesi çatı ve üst örtüsü(Osmangazi, 2006).

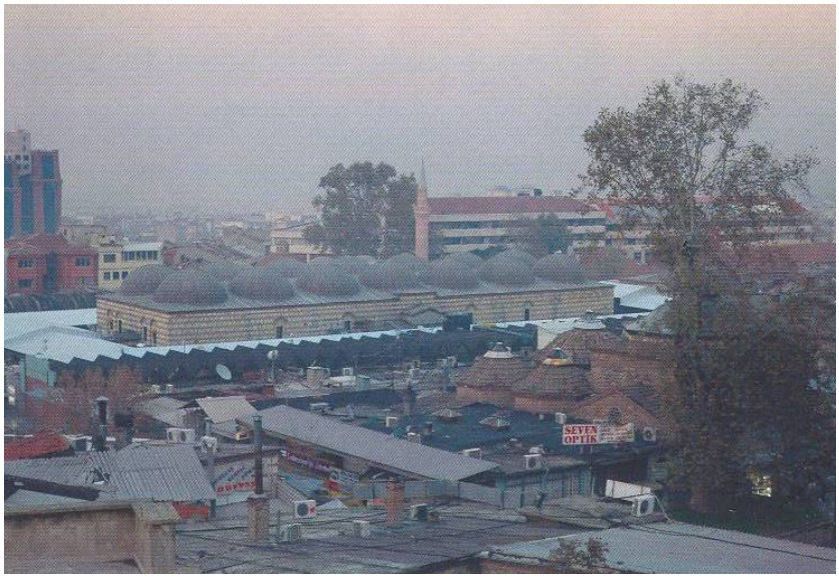

Şekil 4.207 Hanlar Bölgesi çatı ve üst örtüsü(Osmangazi, 2006).

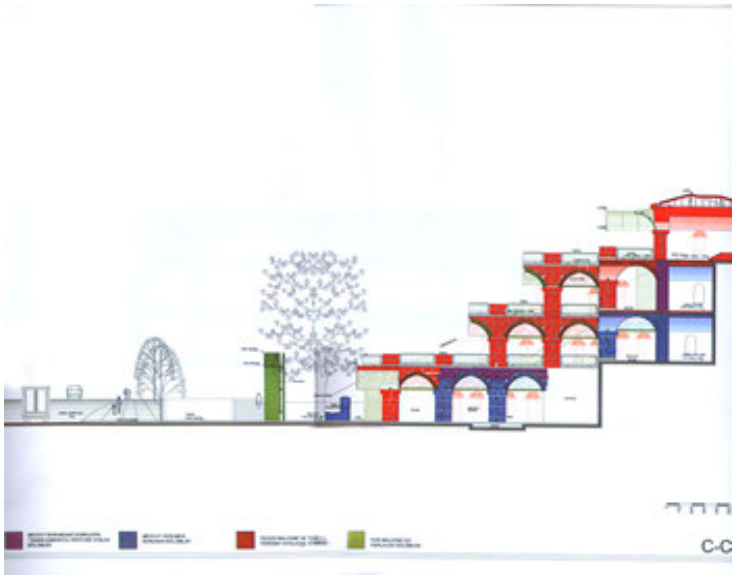

Şekil 4.208 Bali Bey Hanı restorasyon projesi kesiti(www.bursa-bld.gov.tr).

Şekil 4.209 Bali Bey Hanı restorasyon projesi ön görünüşü(www.bursa-bld.gov.tr).

Şekil 4.210 Pirinç Han-Kızılay arkası düzenlemesi(www.bursa-bld.gov.tr).

5.HANLAR BÖLGESİ KORUMA SORUNLARI

Bursa kent merkezinin tarihi doku içinde yer alması, merkez yapısı içinde avantajlar sağladığı gibi bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Hızlı kentleşme ile birlikte kentin tek merkezli olarak gelişmesi, arsa değerlerinin yükselmesine bağlı olarak rant artışı yaratmıştır. Hızlı kentleşmenin beraberinde getirmiş olduğu olumsuzlukları hava fotoğraflarında da görmek mümkündür. 1938 hava fotoğrafında oldukça yeşil bir doku mevcut iken, 2002 yılına ait hava fotoğrafında bu alanların betonlaştığı görülmektedir(Şekil 5.1, 5.2). Rant artışından dolayı yaşanan yoğun alan kullanımı, tarihi dokuya aykırı yapılaşmalar, bilinçsiz müdahaleler, yapılara uygun işlevler verilmemesi, kent içi ulaşım ile planlama ve uygulamada yaşanan sorunlar, bölgenin bozulmasına ve kent merkezinin tarihi ve kültürel niteliğini kaybetmesine neden olmuştur.

5.1 Yoğun Nüfus ve Alan Kullanımından Kaynaklanan Sorunlar

Bursa kentinin sınırları, 19. yüzyılın sonlarında doğu-batı ekseninde 6 km., kuzey-güney ekseninde 1.5 km. iken, 20. yüzyılın sonlarında doğu-batı yönünde yaklaşık 30 km., kuzey-güney yönünde ise 17 km.'ye ulaşmıştır. Bursa, 1960'larda başlayan Balkan göçleri ve sanayileşme ile birlikte kırsal bölgelerden göç nedeniyle nüfus sıralamasında İstanbul, Ankara ve İzmir'den sonra gelen metropoliten bir kent haline gelmiştir(Tekeli, 1999, s.17, 28). Ancak ne yazık ki 1970'li yıllardan sonra kentte kaçak yapılaşma artmış (Laleoğlu, A.N., 1999) ve kentteki yapı stoğunun %60'ını ruhsatsız yapılar oluşturmuştur.

Bursa kent merkezi, batıda Tophane ve Hisar, doğuda Setbaşı Deresi, güneyde Uludağ doğal eşikleri ile sınırlanmıştır. Bu eşikler, yeni merkez oluşumunu kısıtlamakta, adeta sınırlamakta ve bölgenin çok yoğun bir biçimde ticaret ağırlıklı olarak gelişmesine neden olmaktadır. 1984 nazım plana göre kentin MİA'sı, geleneksel merkezin kuzeyinde yer alan Haşim İşcan, Fevzi Çakmak ve Gazcılar Caddeleri ile sınırlanan alanda planlanmıştır(Üstündağ, 1999, s.124). Ancak bu planlama bölgede yaşanan yoğun yapılaşmayı arttırmış ve tarihi kent merkezini tehdit eder bir boyuta gelmiştir.

5.2 Bölgenin Korunamaması ve Terk Edilmesinden Kaynaklanan Sorunlar

Hanlar Bölgesi'nde yer alan anıtsal yapıların tek ve iki katlı olmaları nedeniyle yüksek yapı bulunmamaktadır. Ancak kentin ana arterleri olan Atatürk, Cumhuriyet, İnönü ve Cemal Nadir Caddeleri üzerinde rant değerlerinin yüksek olmasına bağlı olarak yapılar dört, beş ve daha fazla katlı olarak inşa edilmiştir. Bu durumun sonucunda kent merkezi kolay algılanabilme özelliğini yitirmiştir(Şekil 5.3-5.9).

Bursa kent merkezinde, 14. yüzyıldan 16. yüzyıl sonuna kadar geçen sürede inşa edilen anıtsal yapılar ile, 19. yüzyıl ve Cumhuriyet dönemine ait yönetim ve kültür yapıları yer almıştır(Şekil 5.10-12). Hanlar Bölgesi'nde 69* anıtsal yapı ile birlikte 71 sivil mimarlık örneği bulunmaktadır(Şekil 5.13). Günümüzde imar çalışmaları sonucunda bölge korunamama ve terk edilme gibi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır.

Bölgede yaşanan bu değişimi tespit etmek amacıyla Osmangazi Belediyesi Harita Bölümü'nden yapılara ait ada, parsel ve pafta numaraları öğrenilerek, İmar Müdürlüğü Arşiv Bölümü'nde Hanlar Bölgesi'nde bulunan 1505 parsel incelenmiştir. 1990 yılından önce inşa edilen yapılar belediye tarafından bilgisayar ortamına aktarılmadığı için, bu dönemden önceki yapılara ait bilgilere ulaşılamamıştır. Bölgede 1990-2000 yılları arasında 30, 2001-2006 yılları arasında ise 4 yeni yapı inşa edilmiştir.

Tarihsel bir geçmişe sahip, içinde yüzyıllardır ticaret, küçük el sanatları üretimi, imalat, konaklama ve dinsel etkinlikleri barındıran Hanlar Bölgesi'nde aşırı nüfus hareketleri sonucunda sosyal yapıda bir değişim olmuş ve buna bağlı olarak, bölgede çöküntü alanları oluşmaya başlamıştır. Bu değişim özellikle Reyhan'da kendisini göstermiş, eskiden konut bölgesi olan Reyhan'da ticaret birimleri, küçük imalathaneler ya da depolar yer almaya başlamıştır. Bu dönüşüm, kent merkezini son derece olumsuz yönde etkilemiş, bölgenin hem sosyo-kültürel, hem de fiziksel açılardan özgün niteliklerini yitirmesine neden olmuştur.

* Pirinç Han 41, Tavuk Pazarı Hamamı 3, İpek Han 76, Kapan Han 26, Vaiziye Medresesi 28, Emir Han 39, Orhan Hamamı 2, Koza Han 54, İç Koza Han 5, Fidan Han 44, Gelincik, Sipahi, Bedesten, İvaz Paşa, Yorgancılar Çarşısı 79, Tuz Han 25, Çukur Han 34, Tahıl Han 5 parselden oluşmaktadır.

5.3 Ticaret İşlevinin Yoğun Olarak Kullanımından Kaynaklanan Sorunlar

Bölgede ticaret işlevinin çok yoğun olması, bölgenin özelliklerini yitirmesine neden olmuştur. Özellikle Uzun Çarşı'daki bazı dükkanlardaki kullanıcıların alanlarını genişletmek amacıyla, hanlara ait odaların duvarlarını yıktıkları görülmüştür.

Hanlar Bölgesi'nde yoğun olarak ayakkabı, hediyelik gümüş ve süs eşyası, deri giysi, çeyizlik ve turistik eşya, ipek, havlu, hazır giyim, perdelik ve döşemelik kumaş, dini eşya, hırdavat malzemeleri, gıda, kırtasiye, kumaş, kuyumculuk, döviz alım-satımı, mutfak eşyası ve mobilya satışı yapılmaktadır. Anlaşılacağı üzere yapılan ticarette çok fazla çeşitlilik bulunmadığı ve belirli işlevlerin birlikte yer almadığı, birbirlerinden kopuk oldukları görülmektedir. Ayrıca turizm amaçlı kullanım, geleneksel ticaret ve kültürel işlevler ise yok denecek kadar azdır. Bölgede bulunan esnaf da bu durumdan yakınmakta ve burada hediyelik eşya, kitap vb ürünlerin satışının daha uygun olacağını belirtmektedir. Bunun yanı sıra, özellikle Açık Çarşı olarak da bilinen Uzun Çarşı'da bulunan esnafların mallarını dükkanlarının dışında sergiliyor olması, özellikle Fidan Han ve Tuz Han'ın algılanmamasına neden olmaktadır. Yayalara ait olan kaldırımın ve yolun bu şekilde işgal edilmesi yaya yoğunluğunun artmasına ve yaya akışının yavaşlamasına neden olmaktadır(Şekil 5.14).

Reyhan'da bulunan konutlar, depolama amaçlı, boş parseller ise otopark olarak kullanılmaktadır. Bölgede sağlık ile ilgili yapılar yok denecek kadar azdır. Kızyakup Kent Parkı Kentsel Tasarım ve Mimari Proje Yarışması'nın açılmasıyla bölgede gerçekleştirilecek olan işlev değişikliği, bölgenin kuzeyinde yer alan Kayhan Bölgesi'nde de (Reyhan'da olduğu gibi) rant artışının getireceği olumsuzlukların yaşanmasına neden olacaktır.

Anlaşıldığı gibi bölgede ticaretin çok yoğun, buna karşılık sosyo-kültürel ve turizm amaçlı kullanımların neredeyse yok denecek kadar az olduğu görülmektedir. Bu durum ticaretin olmadığı akşam saatlerinde, bölgenin terkedilmiş bir alan özelliği göstermesine neden olmaktadır.

5.4 Ulaşım ve Alt Yapı Sorunları

Bölgede Atatürk, İnönü ve Cumhuriyet Caddeleri üzerinde yaşanan araç trafiği, otopark sorunu yaratmaktadır. Bu soruna ticaretle ilgili dükkanların yükleme, boşaltma ve servis ihtiyaçları eklendiğinde sorun daha da büyümektedir. Ayrıca otobüslerin duraklarda

indirme ve bindirme yapması, trafik akışını olumsuz yönde etkilemektedir(Şekil 5.15-16). Tüm bunlara bir de kaldırımların dükkanlar tarafından kullanılmaları eklenince, sorun daha da büyümekte ve yolda yürümek güçleşmektedir.

Özellikle kent merkezinde özel araç sayısının fazlalığı büyük sorun yaratmaktadır. Ayrıca yeterli otopark alanının bulunmaması da, araçların caddeler üzerinde yığılmalarına ve cadde üzerine park etmelerine neden olmaktadır.

Ayrıca elektrik, su, kanalizasyon ve doğal gaz ve yangın tesisatı gibi alt yapı sistemlerinin iyileştirilmesi gerekmektedir. Özellikle elektrik tesisatının yenilenmesi, yangına karşı önlemler alınması ve halkın bu konuda bilgilendirilmesi gereklidir.

5.5 Koruma Planının Yeterince Uygulanamamasından Kaynaklanan Sorunlar

1950'li yıllarda hız kazanan kentleşme olgusu, "imar" hareketlerini ön plana çıkarmış, bu süreçte kültürel ve doğal değerlerin korunması ve geliştirilmesine gereken özen gösterilmemiştir. Korunması gerekli sit alanı olarak ilan edilen yerleşmelerde 1970'li yıllardan sonra başlatılan korumaya yönelik planlama, özellikle belediyelerin bu konuda etkin rol almasını gerektirmiştir (Madran, Özgönül, 2005, s.129).

Bursa Hanlar Bölgesi-Kayhan-Reyhan Koruma Amaçlı İmar Planı, 1988 yılında Emre Madran'ın müellifliğinde Orta Doğu Teknik Üniversitesi tarafından hazırlanmıştır. Planda, bölgeyi çevre standartları yüksek, tarihi değerleri korunmuş, yapılaşması sağlıklı, gerekli teknik ve sosyal donatısı sağlanmış bir konut dokusuna dönüştürmek amaçlanmıştır. Ayrıca planlamada bölgeyi çevreleyen ana arterlerin üzerinde oluşmuş çok katlı yapılaşmanın korunarak, bu tür yapılaşmanın plan bölgesinin iç kısımlarına yayılmasının engellenmesi, ortalama imar parsel büyüklüklerinin korunması, yeni yol düzenlemeleri ve otoparkların oluşturulması hedeflenmiştir. Ancak BKTVKK plana müdahale ederek, Cumhuriyet Caddesi üzerinde yapı yüksekliklerinin daha fazla artmaması için, bu yüksekliklerini belirleme yetkisini kendi üzerine almıştır(Alptekin, Yıldız, 2005).

Planda yapı yükseklikleri 9 m.ile sınırlanmış, ticari kullanım olarak belirlenen adalara "T" tanımı getirilmiştir. Ancak günümüzde birçok alan T tanımı içinde olmamasına rağmen, ticari amaçla kullanılmakta ve planda belirtilen yapı yüksekliklerine (9 m.)

uyulmamaktadır(Alptekin, Yıldız, 2005, s.60-61). Özellikle planda yer almamasına rağmen Reyhan ve Kayhan'da demir, bıçak vb. imalathanelerinin (üretim+ticaret) bulunduğu görülmektedir. Ticaret alanı dışında kalan bu alanlarda imalathanelerin yer alması, aynı zamanda maliyenin denetim yapmasını güçleştirmekte ve vergi kayıplarına neden olmaktadır. (Alptekin, Yıldız, 2006). Ayrıca planlamada turizm ve kültür işlevinin yeterince ele alınmaması bir eksiklik olarak değerlendirilmelidir. Planda öngörüldüğü üzere, İvaz Paşa Çarşısı'nın önü ve yakın çevresinde yayalaştırma da gerçekleştirilmemiş, yine planda öngörülen dini yapıların etrafında kamulaştırma önerileri kısmen uygulanabilmiştir.

Hanlar Bölgesi'nde 6 özel proje alanı belirlenmiş ve bu alanların kentsel tasarım projelerinin yarışma yoluyla elde edilmesi amaçlanmıştır. Belirlenen 6 özel proje alanının (Tuz Han ve Nilüfer Çarşısı, Kütahya Han, Eski Galle Pazarı, Davut Paşa Hamamı, Setbaşı Deresi 1 ve 2 No'lu rekreasyon alanı, Ayakkabıcılar çarşısı ve 2005'de 7 No'lu özel proje alanı olarak eklenen Fidan Han-Geyve Han Koruma ve Çevre Düzenleme Projesi) bir kısmının projeleri henüz elde edilememiş olup, yasal boşluk bulunmaktadır. Bu alanlarda yoğunluk sorununun yaşanmaması için planda maksimum emsal verilmemesi, planın bir eksikliği olarak görülmektedir(Alptekin, Yıldız, 2006).

Uygulama aşamasında, yeterince denetim yapılmaması, yapıların kütle ve yapı yoğunluğunda bozulmalara neden olmuştur(Balcı, 2006). Yapılaşma koşulları dışında ruhsatsız imalatlar sonucunda, sivil mimarlık örneği yapılar ticaretin etkisiyle hızla yok olmuştur. Bu planın merkezindeki bir alan olan ve 1958 yangını sonrasında mülkiyet durumu değişen Kapalıçarşı, Hanlar Bölgesi ve Uzun Çarşı, planda "geleneksel ticaret alanı" olarak tanımlanan alanda kalmıştır. Ayrıca Kapalıçarşı'nın günümüzde imar planının olmaması da, büyük bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir.

Özellikle Reyhan ve Kayhan'da bulunan sivil mimarlık yapılarının (miras yoluyla) bölünmesi, yapının yanlış algılanmasına neden olmaktadır(Elbas, 2006). Özellikle kullanılmayan veya bozulan bölümlerinin yıkılarak yeniden yapılması veya her bölümde ayrı zamanlarda onarım yapılması, yapının başka bir yapıdan oluştuğu izlenimini vermektedir. Bu nedenle yapıların miras yoluyla birden fazla kişi mülkiyetine geçmesi önlenmelidir. Yasada belirtilen *"yapıların mahiyetine tesir edecek"* ifraz (ayrıştırma) ve tevhidlerin (birleştirme) yapılamayacağı hükmüne aykırı olan bu tür parseller birleştirilmeden uygulamalara gidilmemelidir(Alptekin, 2005, s.53).

Planlamada Reyhan'ın otopark gereksinimi fazla olan merkeze ve ticaret bölgesine yakınlığı göz önüne alınmamış ve merkezin etkileri yeteri kadar değerlendirilememiştir. Bu nedenle geleneksel yapılara ait bahçeler ve çeşitli nedenlerle yıkılan alanlar otopark olarak kullanılmaktadır.

5.6 Günümüzde Yapılmakta Olan Uygulamaların Değerlendirilmesi

Bölgede dördüncü bölümde anlatıldığı üzere günümüzde bölge ile ilgili birçok çalışma yapılmaktadır. Bu çalışmalarda yapıların bazılarına yeni işlev önerisi verildiği, ancak bazılarına ise hiçbir öneride bulunulmadığı görülmüştür. Oysa tarihi yapıların yeniden işlevlendirilmesi ve günlük hayata katılmaları çok önemlidir. Bu açıdan Kayhan'da bulunan Gökdere Medresesi'nin kültür merkezi olarak kullanılması doğru bir işlevdir.

Bunun yanı sıra, çalışmalarda bütüncül bir planlama anlayışının olmadığı, bölgede yapılan çevre düzenlemesi çalışmalarının birbirlerinden kopuk olduğu görülmektedir. Bu tip çalışmaların bütüncül bir anlayış içinde etaplar halinde geliştirilmesi ve uygulanması daha uygun olacaktır. Ayrıca uygulamaların çok hızlı bir şekilde gerçekleştiriliyor olması, aceleye getirilip getirilmediği sorusunun yaşanmasına neden olmaktadır. Özellikle restorasyon çalışmalarının bitim tarihinin kesin bir gün verilerek sınırlandırılması doğru bir yaklaşım değildir. Restorasyon konusunda uzmanlaşmamış mimarların yaklaşımları da henüz istenilen düzeyde değildir. Ayrıca, BKTVKK'nda da restorasyon konusunda uzman bir üyenin bulunmaması da önemli bir eksikliktir. Projelerin daha bilimsel bir açıdan değerlendirilmesi için konunun uzmanı kişiler tarafından ele alınması hiç kuşkusuz uygulamaların daha nitelikli olmasını sağlayacaktır.

Mimarlar Odası Bursa Şubesi eski başkanı A.Aybar, günümüzde birçok çalışma yapıldığını, ancak bunların hangilerinin aslına uygun olarak uygulandığının belirsiz olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda bölgenin yaşadığı en büyük sorunlardan birinin kentin de aynı zamanda önemli bir sorunu olan kaçak yapılaşma olduğunu belirterek, bu kadar az bir bütçeyle bölgede bulunan yapıların kaldırılamayacağını vurgulamaktadır. Yapılan projelerde bir süreklilik olması gerektiğini ve uzun yıllar (20-30 yıl) sürecek olan bu çalışmanın göreve gelecek olan diğer otoritelerce de titizlikle ve kararlılıkla devam ettirilmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Aynı zamanda Aybar, konunun "uluslararası proje yarışması" kapsamında ele

alınması gerektiğini vurgulayarak, bölgenin daha ilk adımda dünyanın birçok yerinden ilgi görerek uluslararası bir kimlik kazanmasını sağlayacağını belirtmektedir(Gürler, 2005).

Fidan Han - Geyve Han - Koza Han kentsel koruma projesi kapsamında, hanların yakın çevrelerinin açıldığı ve tek başlarına kaldıkları görülmüştür. Kentsel temizlik adına, önemli anıtların gereksiz yıkımlarla çevrelerinin açılması doğru bir uygulama değildir. Bu yapılar onları saran kentsel doku ile bütünleştikleri için, bu tür müdahaleler sonucunda ortaya geniş, tanımsız mekanlar çıkmakta ve anıtın genel etkisi bozulmaktadır*(Ahunbay, 1996, s.132). L. Benevelo'nun da belirttiği gibi, uygarlığımızın somut belgeleri olan kültür varlıklarımızın, geleneklerimizin, ortak eğilimlerimizin simgesi olan ve yüzyıllardan beri bizimle var olan bu yapıların yakın çevreleriyle birlikte korunmaları gerekmektedir.

Uzun Çarşı - Okçular Sağlıklaştırma Projesi kapsamında, Uzun Çarşı'nın üzerinin örtülmesi amacıyla çalışmalar yapılmaktadır. Ancak bu örtü, Koza Han başta olmak üzere diğer yapıların algılanırlığını azaltacaktır. Özellikle de, Koza Han'ın daha iyi algılanması amacıyla hanın kuzeyini örten yapıların kamulaştırılarak yıkılmaları hedeflenirken, diğer yandan böyle bir örtünün yapılması bir çelişki yaratmaktadır(Şekil 5.17-18). BKTVKK Müdürü A. Balcı'nın da belirttiği üzere "1/1 uygulanan örnek denemesinden önce, bölgede öncelikli olarak mevcut yaya akışının azaltılarak, yapılarda sıhhileştirme çalışmalarının gerçekleştirilmesi daha yerinde bir uygulama olacaktır". Ayrıca bu örnek imalatın kurul tarafından henüz onaylanmamış oluşu ve bu örneğin sürekli mi yoksa geçici olarak mı buraya yapıldığı yönünde bir çelişki yaratmaktadır. Bu belirsizliğin bir an önce çözülmesi gerekmektedir. Osmangazi Belediyesi'nin şeffaf bir örtü istemesi, BKTVKK'nun ise membran olması yönünde aldığı kurul kararının netliğe kavuşturulması gereklidir(www. arkitera.com).

Bu proje kapsamında yenilenen üst örtü bütüncül bir planlama anlayışı ile tasarlanmalıdır. Oysa günümüzde yapılan uygulamalarda böyle bir anlayış eksikliği görülmektedir. Aynı zamanda, bu çalışmalar sırasında Uzun Çarşı'nın tescilin yapılmaması da büyük bir eksikliktir.

Kentin bütününde ele alınan "Kültür Parkuru Projesi" (Emir Sultan, Yeşil, Irgandı Köprüsü, Orhan Bey Külliyesi, Hanlar Bölgesi, Hisar, II. Murat ve Hamza Bey Külliyesi ve I. Murat Külliyesi) önemli bir çalışmadır. Ancak bu parkura kent tarihinde önemli yer tutan ipekçilikle

* BKTVKK'nun 17 Nisan 2006 tarihinde almış olduğu karar doğrultusunda, Koza Han'ın taç kapısının kuzeydoğu köşesinde bulunan sıra dükkanların tarihi veya mimari bir özellik taşımadıkları gerekçesiyle tescilleri kaldırılmış ve BBB'nin bu yapıları kamulaştırma çalışmalarına başlamıştır.

ilgili endüstri mirası yapıların da dahil edilmesi gereklidir. Bunun yanı sıra Türkiye, Avrasya kıtasının bir ucunda yer alan Avrupa Birliği ile diğer ucunda hızla gelişen Çin arasında önemli bir konumda yer almaktadır. Bu açıdan Çin ve Avrupa arasında köprü kurması açısından değerlendirilmelidir. Bu yol üzerinde yer alan en önemli duraklardan biri, hiç kuşkusuz Bursa olacaktır. 2 bin yıl kadar önce Çin'in açtığı en önemli ticaret yolu olan İpek Yolu, son yıllarda UNESCO tarafından gerçekleştirilen yeni araştırma planında Doğu ve Batı arasındaki diyalog ve teması artırdığı için "Diyalog Yolu" olarak da adlandırılmıştır(http://tr.chinabroadcast.cn). Ayrıca İpek Yolu'nun geliştirilmesi yönünde Çin'in Xi'an kentinde (Uluslararası İpek Yolu Kültür Parkı Fikir Yarışması) olduğu gibi uluslararası birçok çalışma yapılmaktadır. Bu açıdan olaya bakıldığında "Tarihi İpek Yolunun Yeniden Canlandırılması" yönünde girişimlerde bulunulması ve bu yolun en önemli göstergeleri olan hanlar, çarşılar ve ipekçilikle ilgili endüstri yapılarının birlikte ele alınması gereklidir.

Tuz Pazarı sağlıklaştırma projesi, pazara tek tip bir örtü sistemi getirmesi açısından olumludur, ancak bu işlevin bölge dışında başka bir alanda gerçekleştirilmesi daha uygun olacaktır. Yayalar tarafından çok yoğun olarak kullanılan bu sokakların aynı zamanda Pazar yeri olarak kullanılmaması gerekir(Şekil 5.19-20). Pazar yerinin belediye tarafından başka bir yerde, daha çağdaş bir yaklaşımla ele alınması hiç kuşkusuz daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Tuz Han restorasyon projesi kapsamında yapının restorasyon çalışmalarına başlanmış olduğu, ancak yapıya verilecek işlevin henüz belirlenmediği ve restorasyonun istenilen düzeyde olmadığı görülmüştür.

İç Fidan Han-Eski Hal ve Tuz Pazarı Camisi çevresi sağlıklaştırma projesi, Kayhan Hamamı restorasyon ve çevre sağlıklaştırma projesi, Davut Paşa Hamamı-Eskişehir Hanı ve Batpazarı kentsel tasarım projesi, Reyhan Paşa Hamamı ve çevresi kentsel tasarım projesi, Pirinç Han-Kızılay arkası düzenlemeleri ise henüz proje aşamasındadır.

5.7. Bölüm Sonucu

Bursa kent merkezi hızlı kentleşme ile birlikte kentin hala tek merkezidir. Bu durum bölgede rant artışına neden olmuştur. Bu sebepten dolayı, bölgede yoğun alan kullanımı, tarihi dokuya aykırı yapılaşmalar, bilinçsiz müdahaleler, yapılara uygun işlev verilmemesi, kent içi ulaşım ve planlamada yaşanan sorunlar bölgenin bozulmasına ve tarihi değerlerini yitirmesine neden olmaktadır. Günümüzde bölge ile ilgili birçok çalışma yapılmaktadır. Bu çalışmaların bütüncül bir anlayış içinde ele alınmaması, bölgenin bir bütün olarak algılanmasını engellemektedir.

Şekil 5.1 1938 yılına ait hava fotoğrafı (Bursa Kent Müzesi arşivi)

Şekil 5.2 2002 yılına ait hava fotoğrafı (BBB Nazım Plan bürosu)

Şekil 5.3 Kat sayısı analizi

Şekil 5.4 Cumhuriyet Caddesi ve güneydeki yüksek katlı yapılaşma, 2005.

Şekil 5.5 Cumhuriyet Caddesi ve güneydeki yüksek katlı yapılaşma, 2004.

Şekil 5.6 Pirinç Han ve geride kalan Atatürk Caddesi, 2005.

Şekil 5.7 İnönü Caddesi'nde yüksek katlı yapılaşma, 2005.

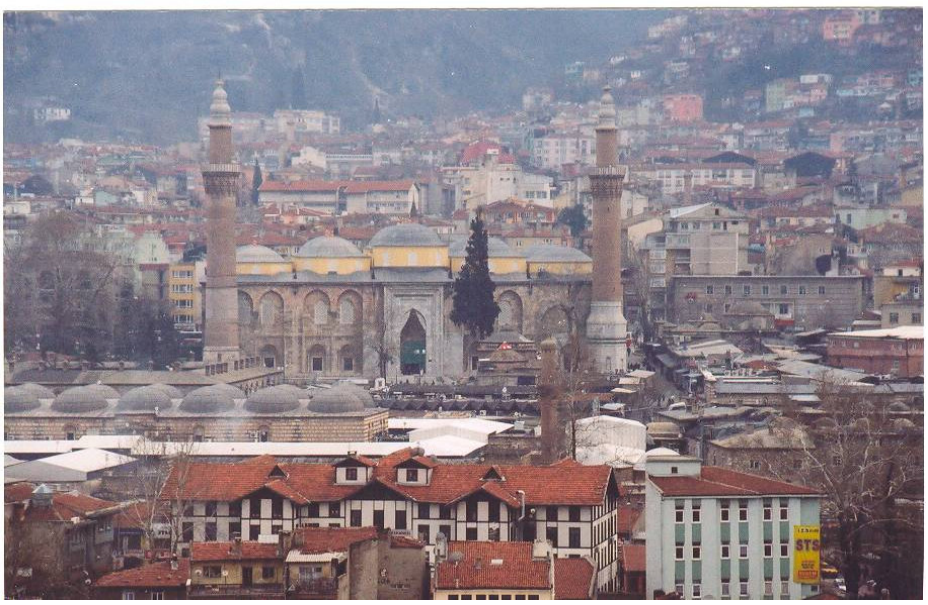

Şekil 5.8 Ulucami ve çevresindeki yapılaşma, 2005.

Şekil 5.9 Haşim İşcan Caddesi üzerinde yüksek katlı yapılaşmanın kent silueti içindeki konumu, 2005.

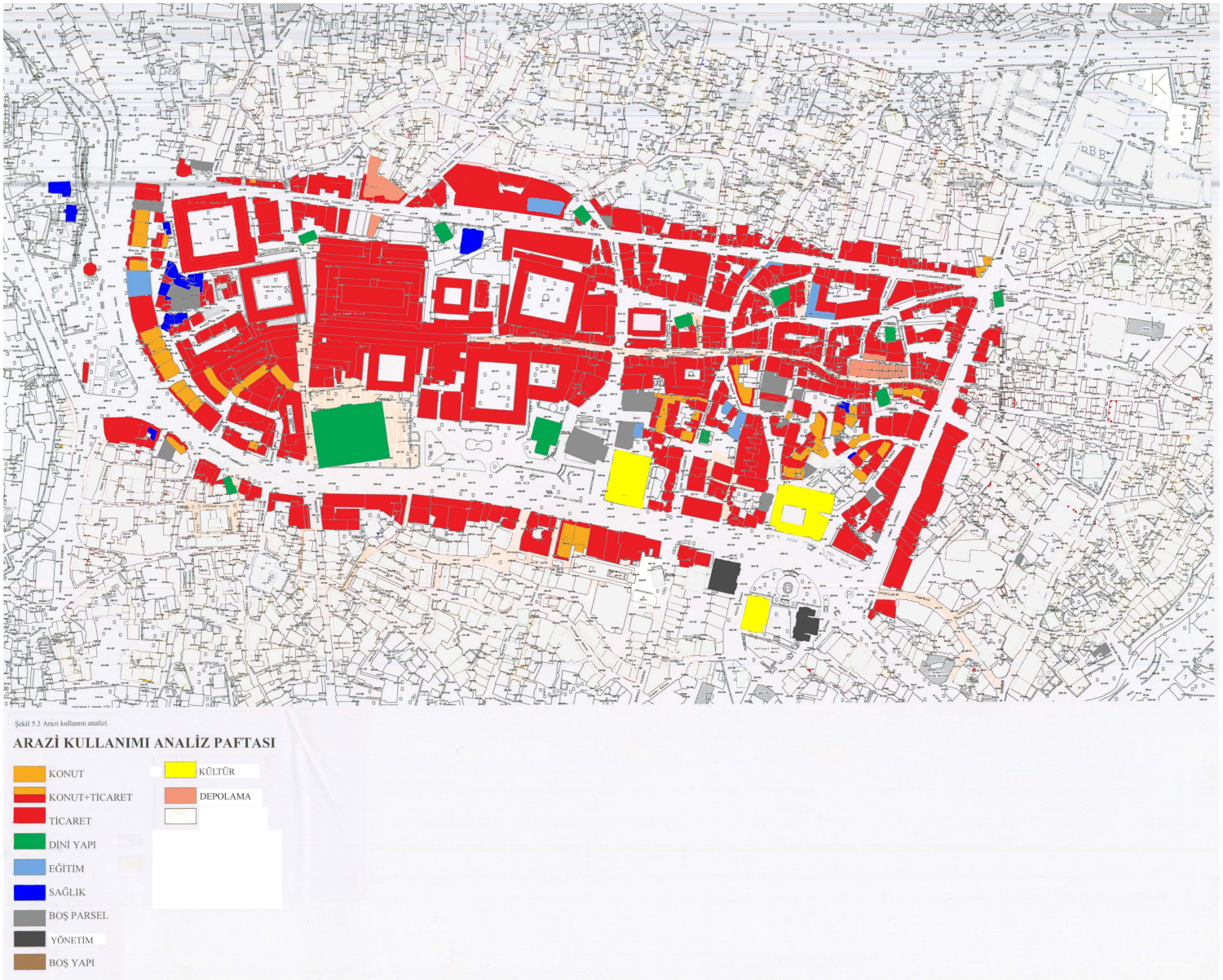

Şekil 5.10 İşlev-Arazi Kullanım

Şekil 5.11 Yapı Cinsi Analizi

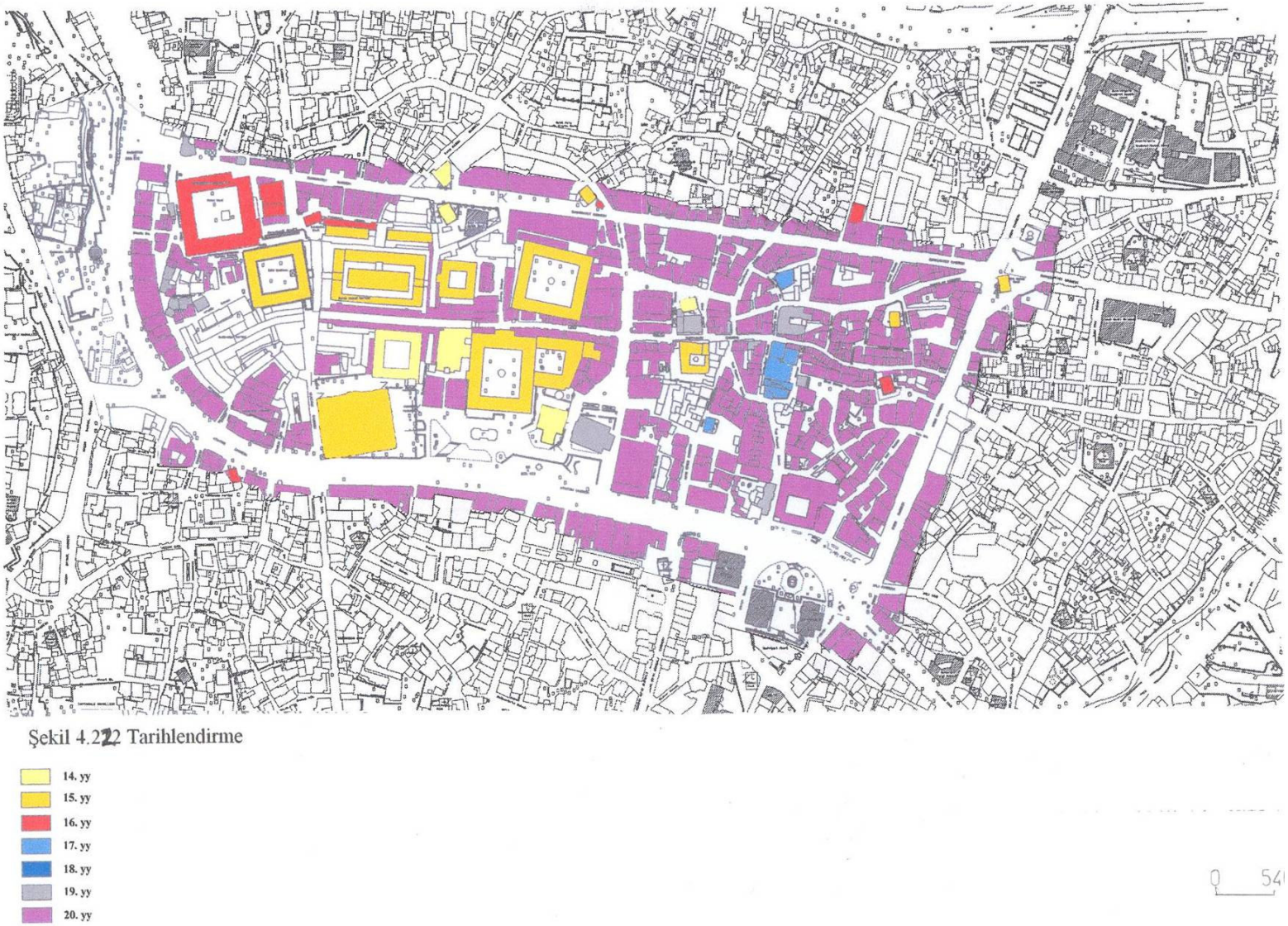

Şekil 5.12 Tarihlendirme analizi

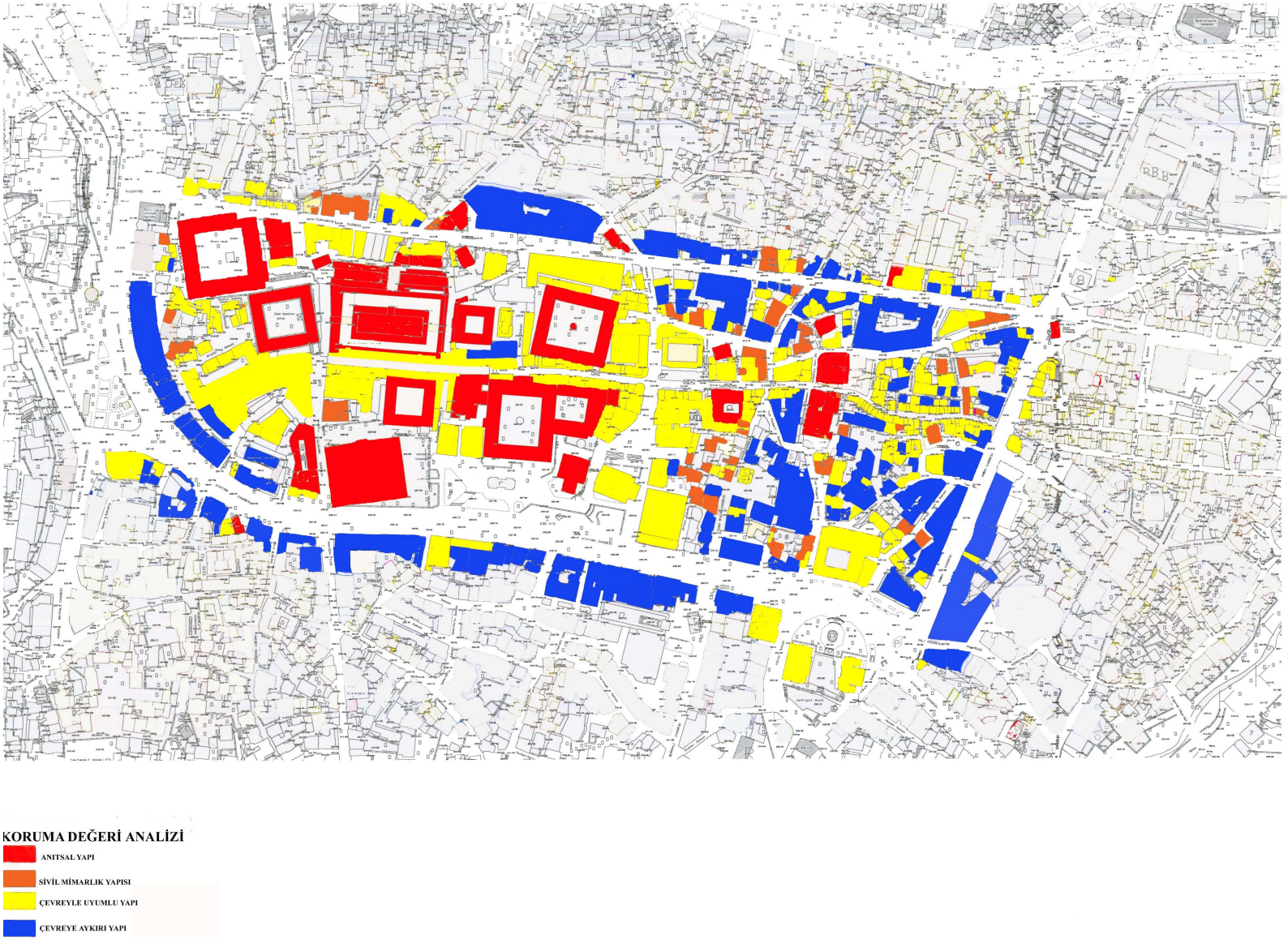

Şekil 5.13 Koruma Değeri analizi

Şekil 5.14 Kaldırımın dükkanlar tarafından işgal edilmesi, 2006.

Şekil 5.15 Cumhuriyet Caddesi ve otobüs durakları, 2005.

Şekil 5.16 Cumhuriyet Caddesi ve güneyindeki yüksek katlı yapılaşma, 2005.

Şekil 5.17 Üst örtü öncesinde Uzun Çarşı ve dükkanlar(Osmangazi Belediyesi, 2006).

Şekil 5.18 Yapılmakta olan üst örtü, 2006.

Şekil 5.19 Tuz Pazarı'nda haftanın dört günü kurulan pazar(Osmangazi Belediyesi, 2006).

Şekil 5.20 Tuz Pazarı'nda haftanın dört günü kurulan Pazar, 2006.

6. KORUMA ÖNERİLERİ

Kent merkezleri, kentin gelişimi–değişimi ile uyumlu bir bütünleşmeyi sürdürebildikleri oranda bulundukları çevreye önemli katkı sağlayan özel alanlardır. Günümüzde ekonomide, teknolojide, fiziksel ve sosyo-kültürel alanlarda yaşanan değişimler, ticaret ve alışveriş alışkanlıklarında da kendini göstermektedir. Kentlerin ticaret merkezlerini okumak, aynı zamanda o kentin dünü, bugünü ve geleceği üzerine ipuçlarını da yakalamak anlamına gelmektedir. Roland Barthes'ın "şehirler bir yazıdır, gezenler ise okur" olarak belirttiği gibi, tarih boyunca değişen tüketim anlayışının en net olarak okunduğu mekanların başında kent merkezleri gelmektedir.

H. Pirenne'nin "*Kentler ticaretin ayak izlerinden doğmuştur*" sözünden de anlaşılacağı üzere bir Osmanlı kenti olan Bursa'da hanlar, yüzlerce yıllık ticaret alışkanlıkları, ekonomik yapı ve gelenekleri, sosyal hayatı, kısacası yaşamın tüm izlerini barındırmaktadır. Bursa kent merkezi, 14. yüzyıldan günümüze sosyo-ekonomik yapıya bağlı olarak değişen üretim ve tüketim alışkanlıklarını bünyesinde sergilemektedir. 680 yıl öncesinde kurulmuş olan Bursa kenti, ticari yapıların Osmanlı'da nasıl oluştuğunu gösteren ilk Osmanlı başkenti olmasının yanında, Cumhuriyet döneminin de önemli kentlerinden biri olmuştur. Yüzyıllar boyunca oluşan bu katmanlaşma, kentin yaşadığı dönüşümlere tanıklık etmekte, döviz büroları, kuyumcuları ve bankaları ile günümüzü yansıtmaktadır. Bu süreçte geleceğe de günümüzün izleri taşınacaktır. "*Değişmeyen tek şey değişim*" ilkesinden yola çıkılarak bölgenin değişen yaşam koşullarına ayak uydurabilmesi ve sürekliliğinin sağlanması gereklidir.

6. 1 Koruma, Sağlıklaştırma ve Yenileme Politikalarının Geliştirilmesi

Tarihi çevreler içinde sadece tarihi yapıların bulunduğu bölgeler değil, aynı zamanda insanların geçmişlerinin ve kültürel değerlerinin de bulunduğu alanlardır. Günümüzde tarihi bölgeler birçok problem ile karşı karşıyadır. Bu çevrelerin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılmasındaki temel amaç, tarihsel sürekliliğin sağlanması ve tarihi çevrelerin yeni çevrelerle bütünleşerek canlanmasıdır.

Kentsel sıhhileştirme çalışmalarından önce bölge ayrıntılı bir şekilde tanımlanmalıdır. Bu nedenden dolayı kentsel alanın fiziksel uygunluğu, mevcut yapılaşma koşulları ile kentin estetik ve kültürel özellikleri önem taşımaktadır. Bu süreçte verilen kararların yenileme

politikalarının sosyal, fiziksel, ekonomik, estetik ve uygulamaya yönelik sonuçlarının doğru olarak belirlenmesi gerekir. Tarihi doku içinde yenileme çalışmaları sonucunda, programı yoğun ve iri kütleli binalar ölçeğin bozulmasına neden olmaktadır. Bu yüzden bölgedeki geleneksel yapı cephe ve plan tipolojilerine uyumlu, bu yapılar ile benzeşen ancak taklit olmayan yapılar yapılmalıdır. Yapıların, malzeme seçimleri, çatı ve yer kaplamaları ile geleneksel dokuya uygun, renk ve malzeme sürekliliğinin düşeyde ve yatayda korunması gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında uygulamaların, Bursa kentinin ülkesel ve uluslararası imajını kuvvetlendiren ve 21. yüzyılda ülkemizin ulaştığı sosyal, ekonomik ve kültürel boyutları, mimari ve çevresel ölçeklerde vurgulayan nitelikte olmalıdır.

Aynı zamanda, kullanılacak olan aydınlatma elemanı, sokak tabelası ve çöp bidonları bölgenin yapısı ile uyum gösterecek şekilde tasarlanmalıdır. Ayrıca, yapıların aydınlatma sisteminin ve hanlardaki iç avlularda gerekli olabilecek üst örtülerin, yaşanan görüntü kirliliğini engelleyecek biçimde, daha çağdaş bir tasarım ile ele alınması gereklidir(Şekil 6.1-6.5).

Özellikle Uzun Çarşı'daki dükkanlar niteliksiz eklerden arındırılmalı, işyeri tabelalarının yerine tip tabelalar asılmalı, sıva dökülmeleri, cephe elemanlarında görülen kırılmalar onarılmalı, cephe düzenlerine getirilen aykırı uygulamalar, yapılara eklenen katlar gibi fiziksel yapıyı zedeleyen bozulmalar ortadan kaldırılmalı, bakım ve onarımları yapılarak sıhhileştirilmeleri sağlanmalıdır(Şekil 6.6-6.9).

6.2 Uygulamaya Yönelik Parasal, Örgütsel, Yasal ve Yönetsel Politikalar Geliştirilmesi

Tarihi çevrelerin iyileştirilmesi sadece fiziksel yapının iyileştirilmesi değil, aynı zamanda ekonomik yapının iyileştirilmesi ile mümkündür. Kent merkezinde koruma ve geliştirmeyi sağlamaya yönelik olarak, uygulamalara parasal, örgütsel, yasal ve yönetsel politikaların (kredi mekanizmaları, parasal ve teknik yardım, takas, kamulaştırma, merkezi ve yerel yönetimin etkin birimler oluşturmaları, yasal eksikliklerin tamamlanması) geliştirilmesi gerekmektedir.

Yapılacak her türlü uygulamalarda yerelliği ve kuruluşlar arası eşgüdümü sağlayacak yönetsel yapının oluşturulması yasal düzenlemeler kadar önemlidir. 2003-2005 yılları arasında kanun ve yönetmelik formatında gerçekleştirilen yeni yasal düzenlemeler ile özellikle korumanın yerelleşmesi ve dolayısıyla yerel yönetimlere yeni kaynak oluşturulması yönünden

çok önemli değişiklikler getirmiştir. Ayrıca tescilli yapı malikleri için de bağışıklıklar ve yeni kredi olanakları sağlanmıştır(Madran, 2005, s.252).

Bu açıdan koruma mevzuatında son dönemde yapılan değişiklikler kapsamında 2005 yılında yürürlüğe giren yönetmelikle birlikte getirilen Belediye KUDEB (Koruma, Uygulama ve Denetim Büroları) ve İl Özel İdare bünyesinde kurulması öngörülen proje bürolarının bir an önce kurulması yönünde girişimlerde bulunulmalıdır. Bu bürolar, il özel idaresi mülkiyet ve denetiminde bulunan, maliki bulunduğu taşınmaz kültür varlığının onarımını gerçekleştirecek mali yeterliliğe sahip olmayan maliklerin mülkiyetinde bulunan ve il genel meclisince belirlenen taşınmaz kültür varlıklarının rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerini hazırlamak; il özel idaresi mülkiyet ve denetiminde bulunan taşınmazların koruma bölge kurullarınca onaylanan projelerinin uygulanmasını ve denetlenmesini sağlamak ve taşınmaz kültür varlıklarının ve korunmasına katkı payı kapsamında belediyelerce kültür varlıklarının korunması ve değerlendirilmesi amacıyla hazırlanan projeleri değerlendirerek valiye görüş bildirmekle yükümlü kılınmışlardır(Madran, 2005, s.248, 249).

Ayrıca, yeni yasal düzenlemelerle, tarihsel çevreye ilişkin planlama, projelendirme ve uygulama çalışmalarına yönelik finansal kaynakların TOKİ ve Halk Bankası yoluyla kredilendirilmesi ya da vergi indirimleri, muafiyetler ve tahsis olanaklarından yararlanılması kolaylaştırılmış olup, Dünya Bankası, Avrupa Birliği fonları vb. gibi yurt dışı kredilerin kullanılması da mümkündür. Bu açıdan kamu yararının gözetildiği bu çalışmalarda, BBB ile Osmangazi Belediyesi'nin finans olanaklarından yararlanılmasına yönelik yasal düzenlemeler ve fırsatlar, kamuoyuna anlatılmalı ve yerel sermayenin harekete geçirilmesi sağlanmalıdır. Bölgenin korunmasına yönelik, uluslararası ilginin oluşturulabilmesi amacıyla Fener-Balat projesi örneğinde olduğu gibi gerekli stratejilerin oluşturulması gerekmektedir.

6.3 Toplu Taşıma, Yayalaştırma ve Ulaşım Politikalarının Geliştirilmesi ve Alt Yapının İyileştirilmesi

Bursa kent merkezinde koruma ve geliştirmeyi sağlamaya yönelik olarak, yaya ağırlıklı dolaşım sisteminin kurulması, yaya yolları ile yaya bölgelerinin oluşturulması gerekmektedir. Taşıtların ise, servis amaçlı ya da kontrollü olarak bazı noktalardan bölgeye girişi sağlanmalıdır. Yayaların yabancı ülkelerde olduğu gibi bölgeyi kentsel etkileşim, kültürel etkinlik ve alışveriş için kullanmaları yönünde projeler üretilmelidir(Şekil 6.10-6.19).

Viyana'da 'Ring Strasse' olarak bilinen tarihi kent merkezini çevreleyen ring yolu (eski kent surları ve hendekleri) çok kısa duraklama ve parka izin veren trafiğe açık bir yol olarak kullanılmaktadır. Ayrıca kent merkezi yayalaştırılarak kent merkezine ulaşım, otobüs, tramvay, tren ve metro ile sağlanmıştır. Viyana'da görülen yayalaştırılmış tarihi dokuyu dıştan besleyen çevre yolu sistemi, Avrupa'da birçok tarihi kentte de görülmektedir(Şekil 6.20-28). Kent merkezine ulaşabilmek için çoğu kez çevre yoluna kadar gelinip, tarihi dokuya yaya veya basit bir iç taşıt sistemi ile girilmektedir. Bu iç ulaşımda ise, genelde tramvay veya yeraltı metrosu kullanılmaktadır.

Yukarıda verilen örneklerde olduğu gibi, Bursa kent merkezinde de özel araç taşıt trafiğinin azaltılarak, merkez dışı bölgelerde toplu taşıma ile bütünleşmiş otopark tesisleri ve aktarma alanlarının projelendirilmesi gerekmektedir.

Kentte alt merkezlerin oluşturulamaması sonucunda kentin doğu ve batı bölgelerindeki nüfus, Bursa kent merkezine bağımlı duruma gelmiştir. Ayrıca MİA dışında da ticari gelişmeler ve yoğunluk artışları nedeniyle Bursa kent merkezi planlaması mutlaka yeniden ele alınmalıdır (Mıhçıoğlu, Tuna vd., 2004, s.176). Bu bölgelerde ulaşım bağlantılarının iyi planlanmaması, kent merkezinde ulaşım sorunları yaratmış ve kentsel tasarım projelerine bütünlük sağlayan alanlar yaratılamamıştır(Mıhçıoğlu, Tuna vd., 2004, s.175). Bu nedenlerden dolayı özellikle kamu binaları, sosyal tesisler vb. yapıların kent geneline yayılması ile kent merkezindeki yoğunluğun azaltılması gereklidir. Özetle, yeni kent merkezleri yaratılarak, tek merkezli kentleşmenin önüne geçilmeli, Bursa'nın mevcut ve gelecekteki ulaşım özellikleri tespit edilmeli, ulaşım taleplerinin gerektirdiği önlem ve yatırımlara yön verecek etüt, plan ve proje çalışmalarının hazırlanmalıdır. Bütünleşmiş bir ulaşım sistemi ile kent içi ulaşım çözülmelidir.

Çevreye duyarlı, sürdürülebilir, çağdaş bir kent merkezi için en önemli sorunlardan biri de hiç kuşkusuz altyapının iyileştirilmesidir. Elektrik, su, kanalizasyon, doğal gaz, yangın tesisatı vb. altyapı sistemleri projelendirilmeli ve her mağazaya bir sayaç konulmalıdır. Haberleşme sisteminin kablosuz sistemlerle çözülmesi, dar sokaklara küçük itfaiye araçlarının ulaşımı sağlanmalıdır. BBB, İtfaiye Daire Başkanlığı'ndan alınan veriler doğrultusunda hazırlanan Tarihi Kent Merkezi Yangına Ulaşım Planı'nın yapılmış olması çok önemlidir(Şekil 6.29). Bu plan ile itfaiye araçlarının geçemediği noktalar belirlenmiş, yangına müdahale için gerekli bilgilendirme yapılmıştır.

6.4 Bölgede Turizm, Kültür ve Geleneksel Ticaretin Geliştirilmesine Yönelik Öneriler

Türkiye'nin özellikle yabancı ziyaretçiler tarafından çekici görülmesinin nedenleri arasında, ucuz olmanın dışında sahip olduğu doğal ve kültürel varlıklar, yerel yaşamı izleme olanağı, değişik yaşam deneyleri vb. hususlar yer almaktadır. Ayrıca turizm olgusu artık sadece dinlenme ve eğlence öğeleri üzerine kurulmamakta, insanların merak ve bilgilenme istekleri de giderek ağır basmaktadır(Madran, Özgönül, 2005, s.108, 109). Dolayısıyla toplumların kültür seviyelerinin yükselmesi tarihi turizm olgusunun gelişmesine yardımcı olmuş, koruma ve kaynak yaratan bir sektör olarak turizm olgusu yadsınamayacak boyutlara ulaşmıştır.

Günümüzde turizm-kültür ilişkilerinin artması ile yeni düzenlemelere gerek duyulmuştur. Ülkemizdeki koruma sektörünün en ciddi darboğazlarının başında parasal kaynak yetersizliği gelmektedir. Bu nedenle yeni "itici güçler" bulunması gerekmektedir. Turizm bu noktada önemli bir girdi olarak değerlendirilmek durumundadır(Madran, Özgönül, 2005, s.108, 109). Bu açıdan tarihi dokunun kente katma değer yaratması en önemli amaçlardan biri olmalı ve kentin turizmden aldığı payın arttırılması hedeflenmelidir. Bu konuda en kapsamlı belge, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi tarafından 2003 yılında kabul edilen ve "Sürdürülebilir Bir Kalkınmanın Bileşenlerinden Biri Olan Kültürel Mirasın Korunmasında Turizmin Önemi" başlıklı tavsiye kararında turizm / kültürel miras ilişkilerinde: " *Kültürel mirasın ve bu bağlamda taşınmaz kültür varlıklarının korunması, onların gerek yok olduklarında yerlerine tekrar konamayacak elemanlar olması, gerekse kültürel turizm sektörünün önemli elemanları olması nedeniyle öncelikli bir eylemler dizisi olduğuna işaret edilmektedir"* (Madran, Özgönül, 2005, s.109).

Günümüzde tarihi kentsel verilerini büyük oranda koruyan kentler birer cazibe merkezi durumuna gelmiştir. Özellikle yurtdışında Budapeşte, Salzburg, Floransa, Roma gibi kentler turizmden oldukça büyük bir pay almaktadır. Atina'nın tarihi kent merkezi olarak adlandırılan Plaka bölgesi,-geçmişi Osmanlı'dan önceye uzanan çok az yapı barındırmasına rağmen- kentin en eski bölgelerindendir. Antikacı ve hediyelik eşya dükkanları ile tavernaları sayesinde turistler kadar Atinalılar tarafından da yoğun bir biçimde kullanılmaktadır(Şekil 6.30-6.32).

Bursa kent merkezi ne yazık ki yapılaşmalar altında zarar görmüştür. Alanın hala ticaret ağırlıklı kullanımı sorun yaratmaktadır. Kent merkezinde işlevsel bir değişikliğe gidilmelidir. Bölgenin turizm, kültürel ve geleneksel ticaret (el sanatları gibi)

potansiyelleri değerlendirilerek, buna yönelik kentsel düzenlemelerin yapılması gerekmektedir(Alptekin, Yıldız, 2005, s.61). Bölgede daha dengeli ve işlevlerin birbirini tamamladığı bir koruma politikası geliştirilmelidir. Özellikle çalışma saatleri dışında bölgenin terk edilmesi, gün içindeki yoğunluğun tam aksinin yaşanmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, kent merkezinin daha uzun süre canlı tutulabilmesi için kültürel aktivite ve gösterilere uygun alanlar yaratılması gereklidir. Bu açıdan her yaştan kullanıcının kaynaştığı, yoğun olarak kentsel peyzaj öğelerin yer aldığı hanların avluları daha iyi değerlendirilmelidir. Ayrıca hanların ve hanların çevresindeki yapıların fonksiyonlarının ne olacağı ile ilgili detaylı araştırmalar yapılmalıdır. Özellikle günümüzde restorasyonu yapılan Bali Bey Hanı çini, ipek, gümüş, antika gibi ürünlerin satıldığı, Türk yemeklerinin sunulduğu, Türk kahvesinin ikram edildiği, hobi atölyeleri ile kente hizmet etmesi, diğer hanlar için de örnek oluşturması açısından BBB'nin olumlu bir girişimi olarak değerlendirilmelidir.

Bölgenin kuzeyinde bulunan Reyhan ile doğusunda bulunan Kayhan'ın yenilenerek merkezin canlılığına katılımı sağlanmalıdır. Özellikle, gençlere yönelik aktiviteler ve konut kullanımını özendirecek şekilde öğrencilere yönelik hostel, aile pansiyonculuğu vb. fonksiyonların yer alması ve bölgenin daha cazip bir hale gelmesi sağlanmalıdır. Bölgenin batısında yer alan Kayhan Bölgesi'nin Uzun Çarşı ile ilişkisinin yer altına yapılan alt geçişlerle güçlendirilmesi, bölgenin daha etkin olarak kullanımına katkı sağlayacaktır. Bu anlamda yer altında yapılması düşünülen alt geçitlerde kentsel arkeolojik buluntulara dikkat edilmeli ve bu hususlar planlamada yer almalıdır.

6. 5 Korumada Halk Katılımının Sağlanması

Kentsel sit alanlarının birer çöküntü alanına dönüşmemeleri için halkın bilinçlendirilmesi ve kamuoyu baskısının artması gereklidir. Bölgenin korunması ve geliştirilmesi konusunda yerel basının önemi hiç kuşkusuz çok önemlidir. Bu anlamda Bursa Hakimiyet gazetesinin "Hanlar Bölgesi İçin El Ele" kampanyası bölgede ve kentte olumlu yankı uyandırmıştır. Özellikle D. Gürler'in köşe yazıları ile halkı aydınlatması ve bu konuda bilinçlendirmesi çok önemli bir katkı sağlamıştır. Bu gibi çalışmaların bir süreklilik içinde ele alınması üzerinde durulmalıdır.

Korumada halk katılımının sağlanması amacıyla, bölge ile ilgili bir çalışma yapılmadan önce konu ile ilgili kişilerin, kullanıcıların ve kentlinin görüşünün alınması ve demokratik bir anlayışla tartışılması gereklidir. Örneğin Uzun Çarşı ile ilgili sorunların giderilmesinde Uzun

Çarşı Esnaf Derneği çarşının üstünün kapatılması ve elektrik kablolarının yenilenerek yer altına alınması, telefon ankastrelerinin yenilenmesi ve tek tip tabela uygulamasını gündemine taşımış ve ilgili kurumlarla iletişim kurmuştur. Bu açıdan sivil toplum kuruluşları ile işbirliği içinde bulunulması gereklidir.

6.6 Planlamaya Yönelik Öneriler

Hanlar Bölgesi'ni gösteren güncel iki plandan biri 1/25.000 ölçekli Çevre Düzeni İmar Planı, diğeri ise 1/1000 ölçekli Bursa Merkez, Reyhan, Kayhan Bölgesi Koruma Amaçlı İmar Planı'dır. Dolayısıyla Bursa kent merkezi ile ilgili plan hiyerarşisinde 1/5000 ölçekli Nazım Planı'nın olmamasından kaynaklanan bir kopukluk yaşanmaktadır. Bu kopukluk kentin tümünde oluşturulmaya çalışılan "Tarihi Yaya Aksı" gibi projelerle giderilmeye çalışılmaktadır(Kırayoğlu, 2004, s.150)

Ekim 1987'de Washington'da yapılan ICOMOS Genel Kurulu'nda kabul edilen Tarihi Kentlerin ve Kentsel Alanların Korunması Tüzüğü'ne (Washington Tüzüğü - 1987) göre; "*Koruma planı tarihi kent bölgeleri ile bütün şehir arasında uyumlu bir ilişki sağlamayı hedeflemeli ve koruma planı hangi binaların kesinlikle korunacağını, hangilerinin belirli koşullarda korunacağını ve hangilerinin olağanüstü koşullarda feda edilebileceğini belirlemelidir"* (Ahunbay, 2005). Buna göre koruma planlarında mevcut geleneksel dokunun hem yapı bazında, hem de parsel bazında korunması, sonradan yapılmış kaçak veya ruhsatlı eklentilerinden uzaklaştırılması, planlamada temel ilke olmalıdır(Alptekin, Yıldız, 2005, s.62).

2863 sayılı Yasa'da koruma amaçlı imar planlarının hazırlanmasına ilişkin bir hüküm bulunmakla beraber ilk kez 5226 sayılı Yasa ile yapılan değişikliklerde koruma amaçlı imar planı tanımı getirilmiştir. Bu tanım irdelendiğinde, planın amacının "*kültür ve tabiat varlıklarının sürdürülebilirlik ilkesi doğrultusunda korunması*" olduğu görülmekte ve Koruma Amaçlı İmar Planı'nın :

- *Koruma alanı içinde yaşayan hane halkları ve faaliyet gösteren iş yerlerinin sosyal ve ekonomik yapılarını iyileştiren , istihdam ve katma değer yaratan stratejiler,*
- *Koruma esasları ve kullanma şartları ile yapılaşma sınırlamaları,*
- *Sağlıklaştırma, yenileme alan ve projeleri,*
- *Uygulama etap ve programları,*
- *Açık alan sistemi,*

- *Yaya dolaşımı ve taşıt ulaşımı,*
- *Alt yapı tesislerinin tasarım esasları,*
- *Yoğunluklar ve parsel tasarımları,*
- *Yerel sahiplilik, uygulamanın finansmanı ilkeleri uyarınca katılımcı alan yönetimi modellerini* içermesi hedeflenmektedir(Madran, Özgönül, 2005, s.165).

Bugüne kadar düzenleme ve uygulamalarda yer almadığı için gerek ulusal, gerekse uluslararası platformlarda eleştirilere konu olan yönetim alanı ve yönetim planı, 5226 sayılı yasa ile sağlanmıştır. Buna göre, Koruma Amaçlı İmar Planı dikkate alınarak oluşturulan koruma ve gelişim projesinin yıllık ve beş yıllık uygulama etaplarının yapılması, bu projelerin bütçelerinin hazırlanması ve her beş yılda bir gözden geçirilmesi amacıyla BBB eşgüdümünde Osmangazi Belediyesi tarafından yönetim planı yapılmalıdır. Yapılacak çalışmaların bir bütün içinde değerlendirilmesi açısından yönetim planının yapılması büyük bir gerekliliktir.

Bütüncül olmayan, bağımsız gerçekleştirilen kentsel tasarım uygulamaları, tasarımı yapılan bölgenin çevresel etkilerinin planlama bütününde değerlendirilmemesine neden olmaktadır.Oysa, örneğin yaklaşık 40 yıl önce 1969 tarihli Bologna merkez planı, kent merkezini yapı birimlerinden oluşan bir küme olarak değil, bütünlüğü olan bir kentsel organizma olarak düşünülmüştür. Tarihi merkezin korunması ve kent-bölge strüktürü içinde özel nitelikli bir kesim olarak değerlendirilmesi, plan hedefleri arasında yer almıştır. Bu hedefler arasında tarihi merkezi yok olmaktan kurtarmak, tarihi, estetik ve kültürel mirasa etkin bir işlev verilmesi ön planda tutulmuştur. Üçüncü sektör için tarihi merkez dışında yeni gelişim alanları yaratılarak, tarihi yapı varlığıyla uyuşmayan tüm işlevleri merkezden dışarıya çıkarmak amaçlanmıştır. Ayrıca tarihi merkeze gerekli tüm kentsel donatı ve servisler sağlanmış, ulaşım daha rasyonel bir duruma getirilmiş, motorlu trafikle bağdaşmayan yol dokusunun bir kısmı yayalara tahsis edilmiştir.

Planın koruma yönünden en önemli noktası, Bologna metropoliten alanı olarak sınırlanan bölge içinde, tarihi bölgelerin korunması ve değerlendirilmesine öncelik verilmesidir. Eski yapıların sürekliliğiyle, morfolojik değişimler arasındaki diyalektiğe bağlı bir strüktürel incelemeye öncelik verilmiştir. Bu anlamda 80.000 kişinin yaşadığı Bologna tarihi kent merkezinin yalnız fiziksel özellikleriyle değil, sosyal içeriğiyle de korunması amaçlanmış ve bu anlamda bütünleşik koruma kavramının geliştirilmesine katkıda bulunmuştur(Tuncer, 2004, s.150, 153, 154).

Koruma Planlamasında, tarihi kent merkezlerinin metropoliten alan bütünü ya da kent bütünü ile ilişkilerinin kuru1duğu 1/25.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı (Kent bütünü ile ilişkiler), tarihi kent merkezinin kent bütünü ve MİA içindeki yeri, konumu, işlev ve yoğunluğu, çevre ilişkileri, ulaşım bağlantıları gibi ana kararların verildiği 1/5.000 Ölçekli Nazım İmar Planı (Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı), 1/1.000 (Koruma Amaçlı İmar Planı) ölçeklerinde planlama çalışmaları yapılmaktadır. Tarihsel kent dokularında, 1/1.000 ölçekli planlamaların genelde ölçek ve ölçeğin gerektirdiği detaylar bakımından yetersiz olduğu bilinmektedir. Koruma planlarında yapı-parsel ilişkisi, boş parsellerde yapılaşma, bakış noktaları, panaroma, koruma kararları, peyzaj ve çevre düzenlemelere ilişkin kararlar ve hatta yer yer yapıların mimari özelliklerine (cephe / plan) kadar inen ayrıntıda kararlar yer almaktadır. Bu nedenle, uygulama imar planları ölçeği olan 1/1.000 planlar, istenilen ve olması gereken detayların gösterilemediği planlardır. Planlamada, 1/500 ve daha büyük (1/200, 1/100, 1/1) ölçeklerde kentsel tasarım projeleri yapılmalıdır.

6.7. Bölüm Sonucu

Bursa kent merkezi, bize kentin dünü, bugünü ve geleceği üzerine ipuçlarını yansıtmaktadır. Yaşamın tüm izlerinin yaşandığı bölgede, bölgenin değişen yaşam koşullarına ayak uydurabilmesi ve sürekliliğinin sağlanması gereklidir. Bu yüzden, halkın katılımı ile birlikte, koruma, sağlıklaştırma ve yenileme politikalarının, uygulamalara yönelik parasal, örgütsel, yasal ve yönetsel politikaların, yayalaştırma ve ulaşım sorununun çözülmesi, turizm, kültür ve geleneksel ticaretin geliştirilmesi gerekmektedir.

Şekil 6.1 Aydınlatma elemanı tasarımı,Budapeşte, Macaristan, 2005

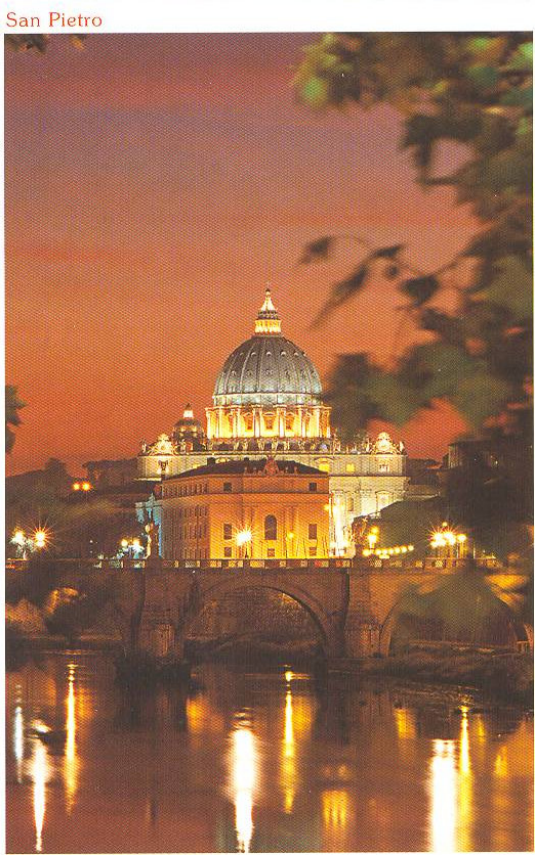

Şekil 6.2 Anıtsal yapıların aydınlatılması, San Pietro, Roma, Kartpostal, 2005

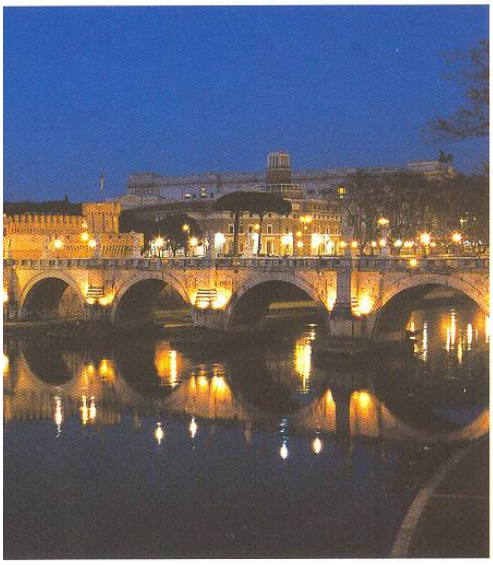

Şekil 6.3 Anıtsal yapıların aydınlatılması, Roma, İtalya, Kartpostal, 2005

Şekil 6.4 Pirinç Han'da görüntü kirliliği yaratan gölgelikler, 2006.

Şekil 6.5 Pirinç Han'da görüntü kirliliği yaratan gölgelikler, 2006

Şekil 6.6 Dükkanlarda yatayda ve düşeyde yaratılan süreklilik,Bosna Baş Çarşısı (Osmangazi Belediyesi)

Şekil 6.7 Dükkan kepenklerinde görülen süreklilik, Bosna Baş Çarşısı (Osmangazi Belediyesi)

Şekil 6.8 Kepenklerin kullanımı, Bosna Baş Çarşısı (Osmangazi Belediyesi)

Şekil 6.9 Vitrin kullanımı, Bosna Baş Çarşısı(Osmangazi Belediyesi)

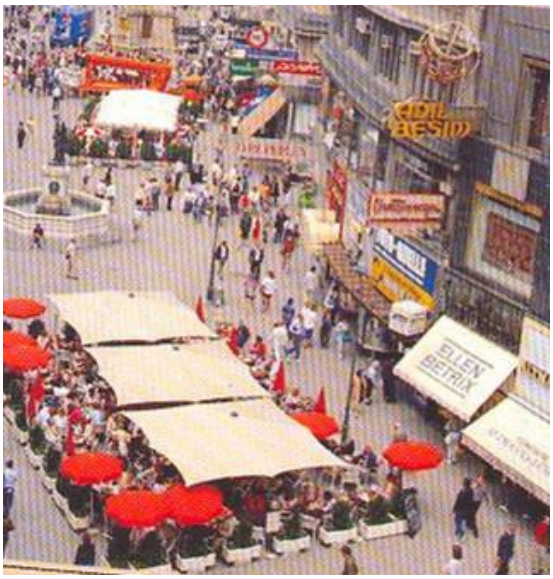

Şekil 6.10 Yayalaştırılmış bölge, Graben Meydanı, Viyana, Kartpostal, 2005

Şekil 6.11 Yayalaştırılmış bölge,Viyana, Avusturya, 2005

Şekil 6.12 Yayalaştırılmış bölge, Atina, Yunanistan, 2005

Şekil 6.13 Yayalaştırılmış sokak, Napoli, İtalya, 2005.

Şekil 6.14 Yayalaştırılmış sokak ve tabela kullanımı, Salzburg, Avusturya, 2005.

Şekil 6.15 Meydan kullanımı, Amsterdam, Hollanda Kartpostal, 2005

Şekil 6.16 Meydan kullanımı, Floransa, İtalya, 2005.

Şekil 6.17 Meydan kullanımı, Brüksel, Belçika, Kartpostal, 2005.

Şekil 6.18 Meydan kullanımı, Brüksel, Belçika ,Kartpostal, 2005.

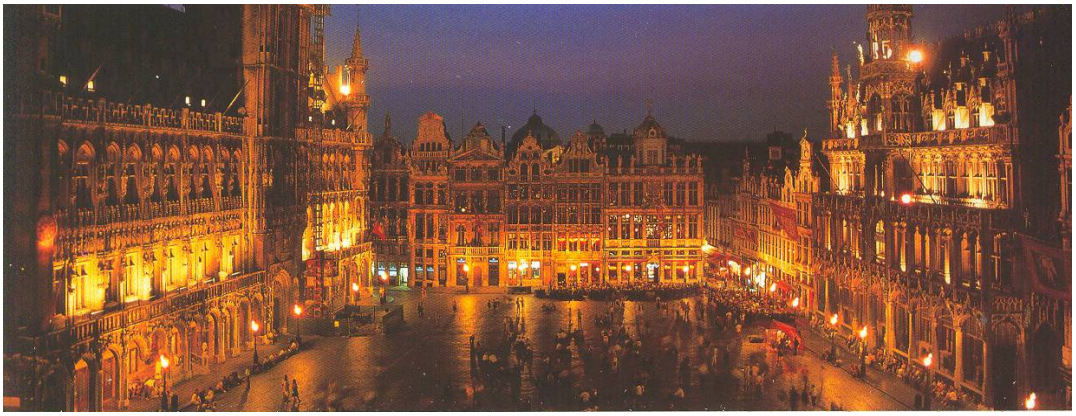

Şekil 6.19 Meydanın gece kullanımı, Brüksel, Belçika, Kartpostal, 2005.

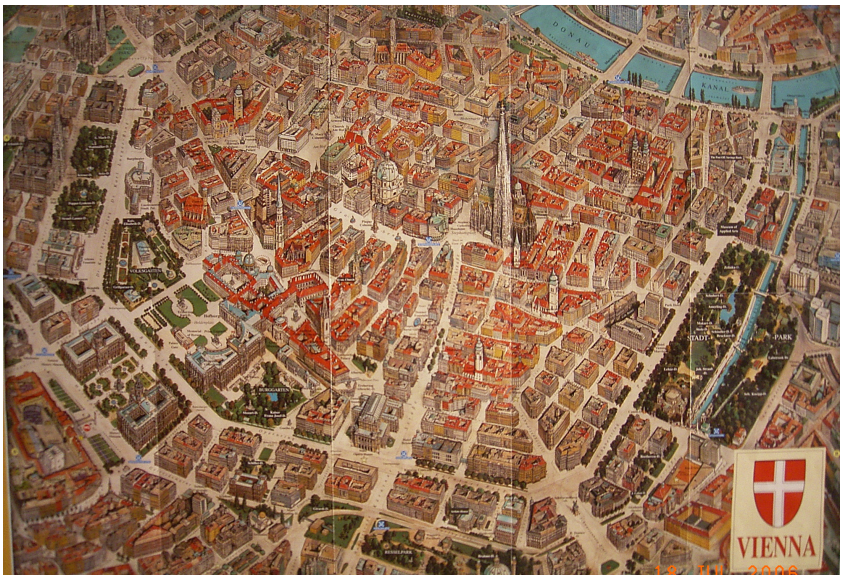

Şekil 6.20 Viyana kent merkezinde ulaşım çözümü-Ring Strasse(Vienna,1998)

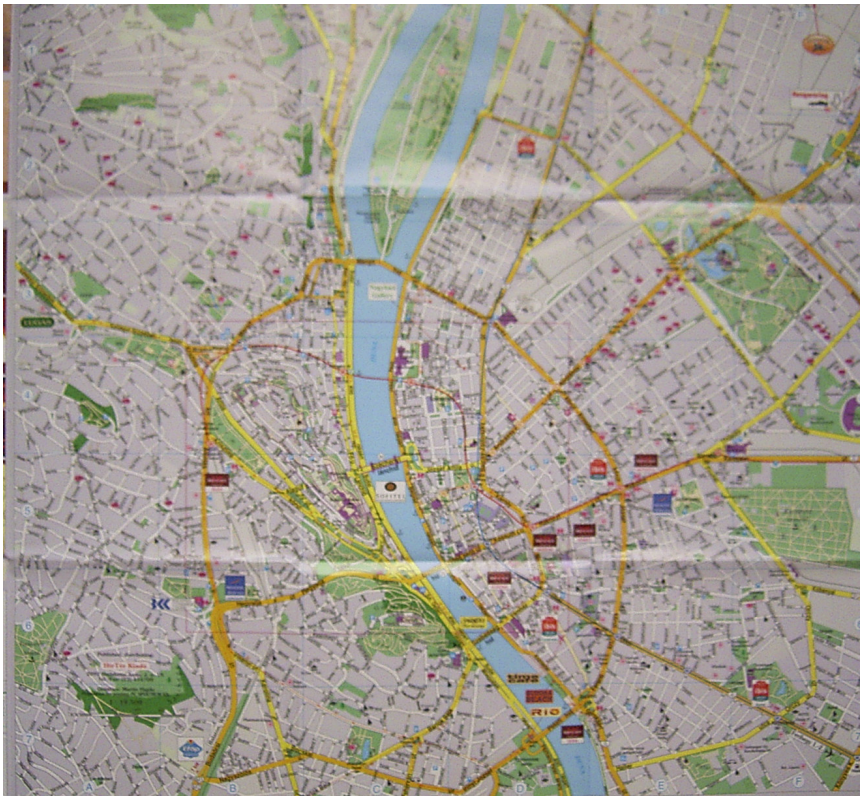

Şekil 6.21 Budapeşte kent merkezi ve merkezi çevreleyen çevre yolu (www.accorhotels.com)

Şekil 6.22 Amsterdam kent merkezi ulaşım çözümü
(Amsterdam Turizm Danışma bürosu, 2005)

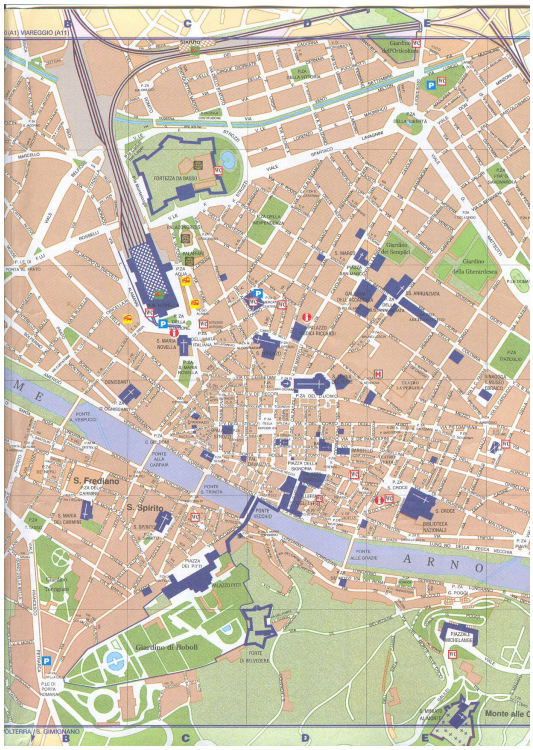

Şekil 6.23 Floransa kent merkezi ulaşımı
(Floransa Turizm Danışma bürosu, 2005)

Şekil 6.24 Paris kent merkezi ve çevre yolu
(www.galerieslafayette.com)

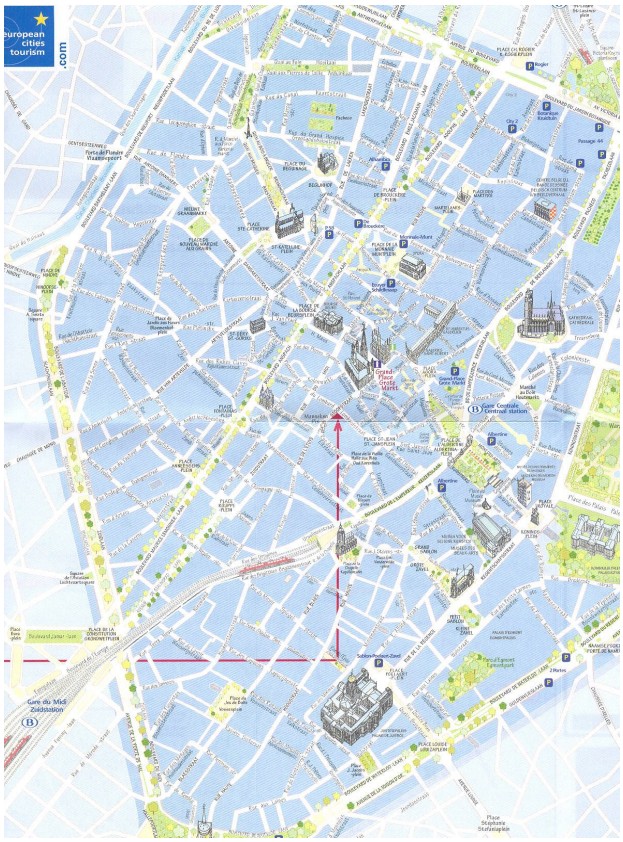

Şekil 6.25 Brüksel kent merkezi ulaşımı
(Brüksel Turizm Danışma bürosu, 2005)

Şekil 6.26 Atina kent merkezi ulaşımı
(www.philopposhotel.com)

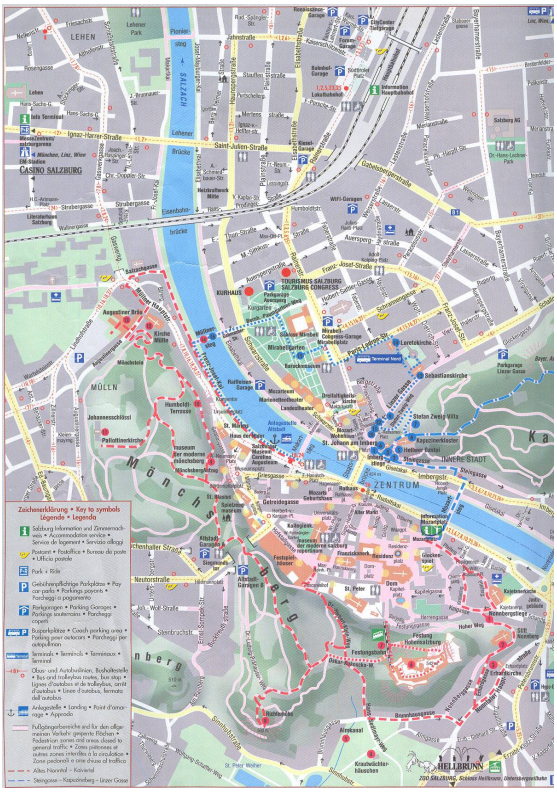

Şekil 6.27 Salzburg kent merkezi
(Salzburg Turizm Danışma bürosu, 2005)

Şekil 6.28 Roma kent merkezi (Roma Turizm Danışma bürosu, 2005)

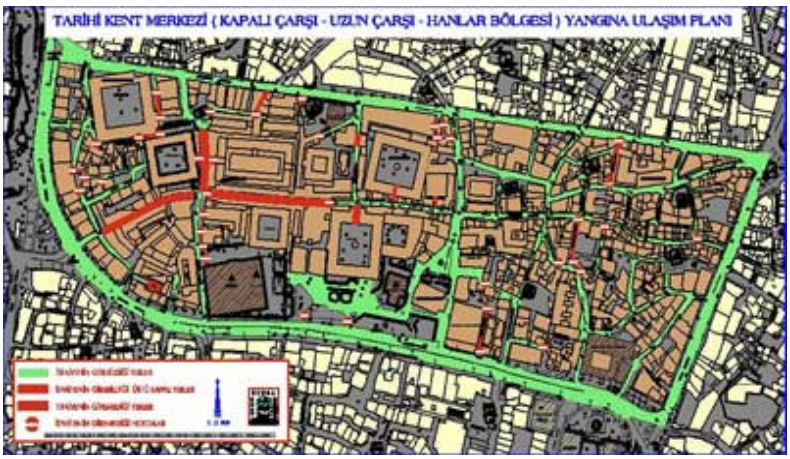

Şekil 6.29 Tarihi kent merkezi yangına ulaşım planı (BBB arşivi)

Şekil 6.30 Yoğun olarak turizm amaçlı kullanılan Plaka bölgesi,Atina, 2005

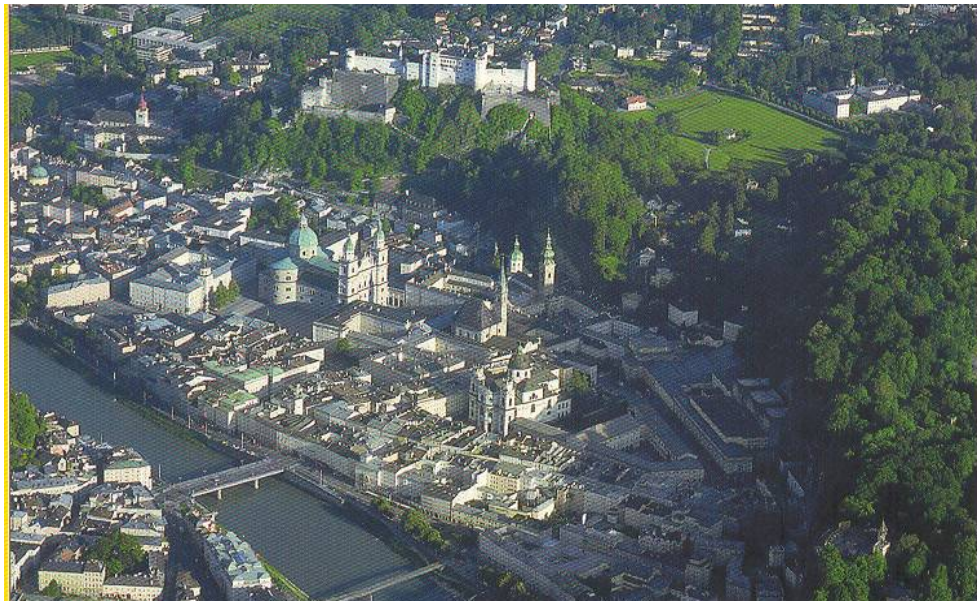

Şekil 6.31 Yoğun olarak turizm amaçlı kullanılan Salzburg kenti, Avusturya, 2005

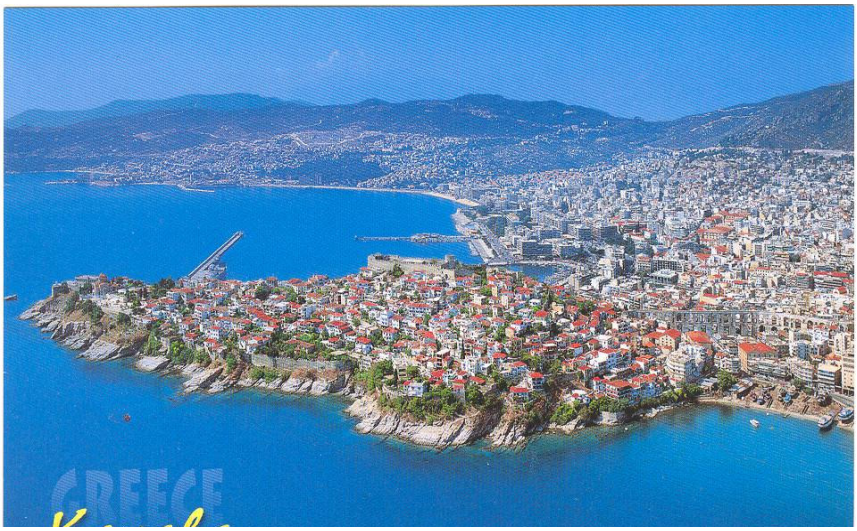

Şekil 6.32 Yoğun olarak turizm amaçlı kullanılan Kavala kenti, kartpostal, Yunanistan, 2005

7. SONUÇLAR

Osmanlı İmparatorluğu'nda 14. yüzyıldan itibaren ekonomik canlılığın yaratılması ile 16. yüzyılda Bursa, hem ipek ve baharat pazarı, hem de Batı Anadolu pamuklularını Batılı tüccarlar aracılığıyla Avrupa'ya satan uluslararası bir ticaret merkezi olmuştur.

Ekonomide yaşanan bu canlılık sonucunda, 14. yüzyılda oluşmaya başlayan Bursa Hanlar Bölgesi, 16. yüzyılın ortalarına kadar padişahların ve devletin ileri gelenlerinin yaptırdığı anıtsal yapılar ile gelişmiştir. Bursa'da çarşı, kentin odak noktası olmuş ve çarşının etrafında mahalleler kurulmuştur. Kent merkezi sadece hanların, bedestenin, çarşıların, pazar yerlerinin ve dükkanların bulunduğu bir alışveriş merkezi olmamış; aynı zamanda cami, medrese ve hamamları ile kentin sosyo kültürel ihtiyaçlarına da hizmet etmiştir.

16. yüzyılda uluslararası bir ticaret merkezi olan Bursa, 17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan durgunluktan olumsuz olarak etkilenmiştir. Bu dönemde Celali isyanları sonucunda birçok anıtsal yapı yıkılmıştır.

19. yüzyılda Bursa, Tanzimat'la birlikte modernleşme hareketlerinin uygulandığı ilk kentlerden biri olmuştur. 1855 depremi sonrasında bölgede, yeni ticaret yapıları ile birlikte yönetim ve kültür yapıları yapılmış ve kentte bir dönüşüm yaşanmıştır. Kentte ulaşım sisteminin değişerek motorlu araç kullanımının yaygınlaşması ve Bursa'da görevlendirilen valilerin çabalarıyla planlama çalışmaları yapılmıştır. 19. yüzyıl öncesinde oldukça geniş bir alana yayılan kentin ticaret merkezi, planlama çalışmaları sonrasında etrafı yollar ile çevrili sınırlı bir alana dönüşürken, ne yazık ki birçok anıtsal yapı yıkılmıştır.

Cumhuriyet'le birlikte bölgede yeni ticaret yapıları ile yönetim ve kültür yapıları inşa edilmiştir. 1960 yılına kadar kent planları yabancı plancılara yaptırılmıştır. 1958 yangını bölgeyi olumsuz olarak etkilemiş ve yangından sonra Piccinato'dan planlama yapması istenmiştir. Ancak bu planın koruma ve uygulama imar planları zamanında yapılmadığı için, eski kent dokusunda yoğunlaşma meydana gelmiş ve apartmanlaşmanın önüne geçilememiştir. 1964 yılında kat mülkiyeti yasasının çıkması, Bursa'da konut yapılmasını hızlandırmış, 1978'de tarihi kent bölgeleri üzerinde sit ve koruma kararları alınıncaya kadar kent dokusu tahrip edilmiştir.

Yabancı planlama uzmanlarına yaptırılan planlama çalışmalarının ardından, 1960 yılında sanayileşmenin pilot bölgesi olarak seçilen Bursa'ya yoğun bir göç yaşanmıştır. Günümüzde Hanlar Bölgesi, kentin tek merkezi olması nedeniyle yoğun bir ticaret bölgesi olmuştur. Kent içi yaya ve taşıt trafiğinden kaynaklanan sorunlar, bilinçsiz müdahaleler, koruma planının yeterince uygulanmaması gibi nedenlerden dolayı, bölge tarihi ve kültürel kent merkezi özelliklerini yitirmektedir.

1988 yılında Merkez -Hanlar Bölgesi, Reyhan, Kayhan- Koruma Amaçlı İmar Planı'nın yapılmasıyla bölgenin korunması yönünde adım atılmıştır. Ancak Bursa kent merkezi ile ilgili plan hiyerarşisinde 1/5000 ölçekli Nazım Planı'nın olmaması önemli bir eksikliktir. Bu kopukluğun giderilmesi için kent bütününde ''Tarihi Yaya Aksı'' gibi projeler uygulanmaya çalışılmaktadır.

Yerel yönetimin bölge ile yoğun bir çalışma içinde oluşu sevindiricidir. Ancak bu çalışmaların bir bütün içinde değerlendirilmemesinden kaynaklanan sorunlar yaşanmaktadır. Özellikle hanlara ve çarşılara özelleşmiş fonksiyonların verilmemiş oluşu, işlevlerin dağınık yerlerde bulunmasına neden olmaktadır. Bölgeye ait bir yönetim planı yapılarak, planın anlaşılması, uygulanması ve yerel yönetimler değişse bile, sürekliliğinin sağlanması gereklidir. Parçalı bir yönetim anlayışı ne yazık ki bölgenin parçalanmasına ve herkesin zarar görmesine neden olmaktadır. Ayrıca bu çalışmalar sırasında, konu ile ilgili tüm kuruluşların görüşleri alınarak eşgüdüm içinde bulunulmalı ve güçlü bir kamuoyu yaratılmalıdır.

Bölgede yaşanan yoğun araç ve yaya trafiğinin çözülmesine yönelik Avrupa'da kent merkezlerinde ulaşım çözümleri araştırılmış, yayalaştırma bölgeleri incelenmiş; koruma, sağlıklaştırma ve yenileme politikalarının geliştirilmesi, toplu taşıma, yayalaştırma ve ulaşım kararlarının belirlenmesi gibi önerilerde bulunulmuştur. Ayrıca korumada en etkin güç olan halk katılımının sağlanması ve sorunların demokratik bir anlayış içinde tartışılması da her zaman ön planda tutulmuştur.

Hanlar Bölgesi değişim dinamikleri ile günümüze kadar gelmiştir. Yaşanmakta olan yoğun ticaret işlevinin sonsuza kadar bu şekilde sürmesi mümkün değildir. Bu nedenle kent merkezinde bulunan işlevler desantralize olmakta ve gelişmekte olan alanlarda yer seçmektedir. Kent tarihinde önemli yer tutan bu yapıların yaşatılabilmesi için mekansal özellikleri korunarak, bölgenin etkin olarak kültürel turizm ve geleneksel ticaret amaçlı kullanımı sağlanmalıdır. Bu yapıların plan şeması ve cephe düzenlemesini bozmayan, Venedik Tüzüğü'nün 5. maddesine uygun projeler geliştirilmelidir. Restorasyonlarda

geleneksel malzemelerin korunması, değişiklik ve ek gerektiren kısımlarda ise özgün malzemelere uygun seçim yapılması gereklidir. Ayrıca bu yapılar yakın çevreleri ile birlikte korunarak projelendirilmeli ve finansman konusunda yerel teşebbüsler harekete geçirilmelidir. Özellikle son yıllarda Avrupa Konseyi çalışma grubu "İpek Yolu" nun hayata geçirilmesi amacıyla kültürel turizm projeleri üzerinde çalışmaktadır. Bu açıdan "Bursa İpek Yolu" projesi hazırlanması için konusunda uzman kişiler tarafından bir ekip oluşturulmalı ve Bursa'nın Avrupa Konseyi tarafından hazırlanan projede yer alması sağlanmalıdır.

Kent merkezinin kentliyi çekmesi ve orada olmaktan mutluluk duyması çok önemlidir. Bölgede değişim ihtiyacının herkes tarafından kabul edilerek, kentlinin yaşam kalitesinin yükseltilmesi hedeflenmelidir. Aynı zamanda kenti ziyaret edenlerin, orada yaşayanların ve çalışanların hayat standartları yükseltilerek, kentsel sokak yaşamı sağlanmalıdır. Yapıların restorasyonları etaplar halinde yapılmalı, eğlenmek ve hoş vakit geçirmek için sokak kafeleriyle dolu bir alana dönüşmesi hedeflenmelidir. Günümüzde yaşanan yoğun ticaret işlevinden kurtarılarak bölgenin yaşatılması sağlanmalıdır.

''Bursa Hanlar Bölgesi Değişim ve Dönüşüm Sürecinin İncelenmesi ve Bölgenin Korunması Üzerine Bir Araştırma'' adlı çalışma ile bölgenin fiziksel gelişimi ayrıntılı olarak incelenmiş, bölgenin korunması amacıyla öneriler geliştirilmiştir. Bölgenin sahip olduğu tarihi ve kültürel potansiyelin yanı sıra, kentin değişim mekanizmalarının ve yaşadığı eşiklerin net bir biçimde ortaya koyulması, yapılacak olan planlama çalışmalarına girdi olarak yansıyarak, bölgenin korunması gerekli tarihi nitelikleriyle gelecek kuşaklara aktarılabilmesi hedeflenmiştir. Bu çalışmanın Hanlar Bölgesi'nin yaşatılmasına katkı sağlayacağı umulmaktadır.

KAYNAKLAR

Abacı, Z.D., (2002), "17. yüzyılda Bursa'nın Kentsel Dokusundaki Değişiklikler", Bursa Defteri, 16:109.

Ahunbay, Z., (1996), Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon, YEM, İstanbul.

Ahunbay, Z., (2005), ''Doğal ve Kültürel Mirası Koruma Alanında Geçerli Uluslararası Belgelerin Türkiye'deki Uygulamalara Yansımaları'', Korumada 50 Yıl, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 17-18 Kasım 2005, s.9-24, İstanbul.

Akdağ, M., (1971), Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, C.2, 1453-1559, A.Ü. Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları, No:131, Ank. s.4l0.

Akdağ, M., 1979, "Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi", Cilt II (1453-1559), Tekin Yayınevi, Ank.

Akdeniz, H., (1995), Pirinç Han planı, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bursa ve Yöresi Uluslararası Kongre, 6-8 Mayıs 1999, Mimarlar Odası Bursa Şubesi, s.300, Bursa

Akkılıç,Y., (1998), "1923'den 1988'e Bursa", Cumhuriyet Sürecinde Bursa, Olay Gazetesi yayını,Bursa, s.15.

Akkılıç, Y., (1999), "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dönüşüm Sürecinde Üç Bursa Sergisi", 3:168.

Akkılıç, Y., (2001a), Prusa'dan Bursa'ya Bursa'dan Yıldırım'a Bir Kentin Tarihsel Serüveni, Yıldırım Belediyesi, Harman Ofset, İstanbul.

Akkılıç, Y., (2001b),'' Halkevleri ve Bursa Halkevi'', Bursa Defteri, 11:39, Bursa.

Akkılıç, Y., (2002), "Bursa Ekonomisinin Tarihsel Gelişimi", Bursa Defteri, 13:41, Bursa.

Akkılıç, Y., (2003), "Bursa'da Kapalıçarşı", Tarihi Bursa Hanları ve Kapalıçarşı, T.E.D Bursa Koleji Eğitim Derneği, Bursa, s.74.

Aksoy, A.,(2001), "Rumeli'de Bir Özlem: ''Bizi Ancak Bursa Paklar!..'', Bursa Defteri, Bursa, 9: 56.

Aktar, A., (1989), Toplumsal Değişme Sürecinde Küçük İmalat Sanayi:Bursa Dokuma Sanayinde İnsan İlişkileri, Doktora Tezi, İÜ, SBE, İst.

Aktar, A., (1996), "Bursa'da Devlet ve Ekonomi", Bir Masaldı Bursa, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Alptekin, Ü., (2005), ''Korumada Varılan Son Nokta-Başkalaşma'', Korumada 50 Yıl, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 17-18 Kasım 2005, s.51-56, İstanbul.

Alptekin, Ü., Yıldız, T., (2005), ‘’Bursa’nın Kültürel ve Tarihi Mirasının Korunma(ma)sında Yapılmış Koruma Planlarının Katkısı’’, Korumada 50 Yıl, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 17-18 Kasım 2005, s.57-62, İstanbul.

Alptekin, Ü., (2006), Kişisel görüşme.

Altaban, Ö., (1999), ‘’Bursa Büyükşehirde Kentsel Gelişmenin Bir Bilançosu’’, Bursa Uluslararası XI. Yapı Yaşam Kongresi, s.169-192, Bursa.

Amsterdam Turizm Danışma bürosu,2005.

Arkitekt Dergisi, (1949), Yapı Kredi Şubesi Binası, sayı: 209.

Arkitekt Dergisi, (1950).

Aslanoğlu, R.A., (1998), Kent , Kimlik ve Küreselleşme, Asa Yayınları, Bursa.

Aslanoğlu, R.A.,(1999), “ Bursa’da Kentleşme Süreci’’, Bursa Defteri ,Bursa.

Ayverdi, E.H., (1989), İstanbul Mimari Çağının Menşe’i Osmanlı Mimarisi İlk Devri, I. Cilt, Damla Ofset, İst.

Balcı, A., (2006), Kişisel görüşme.

Batkan,Ö.,(1996), Bursa Kenti Tarihsel Gelişimi ve Planlama Süreci, BBB, Bursa.

Baykal, K., (1948), Tarihte Bursa Yangınları, Emek Basımevi, Bursa.

Baykal, K.,(1950), Bursa ve Anıtları, Aysan Matbaası, Bursa, s. 95.

Baykal, K.,(1976), 2000 Yıllık Bursa’nın Belediyesi, Öz Kardeşler Matbaası, Bursa.

BBB, (1992), Koruma Çalışmaları Plan , Program ve Gelişmeler, Bursa.

BBB, (1997), Nazım Plan Büro Başkanlığı 1/100.000 Ölçekli Bursa 2020 Çevre Düzeni Strateji Plan Raporu, Bursa

BBB, (1999), Koruma Çalışmaları Plan , Program ve Gelişmeler, Bursa.

BBB, (2000), Koruma Çalışmaları Plan , Program ve Gelişmeler, Bursa.

BBB, (2001a), Koruma Çalışmaları Plan , Program ve Gelişmeler, Bursa, s.12.

BBB, (2001b), Bursa Kültürpark ve Çevresi Planlama ve Tasarım Yarışması Bilgi Kitabı ve Yarışma Alanı

BBB, Kent Müzesi Arşivi

BBB, Nazım Plan Büro Arşivi.

BBB, Bursa Belgeliği Arşivi.

Bilenser,E.,(2003), "Tarihi Hanlar ve Geleceğe Aktarımı", Tarihi Bursa Hanları ve Kapalıçarşı, T.E.D Bursa Koleji Eğitim Derneği, Bursa, s.130.

Bildik, S., (1998), Değişen Alışveriş Alışkanlıkları ve Kapalı Çarşı, yüksek lisans tezi, YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İst.

Brüksel Turizm Danışma bürosu, 2005.

Bubik,Y., (2003), "Kapalıçarşı'nın Evvel Zamanı", T.E.D Bursa Koleji Eğitim Derneği, Bursa, s.76.

Bursa Ansiklopedisi., (2002), Harman Ofset Basım San., İstanbul.

Bursa Defteri., (1999), "1855 Bursa Depremi Sonrası Onarımı ve Leon Parvillee" , 4:95.

Bursa Defteri., (2000), "Bursa'nın Kentsel Gelişimi'', sayı:5

Bursa Defteri., (2001), "Bursa Her Dönemde Kültür Merkeziydi'', Bursa Defteri, 11:9.

Bursa Sicilleri, 15/83,4/8,10,225/124.

Bursa Sicilleri, 44/178.

Bursa Sicilleri, 83/85.

Bursa Yıllığı., (1934), Ed.Sedad, Bursa Belediyesi Neşriyatı, Bursa, s. 57.

Canpolat, E., (1999), "Bursa'da Kentleşme Süreci", Bursa Defteri, 2:23.

Cerasi, M.M., (1999), Osmanlı Kenti, YKY, İstanbul,s. 83.

Cerasi, M.M., (2001), Osmanlı Kenti Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi, Yapı Kredi Yayınları, İst.

Cezar,E., (1985), Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi, M.S.Ü Yayını, İst.

Chandler T., Fox,G.,(1974), 3000 Years of Urban Growth, Academic Press, N.Y. and London.

Coşkun, Z., (1999), ''Efsanelerde Bursa'', Bursa Defteri, 1:105 .

Coşkun,Z., (2000), "Anılarla Kayan Çarşısı", Bursa Defteri, 6:99-100.

Cuinet, V., (1894), La Turquie d'Asie, Ernest Leroux, Paris.

Çelebi, E., (1976), Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 2, Ed.Çevik,M., Üçdal Neşriyat, İstanbul. (sadeleştiren: Temelkuran, T. ve Aktaş, N.)

Çelebi,E., (1996), "1050 tarihinde İstanbul'dan Bursa'ya Seyahat" Bir Masaldı Bursa, Yapı Kredi Yayınları, İst.

Çetin, Ş., (1995), Sicillere Göre Bursa'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (950/1542-1543), U.Ü yüksek lisans tezi, Bursa, s.12.

Çetintaş, S., (1946), Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri Bursa'da İlk Eserler, Milli Eğitim Basımevi, İst.

Çobanoğlu, S., (1986), Bali Bey Restorasyon Projesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İTÜ, İstanbul.

Dalsar,F., (1960), Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik, İstanbul, s.256,410.

Dara,R.,(2000), Saklı Zamanlar, Asa Basımevi, Bursa, s. 70.

Dostoğlu, N.T., Oral,Ö., (1999), "Bir Osmanlı kenti Bursa'nın Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Fiziksel Değişim Süreci", Osmanlı Mimarlığı'nın 7 Yüzyılı "Uluslararası Bir Miras'', Uluslararası Kongre, 25-26-27 Kasım 1999, s. 221-230,YEM, İst.

Dostoğlu,N.T., (2001), Osmanlı Döneminde Bursa, Akmed, Stil Matbaacılık, Antalya.

Dostoğlu, N,T., 2004, "Bursa'nın Kentsel Gelişimi", Olay Gazetesi Yayını, Bursa, s.56.

Durak, S., (2002), "Vilayet-Adliye-Maliye Binaları", Güney Marmara Mimarlık, sayı:3.

Elbas, A., (2006), Kişisel görüşme.

Enlil, Z.M.,(1999), "19. yüzyıl İstanbul'unda Konut yapı Gelenkleri ve Kent Kültürü", Osmanlı Mimarlığı'nın 7 Yüzyılı "Uluslararası Bir Miras'', Uluslararası Kongre, 25-26-27 Kasım 1999, s. 286-295,YEM, İst.

Erder, L., (1975), "Factory Districts in Bursa During the 1860's", ODTU Mimarlık Fakültesi Dergisi, 1, no:1, s.86-87.

Erder, L., (1976), The Making of Industrial Bursa, Economic, Activity and Population in a Turkish City 1835-1975, basılmamış doktora tezi, Princeton University.

Ergenç, Ö., (1979), 16. yüzyılın Sonlarında Bursa, Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma, Doçentlik Tezi, Ankara.

Ergenç, Ö., 1977, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri", Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920), I. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi, Tebliğler, Hacettepe Univ., Metaksan Ltd. Mat., Ank., 1980.

Ergenç, Ö., (1999), "Türk Bursası'nın 700 Yılı'', Bursa Defteri, 1:40.

Ergin, O., "İslam Ansiklopedisi", Cilt No: 25.,

Erhan ,S.,(1973), Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Tahrirleri ve Cumhuriyet Devrinde Yapılan Nüfus İstatistikleri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yüksek Lisans Tezi (yayımlanmamış).

Erler, Ş., (1970), Bursa'da Eski Eserler ve Eski Şöhretler, Kardeşler Matbaası, Bursa.s.51

Faroqhi, S., (1998), Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, Türkçesi N. Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Faroqhi,S., (1979-80), "Taxation and Urban Activities in Sixteeenth Century" , International Journal of Turkish Studies, I, 1:19-53.

Faroqhi,S.,(1984), Towns and Townsmen of Otoman Anatolia, Cambridge University Press.

Gabriel, A., (1958), Une Capitale Turque Brousse, Paris.

Floransa Turizm Danışma bürosu,2005.

GEEAYK., (1979) kararları.

Günaydın, N., Kaplanoğlu,R., (2000), Seyahatnamelerde Bursa, Bursa Ticaret Borsası Yayınları, Altan Matbabacılık, Bursa.

Gürler, D., (2005), Hanlar Bölgesi İçin El Ele, "Hanlar Bölgesi Bursa'nın Kaşıkçı Elması", Bursa Hakimiyet Gazetesi, Bursa.

İnalcık, H., (1954), "15. Asır Türkiye'nin İktisadi ve içtimai Tarihinin Kaynakları" İkt. Fak. Mec. C.XV/1- 4, s.53.

İnalcık, H., (1960), "15. Asır Sanayi ve Ticari Tarihine Dair Belgeler'' , Belleten, c.24, n.93, TTK, Ankara 24:45.

İnalcık, H., (1996), "Türkiye'nin Tekstil Tarihçesi Üzerine Notlar", Bir Masaldı Bursa, Ed.Yenal, E., YKY,İst. , s.65.

İnalcık,H., (1994), The Ottoman State,Economy and Socıety, 1300-1600, Cambridge University Press.

İslam Ansiklopedisi., (1949), M.E.B, İst.

Kaan, S., (2001), "Bursa Yahudileri'nin 2000 Yıllık Yolculuğu", Bursa Defteri,12:147,148.

Kadı Sicilleri No:252, s.45

Kaplanoğlu,R.,(1996), Bursa Yer Adları Ansiklopedisi, Bursa Ticaret Borsası Yayınları, İstanbul, s.292.

Kaplanoğlu, R., (2003a), "Geçmişten Günümüze Bursa Hanları", Tarihi Bursa Hanları ve Kapalıçarşı, T.E.D Bursa Koleji Eğitim Derneği, Bursa, s.31.

Kaplanoğlu, R., (2003b), Doğal ve Tarihi Eserleri ile Bursa, Osmangazi Belediyesi, Atlan Matbabacılık, İst.

Kepecioğlu,K., (1935), Bursa Hanları, Yeni Basımevi, Halkevi Neşriyatı 4, Bursa.

Kırayoğlu,M., Tanyeli, U., vd., (1999), Bursa Tartışmaları, Bursa Defteri, No:2, s.9-26.

Kırayoğlu, K., (2004a), Bir Osmanlı Şehri Bursa'da Şehir Merkezi/Hanlar Bölgesi Sorunsalı, İ.T.Ü Fen Bilimleri Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul.

Kırayoğlu, K., (2004b), "Bursa'da Planlama Dönemleri", Bursa'da Yaşam, Olay Gazetesi Armağanı, s.146-150, Bursa.

Koyunluoğlu, M.T., (1935), İznik ve Bursa Tarihi, Bursa
Kosifoğlu, M.H., (2000), Geçmişten Günümüze Bursa Tarihi ve Bursa'da Yunan Mezalimi, Zikir Yay., İstanbul, s.176.

Kuban,D., (1968), "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişimi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri" Vakıflar Dergisi, 7, s.71.

Laleoğlu, A.N., (1999), Bursa'da Kentleşme Sürecinde Kaçak Yapı Olgusu ve Gelişimi, U.Ü.

SBE, basılmamış yüksek lisans tezi, Bursa.

Levent,T., vd.,(1994), Bursa Metropolitan Alan Planlama Çalışmaları, Bursa Büyükşehir Belediye Başkanlığı.

Lowry, H,W., (2004), Seyyahların Gözüyle Bursa, Çev: Serdar Alper, Eren Yayıncılık, İstanbul.

Madran, E., Özgönül, N., (2005)., Kültürel ve Doğal Değerlerin Korunması, Mimarlar Odası, Yalçın Matbaacılık, Ankara.

Madran, E., (2005)., "Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Mevzuatındaki Son Düzenlemeler", Korumada 50 Yıl, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 17-18 Kasım 2005, s.247-248, İstanbul.

Mıhçıoğlu, E., Tuna, R., vd., (2004), ''Bursa Kenti ve Planlamaya Yaklaşım'', Olay Gazetesi Armağanı, s.170-178, Bursa.

Mutman, D., (2002), "Bursa'da Kamu Binaları, Ahmet Vefik Paşa Tiyatrosu (Bursa Halkevi) Uludağ Senatoryumu", Güney Marmara Mimarlık, sayı:3.

Neşri, M., (1957), Kitab-ı Cihan-nüma,Unat-Köymen Yayını, Ank., s.186.

ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Öğrencileri, (1974,75), Stüdyo 7, Ankara.

ODTÜ., (1989), Bursa Merkez Koruma Geliştirme Projesi Açıklama Raporu.

Oğuz, M., (1999), Bursa tarihi Kent Merkezi ve Yakın Çevresini Oluşturan MİA Alt Bölgesi (Hanlar Bölgesi-Reyhan-Kayhan) İşlevsel, Mekansal ve Mimari Analizi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, YTÜ.

Oğuzoğlu,Y.,(1996), Osmanlı Döneminde Bursa , Bursa, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, s.36.

Oğuzoğlu, Y., (1999a), " Sicillerdeki Kent Dokusu Sene 1670-1683", Bursa Defteri,2:49.

Oğuzoğlu, Y.,(1999b), “Osmanlı Döneminde Bursa”, Bursa Defteri,3:11.

Oğuzoğlu,Y.,(1999c), “,Osmanlı Döneminde Bursa’da Kentleşmeyi Etkileyen Olgular ’’ Osmanlı Devleti’nin Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bursa ve Yöresi Uluslararası Kongre, 6-8 Mayıs 1999, Mimarlar Odası Bursa Şubesi, s.69-84, Bursa.

Oğuzoğlu,Y.,(1999d), “Osmanlı Bursası’nda İnanç Dünyası”, Bursa Defteri, 3:40.

Oğuzoğlu, Y., (2002), “Bursa’yı Bir Dünya Şehri Yapan Olgu:Ticaret’’, Bursa Defteri, Bursa.

Osmangazi Belediyesi Arşivi.

Osmangazi Belediyesi, (1988)., 1/1.000 Ölçekli 1988 Bursa Merkez-Hanlar Bölgesi, Reyhan, Kayhan- Koruma Amaçlı İmar Planı Notları, Bursa.

Osmangazi Belediyesi., (2003), İki Köprü Arası, Osmangazi Belediyesi Yayınları,İst.

Öz, T., (1948), Bursa Kumaşları, Bursa, Yapı Kredi Bankası Bursa Şubesi’nin açılış hatırası, Ed. Tör,V.N. ve Rado, Ş., Doğan Kardeş Yayınları A.Ş.Basımevi, İstanbul, s.29-32.

Özdeş, G., (1953), Türk Çarşıları, doktora tezi, İTÜ Mim Fak. Yay., İst.

Özdeş, G., (1998), Türk Çarşıları, Tepe Yayınları ,Ankara, s. 26.

Özendes, E., (1999), Osmanlı’nın İlk Başkenti Bursa, YEM Yayınları, İst., s.79.

Özkula,B., (2002), “Dünden Bugüne Bursa’da Tiyatro”, Bursa Defteri, 14:106.

Pamuk, Ş., (1988), 100 soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, Gerçek Yayınevi, İst., s.131.

Piccinato, L., (1961), L'Esperienza del Piano di Bursa, Estratta dal. n. 36-37 di "Urbanistica" Organo Uffıciale dell'Istituo Nazionale di Urbanistica, "Edizioni di Communita" Rome.

Piccinato, L., (2004), ‘’Bursa Planı Deneyimi’’, Bursa’da Yaşam, Olay Gaztesi armağanı, Ekim sayısı, Çev: Kemal Atakay, Bursa.

Piliçer, H., (1995), Bursa Kentsel Gelişmesinde Planlama-Koruma Kararlarında Yerel Yönetimin Etkileri, MSÜ, ŞBP Bölümü, Lisans Bitirme Ödevi, İstanbul.

Pirenne, H.,(1994), Ortaçağ Kentleri Kökenleri ve Ticaretin Canlanması, Çev: Şadan Karadeniz, İletişim Yayınları, İstanbul.

Roma Turizm Danışma bürosu, 2005

Saint-Laurent,B., (1999), “Bir Tiyatro Amatörü: Ahmed Vefik Paşa ve 19. yüzyılın Son Çeyreğinde Bursa’nın Yeniden Biçimlenmesi”, Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, (Editör: P.Dumont ve F. Georgeon), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Saint-Laurent,B., (1996), “Bir Tiyatro Aşığı:Ahmed Vefik Paşa ve 19. Yüzyıl Sonlarında Bursa’nın Yeniden Biçimlendirilişi”, Çev:İsmail Yerguz, Bir Masaldı Bursa, Yapı Kredi Yayınları.

Salzburg Turizm Danışma bürosu, 2005

Ş.Özkan çizimleri, Osmangazi Belediyesi.

Şeker,N., (1999), “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Bir Kent:Bursa’’ , Bursa Defteri, 1:113.

Şen, F., (2003), “Bursa’nın Tarihi Hanları Çarşıları ve Osmanlı Döneminde Ekonomiye Katkıları”, Tarihi Bursa Hanları ve Kapalıçarşı, T.E.D Bursa Koleji Eğitim Derneği, Bursa, s.98.

Tankut, G., (1973), "Osmanlı Şehrinde Ticari Fonksiyonların Mekânsal Dağılımı", VII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, T.T.K. Yay., 9. Seri. 7/2 sayı. T.T.K Basımevi, Arık.

Tanyeli,U., (1999a), “Bursa’da Erken Osmanlı Kentleşmesinin Sorunları’’, Osmanlı Devleti’nin Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bursa ve Yöresi Uluslararası Kongre, 6-8 Mayıs 1999, Mimarlar Odası Bursa Şubesi, s.61-68, Bursa.

Tanyeli, U., (1999b), “Bursa’da Kentleşme Süreci”, Bursa Defteri , 2:11.

Tekeli, İ., (1987), "Tanzimat'tan Cumhuriyete Kentsel Dönüşüm", Tanzimat'tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, 4.Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul.

Tekeli, İ., (1999), “Bursa’nın Tarihinde Üç Ayrı Dönüşüm Dönemi’’, Osmanlı Devleti’nin Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bursa ve Yöresi Uluslararası Kongre, 6-8 Mayıs 1999, Mimarlar Odası Bursa Şubesi, s.7-30, Bursa

Tonak, H., (2000), “Bursa’nın Tarihi Yaya Aksı Üzerine Bir Deneme’’, Bursa Defteri, 5:102,106.

Tonak, H., (2003), “Önceki gün Tuzpazarı’nda… “Tarihi Bursa Hanları ve Kapalıçarşı, T.E.D Bursa Koleji Eğitim Derneği, Bursa, s.64.

Tör, V.N., Rado, Ş., (1948), Bursa Yapı ve Kredi Bankası Bursa Şubesi’nin Açılış Hatırası, Doğan Kardeş Yayınları A.Ş. Basımevi, İstanbul, s.74,75.

Tuncer, E., (2004), Süleymaniye Bölgesi’nde Kullanıcı Katılımı ile Bir Dönüşüm Önerisi, Y.Lisans tezi, YTÜ, FBE, İst.

Tunçer, M., (2001), Ankara (Angora) Şehri Merkez Gelişimi (14.-20.YY), T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara.

Türk Ansiklopedisi.,(1950), Maarif Basımevi, Ankara , 8:455.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.,(1992), cilt.6, İst., s.446.

Üngörgil, A., (2003), "Bursa Hanları ve Tuz Hanı Rölöve Projesi",Yüksek Lisans Tezi, YTÜ, FBE, İst.

Üsküdari, F., (1972), Eski Bursa'dan Notlar, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Yayını, Ankara, s.20

Üstündağ, N., (1999), Bursa'nın Kentsel Gelişim Sürecinde Merkez Yapısının Analizi, U.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Bölümü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Vakıflar Genel Müdürlüğü., (1983), Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları

Vienna, (1998), Vienna, Panaromic Map of City Centre and Guide, ATP Publications, Wien.

Yalman, B., (1984), Bursa, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, Yenilik Basımevi, İstanbul.

Yediyıldız, A., (2003), Şer'iye Sicillerine Göre 16. yüzyıl İkinci Yarısında Bursa Esnafı ve Ekonomik Hayat, Arasta Yayınları, Bursa.

Yenal, E, (1996), "Osmanlı Başkenti", Osmanlı Kenti Bursa, Bir Masaldı Bursa, Yapı Kredi Yayınları, İst.

Yenen, Z., (1987), Vakıf Kurumu- İmaret Sistemi- Bağlamında Osmanlı Dönemi Türk Kentlerinin Kuruluş ve Gelişim İlkeleri, Doktora Tezi, İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Yetmen, T. E., (1948),"Bursa'da İpekçilik", Bursa, Yapı ve Kredi Bankası Bursa Şubesi Açılış Hatırası, Doğan Kardeş Yayınları A.Ş., İstanbul, s.63,64,70.

Yıldız, T., (2006), Kişisel görüşme.

Yılmaz, Y., (2002), "Emlak Bankası, Yapı Kredi Bankası, Merkez Bankası", Güney Marmara Mimarlık, sayı:3.

Yüce Doruk fotoğraf arşivi.

Yücel, A., (1999), "Bursa, Fabrika-i Hümayun Yapılarının Kentsel Anlamı ve Bunların 'Muradiye Kültür Külliyesi'ne Dönüştürülmesi Hakkında", Bursa Defteri, 4:20.

Yüksel, İ.A.,(1989), Osmanlı Mimarisinde II.Bayezid Yavuz Selim Devri, İst. Fetih Cemiyeti, İst.

Yüksel, M., Güney, Z., Şataf, M.,(2002), Uludağ Üniversitesi Koruma Restorasyon lisans dersi

1325 Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, s.318-321.

18 Mart 1925 tarihli Yeni Fikir gazetesi(Bursa Ansiklopedisi'nden alınmıştır).

www.osmangazi-bld.gov.tr

www.bursa-bld.gov.tr

www. kultur.gov.tr.

www.accorhotels.com

www.galerieslafayette.com

www.philopposhotel.com

www.arkitera.com

www.bursahakimiyet.com

http://tr.chinabroadcast.cn/chinaabc/chapter20/chapter200301.htm

EKLER

Ek 1: Terimler Sözlüğü

Arpacı: Arpa ve özellikle hayvan yemi satan kimse.

Attar: Baharat satan kimse.

Başçı: Koyun başlarını satan veya pişiren kimse.

Bezir: Keten tohumu.

Bezzazan: Bez satan kişi.

Çakşır: İnce kumaştan yapılan uzun bir çeşit şalvar.

Çıkrık: İplik sarmaya yarayan küçük çark.

Çivit: Hindistan ve Yemen'de yetişen bir bitkiden çıkarılan mavi boya.

Çuha: Has yünden yapılan bir cins kumaş.

Debbağ: Ham deri işleyen kimse.

Diba: Dallı, çiçekli bir cins kumaş.

Dipnot Flatür fabrikası: Buharla iplik çekimi yapılan fabrika.

Dolapcı: Ham ipek işleyen kimse.

Erakiye: kavuğun ve fesin altına giyilen tekke.

Garrar: Çuval.

Gazzaz: İpek ve ibrişim büken kimse.

Haffaf: bkz.Kavaf

Hallaç: Pamuk atan kimse.

Ham: Büklüm, kıvrım.

Hamcı : Ham ipek ticareti yapan kişi.

Hamhalat: Hortum ve ip.

Hayyatan: Terzi.

Kavaf: Ayakkabı satan esnaf.

Kavuk:Eskiden başa giyilen şey, çoklukla pamuklu ve yüksekçe olup üzerine sarık sarılır.

Kazzazlık: İpek ticareti.

Kebe: Çobanların veya köylülerin giydikleri ve yere serdikleri yünden kaba asa.

Keçeci: Bknz. mutaf.

Kepenek: Genellikle çobanların giydiği, kolsuz, dikişsiz, keçeden yapılmış giyecektir.

Maytap: Işık saçan fişek.

Mutaf: Keçi kılında çul vb. dokuyan ve satan kimse.

Muytaban: Kıldan çul vb. dokuyan ve satan kimse.

Nalbant:Atlara ve ona benzer hayvanlara nal satan kimse.

Nalça: Kaba kundura ve çizmelere çok dayanması için çakılan demir.

Neccar: Doğramacı, dülger, marangoz.

Saraç: Eyer vb. at takımı yapan ve satan kimse.

Semer: Yük hayvanlarına yükü bağlamak için sırtlarına konulan şey.

Simsar:Büyük bir alışverişte satan ile alan arasında aracılık yapan kimse

Suf/Sof :Yün.

Suk: Çarşı.

Şem: Mum.

Şemle/Şem'a: Mumhane

Zımmi: İslam devletinin himayesi ve iradesi altında bulunan gayri Müslim.

Ek 2: 19. yüzyıl seyahatnamelerinde deprem

İngiliz seyyah W. G. Browne, Haziran 1801 ve Haziran 1802'de Bursa'yı ziyaret etmiştir. İki ziyareti arasında kalan sürede çıkan geniş çaplı bir yangında, kentin yarısının yok olduğunu belirtmiştir. Browne, bu yangının öncesinde ve sonrasında birtakım gözlemlerde bulunmuştur: *"…Şehre Haziran 1801'de yapmış olduğum ilk ziyaretle, Haziran 1802'deki ikincisi arasında, korkunç bir yangın şehrin yansını yok etmişti. Bölgenin yerlileri yanan kesimlerde*

en kaliteli, şık ve değerli binaların bulunduğunu söylüyor ve taş yapıların alevlere yeterince direnç göstermediğini, hatta tam tersine neredeyse ahşap kadar çabucak yok olup gittiğini ifade ediyorlar. Büyük yangın, kaldığım ferah bina, Sarmakesh Khan'ın [Sırmakeş Han] kapısının önünde durmuş. Evlerin büyük bir kısmının yeniden inşa edildiğini şimdiden görebiliyorum …. "(Lowry, 2004, s.98).

Bu dönemde Bursa yangınlardan etkilendiği kadar depremlerden de çok etkilenmiştir. Özellikle 9 Şubat 1854'de Bursa'yı ören yerine çeviren büyük depremden ve sonrasında çıkan yangınlardan Kapalıçarşı önemli ölçüde etkilenmiştir. Büyük yangın, 1855 depreminin hemen ardından çıkmıştır. Hasarı teftiş etmek için yapılan bir günlük ziyaretin ardından, Dr. C. Hamlin aynı akşam İstanbul'a giden gemiye binmek üzere Gemlik limanına dönmüş ve iki hafta sonra Bursa'ya geri döndüğündeki izlenimlerini şu şekilde anlatmıştır: "*…Bursa'da kilise binası yıkılmıştı. Şehirde ilk ziyaret ettiğim ve gece kalmam için bana tahsis edilen ev de çökmüştü. Taş ve tuğla yapıların hepsi ya yıkılmış ya da hasar görmüştü. 'Ooloo Djami'nin [Ulu Cami] yirmidört kubbesi düşmüş, bir tane hariç (Olimpos Dağı eteklerinde en yüksek noktada olan) şehirdeki tüm minarelerin baş kısımları kopmuştu. Çarşılar yıkılmış ve yanmıştı. İyi inşa edilmiş ahşap evlere elbette bir şey olmamıştı, fakat kerpiçten olanlar mahvolmuştu. Altı bin kişinin hayatını kaybettiği söylendi. Tüm halk geceyi korku içerisinde soğuk havada geçirdi....*" (Lowry, 2004, s.104).

E.Kateğıkosu da yaşanan depremi şu şekilde anlatmaktadır: *"…Henüz kış mevsimi olduğundan, birçok ailelerin mangalları, tandırları ve sobaları sarsıntılardan devrilerek, muhtelif yerlerde yangınlar başladı. Bunların en büyüğü Kayağan Çarşısı'nda vuku buldu. Yangın birçok kollara ayrılarak ve yer yer şiddetlenerek, ateşten sütunlar gibi göğe yükselip, Bursalılar'ı ikinci bir ümit-sizliğe sevk etmekte idi. Zira, bazı taraflarda yer çatlayıp hendekler açılmıştı. Yıkıntılar sokakları doldurarak, trafiği aksatmakta idi. Setbaşı Köprüsü tamamen yıkılıp, üst kenar ve Irgandı'nın dükkanları harap olmuştu. Bu sebeple, bilhassa Ermenilerin, Gökdere'nin bir tarafından diğer tarafına geçmesi imkansız hale gelmişti. Büyük Çarşı yangını ise, derenin sol tarafında idi... Diğer taraftan, çarşı yangını, Büyük Çarşı'mn bütün dükkânları ile birlikte, tüm şehri de tehdit ediyordu. Bu felâket, zanaatkarların ve dükkâncıların son nefesini, sanki daha da tüketiyordu. Bu meyanda, yıkılan büyük Kayağan Camisi'nin Batı tarafında bulunan ve o gece yanan kahvehanenin sahibi olan, pederimin son nefesini de tüketmek üzere idi.*

Fakat dükkâncıların ve zanaatkarların kalbi kaynayıp yanıyordu. Bu sebeple, yarı geceden sonra, sanki akıllarım kaybederek ve sarsıntılarla yıkıntıları bilinemezi ilkten gelerek, birçok kimseler yangın taraflarına ve bilhassa çarşıya doğru gittiler ve canla başla ateşi söndürmeye başladılar. Diğer taraftan, yıkıntılar altında sağ kalan şahısları da çıkarıp, kurtarmaya gayret sarfediyorlardı. Bunlar, "Bizi yangından ve ölümden kurtarın" diye haykırıyorlardı.…" (Günaydın, Kaplanoğlu, 2000, s.133, 134)

Sandison 1854 depremi sonrasında yapılanları şu şekilde anlatmaktadır: *"… Ulu Cami'nin minareleri onarıldı, iç tezyinatı daha iç açıcı hale getirildi. Birinci Mehmet'in camii ve türbesi de aynı şekilde onarıldı. Depremden çok zarar gören bu yapılar, şark mimarisinin en zarif örnekleridir. Aynı felâkette harap olan büyük han ya da kervansarayın da içi düzenlenerek, onları ayrı ayrı ticarethane ve dükkân olarak ipek ticaretiyle uğraşanlara kiraya verildi. (Şimdiki Koza Han'dan söz ettiği anlaşılıyor.) Yanan Vali Konağı'mn olduğu yerde, işleri kolaylaştırmak için bütün devlet dairelerinin ve mahkemelerin bulunduğu bir Vilâyet ve Vali Konağı inşa edilecek.…"*(Günaydın, Kaplanoğlu, 2000, s.135).

Depremin üzerinden otuz yıl geçtikten sonra, 1885'de şehre gelen M. T. Walker adlı hanım, depremin ardından şehrin yenilenmesindeki gelişmeleri şöyle belirtmiştir: "…*Günümüz Broussa'sı onarılmış ve yenilenmiş bir şehir. Burayı daha önceki terkedilmiş haliyle bilenler, sadece, ilin çalışkan valisi Ahmed Vefık Paşa sayesinde olanları takdir edebilir. 1855'de meydana gelen korkunç deprem Broussa'yı temellerine kadar sarsmıştı. Cami ve minarelerin yarısı yerinden fırlamış, büyük iplik imalathaneleri yok olmuş, akarsuların akışı bile bozulmuş, şehir yoksullaşmış ve harabe haline gelmişti. O vakitler, neredeyse geçit vermeyen yollar üzerinde sefil durumdaki 'talikalar' dışında hiçbir ulaşım aracı yoktu. Az sayıda macerasever seyyah için, sadece tek bir otel vardı. Günümüz Broussa'sı yıkıntılarından yükselmişti. İmparatorluğun beşiği sayılabilecek şehri bir zamanlar süslemiş olan anıtların görkemli, kalıntıları olağanüstü ustalık ve zevkle yavaş yavaş onarılırken, modern şehrin refahı üzerinde de aynı özenle çalışılmaktaydı…".* (Lowry, 2004, s.107).

Ek 3: Y.Bubik'e göre yangın öncesinde Hanlar Bölgesi

1956 yılında bölgeye gelen Y.Bubik Hanlar Bölgesi'ni detaylı olarak şu şekilde anlatmıştır.

"…Ben Kapalıçarşı'ya çarşıya 1956 yılında geldim. Ulucami'nin batı kapısından inilince, batı yönünde bakırcılar, keresteciler, doğrama ve demir torna atölyeleri, köfüncüler

(küfeciler) ve üst sokağındaki Çıra Pazarı'nda birkaç kaba manifaturacı vardı. Buraları daha çok Tahtakale'nin devamı sayılırdı.

Şekerciler başında-ki eskiden buraya Çarşıbaşı da denilirdi-yolun üçgen yaptığı noktada, Çaycı Veysel'in üç basamakla çıkılan dükkanı vardı…

Dükkânın hemen karşısından kapısız Kapalıçarşı'ya girilirdi. Aralara sıkışmış farklı işkollarına rağmen çarşıda hâlâ arasta düzeni hâkimdi. Sizi sol tarafta aktarlar ve yaydıkları özgün koku karşılardı.
Kınanın, boya, neftyağı, taze çekilmiş kahve, çeşit baharatın, henüz dövülmekte olan karabiberin keskin kokusuna, karşı sırada dizili ayakkabı ve çantacılardan yükselen deri kokusu karışırdı… Sağ tarafta aktarların iki geçit verdikleri aradan Sahaflar'a girerdiniz, iri dere taşı döşeli avlunun etrafını bazıları kırtasiyeciliğe dönmüş olsa da eski kitap satıcıları ve ciltçi dükkânları çevrelerdi…

Karşı sırada; şık vitrinlerinin ardında çantacılar. İnce Saraçlar, Kunduracılar yer alırdı… İşlenmiş deri ve kunduracı esnafı Zincir Kapı'dan aşağılara, Bedesten etrafına ve İvaz Paşa Çarsısı' na doğru yayılır, caddeden uzaklaştıkça fiyatlar da aşağı düşerdi. Daha ucuz mallar ise Açıkçarşı'da kavaflarda pazarlanırdı.

Biraz yürüyünce sağda şimdi de olduğu gibi Emir Han'a girilirdi.Han kapısının karşısındaki dar aralıkta ibrişimciler yoğundu. Bu aralıktan başlayan kuyumcuları geçerek Bedesten'e ve İvaz Paşa Çarşısı'na ulaşılırdı.

Biraz sonrasında, Ulucami'nin doğu kapısı yönünden aynı genişlik ve aynı tarz tavan kaplaması ile gelen yol bir istavroz yapıp kuzeye, Demirkapı'ya devam ederdi. Bu yokuş Arakiyeciler diye anılır.

Evvelce bu sokakta dervişlerin ve yeniçerilerin giydiği arakiye denilen keçe külahlar yapılırmış. Günümüzde de çarşının ana giriş kapılarından ikisi bu yokuşun başı ve sonunda yer alır.

O yılların Ulucami meydanı kendisine açılan Belediye binası, iki selatin cami, Koza ve Emir Han'ın üst kapıları, belediye otobüslerinin ana durağı, Türk Hava Yolları terminali, Yalova ve Mudanya; dolmuş-taksi yazıhaneleri, banka binaları, İzmir, Balıkesir, Bandırma otobüslerinin inip binme istasyonları, fayton duraklarını kapsaması nedeni ile önemli ve hareketli bir merkezdi. Meydanın bi köşesinde Zeytin Hanı (günümüzde Sayılgan Pasajı) ile

Ulucami bahçesinin doğu duvarına yapışmış tcspihçi barakaları ve karşılıklı sıralanmış, çoğunluğu terzi dükkânlarından sonra yine kapısız olarak Örlülüçarşı başlardı. Buradan çarşıya giriş dışında kentin üst ve alt mahallelerinin sakinleri bu yolu geçiş olarak kullanırlardı. Kavşağın her iki yönü Havlucular Çarşısı idi. Aşağıya doğru inildikçe sağda; Geyve Hanı'ndan sonrası (Gelincik Çarşısı) önce sağlı sollu açık dükkânların önlerinde pamuk, yün çuvalları ile Yorgancılar Çarşısı, daha inildikçe İspaha (Sipahi) pazarı ve Mobilyacılar... (Bubik,2003,s.76)

Biraz yürüyünce Emir Han'a girilirdi. Genel durumu bakımsız harap hanın Arakiyecılere çıkan ikinci kapısı yoktu, ilk yapılışında avlusunda kervanların konakladığı, ahır olarak inşa edilmiş, kesme taş kemerli, tonoz gözler toptan ipekli satıcılarından bakırcılara farklı işkollarının kullanımında, han odaları olarak yapılmış üst kat ise daha çok depo idi...

Dörtyol ağzını geçince sağda, Aynalı Çarşı isimli hazır giyim ve gelinlik satan bir işyeri vardı. Bu dükkan, çarşı ile Koza Han arasında inşa edilmiş Orhan Hamamı' nın soğukluk bölümüdür. Hamamın kalan kısımları ve halveti diğer kapısının açıldığı Arakiyeciler'den girilerek dökümhaneden lastik kaynakçısına, şaraphaneden, kahve ocağından köfteciye kadar çeşitli işkolları arasında taksim edilmişti… (Bubik,2003, s.77).

Kunduracılardan başlayıp kapalı kısmın Koza Hanı'na yakın bitim noktasına kadar, nerede ise tamamını tuhafiyeciler, hazır giyim ve çamaşırcılar, yazmacılar ve ekseriyetle manifaturacılar paylaşmıştı...

Yaz aylarında Bursa'ya gelen banyocular, bayram ve yılbaşı tatillerinde şehri dolduran misafirler, dönüşlerinde hem kendi ihtiyaçları için hem de hediyelik olarak, havlu ve kumaş alıp götürürlerdi. Böyle olunca da bu dükkânlarda çok geniş bir çeşit satışa sunulurdu...

Ahilik ve Loncalar çok yıllar evvel bitmiş olsa da izleri hâlâ etkendi. Çarşılar çok erken açılırdı. Sabah namazından çıkan yaşlılar ve cenaze malzemesi satanlar en erkencilerdir. Sonra çıraklar gelir. Bunlara anahtar verilmediğinden kalfalar gelene değin kapı önünde beklerlerdi...

Ana yapıyı hanlar etrafına sıralanmış kemerli taş yapılar oluşturmuştu. Üst örtülmesi yapılırken, tonozlar önüne çıkılan bir iki metrelik ahşap ilavelere rağmen, bir iki istisna dışında mekânlar ufaktı… (Bubik, 2003, s.78).

Çarşının yerleşikleri gibi değişmez bireyleri vardır. Temizlik ve kalitesine sonsuz güven duyulan, ya belirli köşeleri ya da belirli saatleri olan börekçiler, poğaçacılar, kelleciler, pilavcı, cantıkçı, şam tatlıcı, kestane kebapçı, salepçi, dondurmacı Şeker Ahmet, Şerbetçi

Hacı Dayı, Ayrancı Ahmet Ağa. Bu arada esnaf lokantalarını, Sahaflar içindeki küçük dükkânında tereyağlı su böreği ve kayısı tatlısı ile Köfteci Hasan 'ı hatırlamamak mümkün mü? …

Ve 1990'ların sonuna gelindkiçe ne tarih kaldı, ne arasta düzeni. Ne aşina müşteriler, ne esk komşuluklar, ne de geçmişe vefa... Açıkçarşı ve Okçular hâlâ sadakatle direnmeye çalışıyor. Evvelce avukat yazıhaneleri olan Koza Han üst katı, eski çeşitleri satmasa da, ipekçiler çarşısı oldu. Bu daha teselli verici…

Çarşı şimdi eskisinden daha varlıklı ve daha hareketli. Ama varlık sararmış sayfalara yüklenmiş göz nuru kültür hazinelerinde, kozanın dört haftalık fedakâr ömründe değil; altının acımasız zenginliği dövizin ruhsuz dünyasında. Kapalıçarşı, çarşı olma kimliğini ve hasletlerini yitirmiş. Şerbetçiler ölmüş, ayran şişede, su böreğinin eski tadı yok...

"Leyla gelin olmuş. Mecnun mezarda." (Bubik, 2003, s.78).

Ek 4: Y.Bubik'e göre Bursa yangını

Y.Bubik yangın sonrası durumu şöyle anlatmaktadır:

*"…**24 Ağustos** Pazar, kavurucu bir sıcak gün, saat 14,15, çarşının yandığı haberi geldi... 20 dakika sonra ulaştığımda örtülü kısım tamamen yanmış, Ulucami, Koza Han ve Açıkçarşı*

alevlerin tehdidi altında, Ulucami meydanında karmakarışık itfaiye hortumları, çaresiz itfaiye erleri, uzaklardan taşınılıp yığılmış ticari mallar, emniyeti sağlamakta yetersiz kalan az sayıdaki polis ve bekçinin gayretleri, şaşkın veya dövünen insanlar... Arka kapısı henüz açık olan Koza Han'a girdim. Alevlerin sirayetini önlemek için iyi bir isabetle kapatılmış ağır ön kapının iç yüzündeki kalas kaplamalar tamamen yanmış, akkor hale gelmiş dövme demir kapı yan şeffaf, arkasındaki yalazalar seçilebiliyor,

Yangın, çalışmakta olan bir ciltçinin devrilen gazocağı yüzünden Sahaflar'dan başlamış, yanıcı kâğıt malzeme, aktar dükkânlanndaki benzol neft, türevleri, yoğunluktaki tekstil ürünleri, alevleri bir hortum gibi çekerek hızla öbür başa taşıyan, yeni boyanmış ahşap, kemer çatı ve çok sıcak, kuru hava nedenleri ile birden genişlemiş, Çarşıbaşı'ndaki Aktar Kemal Bey 'in deposundaki yağlıboya kutuları ısının etkisi ile patlayarak alev şarapnelleri halinde uzak mesafelere dağılmış, yangını çeşitli odaklara yaymıştır(Bubik,2003,s.79).

Sentetik tutkallar olmadığından ciltçiler ve marangozların iç içe, özel iki kap içersinde, Benmari yöntemi ile boncuk, jelatin tutkal kullandıklarını hatırlatmam, bilmem gerekli mi?...

..Uludağ'a kül yağmış, İstanbul'dan Kartal. Yakacık sırtlarından alevler gözlenebilmiş. Koza Han, Fidan Han, Ticaret Odası, Cumhuriyet Caddesi, Pirinç Han, İtfaiye binası, Atatürk Caddesi, Ulucami'nin sınırladığı çemberin içindeki bütün dükkân ve hanlar, bir kısım ev tamamen yandı. Atatürk Caddesi üzerindeki iki üç apartman müstesna. Cumhuriyet Caddesi, Koza Han avlusu ve Ulucami meydanındaki çınar ağaçlan, Ulucami minaresi içindeki ağaç direkler sıcaktan kavruldu...

...Şehrin ticaret aktivitesi, Atatürk Caddesi, Açıkçarşı ve Ticaret Odası karşısında yan yanıp acele onarılan sayılı yerlere kalmıştı. Çarşıya bakan üst kat bir iki yazıhane dışında hasar görmemiş olan Koza Han ve avlusu yangınzedelerin toplanma mahalli olmuştu. Gidebileceği işyeri kalmayan esnaf her sabah buraya gelir, borçlular ve alacaklılar birbirlerini burada bulur, söylentiler ve çözümler burada üretilir olmuştu. Bu yaşam kışa kadar devam etti.

Askeri birliklere temizletilen yangın sahasına beş yıla yayılan bir sürede, Belediye Mimarı Emin Canpolat Bey'in denetimi, mal sahiplerince kurulan dernekler marifeti ve inşa bedeli kendilerince ödenerek, çarşı ve hanlar peyderpey yeniden yapıldı. Resmi şuyulandırma yapılmayıp, arsa sahipleri ı aralarında anlaşarak ada parsel ve cadde tanzimlerinde biraz düzeltmeler sağlandı. Yanılmıyorsam; sadece Bedesten ve Orhan Hamamı, Vakıflarea restore edildi ve ne gerek varsa, burada oluşan çarşı Aynalı Çarşı diye adlandırıldı..

Çarşı yine Emin Bey'in proje ve planlaması ile eski kavisi düzeltilerek ve bir alt çarşı ilavesi yapıldı. Üst çarşıda dükkânlar çift kat olarak yapılandı. Anacadde modern mimarinin hatları ile, klasik Türk mimarisinden farklı tarzda, ahşap kaplamalı demir konstrüksiyon bir çatı ile örtüldü. Arakiyeciler, Bedesten etrafı, İvaz Paşa, Gelincik, Sipahi çarşıları, Bakırcılar, Keresteciler, Köfüncüler, Çıra Pazarı Ulucami Medresesi, Kapan Han civarı; dış yüzleri tuğla sıralı kefeki taş kaplamalı, Osmanlı-Selçuk kemerli, kirpi saçaklı, arkaları beton karkas olarak düzenlendi. Hanlar orijinal mimarisine uygnı restore edildi...."(Bubik, 2003, s.80,81).

Ek 5: Envanter Fişleri

AVRUPA KONSEYİ	DOĞAL VE KÜLTÜREL VARLIKLARI KORUMA ENVANTERİ (D.K.V.K.E)	ANIT	ENVANTER NO: 106A
T Ü R K İ Y E	KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARINI KORUMA GENEL MÜDÜRLÜĞÜ		
İLİ : Bursa	İLÇESİ : Osmangazi	MAHALLE / MEVKİİ : Orhanbey	HARİTA NO: 27PIa
SOKAK VE KAPI NO : Kapalıçarşı Cad.		PAFTA : ADA : 365 PARSEL:	KORUMA DERECESİ: Anıtsal
ADI : Emir Han	YAPTIRAN : Orhan Gazi	YAPAN :	ÜSLUP :
	YAPIM TARİHİ : 1336 sonrası	KİTABE :	VAKFİYE :

GENEL TANIM : Orhan Gazi külliyesinin bir parçası olan Emir Han'ın yapım tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, hanın külliye inşaatının başladığı 1336 yılından birkaç yıl sonra yapıldığı söylenmektedir(Çetintaş,1946,s.22). 1416 yılına kadar Bezzaz-ı Atik ve eski Bezzazistan adlarıyla da anılmıştır (Vakıflar Genel Müdürlüğü , 1983, s.334).

KORUMA DURUMU			TAŞIYICI YAPI		DIŞ YAPI		ÜST YAPI		İÇ YAPI		SÜSLEME ELEMANLARI		RUTUBET	
A	İYİ	A	A		A		A		A		A		A	YOK
B	ORTA	B	B		B		B		B		B		B	İZİ VAR
C	KÖTÜ	C	C		C		C		C		C		C	ÖNEMLİ

VAZİYET PLANI

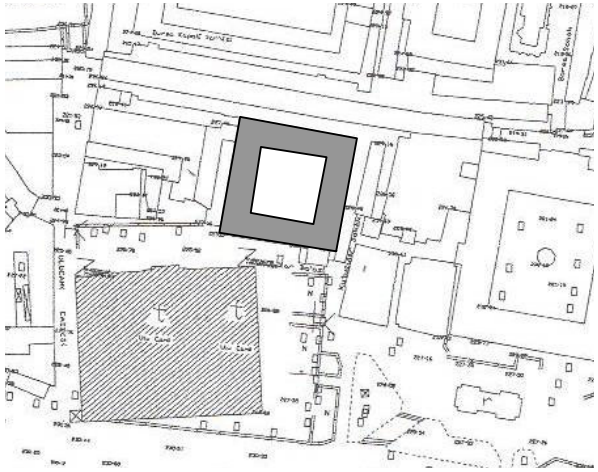

FOTOĞRAF

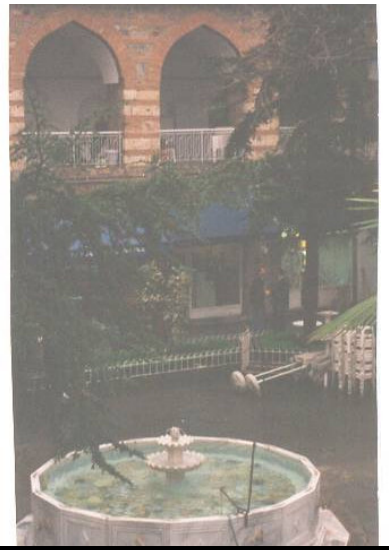

GÖZLEMLER : Günümüzde hac malzemeleri ile dini kitaplar satan esnaf tarafından kullanılmaktadır.

YAPILAN ONARIMLAR : Han, pek çok yangın ve deprem geçirmiş, 1544, 1634 ve 1728 yıllarında onarım görmüştür. Yapının kuzey tarafı 1674 depreminde yıkılmıştır. 1782 yangınından sonra ise kurşun ile örtülü olan çatı kiremit ile kaplanmıştır. 1958 yangını sonrasında, 1962-1963 yılları arasında onarılmıştır.

AYRINTILI TANIM : Osmanlı ticaret hanlarının ilk örneği olan Emir Han şehir içi ticarete yönelik yapılmıştır. Kareye yakın bir iç avlu etrafında sıralanan iki katlı revak ve buraya açılan odalardan oluşmaktadır.Hanın dış ölçüleri 46.00x50.00 m. boyutlarında olup, arka tarafında (Ulucami minaresinin altında) ahır bulunduğu bilinmektedir. Orhan Gazi, külliyesini kalın bir duvarla çevirmiştir. Sur dışına, Taşkapı (Belediye karşısındaki sokak) ve Demirkapı (şimdiki Geyve Hanı'nın yanında) kapılarıyla çıkıldığı bilinmektedir(Erler, s.51).

Hanın alt katında eşya depolamak amacıyla kullanılan penceresiz 36 mahzen, üst katında ise dışarıya bakan bir penceresi ve ocağı bulunan 38 oda bulunmaktadır. (Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983, s.334). Birinci kat revağının dört köşesindeki birer kubbe dışında, yapının bütün hacimleri tonoz örtülüdür. Duvarlar iki sıra tuğla, bir sıra taştan yapılmış olup, revak ayaklarında kesme taş, cephelerde moloz taş kullanılmış ve iki sıra kirpi saçak ile bitirilmiştir**.**

Yapının ikisi zemin katta, diğeri üst katta olmak üzere üç girişi vardır. Zemin kat girişlerinden, kuzey kanadının ortasındaki giriş, hanın asıl girişi olup, kapalı çarşıya açılmaktadır. Bu girişin avluya açılan kısmının her iki yanındaki 20'şer basamaklı taş merdivenlerle üst kata çıkılmaktadır. Alt kattaki diğer giriş ise, doğu kanadının kuzey kanadı ile birleştiği yerde, bir hücrenin duvarları açılarak yapılmıştır. Bu geçiş, Orhan Gazi Hamamı ile Emir Hanı arasında kalan üzeri beşik tonozla örtülü olan Erakiyeciler Sokağı'na açılmaktadır. Üçüncü giriş ise, üst katta ve güney kanadının ortasında yer almaktadır. Bu giriş kesme taş ve basık kemerlidir. Bu kemerin üzerinde de ikinci bir yuvarlak tuğla kemer bulunan kapıyla Ulu Cami'nin avlusuna ulaşılmaktadır.

TEKNİK BİLGİLER

SU	ELEKTRİK	ISITMA	KANALİZASYON
+	+	+	+

ÖZGÜN KULLANIMI : Ticaret

BUGÜNKÜ KULLANIMI : Ticaret

ÖNERİLEN KULLANIM : Ticaret

HAZIRLAYANLAR : / 9 / 2004
Özlem Köprülü Bağbancı

KONTROL EDEN : / 9 / 2004
Can Binan

YAYIN DİZİNİ : Vakıflar Genel Müdürlüğü , 1983, s.334.
Erler, s.51

KURUL KARARLARI

NO	TARİH
1918	14.2.1986

AVRUPA KONSEYİ	DOĞAL VE KÜLTÜREL VARLIKLARI KORUMA ENVANTERİ (D.K.V.K.E)	ANIT	ENVANTER NO: 115
T Ü R K İ Y E	KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARINI KORUMA GENEL MÜDÜRLÜĞÜ		
İLİ : Bursa	İLÇESİ : Osmangazi	MAHALLE / MEVKİİ : Orhanbey	HARİTA NO: 27PIa
SOKAK VE KAPI NO : Kapalıçarşı Cad.		PAFTA : ADA : 452 PARSEL:	KORUMA DERECESİ: Anıtsal
ADI : Bedesten	YAPTIRAN : Yıldırım Bayezid	YAPAN :	ÜSLUP :
	YAPIM TARİHİ : 14.yy sonu	KİTABE :	VAKFİYE :

GENEL TANIM : Yıldırım Bayezid tarafından bankacılığın ve borsacılığın çekirdeğini oluşturan bu yapı ülkenin en değerli mallarının alınıp, satıldığı ve kıymetli eşyaların saklandığı bir yer olarak kullanılmıştır(Dalsar,1960,s. 255).

KORUMA DURUMU			TAŞIYICI YAPI		DIŞ YAPI		ÜST YAPI		İÇ YAPI		SÜSLEME ELEMANLARI		RUTUBET		
	A	İYİ		A		A		A		A		A		A	YOK
	B	ORTA		B		B		B		B		B		B	İZİ VAR
	C	KÖTÜ		C		C		C		C		C		C	ÖNEMLİ

VAZİYET PLANI

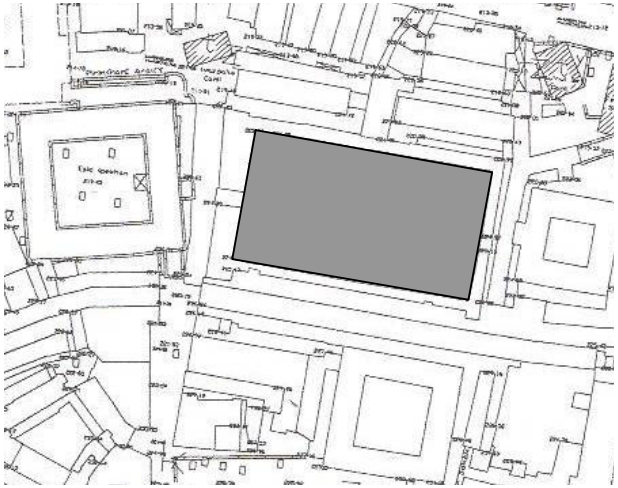

FOTOĞRAF

GÖZLEMLER : Yapı günümüzde kuyumcular tarafından kullanılmaktadır.

YAPILAN ONARIMLAR : 1958 yılı Kapalı Çarşı yangınında büyük hasar uğrayan yapı, 1960 yılında onarılmıştır(Vakıflar,1985, s.344).

AYRINTILI TANIM :

Bedesten dikdörtgen planlı, tek katlı bir yapı ile bu yapıyı dört yandan çevreleyen dükkanlardan oluşmaktadır. Ana yapının kuzey ve güney yönlerinde, doğu- batı doğrultusunda sıralanan 32 mahzen yer almaktadır. Yapının 15x56.5 m. boyutlarındaki merkezi iç hacmi, uzun kenarı boyunca sıralanan altı ayağa oturan 14 kubbeyle örtülüdür. Dıştan ise 35,5X71,70 metre boyutlarındadır. Mahzen ve dükkanların üzeri beşik tonoz ile örtülüdür. Ortasında şadırvan bulunmaktadır. Yapı, günümüzde kuyumcular çarşısı olarak kullanılmaktadır. Ticaret, doğu-batı yönlerinde sıralanan 32 mahzenin önlerinde ve ortadaki taşıyıcı ayakların etrafındaki kapalı küçük dükkanlarda yapılmaktadır. Çarşıda karşılıklı sıralanmış 56 dükkân bulunur. Bedestene giriş, dört cephesinin ortasında bulunan kapılarla sağlanmaktadır. Güney kapısı üzerine "Kelime-i Tevhid" kitabesi yerleştirilmiştir. Batı kapısı üzerinde ise boya ve eski harflerle "Bazestan" yazılıdır. Yapımında taş ve tuğla kullanılmıştır. 1958 yılı Kapalı Çarşı yangınında büyük hasar uğrayan yapı, 1960 yılında onarılmıştır(Vakıflar,1985, s.344)

TEKNİK BİLGİLER

SU	ELEKTRİK	ISITMA	KANALİZASYON
+	+	+	+

ÖZGÜN KULLANIMI : Bedesten

BUGÜNKÜ KULLANIMI : Ticaret

ÖNERİLEN KULLANIM : Ticaret

HAZIRLAYANLAR : / 9 / 2004
Özlem Köprülü Bağbancı

KONTROL EDEN : / 9 / 2004
Can Binan

YAYIN DİZİNİ : Dalsar,1960,s. 255).
Vakıflar,1985, s.344).

KURUL KARARLARI

NO	TARİH
1918	14.2.1986

AVRUPA KONSEYİ	DOĞAL VE KÜLTÜREL VARLIKLARI KORUMA ENVANTERİ (D.K.V.K.E)	ANIT	ENVANTER NO: 101
T Ü R K İ Y E	KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARINI KORUMA GENEL MÜDÜRLÜĞÜ		
İLİ : Bursa	İLÇESİ : Osmangazi	MAHALLE / MEVKİİ : Şehreküstü	HARİTA NO: 27PIa
SOKAK VE KAPI NO : Ulucami Cad.		PAFTA : ADA : 678 PARSEL:	KORUMA DERECESİ: Anıtsal
ADI : İpek Han	YAPTIRAN : Çelebi Sultan Mehmet	YAPAN :	ÜSLUP :
	YAPIM TARİHİ : 1415-1521	KİTABE :	VAKFİYE :

GENEL TANIM : 15. yy'ın ilk yarısında, Yeşil külliyesine gelir temin etmek için yapılmıştır(Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983, s.333). Bu han alışverişlerin yapıldığı bir yer olmanın ötesinde, ipek tüccarlarının oturacakları bir yer olarak yapılmıştır(Dalsar,1960,s.256)

KORUMA DURUMU			TAŞIYICI YAPI		DIŞ YAPI		ÜST YAPI		İÇ YAPI		SÜSLEME ELEMANLARI		RUTUBET	
	A	İYİ		A		A		A		A		A		A YOK
	B	ORTA		B		B		B		B		B		B İZİ VAR
	C	KÖTÜ		C		C		C		C		C		C ÖNEMLİ

VAZİYET PLANI

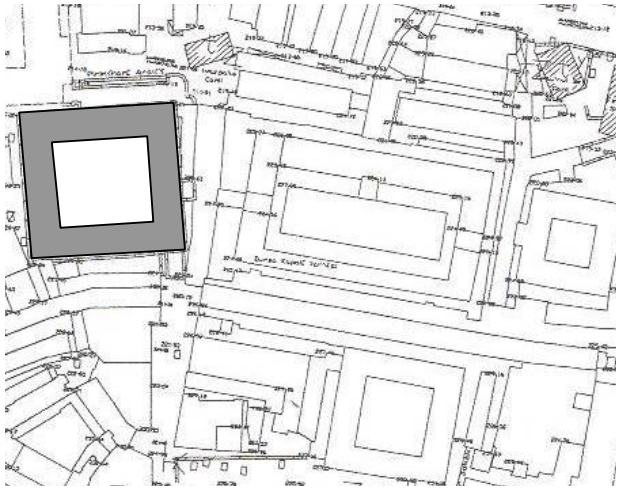

FOTOĞRAF

GÖZLEMLER : Han günümüzde gelinlik diken terzi atölyeleri ile giysi satan esnaf tarafından kullanılmaktadır.

YAPILAN ONARIMLAR : İpek Han, 1557-1632, 1742, 1775 ve 1980 yıllarında onarılmıştır(Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983, s.333).

AYRINTILI TANIM :

Han, avlu etrafında iki katlı revak ile bu revaklara açılan zemin katta 39, üst katta 42 odadan oluşmaktadır. Günümüzde hanın özgün kısmından sadece batı bölümü bulunmaktadır. Batı yönünde yer alan alt kat revakları çapraz tonoz, üst kat revakları kubbe, odalar ise beşik tonozla örtülüdür. Avlunun ortasında 12 köşeli bir mescidin bulunduğu bilinmektedir. Günümüzde mescit bulunmamaktadır. Yapının beden duvarları kaba yontma taş ve tuğla ile işlenmiştir. Zemin kattaki revak ayakları ve bunlara oturan yuvarlak kemerler, taş ve tuğla ile örtülüdür. Üst kat revak ayakları ve kemerleri ise tuğladır. 1557,1632, 1742, 1775 yıllarında çeşitli onarımlar gören yapı, son olarak 1980 yılında onarılmıştır(Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983, s.333).

TEKNİK BİLGİLER

SU	ELEKTRİK	ISITMA	KANALİZASYON
+	+	+	+

ÖZGÜN KULLANIMI : Ticaret ve konaklama

BUGÜNKÜ KULLANIMI : Ticaret

ÖNERİLEN KULLANIM : Ticaret

HAZIRLAYANLAR : / 9 / 2004
Özlem Köprülü Bağbancı

KONTROL EDEN : / 9 / 2004
Can Binan

YAYIN DİZİNİ :
Dalsar,1960,s.256)
Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983, s.333).

KURUL KARARLARI

NO	TARİH
1918	14.2.1986

AVRUPA KONSEYİ	DOĞAL VE KÜLTÜREL VARLIKLARI KORUMA ENVANTERİ (D.K.V.K.E)	ANIT	ENVANTER NO: 113
T Ü R K İ Y E	KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARINI KORUMA GENEL MÜDÜRLÜĞÜ		
İLİ : Bursa	İLÇESİ : Osmangazi	MAHALLE / MEVKİİ : Orhanbey	HARİTA NO: 27PIa
SOKAK VE KAPI NO : Demirkapı Aralığı		PAFTA : 18 ADA : 1223 PARSEL:	KORUMA DERECESİ: Anıtsal
ADI : Geyve Han	YAPTIRAN : Hacı İvaz Paşa	YAPAN :	ÜSLUP :
	YAPIM TARİHİ : 15.yy(1415-1521)	KİTABE :	VAKFİYE :

GENEL TANIM : Çelebi Sultan Mehmet'e hediye edilmiştir. Önceleri bu adla anılan han, 17.yy'dan sonra Geyve Hanı şeklinde anılmaya başlanmıştır. Demirkapı Çarşısı'nın doğusunda yer almaktadır. Ütücüler Hanı, Payigah, Lonca Hanı olarak da anılmıştır(Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983, s.338).

KORUMA DURUMU			TAŞIYICI YAPI		DIŞ YAPI		ÜST YAPI		İÇ YAPI		SÜSLEME ELEMANLARI		RUTUBET	
A	İYİ		A		A		A		A		A		A	YOK
B	ORTA		B		B		B		B		B		B	İZİ VAR
C	KÖTÜ		C		C		C		C		C		C	ÖNEMLİ

VAZİYET PLANI

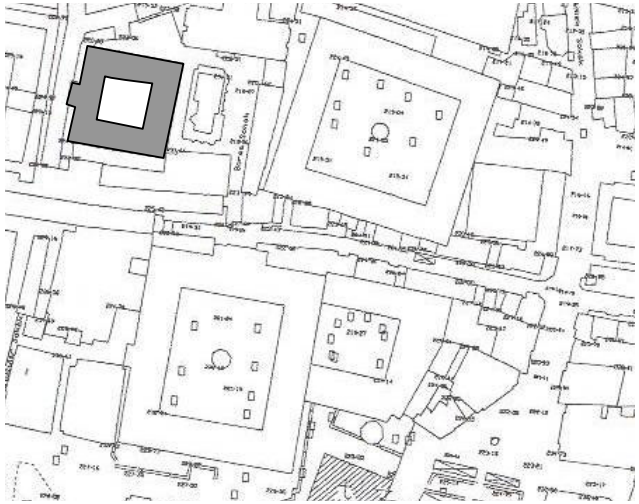

FOTOĞRAF

GÖZLEMLER :Günümüzde ise genelikle çeşitli toptan tekstil ürünleri satan esnaf tarafından kullanılmaktadır

YAPILAN ONARIMLAR : Han, 1647, 1669, 1742, 1775 yıllarında onarım geçirmiştir(Vakıflar Genel Müdürlüğü , 1983,s.339) .

AYRINTILI TANIM :

Yapı, iki katlı, kare bir avlu çevresinde sıralanan tonoz örtülü revaklar, bunlara açılan beşik tonoz örtülü odalarla, zemin katındaki üzeri tek kubbeyle örtülü mescidden oluşmaktadır. Alt katta 26, üst katta 30 oda bulunmaktadır. (Hana giriş kuzey, güney ve batı yanında bulunan kapılarla sağlanmaktadır. Batı yönündeki giriş hacmi iki tarafı kemerli, çapraz tonoz ile örtülüdür. Tuğla ayaklar üzerine oturan, sivri kemerli alt ve üst kat revaklarının üst yapısı çapraz tonozdur. Revakta bulunan merdivenlerle üst kata çıkılmaktadır. Alt katta köşe odaları ikişer pencereye, diğer odalar ise birer pencereye sahiptir. Odalar birer kapı ile revağa açılmaktadır. Üst kat odalarında alt kattakilerden farklı olarak ocak mevcuttur. Tuğla ve moloz taştan yapılmış olan yapının duvarları iki sıra kirpi saçakla bitirilmiştir. Han, 1647, 1669, 1742, 1775 yıllarında onarım geçirmiştir(Vakıflar Genel Müdürlüğü , 1983,s.339) .

TEKNİK BİLGİLER

SU	ELEKTRİK	ISITMA	KANALİZASYON
+	+	+	+

ÖZGÜN KULLANIMI : Ticaret

BUGÜNKÜ KULLANIMI : Ticaret

ÖNERİLEN KULLANIM : Ticaret

HAZIRLAYANLAR : / 9 / 2004
Özlem Köprülü Bağbancı

KONTROL EDEN : / 9 / 2004
Can Binan

YAYIN DİZİNİ : Vakıflar Genel Müdürlüğü , 1983,s.339 .

KURUL KARARLARI

NO	TARİH
1918	14.2.1986

İLGİLİ ENVANTER NO :

AVRUPA KONSEYİ	DOĞAL VE KÜLTÜREL VARLIKLARI KORUMA ENVANTERİ (D.K.V.K.E)	ANIT	ENVANTER NO: 293
T Ü R K İ Y E	KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARINI KORUMA GENEL MÜDÜRLÜĞÜ		

İLİ : Bursa	İLÇESİ : Osmangazi	MAHALLE / MEVKİİ : Kayhan	HARİTA NO: 27PIc
SOKAK VE KAPI NO : Selçuk Hatun Sok.		PAFTA : ADA : PARSEL:	KORUMA DERECESİ: Anıtsal
ADI : Irgandı Köprüsü	YAPTIRAN :Tüccar Muslihiddin	YAPAN :	ÜSLUP :
	YAPIM TARİHİ : 1442	KİTABE :	VAKFİYE : Çoban Bey Vakfı

GENEL TANIM : Irgandı Köprüsü, Osmangazi ve Yıldırım ilçelerini birbirinden ayıran Gökdere üzerinde, Setbaşı Köprüsü'nün kuzeyinde ve Boyacıkulluğu Köprüsü'nün güneyinde yer almaktadır.

KORUMA DURUMU			TAŞIYICI YAPI		DIŞ YAPI		ÜST YAPI		İÇ YAPI		SÜSLEME ELEMANLARI		RUTUBET		
	A	İYİ		A		A		A		A		A		A	YOK
	B	ORTA		B		B		B		B		B		B	İZİ VAR
	C	KÖTÜ		C		C		C		C		C		C	ÖNEMLİ

VAZİYET PLANI

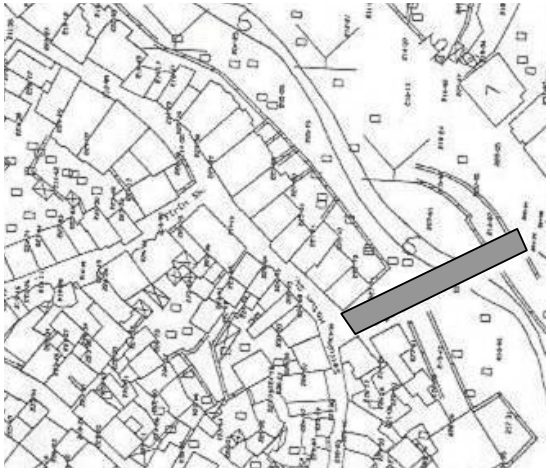

FOTOĞRAF

GÖZLEMLER : Irgandı Köprüsü'nün köprü ile ilgili bilgiler yazılı belgeler, gravürler ve fotoğraflar yardımıyla 2004 yılında restorasyonu yapılmıştır.

YAPILAN ONARIMLAR :

AYRINTILI TANIM :

Kadı sicillerinden Irgandı Köprüsü'nde, 31 dükkan ve bir mescit ile 2 adet depo (ahır) bulunmaktadır. Köprünün bulunduğu yer, Çoban Bey Vakfı'na ait olduğu için ,5 dükkan (biri mescit olmak üzere) mütevellilerine gelir getirmek için ayrılmıştır(Baykal, 1950)

Osmanlı kentsel öğeleri içinde ilk ve tek örnek olan Irgandı Köprüsü, şehrin bir semtinin arasta düzeninde küçük çarşısıdır. Aynı zamanda bu köprü, üstü kapalı bir sokağın iki tarafına sıralanmış dükkanlardan oluşan bir ticaret mekanı olmuştur(Cezar, 1985,s.92). Dalsar, şeriye sicillerine dayanarak Irgandı Köprüsü'nün ipek kumaş dokuyan loncanın yönetim merkezi olduğunu ileri sürmektedir. F.Dalsar'ın bu düşüncesi 19.yy'da Bursa'ya gelen Batılı gezginler tarafından da doğrulanmaktadır (Dalsar, 1960).

Irgandı Köprüsü, dünyada yalnızca Floransa, Venedik ve Lofça'da (Bulgaristan-Lovec) birer örneği bulunan dört köprüden biridir**.**

TEKNİK BİLGİLER

SU	ELEKTRİK	ISITMA	KANALİZASYON
+	+	+	+

ÖZGÜN KULLANIMI : Arasta çarşı ve ipek kumaş dokuyanlar loncası

BUGÜNKÜ KULLANIMI : Ticaret ve geleneksel ticaret

ÖNERİLEN KULLANIM : Ticaret ve geleneksel ticaret

HAZIRLAYANLAR : / 9 / 2004
Özlem Köprülü Bağbancı

KONTROL EDEN : / 9 / 2004
Can Binan

YAYIN DİZİNİ :

Baykal, 1950.
Cezar, 1985,s.92.
Dalsar, 1960.

KURUL KARARLARI

NO	TARİH
1918	14.2.1986

AVRUPA KONSEYİ	DOĞAL VE KÜLTÜREL VARLIKLARI KORUMA ENVANTERİ (D.K.V.K.E)		ENVANTER NO: 121
T Ü R K İ Y E	KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARINI KORUMA GENEL MÜDÜRLÜĞÜ	ANIT	
İLİ : Bursa	İLÇESİ : Osmangazi	MAHALLE / MEVKİİ :	HARİTA NO: 27PIa
SOKAK VE KAPI NO : Tuz Pazarı Cad.		PAFTA : 171 ADA : 4338 (427) PARSEL: 36	KORUMA DERECESİ: Anıtsal
ADI : Çukur (Kütahya) Han	YAPTIRAN : Buharalı Emir Efendi	YAPAN :	ÜSLUP : Erken Osmanlı
	YAPIM TARİHİ : 1404-1451	KİTABE : var	VAKFİYE : var

GENEL TANIM : Tuz Pazarı Caddesi'nde Nalıncılar Hamamı'nın kuzeyinde yer almaktadır.

KORUMA DURUMU			TAŞIYICI YAPI		DIŞ YAPI		ÜST YAPI		İÇ YAPI		SÜSLEME ELEMANLARI		RUTUBET		
A	İYİ		**A**		A		A		A		A		A	YOK	
B	**ORTA**		B		B		B		B		B		**B**	**İZİ VAR**	
C	KÖTÜ		C		**C**		**C**		**C**		**C**		C	ÖNEMLİ	

VAZİYET PLANI

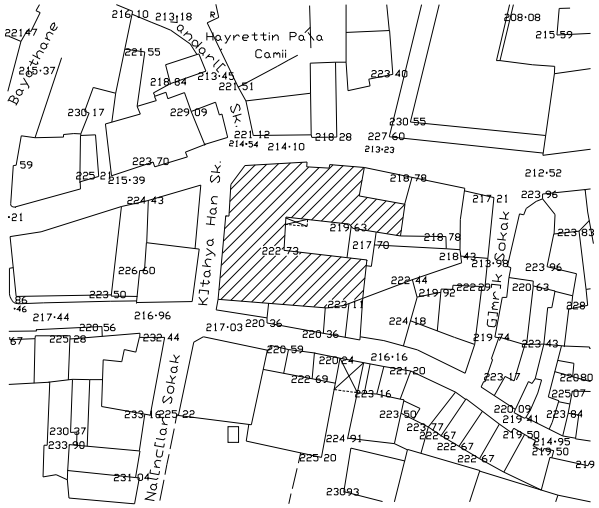

FOTOĞRAF

GÖZLEMLER : Yapı günümüzde de ticaret işlevini sürdürmekte ve çeşitli esnaf tarafından kullanılmaktadır.

YAPILAN ONARIMLAR : 1608, 1639, 1676, 1742, 1770 tarihlerinde onarılmıştır. 1608 yılındaki Celali isyanından çok etkilenmiştir. Çukurda kaldığı için bu adla anılmıştır. Mescidi bulunmamaktadır. Kuzeyindeki bölüm kısmen yıkılıp, yerine apartman yapılmıştır.

AYRINTILI TANIM :

Üst katta 18 dükkan, alt katta 17 deposu bulunmaktadır. Kesme taş ve tuğla ile inşa edilmiş, kapısı caddeye açılan bir avlu etrafında sıralanan iki katlı revak ve odalardan oluşan hanın günümüze sadece güney kolundaki zemin kat mahzenlerinden üçü ile batı yanındaki kapı kemeri, merdiven ve birkaç oda kalmıştır (Vakıflar Genel Müdürlüğü , 1983, s.333) **.** Günümüzde depoların ve dükkanların sahipleri farklıdır.

TEKNİK BİLGİLER

SU	ELEKTRİK	ISITMA	KANALİZASYON
Var	Var	Var	Var

ÖZGÜN KULLANIMI : Ticaret

BUGÜNKÜ KULLANIMI : Ticaret

ÖNERİLEN KULLANIM : Ticaret

HAZIRLAYANLAR : / 9 / 2004
Özlem Köprülü Bağbancı

KONTROL EDEN : / 9 / 2004
Can Binan

YAYIN DİZİNİ :
Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983, s.333.
Baykal, K., Bursa ve Anıtları
Ayverdi, E.H., Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II.Murat Dönemi

KURUL KARARLARI

NO	TARİH
1918	14.2.1986

AVRUPA KONSEYİ	DOĞAL VE KÜLTÜREL VARLIKLARI KORUMA ENVANTERİ (D.K.V.K.E)	ANIT	ENVANTER NO: 118
T Ü R K İ Y E	KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARINI KORUMA GENEL MÜDÜRLÜĞÜ		

İLİ : Bursa	İLÇESİ : Osmangazi	MAHALLE / MEVKİİ :	HARİTA NO: 27PIa
SOKAK VE KAPI NO : Tuz Pazarı Cad.		PAFTA : 144 ADA : 438 PARSEL:	KORUMA DERECESİ: Anıtsal
ADI : Tuz Han	YAPTIRAN : Omur Bey	YAPAN :	ÜSLUP :
	YAPIM TARİHİ : 15.yy	KİTABE :	VAKFİYE : Var

GENEL TANIM : Timurtaş Paşa'nın oğlu Omur Bey tarafından 15.yy'da Fatih döneminde yaptırılmıştır.

KORUMA DURUMU			TAŞIYICI YAPI		DIŞ YAPI		ÜST YAPI		İÇ YAPI		SÜSLEME ELEMANLARI		RUTUBET		
	A	İYİ		A		A		A		A		A		A	YOK
	B	ORTA		B		B		B		B		B		B	İZİ VAR
	C	KÖTÜ		C		C		C		C		C		C	ÖNEMLİ

VAZİYET PLANI

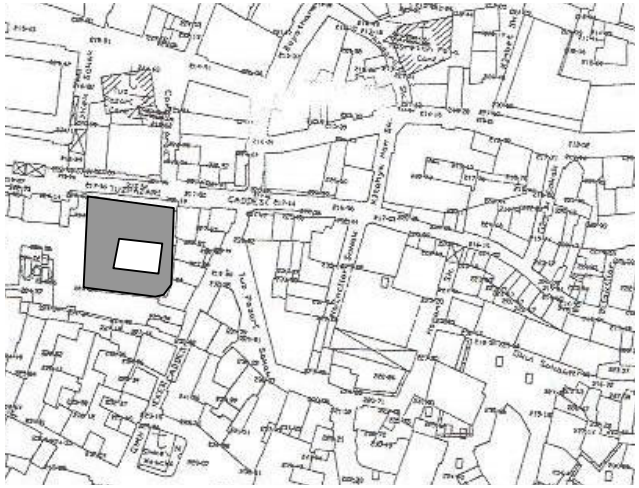

FOTOĞRAF

GÖZLEMLER : Çeşitli esnaf tarafından kullanılmaktadır.

YAPILAN ONARIMLAR : 1546 ve 1901 Tuz Pazarı yangınlarından etkilenmiştir. 16. ve 17.yy'larda onarılmıştır. 1854 depreminde de zarar görmüştür(Kepecioğlu,1935,19-20).

AYRINTILI TANIM :

Tuz Pazarı Camisi'nin güneyinde, Uzun Çarşı'dan gelen yol üzerinde, tuğla hatıllı moloz taştan yapılmış, küçük bir handır**.** Omur Bey Camisi'nin ön cephesindeki 1454 tarihli taş vakfiyeden, bu hanın camiye gelir getirmesi amacıyla vakfedildiği anlaşılmaktadır. Yapının planı Osmanlı dönemi hanlarında olduğu gibi ortada bir avlu, iki katlı revak sırası ve onu çevreleyen odalardan oluşmaktadır(Cezar,1985, s.95). Zemin katta 17 depo, üst katta 18 odası bulunmaktadır. Doğu ve güney kanatlarından, yapının alt kat revakları çapraz tonoz , üst kat revakları kubbe, odalar ise beşik tonoz ile örtülüdür. Yapı, kesme taş, moloz taş ve tuğla malzeme ile inşa edilmiştir(Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983, s.343).

TEKNİK BİLGİLER

SU	ELEKTRİK	ISITMA	KANALİZASYON
+	+	+	+

ÖZGÜN KULLANIMI : Ticaret

BUGÜNKÜ KULLANIMI : Ticaret

ÖNERİLEN KULLANIM : Ticaret

HAZIRLAYANLAR : / 9 / 2004
Özlem Köprülü Bağbancı

KONTROL EDEN : / 9 / 2004
Can Binan

YAYIN DİZİNİ :
Kepecioğlu,1935,19-20.
Cezar,1985, s.95.
Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983, s.343.

KURUL KARARLARI

NO	TARİH
1918	14.2.1986

AVRUPA KONSEYİ	DOĞAL VE KÜLTÜREL VARLIKLARI KORUMA ENVANTERİ (D.K.V.K.E)		ANIT	ENVANTER NO: 112
T Ü R K İ Y E	KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARINI KORUMA GENEL MÜDÜRLÜĞÜ			
İLİ : Bursa	İLÇESİ : Osmangazi	MAHALLE / MEVKİİ : Orhanbey		HARİTA NO: 27PIa
SOKAK VE KAPI NO : Uzunçarşı Cad.		PAFTA : 18 ADA : 1223 PARSEL:		KORUMA DERECESİ: Anıtsal
ADI : Fidan Han	YAPTIRAN : Mahmut Paşa	YAPAN :		ÜSLUP :
	YAPIM TARİHİ : 15.yy	KİTABE :		VAKFİYE : Var

GENEL TANIM : Fatih'in vezir-i azamlarından Hayrettin Paşa'nın oğlu Mahmut Paşa tarafından İstanbul'daki cami ve imaretine vakıf olarak 15.yy'da yaptırılmıştır (Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983, s.337)

KORUMA DURUMU			TAŞIYICI YAPI		DIŞ YAPI		ÜST YAPI		İÇ YAPI		SÜSLEME ELEMANLARI		RUTUBET		
	A	İYİ		A		A		A		A		A		A	YOK
	B	ORTA		B		B		B		B		B		B	İZİ VAR
	C	KÖTÜ		C		C		C		C		C		C	ÖNEMLİ

VAZİYET PLANI

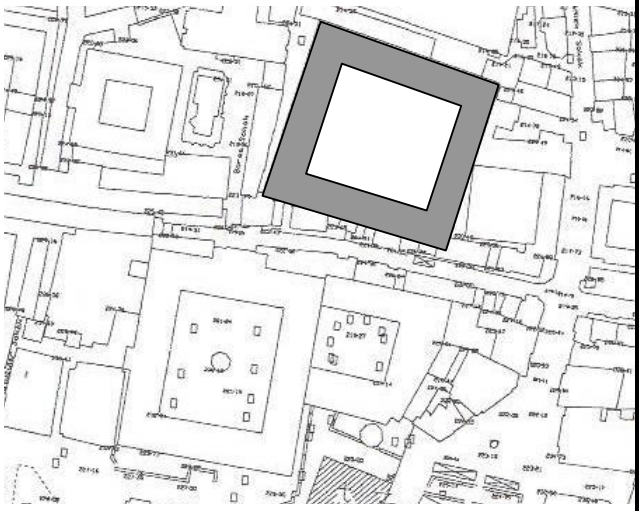

FOTOĞRAF

GÖZLEMLER : Ağırlıklı olarak tekstil ticareti yapan esnaf tarafından kullanılmaktadır.

YAPILAN ONARIMLAR : 1561,1603,1656,1760 yıllarında onarılmıştır. Yapı zaman içinde eklere ve değişikliklere uğramıştır (Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983, s.338).

AYRINTILI TANIM :

Avluyu çevreleyen iki katlı revağın ayakları ve diğer kemer yüzleri iki sıra tuğla, bir sıra moloz taş dizisi ile yapılmıştır. Alt kat revakları tonoz, üst kat revakları ise kubbelerle örtülüdür. Zemin katta 48 (30 oda,18 mahzen), üst katta 50 oda bulunmaktadır**.** Hana giriş, güney ve doğu yanında bulunan kapılarla sağlanmaktadır. Güneydeki giriş hacminin üzeri aynalı tonoz ile örtülüdür. Girişin doğu ve batısında bulunan merdivenlerle üst kata çıkılmaktadır. Çarşı tarafındaki alt kat odaları hariç, diğer odaların dışarıya birer pencereleri bulunmaktadır. Pencereler zaman zaman yapılan onarımlar sonucu özgünlüğünü yitirmiştir. Arka cephede yer alan üç pencere, tuğladan örülmüş sivri kemer alınlıklı, mermer söveli ve demir parmaklıklıdır. (Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983, s.338).

TEKNİK BİLGİLER

SU	ELEKTRİK	ISITMA	KANALİZASYON
+	+	+	+

ÖZGÜN KULLANIMI : Ticaret

BUGÜNKÜ KULLANIMI : Ticaret

ÖNERİLEN KULLANIM : Ticaret

HAZIRLAYANLAR : / 9 / 2004
Özlem Köprülü Bağbancı

KONTROL EDEN : / 9 / 2004
Can Binan

YAYIN DİZİNİ :
Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983, s.337.

KURUL KARARLARI

NO	TARİH
1918	14.2.1986

AVRUPA KONSEYİ	DOĞAL VE KÜLTÜREL VARLIKLARI KORUMA ENVANTERİ (D.K.V.K.E)	ANIT	ENVANTER NO: 108
T Ü R K İ Y E	KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARINI KORUMA GENEL MÜDÜRLÜĞÜ		

İLİ : Bursa	İLÇESİ : Osmangazi	MAHALLE / MEVKİİ : Orhanbey	HARİTA NO: 27PIa
SOKAK VE KAPI NO : Orhangazi Meydanı		PAFTA : 18 ADA : 440 PARSEL:	KORUMA DERECESİ: Anıtsal
ADI : Koza Han	YAPTIRAN : II.Bayezid	YAPAN :	ÜSLUP :
	YAPIM TARİHİ : 1490	KİTABE :	VAKFİYE : Var

GENEL TANIM : Koza hanı, devletin ticaretle ilgili görevlilerinin ticaret işlerini yürütmek üzere yerleştiği bir han olarak da önemini korumuştur (Cezar,1985,s.97). Her sene düzenli olarak yapılan "Koza Bayramı" önemli bir anlam taşımıştır(Dalsar,1960, s. 258).

KORUMA DURUMU			TAŞIYICI YAPI		DIŞ YAPI		ÜST YAPI		İÇ YAPI		SÜSLEME ELEMANLARI		RUTUBET		
A	İYİ		A		A		A		A		A		A	YOK	
B	ORTA		B		B		B		B		B		B	İZİ VAR	
C	KÖTÜ		C		C		C		C		C		C	ÖNEMLİ	

VAZİYET PLANI

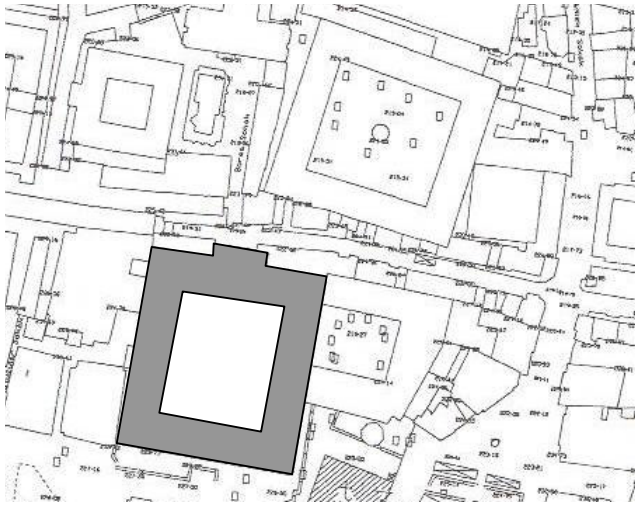

FOTOĞRAF

GÖZLEMLER : Yapı günümüzde ipek tekstil ticareti yapan esnaf tarafından kullanılmaktadır.

YAPILAN ONARIMLAR : Han, 1630, 1671, 1784 ve son yıllarda onarılmıştır.

AYRINTILI TANIM :
Han, kareye yakın dikdörtgen bir avlunun etrafında yer alan iki katlı ana blokla,doğusunda ahır ve depoların bulunduğu ikinci bir avlu bölümünden oluşmaktadır. Yapıya kuzeyde yer alan yuvarlak kemerli, taştan yapılmış kabartma süslerle muhteşem bir görünüşe sahip bir kapıdan girilmektedir**.** İki yanında dükkanların sıralandığı dışa çıkıntılı giriş hacmi aynalı tonoz örtülü bir üst yapıya sahiptir. Buradan avluya açılan yuvarlak tonoz örtülü bir hacme geçilmektedir. Zemin katta 45, alt katta 50 oda olmak üzere 95 odası bulunmaktadır**.** Hanın üst katına revaktaki merdivenlerle çıkılmaktadır. Ahırların ve depoların bulunduğu bölüme doğudaki kapıdan geçilmektedir. Yapıda tuğla ve taş kullanılmıştır. Avlunun ortasında taştan yapılmış, altta şadırvan üstte mescid bulunmaktadır. Sekizgen plana sahip mescid, köşelerde sekiz ve ortada bir ayak üzerine oturmaktadır(Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983, s.340).

Eskiden koza ticareti için Bursa'ya gelen ipek tüccarları genellikle bu handa kalmıştır. İpek tüccarları handa altlı üstlü iki oda tutmuş, üstteki odada hem ticari işlerini görmüş, hem de geceleri yatmış, alttaki odayı da ticaret mallarını depolamada kullanmışlardır (Cezar, 1985,s.97).
Bursa'da ipek mizanı, Orhan Gazi döneminde Bey Hanı, daha sonra İpek Han, daha sonra da Koza Han'da yer almıştır(Yenal, 1996, s.37).

TEKNİK BİLGİLER

SU	ELEKTRİK	ISITMA	KANALİZASYON
+	+	+	+

ÖZGÜN KULLANIMI : Ticaret ve konaklama

BUGÜNKÜ KULLANIMI : Ticaret

ÖNERİLEN KULLANIM : Ticaret

HAZIRLAYANLAR : / 9 / 2004
Özlem Köprülü Bağbancı

KONTROL EDEN : / 9 / 2004
Can Binan

YAYIN DİZİNİ : Dalsar,1960, s. 258).
Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983, s.340

KURUL KARARLARI

NO	TARİH
1918	14.2.1986

AVRUPA KONSEYİ	DOĞAL VE KÜLTÜREL VARLIKLARI KORUMA ENVANTERİ (D.K.V.K.E)	ANIT	ENVANTER NO: 145
T Ü R K İ Y E	KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARINI KORUMA GENEL MÜDÜRLÜĞÜ		

İLİ : Bursa	İLÇESİ : Osmangazi	MAHALLE / MEVKİİ : Tahtakale	HARİTA NO: 27PIa
SOKAK VE KAPI NO : Atatürk Cad.		PAFTA : ADA : PARSEL:	KORUMA DERECESİ: Anıtsal
ADI : Bali Bey Hanı	YAPTIRAN : Bali Bey	YAPAN :	ÜSLUP :
	YAPIM TARİHİ : II.Bayezid dönemi	KİTABE :	VAKFİYE :

GENEL TANIM : Bali Bey tarafından Yenişehir'deki mescit ve imaretine gelir getirmek amacıyla yaptırılmıştır(Dalsar, 1960,s. 260),(Kadı Sicilleri No:252, s.45) **.** Bursa'da 3 katlı olarak yapılan tek handır.

KORUMA DURUMU			TAŞIYICI YAPI		DIŞ YAPI		ÜST YAPI		İÇ YAPI		SÜSLEME ELEMANLARI		RUTUBET		
	A	İYİ		A		A		A		A		A		A	YOK
	B	ORTA		B		B		B		B		B		B	İZİ VAR
	C	KÖTÜ		C		C		C		C		C		C	ÖNEMLİ

VAZİYET PLANI

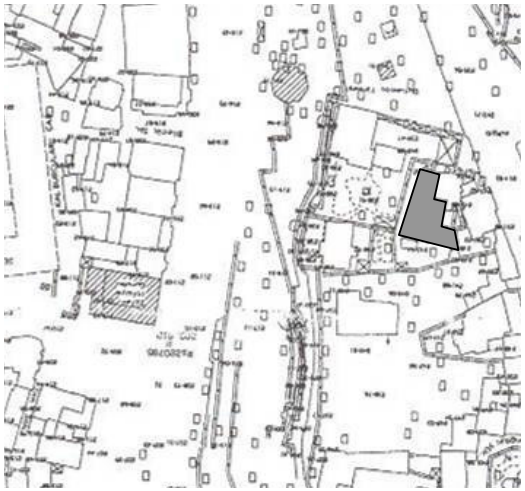

FOTOĞRAF

GÖZLEMLER : 2002 yılında Bursa Müzesi tarafından araştırma kazısı yapılmıştır(Kaplanoğlu,yeni,s.83).

YAPILAN ONARIMLAR : 1629,1634 ve 1728 yıllarında onarılmıştır.

AYRINTILI TANIM :

Bursa'da 3 katlı olarak yapılan tek handır. Maliye hazinesi kayıtlarında 1600'lü yıllara ait olduğu bilinen Bali Bey Hanı'nın mülkiyeti Belediye'ye devredilmiştir(Rıfat, 1989, s. 88). Çakır Ağa Hamamı'ndan Zafer Meydanı'na giden yolun batı tarafındadır. Eskiden bu bölgeye "Balık Pazarı" denildiği bilinmektedir.
Kınalar esnafının Bâli Bey Hanı'nda kaldığı bilinmektedir(Yediyıldız,2004).

Bu hanın Kırkmerdiven'e bitişik ve giriş kapısının dik olduğu, gelen yaylı arabaların hanın yüksekte olan avlusuna dik bir yoldan zorlanarak geçtikleri bilinmektedir. Hanın odaları, batı ve kuzey yönlerinde yüksek bir avlu kenarında yer almıştır(Erler, 1965). E.H.Ayverdi 64 odası olduğunu belirtmektedir.

TEKNİK BİLGİLER

SU	ELEKTRİK	ISITMA	KANALİZASYON
+	+	+	+

ÖZGÜN KULLANIMI : Ticaret

BUGÜNKÜ KULLANIMI : -

ÖNERİLEN KULLANIM : Geleneksel ticaret

HAZIRLAYANLAR : / 9 / 2004
Özlem Köprülü Bağbancı

KONTROL EDEN : / 9 / 2004
Can Binan

YAYIN DİZİNİ : Dalsar, 1960,s. 260),(Kadı Sicilleri No:252, s.45
Kaplanoğlu,,s.83.
Rıfat, 1989, s. 88
Yediyıldız,2004.
Erler, 1965.

KURUL KARARLARI

NO	TARİH
1918	14.2.1986

AVRUPA KONSEYİ	DOĞAL VE KÜLTÜREL VARLIKLARI KORUMA ENVANTERİ (D.K.V.K.E)	ANIT	ENVANTER NO: 97
T Ü R K İ Y E	KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARINI KORUMA GENEL MÜDÜRLÜĞÜ		
İLİ : Bursa	İLÇESİ : Osmangazi	MAHALLE / MEVKİİ : Şehreküstü	HARİTA NO: 27PIa
SOKAK VE KAPI NO : Pirinç Aralığı Sok.		PAFTA : ADA : 683 PARSEL:	KORUMA DERECESİ:
ADI : Pirinç Han	YAPTIRAN : II.Bayezid	YAPAN :	ÜSLUP :
	YAPIM TARİHİ : 1490-1508	KİTABE :	VAKFİYE : Var

GENEL TANIM : II. Bayezid'in İstanbul'daki cami ve imaretine gelir sağlamak amacıyla yaptırılmıştır(Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983, s.340)

KORUMA DURUMU			TAŞIYICI YAPI		DIŞ YAPI		ÜST YAPI		İÇ YAPI		SÜSLEME ELEMANLARI		RUTUBET		
	A	İYİ		A		A		A		A		A		A	YOK
	B	ORTA		B		B		B		B		B		B	İZİ VAR
	C	KÖTÜ		C		C		C		C		C		C	ÖNEMLİ

VAZİYET PLANI

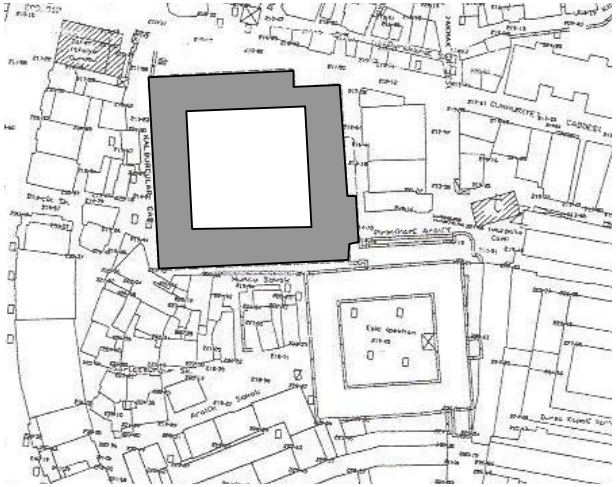

FOTOĞRAF

GÖZLEMLER : Günümüzde kitap satış ve yeme-içme işlevlerine sahiptir.

YAPILAN ONARIMLAR :

AYRINTILI TANIM : Yapının mimarları Yakup şah bin Sultan şah ve Ali bin Abdullah'tır. Sadece ticaret amaçlı olarak yapılmıştır. Pirinç Han'ın yapıldığı tarihlerde Bursa'da pek çok Venedikli, Rusyalı ve Frenk tacir bulunmakta ve vesikalardan anlaşıldığı üzere bu kişilerin, hana çok yakın olan Şehreküstü Mahallesi'nde oturdukları bilinmektedir. Özellikle kürk ticareti bu handa yapılmıştır. 16.yy'ın ortasından sonra ise bazı ipek bükücülerinin bu handa toplandıkları, yakın zamana kadar hanın harap koridorlarında çalışmakta olan devdahlar ve ipek boyacılarının, handa vaktiyle çalışmış olan eski ipekçilerin çocukları olduğu düşünülmektedir(Dalsar,1960, s. 259). Yabancı tüccarlar 19. yy. öncesinde kent merkezinde Pirinç Han'da konaklamıştır(Erder, 1975). Önceleri kürk ticareti yapılmış, zamanla ipek ipliği eğiricileri bu hana yerleşmiş ve han,ipek ticaretinin merkezlerinden biri olmuştur(Yenen, 1987, s.159). Bursa'ya gelen yabancı tüccarların en fazla uğradığı hanlardandır.
Günümüzde hanın kuzeyi çapraz olarak Cumhuriyet Caddesi ile kesilmiştir. Kare bir plana sahiptir. Alt katta 47 oda, üst katta ikisi kapı üstüne rastlayan birbirine bağlı 4 oda olmak üzere toplam 50 odası bulunmaktadır(Yüksel,1989,s.78). Hanın ortasında yer aldığı bilinen mescid, günümüzde bulunmamaktadır. Develikli ve ahırlıdır. Pirinç Han , kaba yonu moloz taş ve aralarında üç sıra tuğla ile inşa edilmiştir. Giriş cephesinde kesme taş ve yine üç sıra tuğla olarak inşa edilmiştir. Avlu kemerleri ve ayakları kesme taş, kemerler, kubbeler ve tonozlar tuğladır(Yüksel 1989,s.78). Binanın giriş kapısı doğu duvarı üzerinde olup, 1. ve 2. ayaklar arasından avluya geçilmektedir. 2.96 m. genişliğindeki kapı kemersizdir**.**

TEKNİK BİLGİLER

SU	ELEKTRİK	ISITMA	KANALİZASYON
+	+	+	+

ÖZGÜN KULLANIMI : Ticaret ve konaklama

BUGÜNKÜ KULLANIMI : Ticaret

ÖNERİLEN KULLANIM : Ticaret

HAZIRLAYANLAR : / 9 / 2004
Özlem Köprülü Bağbancı

KONTROL EDEN : / 9 / 2004
Can Binan

YAYIN DİZİNİ :

Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983, s.340.
Dalsar,1960, s. 259.
Yenen, 1987, s.159.
Yüksel 1989,s.78.

KURUL KARARLARI

NO	TARİH
1918	14.2.1986

AVRUPA KONSEYİ	DOĞAL VE KÜLTÜREL VARLIKLARI KORUMA ENVANTERİ (D.K.V.K.E)		ENVANTER NO: 115
T Ü R K İ Y E	KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARINI KORUMA GENEL MÜDÜRLÜĞÜ	ANIT	
İLİ : Bursa	İLÇESİ : Osmangazi	MAHALLE / MEVKİİ : Orhanbey	HARİTA NO: 27PIa
SOKAK VE KAPI NO : Ulucami Cad.		PAFTA : ADA : PARSEL:	KORUMA DERECESİ: Anıtsal
ADI : Hacı İvaz Paşa Çarşısı	YAPTIRAN : Hacı İvaz Paşa	YAPAN :	ÜSLUP :
	YAPIM TARİHİ :	KİTABE :	VAKFİYE :

GENEL TANIM : Kazzaz, Kazzazhane Çarşısı, Kökçüler Çarşısı olarak da anılmıştır. Kapalıçarşı'nın bir bölümünü oluşturmaktadır.

KORUMA DURUMU			TAŞIYICI YAPI		DIŞ YAPI		ÜST YAPI		İÇ YAPI		SÜSLEME ELEMANLARI		RUTUBET		
A	İYİ		A		A		A		A		A		A	YOK	
B	ORTA		B		B		B		B		B		B	İZİ VAR	
C	KÖTÜ		C		C		C		C		C		C	ÖNEMLİ	

VAZİYET PLANI

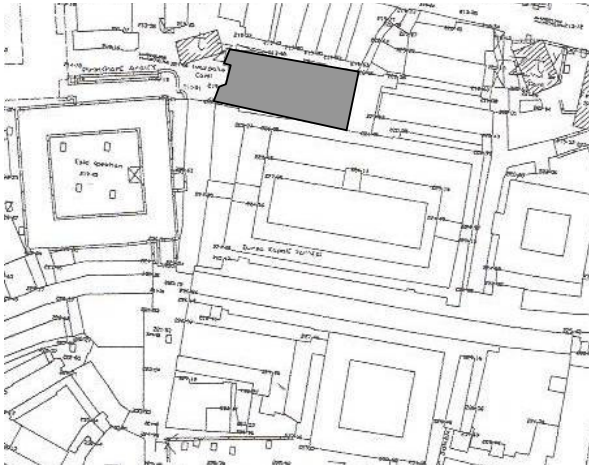

FOTOĞRAF

GÖZLEMLER : Yapı günümüzde mobilya ve ev eşyası satan esnaf tarafından kullanılmaktadır.

YAPILAN ONARIMLAR :

AYRINTILI TANIM :
Bedesten'in kuzeyinde, günümüzde de aynı adla anılan çarşıdır. Eskiden bu çarşının Naccarlar Çarşısı'ndan Sof Pazarına kadar uzandığı belirtilmektedir(Kaplanoğlu,1996,s.144). K.Kepecioğlu, Ütücüler ve Sandıkçılar Hanı olarak da anıldığını belirtmektedir(Kepecioğlu,1935,s.12).

TEKNİK BİLGİLER

SU	ELEKTRİK	ISITMA	KANALİZASYON
+	+	+	+

ÖZGÜN KULLANIMI : Ticaret

BUGÜNKÜ KULLANIMI : Ticaret

ÖNERİLEN KULLANIM : Ticaret

HAZIRLAYANLAR : / 9 / 2004
Özlem Köprülü Bağbancı

KONTROL EDEN : / 9 / 2004
Can Binan

YAYIN DİZİNİ :
Kaplanoğlu,1996,s.144).
Kepecioğlu,1935,s.12).

KURUL KARARLARI

NO	TARİH
1918	14.2.1986

AVRUPA KONSEYİ	DOĞAL VE KÜLTÜREL VARLIKLARI KORUMA ENVANTERİ (D.K.V.K.E)	ANIT	ENVANTER NO: 115
T Ü R K İ Y E	KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARINI KORUMA GENEL MÜDÜRLÜĞÜ		

İLİ : Bursa	İLÇESİ : Osmangazi	MAHALLE / MEVKİİ : Orhanbey	HARİTA NO: 27PIa
SOKAK VE KAPI NO : Uzunçarşı Cad.		PAFTA : ADA : 448,453 PARSEL:	KORUMA DERECESİ: Anıtsal
ADI : Yorgancılar Çarşısı	YAPTIRAN :	YAPAN :	ÜSLUP :
	YAPIM TARİHİ :	KİTABE :	VAKFİYE :

GENEL TANIM : Sof Pazarı olarak da anılmıştır. Sof/suf yün demek olup, yünlerden iplik ve pamuk yapan esnafların bulunduğu çarşıdır.

KORUMA DURUMU			TAŞIYICI YAPI		DIŞ YAPI		ÜST YAPI		İÇ YAPI		SÜSLEME ELEMANLARI		RUTUBET		
A	İYİ		A		A		A		A		A		A	YOK	
B	ORTA		B		B		B		B		B		B	İZİ VAR	
C	KÖTÜ		C		C		C		C		C		C	ÖNEMLİ	

VAZİYET PLANI

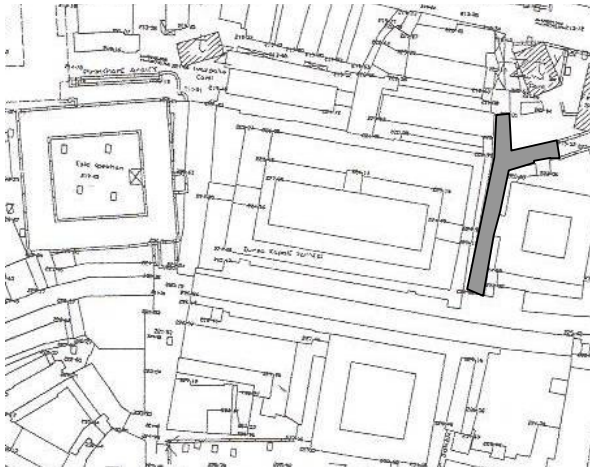

FOTOĞRAF

GÖZLEMLER : İplik ve pamuk satan esnafların bulunduğu çarşıdır.

YAPILAN ONARIMLAR : Yorgancılar Çarşısı, 1507 yılında yangın geçirmiş ve 1536 yılında da büyük tamir görmüştür. Daha sonra 1616, 1685, 1777 yıllarında onarıldığı anlaşılmaktadır.

AYRINTILI TANIM :

Kapalıçarşı'nın bir bölümünü oluşturmaktadır. Bedesten'in doğusunda, kuzey-güney istikametinde uzanan çarşı, günümüzde de aynı adla anılmaktadır. Çarşının bir ucu, Sipahiler ve Gelincik Çarşısı ile Bedesten'e açılmaktadır. Dayı Karaca Bey'in yaptırdığı bir çarşıdır. Kapalıçarşı'nın özgün haliyle yangından kurtulan ender bölümlerinden biridir. Ayverdi bu çarşıda 87 dükkânın bulunduğunu belirtmektedir. Bu dükkanlar Karaca Bey'in çarşıdaki tüm dükkanları olsa gerektir. Üstü kagir tonozla örtülü olup, tavanda bezemeler bulunmaktadır. Bu bezemeler yakın zamanda yenilenmiş, çarşının Cumhuriyet Caddesi girişindeki iki özgün tavan bezemesi bırakılmıştır. Bu bezemelerde taç yapraklar arasında cetvel ve makas motifi yer almaktadır(Kaplanoğlu, 1996,s.307).

TEKNİK BİLGİLER

SU	ELEKTRİK	ISITMA	KANALİZASYON
+	+	+	+

ÖZGÜN KULLANIMI : Ticaret

BUGÜNKÜ KULLANIMI : Ticaret

ÖNERİLEN KULLANIM : Ticaret

HAZIRLAYANLAR : / 9 / 2004
Özlem Köprülü Bağbancı

KONTROL EDEN : / 9 / 2004
Can Binan

YAYIN DİZİNİ : Kaplanoğlu, 1996,s.307.

KURUL KARARLARI

NO	TARİH
1918	14.2.1986

AVRUPA KONSEYİ	DOĞAL VE KÜLTÜREL VARLIKLARI KORUMA ENVANTERİ (D.K.V.K.E)	ANIT	ENVANTER NO: 115
T Ü R K İ Y E	KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARINI KORUMA GENEL MÜDÜRLÜĞÜ		

İLİ : Bursa	İLÇESİ : Osmangazi	MAHALLE / MEVKİİ : Orhanbey	HARİTA NO: 27OIa
SOKAK VE KAPI NO : Demirkapı Aralığı		PAFTA : ADA : 1046 PARSEL:	KORUMA DERECESİ: Anıtsal
ADI : Gelincik Çarşısı	YAPTIRAN :	YAPAN :	ÜSLUP :
	YAPIM TARİHİ :	KİTABE :	VAKFİYE :

GENEL TANIM : Hallaçlar Çarşısı, Fi Suk-i Gelincik olarak da adlandırılmıştır. Gelincik Çarşısı, 15.yy'da Çelebi Sultan Mehmet döneminde İshak Paşa tarafından yaptırılmıştır. İçinde hallaçlar bulunduğu için bu adla da anılmıştır.

KORUMA DURUMU			TAŞIYICI YAPI		DIŞ YAPI		ÜST YAPI		İÇ YAPI		SÜSLEME ELEMANLARI		RUTUBET		
	A	İYİ		A		A		A		A		A		A	YOK
	B	ORTA		B		B		B		B		B		B	İZİ VAR
	C	KÖTÜ		C		C		C		C		C		C	ÖNEMLİ

VAZİYET PLANI

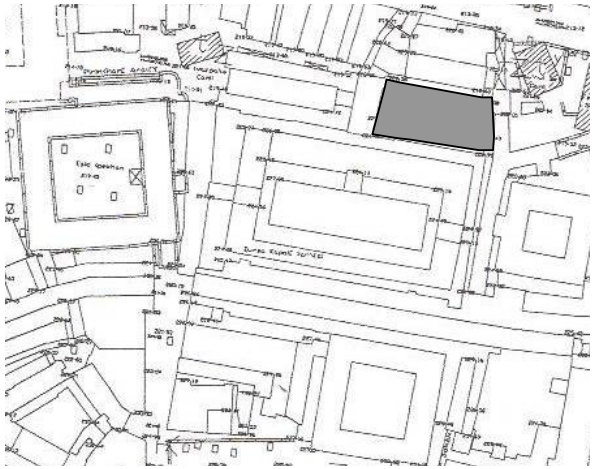

FOTOĞRAF

GÖZLEMLER : Günümüzde yorgancılar tarafından kullanılmaktadır

YAPILAN ONARIMLAR :

AYRINTILI TANIM :

Belgelerden anlaşıldığı üzere içinde 40 dükkan yer alan yapıdan günümüzde üzeri dört kubbe ile örtülü orta hacim ile biri dışarı bakan 21 dükkan bulunmaktadır. Dükkanların üzeri tonoz ile örtülüdür. Yapı taş ve tuğladan inşa edilmiştir. 1956 yangınından sonra onarılmıştır(Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983, s.338). R.Akbulut yakın zamana kadar üstünün ahşap ile örtülü olduğunu belirtilmiştir.

E.Çelebi, koku maddelerinin bu çarşıda satıldığını belirtmiştir(Yenen, 1987, s.160).

TEKNİK BİLGİLER

SU	ELEKTRİK	ISITMA	KANALİZASYON
+	+	+	+

ÖZGÜN KULLANIMI : Ticaret

BUGÜNKÜ KULLANIMI : Ticaret

ÖNERİLEN KULLANIM : Ticaret

HAZIRLAYANLAR : / 9 / 2004
Özlem Köprülü Bağbancı

KONTROL EDEN : / 9 / 2004
Can Binan

YAYIN DİZİNİ :
Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1983, s.338).
Yenen, 1987, s.160).

KURUL KARARLARI

NO	TARİH
1918	14.2.1986

AVRUPA KONSEYİ	DOĞAL VE KÜLTÜREL VARLIKLARI KORUMA ENVANTERİ (D.K.V.K.E)	ANIT	ENVANTER NO: 115
T Ü R K İ Y E	KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARINI KORUMA GENEL MÜDÜRLÜĞÜ		
İLİ : Bursa	İLÇESİ : Osmangazi	MAHALLE / MEVKİİ : Orhanbey	HARİTA NO: 27PIa
SOKAK VE KAPI NO : Demirkapı Aralığı		PAFTA : ADA : 1046 PARSEL:	KORUMA DERECESİ: Anıtsal
ADI : Sipahi Çarşısı	YAPTIRAN : Dayı Karacabey YAPIM TARİHİ : 1420 (II.Murat)	YAPAN : KİTABE :	ÜSLUP : VAKFİYE :

GENEL TANIM : Bedestenin kuzeyinde yer almaktadır.

KORUMA DURUMU			TAŞIYICI YAPI		DIŞ YAPI		ÜST YAPI		İÇ YAPI		SÜSLEME ELEMANLARI		RUTUBET		
	A	İYİ		A		A		A		A		A		A	YOK
	B	ORTA		B		B		B		B		B		B	İZİ VAR
	C	KÖTÜ		C		C		C		C		C		C	ÖNEMLİ

VAZİYET PLANI

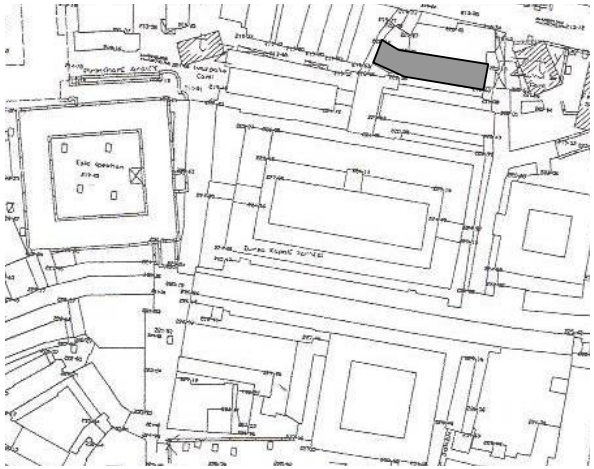

FOTOĞRAF

GÖZLEMLER : Günümüzde mobilya çarşısı olarak kullanılmaktadır(Baykal ,1950,s. 33).

YAPILAN ONARIMLAR :

AYRINTILI TANIM :

Çatısı kurşun ile kaplıdır. Küfeki taşı ve tuğladan yapılmıştır.

Çalışma, Cumhuriyet Caddesi'nde boyahanenin karşısında yer alan kemerli bir giriş kapısıyla girilmektedir. Tonoz bir geçitten sonra doğuya doğru beş kubbeli Sipahi Çarşısı başlamaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda kapısız olarak sıralanan 36 tonoz örtülü mağaza bulunmaktadır. Doğuda yer alan kapıdan çıkılınca, Demirkapı'ya ulaşılmaktadır(Erler,).

TEKNİK BİLGİLER

SU	ELEKTRİK	ISITMA	KANALİZASYON
+	+	+	+

ÖZGÜN KULLANIMI : Ticaret

BUGÜNKÜ KULLANIMI : Ticaret

ÖNERİLEN KULLANIM : Ticaret

HAZIRLAYANLAR : / 9 / 2004
Özlem Köprülü Bağbancı

KONTROL EDEN : / 9 / 2004
Can Binan

YAYIN DİZİNİ :
Baykal ,1950,s. 33).
(Erler,).

KURUL KARARLARI

NO	TARİH
1918	14.2.1986

ÖZGEÇMİŞ

Doğum Tarihi	08.08.1972	
Doğum Yeri	Erzurum	
Lise	1983 – 1987	Zonguldak T.E.D Vakfı Koleji
	1987 – 1988	Bursa Özel Namık Sözeri Lisesi
	1988 – 1990	Edremit Lisesi
Lisans	1992 – 1996	İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü,
Y. Lisans	1996 – 1999	İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Restorasyon Programı
Doktora	2000 – 2005	Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Rölöve-Restorasyon Programı

Çalıştığı Kurumlar

1995 – 1996	Mustafa Pehlivanoğlu mimari büro
1997 – 1998	Tuncay Çavdar mimari büro(Atölye T)
1998 – 2000	Serbest mimarlık (Edremit)
2000 – 2003	Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü Araştırma Görevlisi
2003 - 2006	Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Araştırma Görevlisi (35.Madde)